

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ YOKSULLUKLA
MÜCADELEDEKİ ROLÜ:
GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI**

NURSEL KARAMAN

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

ŞUBAT 2022

**REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ YOKSULLUKLA MÜCADELEDEKİ
ROLÜ: GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI**

Nursel KARAMAN

DOKTORA TEZİ

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ŞUBAT 2022

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nursel KARAMAN

15/02/2022

REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA SİVİL TOPLUM
KURULUŞLARININ YOKSULLUKLA MÜCADELEDEKİ ROLÜ:
GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI

(Doktora Tezi)

Nursel KARAMAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şubat 2022

ÖZET

Toplumsal refahın aktörleri arasında yer alan sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika disiplininin amaçlarına hizmet ettikleri düzlemin, 1970 sonrası küreselleşme olgusu ve neo-liberal politikalar eşliğinde refah devletinin dönüşümü sürecinde, devletin refahın yaratımındaki payının göreceli olarak azaltılmasının bir dayanağı haline getirildiği görülmektedir. Böylelikle yoksulluk gibi ciddi toplumsal meselelerin çözüm arayışları daha yoğun ve yaygın biçimde bu örgütlenmelerin gündemine girmektedir. Gıda bankacılığı son 30 yılda yaygınlaşmış görece yeni bir uygulama olarak, hem sivil toplum kuruluşlarının bizzat kendilerinin hem de gönüllü sektör-özel sektör-kamu sektörü ilişkilerinin, günümüz refah toplumlarındaki yoksulluk sorununa ne ölçüde ve nasıl yanıt verebildiği hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu tez çalışması, bu bağlamda, Türkiye’de gıda bankalarının çeşitli fonksiyonları ve talep tarafı ve arz tarafı ile birlikte ele alınarak, yoksullukla mücadele konusunda, refah sistemindeki yerlerinin bütüncül bir değerlendirmesini yapabilme amacından yola çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden faydalanılan bir saha araştırması yürütülmüş ve tarafların gıda bankacılığı uygulamasındaki bakış açılarına ve deneyimlerine odaklanan betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde, Türkiye’de gıda bankalarının kapitalist sistemin yarattığı fazlayı ihtiyaç sahiplerinin, çevrenin ve tüm toplumun yararına yeniden değerlendirmenin gönüllü iyi bir çabası olarak görülebileceği; ancak yoksulluk karşısında devlet politikalarının ikamesi olarak varlıklarını devam ettirmelerinin söz konusu olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilim kodu : 113505
Anahtar Kelimeler : Refah devleti, refah devletinin dönüşümü, sivil toplum kuruluşları, yoksulluk, gıda bankacılığı
Sayfa Adedi : 312
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yücel UYANIK

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN FIGHTING
POVERTY IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF THE WELFARE
STATE: THE PRACTISE OF FOOD BANKING

(Ph. D. Thesis)

Nursel KARAMAN

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

February 2022

ABSTRACT

It is seen that the plane where non-governmental organizations, which are among the actors of social welfare, serve the purposes of the social policy discipline, has been turned into a basis for the relative reduction of the share of the state in the creation of welfare in the process of transformation of the welfare state, accompanied by the phenomenon of globalization and neo-liberal policies after 1970. However, it is also seen that this level of non-governmental organizations has been turned into a basis for the relative reduction of the share of the state in the creation of welfare in the process of transformation of the welfare state, accompanied by the phenomenon of globalization and neo-liberal policies after 1970. Thus, the search for solutions to serious social issues such as poverty enters the agenda of these organizations more intensely and widely. As a relatively new practice that has become widespread in the last 30 years, food banking provides important data on how and to what extent both non-governmental organizations themselves and the voluntary sector-private sector-public sector relations can respond to the poverty problem in today's welfare societies. In this context, this thesis has set out with the aim of making a holistic assessment of the place of food banks in the welfare system in the fight against poverty by considering various functions and demand side and supply side of food banks in Turkey. For this purpose, a field study was conducted using qualitative research methods and techniques, and a descriptive analysis focused on the perspectives and experiences of the parties in food banking practice. As a result of the analysis, it can be seen that food banks in Turkey can be seen as a voluntary good effort to re-evaluate the surplus created by the capitalist system for the benefit of those in need, the environment and the whole society; however, it has been concluded that it is not possible for them to continue their existence as a substitute for state policies in the face of poverty.

Science Code	:	113505
Key Words	:	Welfare state, transformation of welfare non-state, governmental organizations, poverty, food banking
Page Numbers	:	312
Thesis Advisor	:	Prof. Dr. Yücel UYANIK

TEŞEKKÜR

Doktora sürecim boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, tecrübelerinden faydalandığım değerli danışman hocam Prof. Dr. Yücel Uyanık'a teşekkürlerimi sunuyorum. Göreve başladığım zamandan beri asistanlığını yürüttüğüm ve birebir çalışma fırsatı bulduğum çok sevgili hocam Prof. Dr. Türker Topalhan'a her zaman arkamda hissettiğim desteği ve sunduğu katkılar için çok teşekkür ediyorum. Tez savunma jürimde yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Şerife Türcan Özşuca, Prof. Dr. Cem Kılıç ve Prof. Dr. Oğuz Karadeniz'e, katkıları ve yönlendirmeleri için çok teşekkür ediyorum. Bu sürece beraber başladığımız değerli hocam Prof. Dr. Eyüp Bedir'e, çalışmanın temellerini birlikte attığımız için ve yüksek lisans tezimde beraber çalışma fırsatını bulduğum değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Merve Özaydın'a, bu süreçte de ihtiyaç duyduğumda bana destek ve katkı sunmaktan çekinmediği için ayrıca teşekkür ediyorum.

Başlangıçtan itibaren doktora sürecinin her adımında yan yana olduğumuz ve birbirimize motivasyon sağladığımız değerli çalışma arkadaşlarım, Arş.Gör.Dr. Sercan Dereli ve Arş. Gör. Yalçın Akyel'e teşekkür ediyorum. Bu çalışma, hiçbir menfaat gütmenden böyle bir akademik çalışmaya katkı sağlamak amacıyla, çalışmaya katılımı kabul eden katılımcıların sunduğu verilerle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda çalışma sürecinde yer alan her bir katılımcıya ayrı ayrı teşekkür etmekle birlikte, Sayın İsmail Demirci ve Rıdvan Öner'e göstermiş oldukları ekstra ilgi ve katkı temelinde teşekkür ediyorum.

Doktora sürecindeki ekstra stresli, dertli, yorgun zamanlarımda, sürekli bir sabır ve anlayış ile beni dinleyen ve desteklerini esirgemeyen çok sevgili arkadaşlarım Özlem Daldallı, Müge Arslan ve Beren Demirci'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca sevgili meslektaşlarım ve arkadaşlarım, Tuğba Gücenmez ve Fatma Yeşilkaya'ya da aynı şekilde teşekkür ediyorum. En büyük teşekkürüm ise hayatım boyunca sevgilerini ve desteklerini her zaman yanımda hissettiğim çok sevgili geniş ailemedir. Bunun yanında, kızları ve ablası olmaktan gurur duyduğum canım annem, babam ve kardeşime ve ailemizin prensesi canımız kedimiz Ananas'a, sonsuz sevgiyle bu çalışmayı ithaf etmekten gurur duyarım.

Tüm eksiklikleri bana ait olan ve akademik hayatımın önemli bir dönüm noktasını oluşturan bu çalışmanın, her zaman yolumu aydınlatmasını umut eder, akademik hayata az da olsa bir katkı sunabilmesini temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

REFAH DEVLETİ VE REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Refah Devleti Kavramı	7
1.2. Refah Devletinin Tarihsel Gelişimi.....	11
1.3. Refah Devleti Sınıflandırmaları.....	15
1.4. Refah Devleti Sınıflandırmaları Ekseninde Türkiye: Tarihsel Kodlar ve Genel Özellikler	22
1.5. Refah Devletinin Dönüşümü	27
1.5.1. Aktif Vatandaşlık	31
1.5.2. Refah Karması.....	38
1.5.2.1. Artan sosyal korunma ihtiyacı.....	40
1.5.2.2. Kamusal harcamaların azaltılması baskısı	44
1.5.2.2.1. Piyasa benzeri yapılanmalar-Quasi markets	47
1.5.2.2.2. Sektör harmanlanması/Sektör bükülmesi	48
1.5.2.3. Sivil toplumun ön plana çıkışı ve hayırseverlik	51

2. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

2.1. Sivil Topluma Genel Bakış.....	57
2.1.1.Sivil Toplumun Kavramsal Çerçevesi.....	57
2.1.1.1. Tanımı ve özellikleri.....	58
2.1.1.1.1. Farklı yaklaşımlar çerçevesinde sivil toplum tanımları.....	58
2.1.1.1.2. Sivil toplum kuruluşları.....	62
2.1.1.2. Tarihsel gelişim sürecinde sivil toplum.....	65
2.1.1.3. Sivil toplumun amaçları.....	69
2.1.2. Sivil Toplum ve Devlet İlişkisi.....	73
2.1.2.1. Devlet dışında sivil toplum.....	74
2.1.2.2. Devlete karşı sivil toplum.....	75
2.1.2.3. Devletle diyalog halinde sivil toplum.....	77
2.1.2.4. Devleti destekleyen sivil toplum.....	78
2.1.2.5. Devletle ortaklaşa sivil toplum.....	80
2.1.2.6. Devletin ötesinde sivil toplum.....	83
2.1.3. Sivil Toplum ve Sosyal Politika İlişkisi.....	84
2.1.4. Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni.....	91
2.2. Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele.....	96
2.2.1. Kavramsal Çerçeve: Tanım, Nedenler, Yaklaşımlar.....	96
2.2.2. Dünya’da Yoksulluğun Görünümü.....	101
2.2.3. Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü.....	107
2.2.4. Yoksullukla Mücadele Yaklaşımları ve Uygulama Sorunları.....	111
2.2.5. Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi.....	116

3. BÖLÜM125

GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI

3.1. Kavramsal Çerçeve: Gıda Bankası ve Gıda Bankacılığı	125
3.2. Gıda Bankacılığının Dünya'daki Gelişimi ve Görünümü	132
3.3. Gıda Bankacılığının Türkiye'deki Gelişimi ve Görünümü	143
3.3.1. Uygulama Alanı	143
3.3.2. Mevzuat Çalışmaları.....	145
3.4. Gıda Bankacılığı ve Yoksulluk İlişkisi	149
3.5. Sosyo-Ekonomik Boyutları Açısından Gıda Bankacılığı	159
3.5.1. Gıdaya Erişim	160
3.5.1.1. Gıda güvenliği ve gıda güvencesi.....	160
3.5.1.2. Gıda kaybı ve gıda israfı	167
3.5.2. Şirketler Üzerindeki Kurumsal ve Mali Etkiler	175
3.5.2.1. Maliyetlerde azalma ve verimlilikte artış.....	175
3.5.2.2. Devlet desteği ve vergi avantajları.....	177
3.5.2.3. Kurumsal imaja katkı	181
3.5.3. Kent ve Çevre	183
3.5.4. Gıda Bankacılığı Bağlamında Toplumsal İlişkiler	188

4. BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	195
4.2. Araştırmanın Yöntemi.....	197
4.3. Kapsam ve Sınırlılıklar	202

Sayfa

4.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik	203
4.5. Tematik Çerçeve.....	205
4.6. Bulgular ve Analiz.....	207
4.6.1. Gıda Bankalarının Operasyonel İşleyişi	207
4.6.1.1. Gıda bankalarına erişim	207
4.6.1.1.1. Gıda bankalarının duyulması	208
4.6.1.1.2. Gıda bankalarının kapsamı	209
4.6.1.1.3. Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin belirlenmesi	210
4.6.1.1.4. Gıda bankalarından yararlanmanın süresi ve sıklığı	214
4.6.1.2. Gıda Bankalarının Verimliliği	215
4.6.1.2.1. Gıda bankalarının sunduğu hizmetler.....	215
4.6.1.2.2. Hizmetlerin sunulma biçimleri.....	218
4.6.1.2.3. Gıda bankalarında yer alan ürünlerin temin edilmesi.....	223
4.6.1.2.4. Gıda bankalarında yer alan ürünlerin yeterliliği	225
4.6.1.2.5. Gıda bankalarında gıda güvenliğinin sağlanması.....	231
4.6.1.3. Kurumsallaşma	234
4.6.1.3.1. Gıda bankalarının örgüt kültürü ve organizasyon yapısı	234
4.6.1.3.2. Gıda bankalarının faaliyetlerinin denetimi	238
4.6.1.3.3. Bağışlar ve diğer finansal kaynaklar	239
4.6.2. Bir Sivil Toplum Kuruluşu Uygulaması Olarak Gıda Bankacılığına İlişkin Temel Algılar.....	245
4.6.2.1. Yoksullukla mücadeledeki rolü	246
4.6.2.1.1. Yeterlilik	247
4.6.2.1.2. Süreklilik.....	250
4.6.2.2. Sosyal Dayanışmadaki Rolü.....	252
4.6.2.2.1. Sosyal etki yaratma fonksiyonu	252
4.6.2.2.2. Gönüllü emeği ve motivasyonu.....	254

Sayfa

4.6.2.2.3. Personel-yararlanıcı ilişkileri	256
4.6.2.3. Gıda Kaybı ve İsrafı Üzerindeki Etkileri	261
4.6.2.3.1. İşlevsellik	261
4.6.2.3.2. Kısıtlılık	264
4.6.3. Gıda Bankalarının Geleceğine İlişkin Görüşler	265
4.6.3.1. Gıda bankalarına duyulan ihtiyaç	266
4.6.3.1.1. Yoksulluk.....	266
4.6.3.1.2. Gıda kaybı ve israfı, çevresel faktörler.....	268
4.6.3.1.3. Sivil toplum bilinci.....	270
4.6.3.2. Kamu sektörünün rolü.....	271
4.6.3.2.1. Devlet teşvikleri	271
4.6.3.2.2. Standardizasyon sağlanması	273
4.6.3.2.3. Kamuoyu farkındalığı.....	275
SONUÇ	277
KAYNAKÇA	289
EKLER	305
EK 1: Gıda Bankası Yararlanıcıları Soru Formu.....	306
EK 2: Gıda Bankası Çalışanları/Gönüllüleri Soru Formu.....	307
EK 3: Gıda Bankası Yöneticileri Soru Formu.....	308
EK 4: Gıda Bankası Bağışçıları Soru Formu.....	309
ÖZGEÇMİŞ.....	311

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. İleri Kapitalist Toplumlarda Üç Sosyal Politika Rejimi.....	29
Çizelge 2.2. Sosyal Refah Sağlayıcı Kurumlar.....	39
Çizelge 3.1. Sivil Toplum Endeksi Projesi Kapsamına Alınan Sivil Toplum Kuruluşu Türleri	64
Çizelge 3.2. 1970’lerden 2000’lere Sivil Toplum Kuruluşları.....	67
Çizelge 3.3. Cari Satın Alma Gücü Paritesi Cinsinden Yoksulluk Sınırlarına Göre Fert Yoksulluk Oranları.....	108
Çizelge 3.4. Yüzde 20’lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı.....	109
Çizelge 4.1. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada’da Gıda Bankaları.....	137
Çizelge 4.2. Bazı Ulusal ve Uluslararası Gıda Bankası Kuruluşlarının Misyonları.....	142
Çizelge 4.3. Gıda Bankalarına Yönelik Temel Eleştiriler.....	156

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ÇBYE	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
EUROSTAT	Avrupa İstatistik Ofisi
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nation
FEBA	European Federation of Food Banks
GFN	The Global Foodbanking Network
GFSI	Küresel Gıda Güvencesi Endeksi
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
JICA	Japan International Cooperation Agency
KDV	Katma Değer Vergisi
NRDC	Doğal Kaynaklar Savunma Konseyi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SOYBİS	Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİDER	Temel İhtiyaç Derneği
TÜSEV	Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	United Nations Development Programme
UNRISD	United Nations Research Institute for Social Development

GİRİŞ

Modern refah devleti kavramının ortaya çıktığı ve geliştiği II. Dünya Savaşı sonrası dönemden, 1970’li yılların ikinci yarısından günümüze kadar gelen süreçte refah devletinin değişen doğasını anlamlandırmada, toplumsal risklerin değişen dağılımı ve yoğunluğunun ve bu risklerin, devlet, piyasa, aile ve gönüllü sektör arasında paylaşımının nasıl yapıldığının tespiti önemli olmaktadır. Nitekim 1970’li yılların sonlarında başlayan süreçle birlikte, devletin rolünün görece daralması ve serbest piyasaların hâkimiyeti, hızlı teknolojik değişimler, demografik yapıda ve işgücü piyasalarında yaşanan değişimler, gelir dağılımının gittikçe bozulması gibi faktörler, gittikçe daha geniş kitlelerin, neo-liberal küreselleşme sürecinin olumlu etkilerinden yararlanmak bir yana, hızla marjinalleşerek daha dezavantajlı konuma düşmelerine ve yoksullaşmalarına sebep olmuştur. Öte yandan, devletin toplumsal refah, ekonomik kalkınma, çevresel problemler gibi ciddi sorunlarla mücadele etme kapasitesi hakkında artan şüpheler ve kamusal harcamaların azaltılması baskısı, farklı refah aktörlerinin toplumsal refahın oluşturulmasına daha fazla dâhil edilmesi gerektiğine yönelik yaklaşımları ön plana çıkarmıştır. Aslında piyasa, aile ve gönüllü örgütlenmelerin toplumsal refahtaki rolleri tarih boyunca hep var olagelmıştır. Ancak modern refah devletinin kurumsallaşmasıyla, devlet tarafından “hak” çatısı altında sağlanan sistematik, genel ve yaygın refah programlarının, hak temeline dayanmayan, istikrarlı ve yaygın nitelik taşımayan diğer refah aktörlerinin sağladığı refah hizmetlerinden ayrılması gerektiği ve bu ikisinin birbirlerini ancak tamamlayıcı nitelikte olabilecekleri zımnen kabul edilmiştir. Neo-liberal küreselleşme süreci ile birlikte ise, devlet ve diğer refah aktörleri arasındaki bu tamamlayıcılık ilişkisinin ikame ilişkisine dönüşmeye başladığı görülmektedir. Refah devletinin dönüşümü olarak adlandırılan gelişmeler, en liberal refah rejimlerinde dahi, refah devletinin ortadan kaldırılmasına değil; refah devletlerinde niceliksel olarak sosyal harcamalarda görülen düşüşlerden ziyade, programların niteliğinde görülen bir yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Refah hizmetlerindeki geri çekilmenin yaratacağı politik sonuçlardan çekinilmesi, “aktif vatandaşlık” ve “refah karması” yaklaşımlarıyla, bireylerin ve grupların kendi aralarındaki örgütlenmeler aracılığıyla, toplumsal refahın sağlanmasında daha fazla sorumluluk almaya teşvik edilmelerini ve böylece, devletin yaratmış olduğu boşluğu bir ölçüde dolduracakları beklentisini beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşımlar, refah devletinin sosyo-ekonomik alandaki rolünü, düzenleme ve gerekirse denetleme fonksiyonları ile sınırlandırarak,

politikaların ve hizmetlerin yürütümünün temel sorumluluğunu diğer refah aktörlerine devretmekte; ancak bu sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde, vatandaşları hukuken koruyucu bir zemini garanti etmemektedir.

Bir refah aktörü olarak tanımlayabileceğimiz sivil toplumun ve daha teknik olarak sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışından günümüze, gerek ilgili alanlarda savunuculuk yaparak ve politika değişikliklerine etki ederek gerekse doğrudan hizmet sağlayarak, demokratik haklardan sosyo-ekonomik haklara kadar birçok hakkın gelişimine destek verdikleri ve toplumsal refaha katkı sağladıkları bilinmektedir. Çoğulcu toplum yaşamı içinde sosyo-politik yapının önemli bir aktörü olan sivil toplum; eğitim, sağlık, yoksulluk, toplumsal cinsiyet gibi farklı alanlarda yürüttükleri bu faaliyetlerle, kamuoyunu aydınlatma, destekleme ve yönlendirme konusunda önemli işlevlere sahiptirler. Ancak sivil toplumun sosyo-politik alandaki bu işlevleri, refah devletinin dönüşümü bağlamında yukarıdaki tartışmalarla birlikte değerlendirildiğinde, bir yandan kamu sektörüne getirilen verimsizlik eleştirilerinin fazla olduğu, diğer yandan özel sektörün karlılığı düşük bularak girmekten çekindiği alanlarda, üçüncü bir refah aktörü olarak sivil topluma güçlü bir rol düştüğü düşüncesi ile paralel gelişmektedir. Bu durum ise sivil toplum kuruluşlarının, sosyal politika alanına artan şekilde dâhil edilmelerinin beraberinde getirdiği zorlukları ve riskleri de sorgulatmaktadır. Nitekim sivil toplum kuruluşlarının hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde yaşanan kapsama dair ve finansal sıkıntılar, bu hizmetlerin gönüllü olarak yerine getirilmeleri nedeniyle hak temelinde sağlanan hizmetler gibi hukuki bir karşılıklarının bulunmaması, sivil toplum kuruluşlarının devletle ilişkileri neticesinde bağımsızlıklarını kaybedebilme ve siyasi projelerin bir aracı haline gelebilme tehlikesi taşımaları, bu zorlukların ve risklerin başlıcalarıdır. Fakat bunlara rağmen, sivil topluma sosyo-politik alanda atfedilen önemin, 1980'lerden günümüze kadar hem ulusal hem uluslararası gündemde giderek artış gösterdiği ve toplumsal refahta sivil toplumun payının giderek artmasının yanı sıra, onun özel sektör ve kamu sektörü ile kurduğu ilişkilerin de refah tartışmalarına yeni boyutlar kazandırdığı açık bir gerçektir. Nitekim 1980'lerden günümüze kadar gelen süreçte artan şekilde sivil toplum kuruluşlarının kendilerini, devletin karşısında ahlaki ve siyasi bir değer yüklenen ya da sadece örgütsel bir yapılanmadan ziyade yoksulluk gibi temel toplumsal meseleleri ele alarak, devlet politikasının yönünü etkilemeye ve değiştirmeye yönelik bir konuma oturtmaya çalıştıkları görülmektedir.

Bu tez çalışmanın konusunu oluşturan gıda bankacılığı uygulaması ise, tüm bu tartışmaları bünyesinde barındıran bir uygulama olması nedeniyle sosyal politika disiplininin gündemine giren yeni ve tipik bir çalışma alanıdır. 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksul ve dezavantajlı kesimin karşı karşıya kaldığı gıda güvencesizliğine karşı gönüllü bir mücadele yöntemi olarak başlayan gıda bankacılığı uygulaması, o tarihten günümüze giderek yaygınlaşmış; Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Mısır, Arjantin, Brezilya, Singapur, İsrail, Meksika, Güney Afrika gibi pek çok ülkede uygulanmaya başlamıştır. Ülkemizde 2004 yılındaki yasal düzenlemeler ile resmi olarak uygulanmaya başladığı kabul edildiğinde yaklaşık 15 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bankaların paranın korunması ve saklanması işlevlerinden hareketle geliştirilmiş olan gıda bankası kavramsallaştırması, özünde gıdanın saklanmasından yola çıkmakta ve bireylerin ya da kurumların fazla olan gıdayı bu bankaya yatırırken, ihtiyaç sahiplerinin bu gıdayı bankalardan çekmesine atıfta bulunmaktadır. İhtiyaç sahipleri ile buluşturulan gıda ürünlerinin bazı spesifik özellikler taşıması ya da belirli yollardan elde edilmesi ise gıda bankacılığı sisteminin kendine has niteliğini oluşturmaktadır. Küresel Gıda Bankaları Birliği tarafından yapılan tanıma göre gıda bankası, ticari gıda sisteminden arta kalan, el konulmadığı takdirde kaybolacak ya da atık merkezine gönderilecek, fazla, sağlıklı ve güvenli gıdanın, açlık ve yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalanlara tedarik edilmesi ve yeniden dağıtılması için tipik sosyal hizmet kuruluşları tarafından oluşturulmuş bir organizasyondur (GFN, 2018: 7). Dolayısıyla, gıda bankalarının vurgu yaptığı temel bir sacayağı yoksulluk ve gıda güvencesizliği iken, bir diğeri ise günümüz tüketim toplumunda çelişkili biçimde hızla artış gösteren gıda israfıdır. İşte, gıda bankaları tam bu noktada, sivil toplum eliyle gerçekleştirilen ve devletin tam anlamıyla başa çıkamadığı bu iki temel toplumsal sorunun kesişim noktasında yer alan işlevsel bir uygulama olarak sunulmaktadır. Gıda bankacılığı günümüzde sadece ondan yararlananlar ile değil; organizatörler, gönüllüler, savunucular ve aktivistler, eleştiriler ve kuşkusuz devletin yerel ve ulusal düzeydeki politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde, küresel sistemin önemli bir organizasyonu haline gelmiştir. Günümüzde gıda bankaları için tek tip bir tasarımdan söz etmek mümkün olmamaktadır. Nitekim her gıda bankası, hizmet verdiği bölgeyi, yararlanıcıları, bağışçıları ve genel olarak o toplumu yansıtmaktadır.

Temel olarak sivil toplum eliyle yürütülmesi, sivil toplumun refah devletinin dönüşümü sürecinde üstlendiği rollerin avantajları ve dezavantajları ile birlikte iyi bir yansımasını

gösterme potansiyeline sahipken; aynı zamanda, sivil toplumun bağış kanalıyla özel sektörle, yasal düzenlemeler ve kamu desteği yoluyla da kamu sektörüyle yürüttüğü ilişkiler, yine bu dönemde sıklıkla tartışılan refah karması olgusunun da uygulamada iyi bir örneğini oluşturmakta ve farklı refah aktörleri arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilere dair önemli şeyler söylemektedir. Son yıllarda çeşitli nedenlerle çok sayıdaki ülkede gıda bankalarından yararlananların profillerinin hızla büyümesi ve çeşitlenmesi de gıda bankalarını sosyal politika disiplini açısından ele alınması gereken önemli bir konu haline getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, tüm bu bağlamlarda, gıda bankalarının refah devletinin dönüşümü sürecinde, temel bir sosyo-politik sorun olan yoksullukla nasıl ve ne ölçüde mücadele edebildiklerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, bu amaca paralel olarak, Türkiye’de gıda bankacılığı uygulamasının arz ve talep tarafları - gıda bankaları yöneticileri, gıda bankaları çalışanları/gönüllüleri, gıda bankaları bağışçıları, gıda bankaları yararlanıcıları - ile birlikte ele alınarak işleyişinin ortaya koyulması ve temel karakteristikleri ile birlikte refah sunumundaki yerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışma çerçevesinde cevap bulunması beklenen temel araştırma soruları aşağıda sıralanmaktadır:

- Refah devletinin dönüşümü sürecinde aktif vatandaşlık ve refah karması olguları temelinde sivil toplum kuruluşlarının rollerinin nasıl anlamlandırıldığını kavramak,
- Sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte yoksullukla mücadele konusunda temel olarak hangi işlevleri yerine getirebildiğini ortaya koymak,
- Gıda bankalarının sivil toplum sektöründe nasıl bir yere konumlandığını ifade etmek,
- Türkiye’de gıda bankalarının operasyonel işleyiş sürecinin nasıl gerçekleştiğini bütüncül olarak ortaya koymak,
- Türkiye’de gıda bankalarının operasyonel işleyiş sürecini hangi sorun alanlarının zora soktuğunu belirlemek,
- Türkiye’de gıda bankalarının işleyişinin aynı temalar üzerinden gıda bankalarının farklı taraflarınca nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini ortaya koymak,
- Türkiye’de gıda bankalarının, gıda güvencesi ve yoksulluk, gıda kaybı ve israfı, devlet desteği ve kamu sektörü ilişkileri, bağışçı kanalı ve özel sektör ilişkileri,

toplumdaki sivil toplum ve dayanışma algısı ve çevresel konular başlıkları altında gıda bankalarının taraflarınca nasıl değerlendirildiğini anlamak,

- Türkiye’de gıda bankalarının Türkiye’nin mevcut refah sistemi içerisinde nasıl konumlandığının bütüncül bir değerlendirmesini yapmak,
- Türkiye’de gıda bankalarını sosyo-politik olarak daha işlevsel hale getirebileceği düşünülen birtakım sosyo-politik öneriler ortaya koymak

Çalışma giriş bölümü ile birlikte toplam beş bölümde kurgulanmıştır. Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri teorik arka plana, beşinci bölümü ise ampirik saha araştırması kısmına ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, refah devletinin dönüşümü bağlamında sivil toplum kuruluşlarının artan rollerini anlamlandırabilmek bakımından, sırasıyla, refah ve refah devletinin kavramsal çerçevesine, tarihsel gelişimine ve nihayetinde dönüşümü süreçlerine yer verilmiştir. Refah devletinin dönüşümü, sivil toplumun bu alandaki etkinliğini vurgulayan aktif vatandaşlık ve refah karması olguları olmak üzere iki temel sacayağı üzerinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda, Türkiye’nin refah sistemine ilişkin değerlendirmelerde bulunularak, gıda bankacılığının bu sistemdeki yerinin, ilerleyen aşamalarda bu çerçeve içine yerleştirilebilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü, sivil toplumun ve yoksulluğun kavramsal temellerine ayrılmış; sivil toplum-sosyal politika ve sivil toplum-yoksulluk ilişkisine yönelik teorik tartışmalar bu bölümde verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü, spesifik olarak gıda bankacılığının, ulusal ve uluslararası geniş bir literatürden yararlanılarak, gerek teorik olarak sosyo-ekonomik boyutlarının gerekse pratikte Türkiye’de dahil olmak üzere çeşitli ülke uygulamalarının, uygulamanın bir bütün olarak kavranabilmesi için yapılandırılmaya çalışıldığı bölümdür. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümünde ise, nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden yola çıkılarak gerçekleştirilen saha araştırmasının bulgularına yer verilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, Türkiye’de gıda bankacılığının, çeşitli tarafları ve ayrıntıları ile nasıl uygulandığının bütüncül bir resmi verilmeye çalışılmış ve buna paralel olarak, hâlihazırdaki durumu iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik sosyo-politik öneriler ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmanın, gıda bankacılığı uygulamasının ampirik karşılığını anlamaya yönelik olarak oluşturulan bu bölümünde, çalışmanın amacı ve önemi, araştırma deseni, veri toplama süreci ve analizi çerçevesinde şekillenen araştırma yöntemi kapsamlı bir şekilde aktarılmıştır.

Gıda bankacılığı; gıdaya erişim, gıda kaybı ve israfı, sivil toplum sektörünün refahın sunumundaki payı, sektörler arası iş birliği, toplumdaki hiyerarşik ilişkiler ve sosyal dayanışma, çevresel etkiler gibi pek çok ekonomik, sosyal ve kültürel boyutu içinde barındıran çok boyutlu bir politik araçtır. Ülkemizde kısa bir geçmişi olmasına rağmen, özellikle son on yılda nicelik ve kapsam olarak hızla genişlediği ve siyasi gündemde kendini göstermeye başladığı görülmektedir. Akademik alanda sosyal politika disiplini çerçevesinde ise atıfta bulunduğu konuların genişliği düşünüldüğünde, maalesef uluslararası literatürün oldukça gerisinde kaldığı ve yeni canlanmaya başlayan bir çalışma alanı olduğu söylenebilmektedir. Bu bakımdan, ilerleyen süreçte politik gündemde daha sık karşımıza çıkması beklenen bu uygulamanın çok boyutlu işlevlerinin, yararlanıcılar ve uygulayıcılar olmak üzere arz ve talep tarafları ile birlikte ortaya koyulması, sosyo-ekonomik işlevlerinin değerlendirilmesi bakımından önemli hale gelmektedir. Bu çalışmanın da sosyal politika disiplinine bu anlamda özgün bir katkı sağlayarak literatürde yerini alması temenni edilmektedir.

1. REFAH DEVLETİ VE REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Sivil toplumun gönüllü sektör olarak refahın dağıtımında ağırlıklı olarak yer alması 1980 sonrası neo-liberal süreçte refah devletindeki yeniden yapılanmalarla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda bu bölümde, bu ilişkiyi iyi bir temelde değerlendirebilmek için, öncelikle, refah devleti kavramının neyi ifade ettiğini, tarihsel gelişim sürecini, nihayetinde yeniden yapılanma dönemini kapsayacak şekilde, ortaya koymak gerekli görülmüştür. Kavramın temel tanımları ve sınıflandırmaları verildikten sonra refah devletinin dönüşümü, gönüllü sektörün ağırlıklı rolünü vurgulayacak şekilde, aktif vatandaşlık ve refah karması olmak üzere iki temel sacayağında değerlendirilmektedir.

1.1. Refah Devleti Kavramı

Türkçede sözlük anlamı olarak “varlık, bolluk, rahatlık, gönenç” karşılıklarını bulan refah kelimesine İngilizce sözlüklerde atfedilen anlamlara bakıldığında bu kavramın, “sıhhatli olma; sağlık, başarı ve mutluluk hali; konforlu bir yaşam sürme” şeklinde daha geniş anlamlara bürünebildiği görülmektedir. Toplumsal refahın hedefi ise bir toplumdaki tüm bireylerin sosyal, maddi ve sağlık ihtiyaçlarının¹ karşılanması olarak gösterilebilir (Zastrow, 2013: 38). Toplumsal ihtiyaçlarla ilişkili ancak onlarla birebir aynı olmayan toplumsal sorunlar da toplumsal refahın ilgi alanına girmektedir (Manning, 2011: 44). Bu haliyle refah tanımları, bireylere özgü bir nitelemeyi ifade ederken; sosyal bilimler içerisinde ise daha çok devlete ilişkin bir işlevi ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır (Metin ve Özyayın, 2014: 9). Ancak bu kullanım çok eskilere uzanmamaktadır.

Devletin sosyal sorumluluklarla ilişkilendirilmesi uzun bir tarihsel geçmişe sahipken, “refah” ve “devlet” kelimelerinin bir arada kullanılması nispeten yakın bir geçmişten beri süregelmektedir (Metin ve Özyayın, 2014: 9). Refah devleti kavramının ilk kez 1941 yılında Başpiskopos Temple tarafından telaffuz edildiği belirtilmektedir. Bazı yazarlar ise kavramın ilk kez 1934 yılında Oxfordlu Alfred Zimmern tarafından kullanıldığını, ancak

¹İhtiyacın temel tanımları, öznel olarak hissedilen ihtiyaç, genellikle uzmanlar ve profesyonel olan kişilerce tanımlanan ihtiyaçlar ve aynı toplumsal grup içinde bulunan diğer insanlarla karşılaştırmalı olarak belirlenen ihtiyaçları içermektedir. İhtiyaçların ölçülmesi tartışmalı bir sorun olagelmıştır; bazıları nesnel temel ihtiyaçlar gibi sağlam bir zemin üzerinde durmayı tercih ederken, bazıları ise kişisel algının temel alınması gerektiğini ileri sürmektedirler (Manning, 2011: 44).

Temple tarafından 1940 yılında yazılan “Citizen and Churchman (Vatandaş ve Rahip)” adlı kitapla daha bilinir hale geldiğini ifade etmektedirler.² 20. yüzyıl öncesinde ve bu yüzyılın büyük bir kısmında bir arada kullanılmayan refah devleti kavramının yaygınlaşması ise 1942 yılında hazırlanan Beveridge Raporu sonrasında gerçekleşmiştir (Özdemir, 2007: 16-17). Beveridge Raporu, modern refah devletinin kuruluşunun temel ilkelerini ilk defa dile getiren belge olarak kabul edilmektedir (Rosanvallon, 2004: 123).

Refah devletine ilişkin çok çeşitli tanımların refah devletine asgari düzeyde görev yükleyenlerden geniş faaliyet alanı tanıyanlara doğru farklılaştığı görülmektedir. Asgari standartları belirlemek yeterli olmayabileceği gibi, çok geniş bir tanım da refah devleti kavramını işlevsel olarak anlamsız hale getirme riski taşıyabilmektedir. Veit-Wilson (2000), refah sıfatının tüm açıklayıcı ya da ayırt edici anlamından yoksun olarak, modern sanayileşmiş devletlere gönderme yapan herhangi bir kelimenin yerine kullanılır hale geldiğini öne sürmektedir (Kleinman, 2013: 160-161). Bu nedenle kavramın altında yatan anlamlara bakmak önem arz etmektedir.

Gough’a göre, tam da bu nedenle, refah devletinin amaçlarını tam olarak belirlemenin kolay olmaması, refah devletinin tanımlanmasındaki zorlukların ve farklılıkların da nedenini oluşturmaktadır. Örneğin, Wilensky ve Lebeaux (1965) refah devletini, devlet tarafından belirli ihtiyaçların minimum standartlarda sağlanması şeklinde ele alırken; Flora ve Heidenheimer (1981), refah devletinin eğitim politikaları gibi farklı politika başlıklarında hizmet vermesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Yazarların tanımına göre refah devleti, bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik olanağı sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm yurttaşlarına eğitim, sağlık, barınma gibi alanlarda belli bir standart getiren devlettir (Şenkal, 2011: 270). Gough ise refah devletini, işgücünün yeniden üretilmesi ve kapitalist toplumda çalış(a)mayan nüfusun korunması için kamu gücünün kullanılması şeklinde tanımlamaktadır (Gough, 1998: 895-897).

²“Refah devleti” ifadesinin kullanımı görece yakın zamanlı olsa da Rosanvallon, 20. yüzyılın başında bir welfare policy’den (refah politikası) söz edildiğini belirtmektedir. Terimin Almanca karşılığı olan Wohlfahrtsstaat sözcüğü 1870’li yıllarda kürsü sosyalistleri tarafından kullanılmıştır. 1880’li yıllarda Bismarck’ın gerçekleştirdiği reformları nitelendirmek içinse Sozialstaat (sosyal devlet) terimi kullanılmıştır (Rosanvallon, 2004: 119).

Birçok çalışmada referans verilen Briggs'in (1999) tanımına göre refah devleti, piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türüdür. Briggs'e göre refah devleti üç temel alanda faaliyet göstermektedir. İlk olarak, refah devleti bireylere ve ailelere minimum düzeyde bir gelir garantisi sağlamaktadır. İkinci olarak kişilerin, hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi belirli sosyal risklerle baş etmelerine yardımcı olmaktadır. Üçüncü olarak ise sosyal refah hizmetleri aracılığıyla tüm vatandaşlarına en iyi yaşam standartlarını sağlamaya çalışmaktadır (Özdemir, 2007: 19). Bu tanımdan hareketle, Briggs'in refah devletini, temel sosyal iyileştirme fonksiyonları üzerinden tanımladığı söylenebilmektedir.

Baldwin (1990), refah devletinin ana etkisini gelir ve servetin yeniden dağıtımında değil, risk ve talihsizlik maliyetlerinin yeniden paylaştırılmasında görmektedir. Sigorta, vatandaşların ortak bir risk havuzuna üye olduğu temel ilkedir. Refah devletleri arasındaki temel fark da devletlerin asgariden fazlasını sunma isteklilikleri ölçüsünde risk kategorilerindeki sosyal gruplarla ilgili faaliyetlerinde yatmaktadır (MacGregor, 1999: 100). Bu bağlamda yazar, refah devletinin faaliyetlerini asgari devlet faaliyetlerinin ötesinde görmektedir.

Esping-Andersen'a göre refah devleti, bir devletin önereceği sosyal politikalardan fazla bir şey ve devletin ne olduğuna dair yeni bir tanımlama olarak ifade edilmelidir. Sosyal politikalar refah devletleri olmadan var olabilirken, tam tersi geçerli değildir. Sosyal risklere işaret eden bir çeşit kolektif siyasi eylem mevcut ise sosyal politikaların varlığından söz edilebilmektedir. Esping-Andersen, çoğunlukla refah devleti çatısı altındaki modern sosyal politikaların başlangıcını ise Bismarck'ın 19. yüzyıldaki sosyal sigorta yasalarına dayandırmaktadır (Esping-Andersen, 2013a: 35).

Esping-Andersen'ın refah devletine ilişkin yaklaşımı dar ve geniş boyutlu iki yaklaşımı içermektedir. Dar boyutlu yaklaşım, gelir transferleri ve sosyal hizmetler gibi kamusal uygulamaları kapsamakta ve refah devletini geleneksel sosyal iyileştirme alanı ile sınırlayarak tanımlamaktadır. Geniş anlamda refah devleti ise ekonominin yönetiminde devletin daha etkin bir rol oynaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla geniş boyutlu yaklaşım refah devletini politik ekonomi ile ilişkilendirmektedir. Makro-ekonomik unsurları refah devletinin bütünleyici bileşenleri olarak gören bu yaklaşımda, refah

devletini tanımlamada “Keynesyen refah devleti” ya da “refah kapitalizmi” terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir (Metin ve Özaydın, 2014: 9).

Sosyal devlet ve refah devleti sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olsalar da, ikisine farklı anlamlar yükleyen görüşler de bulunmaktadır. Bazı yazarlara göre, her iki kavram aynı şeyi ifade ederken; bazı yazarlarca ise sosyal devlet, refah devletini de kapsayan bir çerçeve kavram olarak benimsenmektedir (Özbek, 2002: 9; Özdemir, 2007: 12). İkinci görüşe göre hareket edenler, refah uygulamalarının refah devleti ile başlatılamayacağını ve buna göre daha geniş bir perspektiften refah uygulamalarını içeren sosyal devletin, refah devletinden öncesine uzanan bir geçmişi olduğunu ifade etmektedirler. Dar anlamda bir sosyal devletin sınırlı gelir transferi ve sınırlı kamu hizmetleri aracılığıyla sosyal iyileştirme sağlamaya çalışması, demokrasinin kaçınılmaz bir getirisi olarak görülebilir ve ulusal gelirin belli bir yüzdesinin kamusal hizmetlere ayrılmasının ölçüt kabul edildiği durumda hemen tüm devletler sosyal devlet anlamı taşırlar. En genel ifadesiyle sosyal devlet, Almanya’da Bismarck döneminde başlayan reformlar gibi, sosyal haklar ve yurttaşlık haklarının gelişmesi ve bunların anayasal güvencelere kavuşması perspektifinden ele alınabilirken; refah devleti ise çoğunlukla 1942 yılında hazırlanan Beveridge Raporu ve bu tarihten sonraki Keynesyen ekonomi politikalarıyla anılmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde refah devletinin, tarihsel kökenleri daha geriye uzanan ve daha geniş bir çerçevede ele alınabilecek sosyal devletin, II. Dünya Savaşı sonrasına özgü bir biçimi olarak daha çok Avrupa geleneği içinde ele alındığı görülmektedir (Koray, 2005: 35; Şahin Taşgın, 2010: 15-18). Benzer biçimde sosyal politikalar refah devleti olmaksızın var olabilirken, sosyal hakların tanımlanmadığı ve sosyal politikaların sistematik bir risk planlamasına dayanmadığı yapıları refah devleti olarak tanımlamak mümkün değildir (Özaydın, 2013: 81). Dolayısıyla bu yaklaşım refah devletini; sosyal devletin politikaları, kurumları ve uygulamaları ile belli bir kurumsallık ve gelişmişlik düzeyine ulaştığı durum ile çerçeveleyerek açıklamaktadır.

Refah rejimi kavramı ise Esping-Andersen’in tanımından hareketle, refah devletinden farklı olarak refahın devlet, piyasa, aile ve kâr amacı gütmeyen/gönüllü sektör arasında karşılıklı bağımlılık içinde ve eşgüdümlü olarak üretilmesi ve paylaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda refah rejiminin, refah devleti kavramının eksikliklerinden yola çıkarak daha kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymak üzere geliştirilmiş bir kavram olduğu söylenebilmektedir. Refah devleti kavramından yola çıkan yaklaşımlar, bireylerin

yaşamlarında karşılaşılabilecekleri sosyal risklerle baş etmelerini sağlayacak mekanizmaların merkezine devleti yerleştirirken; refah rejiminden söz eden yaklaşımlar ise kurallı ve formel devlet müdahalesinin yanı sıra hem piyasa ilişkilerinin hem de kişisel ve enformel nitelikli aile, komşuluk, cemaat gibi ilişkilerin, işsizlik, hastalık, yaşlılık gibi durumlarda bireylerin yaşamlarını idame ettirmesini sağlamadaki rollerini dikkate almaktadırlar (Buğra, 2001). Refah rejiminin tanımı, sosyal risklerin nasıl paylaşıldığına göre yapılmaktadır: Devletin rolü sadece en yoksul kesime yönelik (residual) ve asgariyetçi (minimalist) veya kapsayıcı (comprehensive) ve kurumsal (institutional) olarak tanımlanabilir ve bu ikisi, ne kadar çok riskin “toplumsal” ya da ne kadar çok insanın korunmaya muhtaç görüldüğü temelinde birbirlerinden ayrılmaktadır (Esping-Andersen, 2013a: 34). Sosyal politika açısından refah rejiminden bahsetmek, devlet ile ekonomi arasındaki ilişkide sistematik olarak iç içe geçmiş bir yasal ve örgütsel yapı kompleksini ifade etmektedir (Akan, 2011: 376). Bu sebeple, refah kavramını rejim çatısı altında incelemenin, refahın sunumunda, farklı aktörlerin karşılıklı ilişkilerini ve pozisyonlarını kavramak bakımından daha işlevsel olabileceği söylenebilmektedir.³

1.2. Refah Devletin Tarihsel Gelişimi

Refaha dayalı koruma, modern devletin en önemli karakteristik özelliklerinden biri olarak siyasal düşünceler tarihi içerisinde köklü bir savunuya sahiptir. Refah politikaları ile desteklenen koruma ediminde, korumanın genellikle ulus devlet boyutunda şekillenen kolektif bir “biz” kimliğine dayalı olduğu kadar, koruyanın korumaya yönelik otoritesinin de meşrulaştırıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2014: 460-461). Rosanvallon, refah devletin gücünün anahtarının bizzat modern ulus devlet hareketinde aranması gerektiğini belirterek bu hipotezini iki önermeyle belirginleştirmektedir. Birincisi, 20. yüzyıl refah devleti “klasik” koruyucu devletin derinleştirilmiş ve genişletilmiş halidir. İkincisi, koruyucu devlet, modern devletin özel bir siyasal biçimi olarak tanımlanmaktadır. Refah devleti,

³Çalışmanın devamında bölümler “refah devleti” kavramı üzerinden yapılandırılmıştır. Zira çalışmanın başlığında da yer aldığı biçimiyle, 1980 sonrası neo-liberal dönemde refah devletlerinin sosyo-ekonomik faaliyetlerinde meydana gelen değişim ve dönüşümler, literatürde “rejimi” içeren bir tanımlamadan ziyade “refah devletin dönüşümü”, “refah devletin yeniden yapılanması”, “refah devletin krizi” gibi başlıklar altında irdelenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere bu incelemenin “refah devletin dönüşümü” başlığı altında yapılması uygun görülmüş olup, spesifik olarak farklı bir kullanımın gerekmediği ve belirtilmediği yerler haricinde, genel olarak refah devleti kavramına atıfta bulunulmasında sakınca görülmemiştir.

koruyucu devletten daha karmaşık bir yapıyı arz ederek yalnızca kazanımların korunması (yaşam ve mülkiyet hakları) işlevini değil; aynı zamanda birtakım olumlu edimlerin yerine getirilmesi (gelirin yeniden dağıtımı, toplumsal ilişkilerin düzeltilmesi, birtakım kolektif hizmetlerin yerine getirilmesi vb.) işlevini de üstlenmektedir (Rosanvallon, 2004: 21-22).

Bir yerde sorumluluktan söz edebilmek için, temel olarak o yere ilişkin bir sahiplenme duygusunun da gelişmesi gerekmektedir. Bu sahiplenme ise karşılıklılık temelinde yükselmektedir. Bireyi bir yurttaş olarak, dolayısıyla haklarıyla var eden devlettir; çünkü onları korumayı amaç edinmektedir. Hak sahibi birey olmadan koruyucu devletten, koruyucu devlet olmadan haklarını gerçekleştiren bireyden söz edilemeyecektir (Rosanvallon, 2004: 21). İnsanlığın geleceğin belirsizliğine karşı güvence arayışı çağlar boyunca sürmüştür; yaşanan deneyimler sonucunda insanlık, sorunlarına ancak birlikte hareket ederek toplumsal dayanışma içerisinde çözüm bulabileceğini görmüştür. Bu dayanışma ve ortak sorumluluğun en üst düzeyde kurumsallaşması ise refah devleti anlayışında kendisini göstermektedir (Gökbayrak, 2006).

Birçok eski medeniyette devletler, toplum içinde sosyal refah için temel oluşturmuştur. Ancak ilkçağlarda devletlerin sosyal nitelikleri gelişmedikleri için, günümüzdekilere benzer bir şekilde sosyal düşünceler güttüğü söylenememektedir. Devlet, ancak iki yüz yıldan beri geleneksel kurumlardan bu görevi devralmaya başlamış; esas olarak da II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal refah alanının neredeyse tek hizmet sağlayıcısı olmuştur. Bunun başta gelen nedeni, sanayileşmenin geleneksel kurumları yok etmesi ya da önemli ölçüde değiştirmesidir. Dolayısıyla devlet, bu geleneksel kurumların refah fonksiyonlarını üstlenmek ve nüfusu, sanayileşmenin zorluklarından korumak üzere müdahale etmek zorunda kalmıştır (Özdemir, 2004: 111). Bu temele dayanan refah sistemleri, benzeri görülmemiş bir ekonomik büyüme ve sosyal istikrar dönemi olan II. Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yılda gelişmiş; bu aşama, 1970'li yılların ortalarında uluslararası ekonomik krizin başlamasıyla sona ermiştir (MacGregor, 1999: 97). Savaş sonrası dönemde, daha dar sosyal politika endişelerinin ötesine geçen ve sosyal bütünleşmeyi sağlama, sınıf farklılıklarını azaltma ve ulus kurmaya yönelik bir mekanizma olarak gelişmiş refah devletleri büyük ölçüde başarılı olmuşlardır (Esping-Andersen, 2013b: 98).

Refah devletinin modern anlamda ve işlevsel biçimde 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı genel kabul görmekle birlikte, bu zamana kadar yaşanan gelişmelerin bu sürece

zemin hazırladığı düşünülmektedir. Farklı yaklaşımlara göre bu konuda çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Örneğin liberal yaklaşımlar, refah devleti anlayışını, 16. yüzyılda İngiltere'deki Yoksullar Yasası'na kadar götürmekte ve muhafazakâr yaklaşımlar gibi özünde toplumun ahlaki bir sorumluluğu olduğu düşüncesine dayandırmaktadır. Marksist yaklaşım açısından ise refah devleti, kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirilmekte ve ortaya çıkışı kapitalizmin sorunlarına, yarattığı ekonomik krizlere ve sınıf çatışmalarına bağlanmaktadır. Bu bağlamda refah politikaları, kapitalist sistemin özündeki mülkiyet yapısını değiştirmeden, işçi sınıfını sistemle bütünleştirme amacı taşıyan politikalar olarak ifade edilmektedir. Refah devleti de toplumsal uzlaşma temeli üzerinde kurulmuş bir yönetim tarzıdır. Bu iki yaklaşım dışında, ekonomik yapıdaki kapitalistleşme ve endüstrileşme ile siyasal yapıdaki demokratikleşme hareketlerine bağlı olarak modern refah devletinin ortaya çıkışını açıklayan yapısal ve fonksiyonel yaklaşımlar da bulunmaktadır. Rosanvallon, klasik koruyucu devletin radikalleştirilmesi olarak refah devletinin ortaya çıkışını, 18. yüzyıldan itibaren gerçekleşen demokratik ve eşitlikçi hareketlere dayandırmaktadır. Yaşamın ve mülkiyetin devlet tarafından korunması genişleyerek yeni haklar doğurmuştur (Rosanvallon, 2004: 22). Yine endüstrileşme mantığının bir sonucu olarak refah devletinin ortaya çıktığını öne süren işlevselci sosyolojik yaklaşıma göre, refah devletinin ortaya çıkışının nedenleri, sanayileşme süreci ile birlikte görülen seküler değişimler ile geleneksel toplumsal dayanışma biçimlerinin ve aile yaşamının çözülmesidir (Topak, 2012: 59). Bir diğer yaklaşım olan güç ilişkileri yaklaşımı ise, modern refah devletine duyulan ihtiyacın ve farklı refah anlayışı ve uygulamalarının, ancak işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşma düzeyi, sendikalar ve sınıf partileri ile ortaya çıkan ilişkilerin biçimi ile açıklanabileceğini savunmaktadır (Özbek, 2002: 14; Koray, 2005: 31; Özaydın, 2013: 80). Bir başka deyişle, her bir yaklaşımın refah devletini ortaya çıkaran tüm faktörler içinde bir kısmını ön plana aldığı söylenebilmektedir.

20. yüzyıla kadar sosyal risklerin çoğunluğu, toplumsal nitelikte, bir başka deyişle devletin sorun alanı kapsamında değerlendirilmemiştir. Bunun nedenlerinden biri, 19. yüzyıl toplumunun hala büyük oranda kırsal kesimde yaşıyor olmasıdır. Buna ek olarak, kamu yönetiminin, istatistikî kayıt tutmanın ve vergilendirmenin alt yapısı, sosyal riskleri kitle ölçeğinde kolektifleştirme görevini yerine getirmek için yetersiz kalmıştır (Esping-Andersen, 2013a: 34). Refah devletinin gelişim sürecini, devletin toplumsal refah alanında

sistematik düzenlemeler yapmasıyla başlatan ve genel kabul gören yaklaşım çerçevesinde, refah devletinin gelişim sürecinde temel olarak dört aşamadan bahsedilmektedir (Özdemir, 2007: 177, Şenkal, 2011: 271, Koray, 2012: 73).

Başlangıç ve deneyim kazanma dönemi olarak nitelendirilen ilk dönemin 1870’lerde başladığı kabul edilmektedir. Bu dönem, işçi sınıfı ve işçi hareketinin büyüme dönemine girdiği ve sorunların çözümüne yönelik olarak siyasal haklar üzerinde durulmaya başlandığı bir dönemdir. İlk sosyal sigorta uygulamalarının görüldüğü 1880’lerin başındaki Bismarck Almanyası’nda, refah devleti uygulamalarının temellerinin atıldığı ifade edilmektedir. 1880’lerden 1930’lara kadar devam eden bu dönem, refah devletinin “cenin” olarak ortaya çıktığı dönem olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde ciddi bir toplumsal hareketlilik söz konusu iken, daha çok bu dönemin rahatsızlıklarını atlatmaya yönelik geçici uygulamalar gündeme gelmiştir. 1930’lardan 1940’ların sonuna kadar uzanan ikinci dönem, refah devletinin pekişme-sağlama dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde yaşanan dünya savaşları nedeniyle ağırlaşmış olan ekonomik ve sosyal sorunlar, toplumsal güçler arasında dayanışma ve uzlaşmanın önemini daha da öne çıkarmıştır. Savaş deneyimleri refah devleti için özellikle anlamlıdır. Bu dönemlerin sonunda toplumsal bir yeniden yapılanma gerçekleşmiş, dolayısıyla refah devletinin doğası her defasında daha da vurgulu biçimde öne sürülmüştür. Bu dönemde hemen hemen bütün hükümetler tarafından toplumsal uzlaşma yönündeki politikalar sürdürülmüştür. 1950’lerden 1970’lerin ortalarına kadar uzanan büyüme ve yayılma döneminde ise Keynesyen ekonomi politikalarının hâkimiyeti görülmektedir. Yaygın kabule göre refah devleti kavramı modern anlam ve içeriğini, 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra geliştirilen devletçi ya da Keynesçi politikaların bir ürünü olarak kazanmıştır. Bu dönemde sosyal sigortalara ek olarak, refah devletinin fonksiyonları, kurumları, kapsamına aldığı riskler ve gruplar genişlemiş; gelirin devamlılığını sağlama ve yaşam standartlarını yükseltme bir amaç haline gelmiştir. Bu dönemde, başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere çoğu ülkede yüksek bir istihdam düzeyi sağlandığı gibi, ücretler ve çalışma koşulları iyileşmiş, sosyal güvenlik uygulamaları genişlemiştir. Ancak olumlu görünen bu gelişmeler, 1970’lerin ortalarına gelindiğinde bazı kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan ekonomik durgunluk, ulaşılan refah düzeyinin getirmiş olduğu rahatlık ve maliyet artışı, küreselleşen piyasa koşullarında artan rekabet gibi faktörler, refah devleti uygulamalarında daralmalara gidilmesine neden olmuştur. Refah devletinin krize girdiği dönem olarak nitelendirilen bu dönem, refah

devleti için bir sorgulanma ve yeniden yapılanma dönemi olmuştur (Rosanvallon, 2004: 27; Koray, 2005: 32; Şenkal, 2011: 271-272; Koray, 2012: 74).

Gelişmiş ülkelerin çoğu, modernleşmeci refah devletlerinin artık güven verici görülmediği, daha belirsiz bir döneme girmişlerdir. Literatürde, refah devletleriyle ilgili yeni bir karşılaştırmalı çalışmalar dalgası, açıklayıcı değişkenler olarak ekonomik gelişmenin yanında siyasi, tarihsel ve sosyolojik unsurları da vurgulamaya başlamıştır. Bu çalışmaların çoğu, sosyal harcamaları refah devleti faaliyetini ölçmek için kullanmaya devam etmiş; ancak bunu yapısal değişkenlerle birlikte siyasi değişkenler ile de ilişkilendirmeye çalışmışlardır (Kleinman, 2013: 171). Kleinman, 1970 sonrası dönemde de ulus devletler ve onlara ait kurumların önemlerini koruduklarını, refah devletlerini aşağıya doğru sürükleyen bir küreselleşme mantığından söz edilemeyeceğini ve refah devletlerinin temel belirleyicisinin vatandaşlarla siyasetçilerin siyasi tercihleri olmayı sürdürdüğünü ifade etmektedir (Kleinman, 2013: 191). Günümüze değin uzanan bu dönemde, refah devletinin hâlihazırdaki tanımı, kapsamı ve geleceği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir.

1.3. Refah Devleti Sınıflandırmaları

Ulusal refah devletleri, radikal şekilde farklılaşan eşitlik anlayışlarına sahip olduğu gibi, farklı eşitlik anlayışlarının da aynı anda tek bir refah devleti içinde bir arada bulunabilmesi mümkündür (Esping-Andersen, 2013a: 33).

Refah devleti sınıflandırmalarına ilişkin sosyal bilimciler tarafından en çok benimsenen ve literatürde ses getiren tasnif, Gosta Esping-Andersen'in "Three World of Welfare Capitalism (Refah Kapitalizminin Üç Dünyası)" adlı kitabında temel hatlarını belirlediği sınıflandırma olmuştur. Ancak Esping-Andersen'in bu çalışmasından önce de farklı yazarların bu çalışmaya temel hazırlayan önemli sınıflandırma çalışmaları olduğu görülmektedir. Bu konudaki ilk çalışmalar 1950'li yılların sonlarına kadar götürülebilmektedir.

Wilensky ve Lebeaux, 1958 yılında yaptıkları çalışmada refah devletlerini kurumsal ve kalıntı olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutmuşlardır. Bu sınıflandırmada kurumsal refah

devleti, devletin refah sağlama görevinde öncü olduğu modele tekabül ederken; kalıntı refah devletinde ise devletin, refahı asıl sağlaması gereken kurumlar olan aile ve piyasanın yetersiz kaldığı durumlarda tamamlayıcı olması gerektiği düşünülmektedir (Abrahamson, 1999: 395-396).

Bazı araştırmacılara göre ise refah devletini sınıflandırma çalışmalarının esas kökenini, 1958 yılında Titmuss'un yayımlamış olduğu "Essays on the Welfare State (Refah Devleti Üzerine Denemeler)" çalışmasına dayandırmak gerekmektedir. Titmuss, refah devletinin ortaya çıkışını yaratan faktörleri karmaşık olarak tanımlamış ve esas olarak sosyal devrim korkusunun, yasalara saygılı ve kontrol edilebilir bir işgücü ihtiyacının, zenginlerin sosyal vicdanı ve iktidar için rekabet eden siyasi partilerin ve baskı gruplarının etkisinin, bu olguyu ortaya çıkaran bir ortam oluşturduğunu belirtmiştir (MacGregor, 1999: 99). Titmuss, sonrasında Esping-Andersen'in yapacağı sınıflandırmaya benzer biçimde, üç tip refah devleti modeli geliştirmiştir. Kalıntı refah modeli olarak adlandırdığı modelde, bireyler ihtiyaçlarını temel olarak aile ve piyasa üzerinden karşılarken, ancak bu mekanizmaların yetersiz kaldığı durumlarda kamusal refah kurumları açığı kapatmak amacıyla geçici olarak devreye girmektedirler. Titmuss, bu modelin teorik temellerinin İngiliz Yoksullar Yasası'na kadar götürülebileceğini belirtmiştir. Endüstriyel başarı/performans modeli olarak isimlendirilen diğer modelde, sosyal ihtiyaçların karşılanması performans ve verimlilik temeline dayanmaktadır. Bireylerin ekonomik yaşama aktif katılımları, sosyal refah hizmetlerinden yararlanmalarının bir ön koşulu olarak ortaya çıkarken; çaba ve ödül ilişkisiyle, sınıf ve grup bağlılıklarıyla ilgili çeşitli ekonomik ve psikolojik teorilerden türetilen bu modelin, sosyal sigorta ilkesi ile bağdaştırıldığı görülmektedir. Son olarak, kurumsal yeniden dağıtıcı model ise teorik çerçevesini sosyal eşitlik ilkesinden alırken, sosyal refah hizmetlerinin yalnızca vatandaşlık koşulunun sağlanmasıyla piyasa dışında evrensel olarak karşılanmasını ifade etmektedir (Titmuss, 1974: 30-32).

Bazı teoriler refah rejimlerini, kapitalist-endüstriyel toplumların ekonomik gereklilikleri olarak görmektedir. Ancak bu rejimlerin şekli önceden belirlenmemiştir ve cömertlikleri, kapsayıcılıkları, demokratik yapıları ve hoşgörülerini açısından farklılık gösterebilir (MacGregor, 1999: 101). Wilensky ve Lebeaux, geniş anlamda kültürel ve sosyal koşulların bir yansıması olarak değerlendirdikleri refah biçimlerinin, modern sanayi toplumlarında daha çok kurumsal olarak yaygınlık kazanacağını öngörmüşlerdir (Metin ve

Özaydın, 2014: 41). Bir başka deyişle, Wilensky ve Lebeaux'nun sınıflandırması, refah modellerini, refah kurumlarının daha az ya da daha çok gelişmiş biçimleri olarak görme eğiliminde olup, zamanla gelişkin modele doğru bir geçişin olacağını varsaymaktadır. Titmuss ise, refah modellerini farklı bir unsur üzerinden tanımlamış ve bir modeli belirleyen esas unsurun, toplumun gelişim düzeyinden ziyade ideolojisi olduğunu belirtmiştir (Abrahamson, 1999: 397). 1970'lerden itibaren yaşanan süreç, Wilensky ve Lebeaux'nun öngörülerini doğrulamamış; Titmuss'un görüşlerini destekleyen verilerle karşılaşmıştır.

Refah devletlerinin sınıflandırılmasına ilişkin temel çalışmaları temsil eden bu ve devamındaki bazı sınıflandırmaların⁴ ardından Esping-Andersen'in 1990'lı yıllarda yapmış olduğu çalışmalar bu alana yönelik önemli ve tartışma yaratan katkılarda bulunmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkeleri refah kapitalizmi olarak niteleyen Esping-Andersen, farklı refah modellerinin ortaya çıkmasında esas olarak belirleyici faktörün, işçi sınıfının gücü, hareketliliği ve yaptığı ittifaklar olduğunu belirtmiştir (Koray, 2005: 36). Ayrıca daha önce belirtildiği gibi Esping-Andersen, refah rejimi ifadesiyle refah kavramına, devlet-devlet dışı aktörler bağını içerecek şekilde geniş bir biçimde bakmış ve konu ile ilgili önceki çalışmaların, refah devletini sadece sosyal harcamalar boyutuyla kavramsallaştırdığını belirterek bunun ötesine geçmek gerektiğini ifade etmiştir (Metin ve Özaydın, 2014: 44).

Esping-Andersen refah devleti sınıflandırmalarında kullanılması gereken ölçütün “dekomodifikasyon”⁵ düzeyi olmasını önermiştir. Dekomodifikasyon, yani meta olmaktan çıkarma, bireylerin ya da ailelerin toplumsal açıdan kabul edilebilir bir yaşam standardını, piyasaya katılımdan bağımsız olarak gerçekleştirebilme dereceleri olarak tanımlanmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 37). Bu, ampirik olarak “ya o ya da bu” gibi bir bakış açısından ziyade bir derecelendirme sorunudur (Esping-Andersen, 2013a: 52). Esping-Andersen, refah devletinin öncelikle, iş göremezlik, hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi temel sosyal risklere karşı bir koruma sağlaması gerektiğini belirtmiş ve incelediği 18 OECD ülkesi

⁴Wilensky ve Lebeaux ve Titmuss'un sınıflandırma çalışmalarından esinlenerek geliştirilen diğer önemli refah devleti sınıflandırma çalışmaları için bakınız: Furniss ve Tilton, 1977, *The Case for the Welfare State* ve Therborn, 1987, *Welfare States and Capitalist Markets*.

⁵Refah devleti araştırmalarında sıklıkla tartışılan dekomodifikasyon (decommodification) kavramı, temelde Polanyi'den (1944) devşirilmiş ve sonra Offe (1972, 1984) tarafından geliştirilmiş olup, piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan haklar aracılığıyla, refah devletlerinin para ilişkilerini ne derece zayıflatıldığını ifade etmek için kullanılmaktadır (Esping-Andersen, 2013a: 49).

üzerinden bir dekomodifikasyon endeksi oluşturmuştur. Bu endekste ülkeler, refah programlarından yararlanmak için gereken koşullar, programların süreleri ve miktarları gibi kriterlere göre puanlamaya tabii tutularak dekomodifikasyon düzeylerine göre sıralanmışlardır. Bu sıralamaya göre Esping-Andersen, Anglo-Sakson ülkelerde dekomodifikasyon düzeyinin düşük, Kıta Avrupası ülkelerinde orta, İskandinav ülkelerinde ise yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Esping-Andersen, 1990: 49-50). Bu temelde Esping-Andersen, refah devletlerini liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabii tutmuştur.

Anglo-Sakson refah devleti olarak da adlandırılan liberal refah devleti, öncelikle bireysel kendi kendine yardım mekanizmaları ve piyasa üzerinden refaha ulaşılmasını teşvik etmekte, bu doğrultuda vatandaşlarına kapsayıcı olmayan görece düşük, düz oranlı programlar sunmakta, bu programları hak etme kuralları da genellikle katı ve damgalayıcı nitelikte olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya, bu modelin önde gelen örnekleri arasında sayılmakta olup İngiltere ve Yeni Zelanda'nın da kısmi olarak bu modelin özelliklerini taşıdığı belirtilmektedir (Esping-Andersen, 1990: 26-27). Bu ülkelerde sosyal hakların yaygın biçimde kurumsallaşmasından söz edilememekte olup, devlet ancak son çare olarak tazmin edici bir rol üstlenmektedir (Koray, 2005: 37).

Literatürde “Kıta Avrupası modeli”, “sosyal sigorta modeli”, “korporatist model”, “Bismarck ülkeleri modeli”, “kurumsal refah rejimi”, “Hristiyan demokrat refah rejimi” gibi farklı isimlerle anılan muhafazakâr refah devleti, evrensel bir sistemin aksine varlık araştırması ve sigorta sistemine dayanmaktadır (Özdemir, 2005: 245). Muhafazakâr refah devletlerinde piyasayla irtibat, liberal refah devletlerine göre daha az olmakla birlikte; devletin öncelikle, aile ve Kilise gibi kurumların sağlayamadığı refah hizmetleri biçimlerini desteklediği ve finansmanın da sosyal sigorta ilkesine dayandırıldığı görülmektedir. Bu refah modelinin tarihsel olarak Kilise gelenekleri ile olan yakınlığı, cinsiyete ve aileye karşı da muhafazakâr bir tutum oluşturmuştur. Bu bağlamda aile, toplumsal yaşamdaki en temel ve en önemli kurum olarak görülürken, aile içindeki geleneksel rollerin muhafaza edilerek bu yapının korunması önemli hale gelmiştir (Özdemir, 2007: 138-139). Bu doğrultuda, işgücü piyasaları ve sosyal güvenlik sistemi doğrudan erkek işgücünü, erkek işgücü üzerinden dolaylı olarak kadınları kapsayacak biçimde şekillendirilmiştir.

Esping-Andersen'in sınıflandırmasındaki son model, “evrensel refah rejimi”, “İskandinav modeli”, “modern refah rejimi” olarak da adlandırılan sosyal demokrat refah rejimidir. Tüm vatandaşlarına eşit ve yüksek refah standartlarının devlet tarafından sağlanmasının hedeflendiği bu modelde, evrensel bir gelir garantisi, tam istihdam politikaları ve dezavantajlı gruplara yönelik gelişmiş hizmetler öne çıkmaktadır. Sosyal refah programlarının finansmanının esas olarak vergilerle sağlandığı bu modelin öne çıkan ülke örnekleri, İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya olarak sayılabilmektedir (Esping-Andersen, 1990: 27-28). Bu modelin ortaya çıkmasındaki başlıca güç de bu ülkelerdeki sosyal demokrasinin toplumsal desteği ve uzun süreli iktidarı olmuştur (Koray, 2005: 37).

Esping-Andersen'a göre refah devletleri, sosyal harcama ve yeniden dağıtım araçları sayesinde, toplumdaki sınıf ayrımları ve statü farklılıkları üzerinde belirleyici bir role sahiptirler. Bu bağlamda refah devletleri, toplumsal tabakalaşmayı etkilemekte ve sosyal programların niteliği ölçüsünde dönüştürmektedirler. Esping-Andersen, ortaya koyduğu üç farklı sınıflandırma üzerinden üç sosyal tabakalaşma sistemi belirlemiştir. Liberal refah modeli, sosyal sigortanın asgari seviyede fakat evrensel ölçekte devlet tarafından, kapsamlı bir şekilde de piyasa tarafından sağlandığı iki boyutlu bir yapıya sahiptir. Muhafazakâr refah modelinde farklı sınıflara önemli ölçüde farklı sosyal programlar sağlanırken; sosyal demokrat refah modeli ise evrensel bir refah programı yürütmektedir (Gümü, 2020: 104-105).

1990 sonrasında Esping-Andersen'in çalışması, refah sınıflandırmaları üzerine en çok atıfta bulunulan çalışma haline gelirken; Esping-Andersen'in çalışmasına eleştiriler ve katkılar sunan farklı çalışmalar da yoğunluk kazanmıştır. Nitekim Esping-Andersen, 1990 yılında yaptığı çalışmanın ardından getirilen eleştirileri de dikkate alarak “Social Foundations of Postindustrial Economies (Sanayi Sonrası Ekonomilerin Sosyal Temelleri)” başlıklı yeni bir çalışma yayınlamıştır (Güler, 2015: 60). Esping-Andersen bu çalışmasında, devlet ve piyasa ilişkilerine dayandığı klasik tipolojilerini ailenin refah sağlayıcı rolünü dikkate alarak yeniden ele almıştır.

Refah devleti sınıflandırmalarında ilk ortaya atılan alternatif çalışmalardan biri Leibfried'e (1992) aittir. Leibfried'in Güney Avrupa modeli olarak adlandırdığı ve İspanya, Portekiz, Yunanistan ve bir dereceye kadar da İtalya ile Fransa'yı kapsayan refah modeli, düşük dekomodifikasyon düzeyine sahip olan Anglo- Sakson refah modeline benziyor olsa da;

aile ve dinin, refah sisteminde oynadığı rol bakımından farklılaşmaktadır. Bu ülkelerin işgücü piyasalarının yapısı, Kuzey Avrupa refah devletlerine göre radikal biçimde farklılaşmakta; güçlü bir tarım sektörünü barındırmakla birlikte, İskandinav ülkelerindeki gibi bir tam istihdam geleneğinden söz edilememektedir. Anayasa ve yasalarda modern refah devletine yönelik güçlü vaatler yer alsa da bunların hayata geçirilmesi pek mümkün olmamakta ve aile ve Kilise, sosyal destek noktasında kilit unsurlar olmaya devam etmektedirler (Gümüş, 2020: 109). Ferrera da Leibfried gibi Güney Avrupa ülkelerinin ayrı bir refah rejimine sahip olduğunu ileri sürmüş ve bu rejimi Güney Modeli olarak adlandırmıştır. Ferrera, bu modeli “transfer merkezli sosyal koruma modelinin uç versiyonu” olarak değerlendirmekte ve gelir desteğini istihdam statüsüyle ilişkilendiren, kurumsal parçalanma derecesinin yüksek olduğu bu rejimde, toplumsal açıdan dışlanmış kişilere yönelik politikaların sınırlı kaldığını belirtmektedir. Sosyal programların seçici bir nitelik taşıması ve süregelen hale gelen klientalizm olgusu, bu modelin belirleyici özellikleri arasındadır (Güler, 2015: 63).

1990’lı yıllara kadar refah devleti sınıflandırmalarında kendine pek yer bulamayan Doğu Asya ülkeleri de ilerleyen yıllarda ayrı bir kategori olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin Jones (1993), Singapur, Güney Kore, Hong Kong, Tayvan ve Japonya’yı kattığı Doğu Asya ülkelerini, Konfüçyen refah devleti sınıflandırması altında toplamıştır. Bu refah devletlerinin karakteristik özellikleri arasında, devlet müdahalesinin fazla olmaması, kamunun refah imkânlarının fazla gelişmemiş olması, sosyal güvenlik ağında ailenin ve gönüllü kuruluşların önemli bir konumda bulunması sayılabilmektedir. Bunların yanı sıra, çekirdek aile üyelerine karşı sorumluluk, tutumlu olma, çalışkanlık, güçlü bir eğitim ve iş ahlakının bulunması gibi Konfüçyen özellikler de bu refah devletlerinin özellikleri arasında sayılmaktadır (Gümüş, 2020: 112).

Modern refah devleti, dünya savaşlarının travmalarına bir yanıt olarak ortaya çıkan iyi bir uzlaşma çabası olsa da uygulamada sorunlarla karşılaşmış ve yüksek ideallerine ulaşamamıştır. Bu sorunlardan bir tanesi, erkek egemen bir refah sisteminin şekillendirilmesi ve kamusal alanda “eve ekmek getiren” bireylerin erkek olarak karşılık bulmasıdır. Özellikle gündemin erkek egemen siyasi partiler ve sendikalar tarafından belirlendiği korporatist modelde, kadınların ihtiyaçları göz ardı edilmiş ve kadınlar, erkek üzerinden bağımlı vatandaş olarak refah programlarından yararlandırılmıştır (MacGregor, 1999: 93).

1960'lara kadar, evi erkeğin geçindirdiği ailenin evrensel varsayıldığı görülmektedir. Savaş sonrası Britanya İşçi Partisi politikasına rehberlik eden Beveridge Raporu'na göre, *"...evli kadınların büyük çoğunluğu ücretsiz de olsa hayati bir işle meşguldürler; bu olmadan kocaları ücretli işlerinde çalışamaz ve ulusun bekası sağlanamaz."* Bu görüşün ilk kez terk edilmesi, ancak 1960'lı yılların sonlarına doğru Kuzey Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiştir. Politik dönüşüm ise, işçi hareketinin yönetim merkezlerinden ziyade kadın örgütleri tarafından yönlendirilen kitlesel popüler bir kampanya ile gerçekleşmiştir (Esping-Andersen, 2013a: 51). İlerleyen süreçte özellikle feminist yazarlar, kadınlara ve bakım rollerine odaklanmadıkları için birçok refah sınıflandırmasını eleştirmişler ve toplumsal cinsiyeti, refah analizlerine dâhil eden yeni sınıflandırmaların ortaya çıkmasını sağlamışlardır.⁶ Toplumsal cinsiyete dayalı rejim sınıflandırmaları kendi içinde farklı türlere ayrılmaktadır. Bireysel rejimler, aile yükümlülüklerinin asgari düzeyde olduğu ve sosyal politikada vurgunun, bireye yönelik, bireysel haklar ve vatandaşlık hakları üzerinde olduğu rejimlerdir. Çekirdek aile rejimlerinde, bakım yükümlülükleri genellikle çekirdek ailenin üyelerine yüklenmekte ve bireyselleşmenin yeterince gelişmediği görülmektedir. Refah devleti tarafından sunulan hizmetler daha çok aile bakımını desteklemeyi amaçlamaktadır. Genişletilmiş aile rejimlerinde ise bakım yükümlülüklerinin akrabalık, hemşerilik vb. kanallarla geniş aile üyelerine kadar dağıtıldığı görülmektedir (MacGregor, 1999: 98).

Refah devleti sınıflandırmaları incelendiğinde, çeşitli kriterlere bağlı olarak ülkelerin farklı refah kategorilerine sokulduğu görülmektedir. Nitekim aynı kategoriye dâhil edilen ülkelerin, ekonomik ve sosyal gelişim süreçleri takip edildiğinde ve istatistiksel çıkarımlar göz önünde bulundurulduğunda, izlenen politikaların, bilimsel olarak bir genelleme yapmaya imkân verebilecek düzeyde belli refah modelleri altında toplanabildiği görülmektedir. Ancak bu konu üzerine çalışılırken; ekonomik, politik ve kültürel koşullara bağlı birtakım ulusal farklılıkların hep var olageldiğini ve bu nedenle refah devleti sınıflandırmalarını, her zaman keskin çizgilerle ayırabilmenin pratikte mümkün olmadığını

⁶Toplumsal cinsiyet perspektifinden geliştirilen farklı refah devleti sınıflandırmalarının ortak noktası genellikle, kadınların ev içi hizmet ve bakım sağlamadaki rollerinin ne kadarının devlet hizmet ve yardımları ile üstlenildiği ve bunun karşılığında kadınların ne kadarının ücretli olarak işgücü piyasasına katılmasına olanak sağlandığı sorularına cevap aranmasıdır. Orloff (1993), Hobson (1994), Sainsbury (1996), Jensen (1997), Lewis (2003) ve Walby (2004)'nin çalışmaları, refah devleti ve kadın istihdamı/bakım hizmetleri arasındaki ilişkiyi ele alan başlıca çalışmalar olarak sıralanabilmektedir (Karaman, 2014: 93).

gözden kaçırmamak gerekmektedir. Pratikte bir ülke mükemmel şekilde tek bir kategoriye uygun düşmeyebileceği gibi, bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısının dinamikliği nedeniyle farklı zamanlarda farklı sınıflandırmalar içinde değerlendirilebilmesi de mümkündür (Özdemir, 2005: 232-234). Fakat bu durum refah devleti sınıflandırmalarının göz ardı edilmesi için bir gerekçe değildir; zira günümüzde dahi bu sınıflandırmalar temelinde yapılan analizlerin, bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısına ve sosyal program şablonlarına dair çok şey söylemeye devam ettiği görülmektedir.

1.4. Refah Devleti Sınıflandırmaları Ekseninde Türkiye: Tarihsel Kodlar ve Genel Özellikler

Türkiye’de sanayileşme sürecindeki gecikmelere bağlı olarak, modern refah devleti kurumlarının Batılı örneklerinden daha geç yapılandığı görülmüştür. Refahın yaratılması konusunda gerekli ekonomik performans ve birikime sahip olunamaması, sosyal sorunların çözümünün ekonomik büyüme ve kalkınma başarılarına bağlanmasına yol açmıştır. Bu sorunların çözümü ise, daha çok geleneksel yapının kurumlarına ve toplumsal dayanışma dinamiklerine bırakılmıştır. Geleneksel ve modern refah kurumlarının bir arada bulunduğu yapı, zaman zaman refah hizmetlerinin etkin olamayan, yetersiz, dağınık ve suiistimale açık bir şekilde örgütlenmesini beraberinde getirmiştir (Metin ve Özaydın; 2014: 146).

Osmanlı tarihinin erken modernitesi olarak nitelenebilecek 15. yüzyıl sonrası dönemde, yoksulluk ve ihtiyaç durumu karşısında bireyler, özellikle de kentsel bölgelerde yaşayan kitleler, bir yandan devlet eliyle şekillenmiş kurum ve uygulamalardan, diğer yandan aile, kan bağı, hemşerilik, cemaat, lonca dayanışması gibi toplumsal yapının kendi içinden çıkan dayanışma biçimlerinden oluşan karmaşık bir refah sistemine sahip olmuşlardır. Bu nedenle refah sistemi olarak ifade edebilecek bileşke çok boyutlu bir yapıdan oluşmakta, tek bir unsura indirgenememekte ve bu sistem içindeki unsurların birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları görülmektedir (Özbek, 2002: 10-11).

Merkezi devletin toplumsal alana müdahale imkânının sınırlı olduğu tarihsel koşullarda, aile-kan bağı ilişkileri, mahalle, köy, cemaat, lonca dayanışmaları gibi bir dizi beşerî ilişki ağı, bireylerin ailevi, sosyal ya da doğal krizler karşısında korunmalarını sağlayan bir refah sistemi oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, özellikle siyasal erkin yoğunlaştığı kent merkezlerinde, yönetici kesimin çeşitli kaygılarla yoksullara yönelik kurumsal bir

koruyucu sistem kurma eğiliminde olduğu ve bu eğilimin izlerinin de oldukça gerilere gittiği görülmektedir. Osmanlı tarihinde Bursa, Edirne, İstanbul gibi imparatorluk merkezi olmuş kentlerde, Hicaz ve Kudüs gibi kutsal yerlerde ve dünya ticaret ağlarının bağlantı noktalarını oluşturan bölgelerde, merkezi ve yerel üst gelir grubuna dâhil kesimlerin girişimleriyle oluşturulmuş ve çoğunlukla vakıf gelirleriyle desteklenen sosyal kurumlar yoğun bir varlık göstermiştir (Özbek, 2002: 10). Bu dönemde özellikle İslam ülkelerinde önemli bir yeri olan ve Selçuklular döneminde altın çağını yaşayan vakıflar, Osmanlı döneminde de faaliyetlerine devam etmiş ve ülkenin sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Devlet; eğitim, sağlık, sosyal yardım, şehircilik, bayındırlık gibi birçok kamu hizmetini vakıflar aracılığıyla sağlamıştır. Ayrıca, dini hizmetlere ve değişik özgün amaçlara yönelik çok sayıda vakıf da varlık göstermiştir (Topak, 2012: 182).

Meşrutiyet döneminin ilk yıllarındaki pratik uygulamalarda ifadesini bulan refah sisteminde, devletin rolü asli olmaktan çok toplumdan gelen girişimleri tamamlayıcı nitelikte olmuştur. Merkezi ve yerel yönetimler, genel olarak fukaraperver cemiyetleri olarak isimlendirilen hayır cemiyetleri aracılığıyla oluşan sosyal yardım sistemini destekleyici bir işlev görmüşlerdir. Ancak Balkan Savaşları ile başlayıp I. Dünya Savaşı ile devam eden savaş yıllarında, sosyal alana devlet müdahalesinin doğrudan artışı gerçekleşmiş; Osmanlı'dan Cumhuriyet rejimine miras kalan refah rejimini de bu koşullar belirlemiştir. Cumhuriyet rejimi, Osmanlı'dan devraldığı yapıyı artan devlet müdahalesiyle pekiştirmiştir (Özbek, 2002: 18-19). Ancak Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet yıllarının ilk dönemlerinde, özellikle çalışma yaşamı ve iş ilişkilerine yönelik çalışanları koruyucu düzenlemelerin, üretimin artırılması ve sermaye ve işveren çevrelerinin ürkütülmemesi amaçları da gözetilerek, oldukça dar bir çerçevede konumlandırıldığı görülmektedir (Şişman, 2017: 19). Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hayat bulan refah kurumları – aile, din ve topluluklar- varlıklarını geniş ölçüde korurken, kapitalizme özgü refah kurumlarının sadece ücretlilik ilişkisinin geliştiği alanlarda ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Topak, 2012: 179).

II. Dünya Savaşı'na doğru ilerleyen süreçte ve kapitalizmin altın çağını yaşadığı savaş sonrası dönemde Türkiye coğrafyasında da sosyal alan emek-sermaye ilişkileri bağlamında yeniden şekillenmiştir. Devletin sosyal alana müdahalesinin sınıfsız kaynaşmış bir toplum ideali kalıplarından sıyrılıp, çalışma hayatı, sendikalaşma, sosyal güvenlik eksenli bir

rotaya girmesi ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla 1940'lı yılların, Türkiye açısından emek piyasası ve çalışma ilişkileri merkezli bir sosyal politika gündeminin oluşumu konusunda bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür (Özbek, 2002: 20-21). 1960 yılında demokratik gelişimi sekteye uğratan bir askeri darbe ile sonuçlanan dönem, liberal ekonomi politikaları uygulamalarına karşın, devletçi ağırlığın ve kontrolün sürdürüldüğü bir dönem olmuştur (Metin ve Özaydın; 2014: 158).

Türkiye'de sosyal devletin önemli bir aşamasını ifade eden 1961 Anayasası, Türk devlet sisteminde ilk kez "sosyal devlet" niteliğini tanımlayarak devlete önemli görevler yüklemiştir. Anayasanın sosyal haklar bölümünde, çalışma hakkı, zorla çalıştırma yasağı, kadın ve çocukların çalıştırılması, dinlenme hakkı, adil ücret, sosyal güvenlik, sağlık, konut, öğrenim hakkı, tarım ve çiftçinin korunması konularında çağdaş hükümlere yer verilmiştir. Yeni anayasa ile yoğun birikim rejimi ve kitlesel üretimin sağlanmasına yönelik istikrar ve büyüme hedefleri, refah devletinin temel yol göstericileri olarak belirlenmiştir. Sosyal güvenlik kuruluşlarının 1960'lı ve 1970'li yıllarda kurulmasına karşılık, istihdamın önemli bir bölümünün tarım sektöründe gerçekleşmesi, gelir seviyesinin düşüklüğü ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları, sosyal güvenliğin kapsam ve sağladığı yararlar bakımından etkin bir refah unsuru olmasına imkân vermemiştir. Devletçi modelin şekillendirdiği karma ekonomi politikaları ve devlet destekli özel sektör uygulamaları girişimcilik kültürünün yerleşmesini engellerken; toprak reformu ve bölgesel planlamalardaki başarısızlıklar, tarım sektörünü, düşük verimlilik ve büyümeye sınırlı katkı ile sosyal sigortadan yoksun geniş bir nüfus grubunun barındığı bir yapıya dönüştürmüştür. Sosyal güvenlik sisteminde kapsam ve sağlanan yararlar yönünden gelişmeler ancak 1980'li yıllardan itibaren öne çıkabilmiştir (Metin ve Özaydın; 2014: 160).

Türkiye'de refah uygulamalarına ilişkin 1980 sonrasında yaşanan en önemli değişim, devletin bir yandan doğrudan sosyal yardım harcamalarını arttırırken; bir yandan da oluşan mali yükü mümkün olduğu ölçüde topluma aktarma çabası içinde, sosyal dayanışmayı teşvik edici uygulamalara yönelmesidir. Yerel yönetimlerin kent yoksullarına yönelik yardım faaliyetleri de benzer nitelikler taşımaktadır. Yerel yönetimler, çoğunlukla kurumsal ve kalıcı olmayan perakende yardım faaliyetleriyle bir yandan yoksullara yönelik koruyucu önlem alma yükümlülüklerini yerine getiriyor görünürken, diğer yandan da

siyasi meşruiyetlerini arttırmaktadırlar (Özbek, 2002: 24-25). 1980’li yıllarda başlayan ve muhafazakâr hayırseverlik modeli olarak nitelenen bu sosyal politika anlayışı, Refah Partisi’nin 1994 yılındaki yerel seçimlerde elde ettiği başarı sonrasında yükselişe geçmiş ve 2000’li yıllarda merkezi hükümet politikası olarak yaygınlaşmıştır (Şişman, 2017: 16). 2000 sonrası dönemde, diğer neo-liberal hükümetlere paralel olarak, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin sosyal ve ekonomik haklar sağlama stratejisi, giderek artan şekilde, devletin refah sorumluluklarının devlet dışı aktörlere devredilmesine dayanmaktadır (Morvaridi, 2013: 313). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin bu sosyal politika stratejisinin, IMF ve Dünya Bankası’nın rehberliği öncülüğünde, sosyal vatandaşlık haklarına dayalı tamamen devlet tarafından finanse edilen bir sistem geliştirmek yerine, Türk toplumunun toplumsal kendi kendine yardım mekanizmasından ve dayanışma duygularından yararlanmak üzerine kurulduğu dile getirilmektedir. Bu, sosyal risklerin zorluklarını vatandaşlarla paylaşmayı önererek, evrenselcilik ve seçicilik arasında stratejik bir çözüm oluşturma çabasıdır (Akan, 2011: 375-377). 2002 yılında başlayan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde belediyelerde başlayan hayırseverlik-yardımseverlik uygulamaları öne çıkmış ve merkezi hükümet politikalarında da yer alarak giderek yaygınlaşmıştır. Bu yardımların kaynağı ise, belediye bütçesi ile birlikte daha çok belediye ile ihale üzerinden iş yapan özel sektörden alınan bağış/yardım havuzları olmuştur. Dolayısıyla bu durumun bir yanıyla muhafazakâr sermaye çevreleri açısından bir tür zekât işlevi gördüğü ve sermaye birikim sürecinde vicdanen bu kesimi rahatlatmış söylenebilmektedir (Çelik, 2010: 78). Dönemin politikası, muhafazakâr İslami değerlere önem verirken; moderniteyi, milliyetçiliği, hoşgörüyü ve neo-liberal ekonomik politikaları gündemde tutmakta ve bunların İslami değerlerle çatışmadığını vurgulamaktadır (Morvaridi, 2013: 311).

2000’li yıllar, Türkiye’de sosyal politika alanına iki zıt eğilimin bir arada hâkim olduğu yıllar olarak nitelendirilmektedir: Bunlardan birincisi ve olumlu olarak nitelendirilebilecek olanı, önceki dönemlere özgü, korporatist eğilimler barındıran ve kayıtlı istihdam edilenleri kayıran sosyal transferlerin bir yana bırakılarak toplumun genelini kapsama eğilimi taşıyan uygulamalara ağırlık verilmesidir. İkinci ve olumsuz olan eğilim ise, bu uygulamaların dağınık ve sürekli değişen bir nitelik taşıması, bu nedenle ulusal bir gelir güvenliği ağı ile bütüncül bir sosyal yardım programının hayata geçirilememesidir (Balaban, 2014: 112).

Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde hayata geçirilen refah kurumlarından başlayarak 1980’e kadar olan dönemde refah devletinini şekillendiğini söylemek mümkündür. Ancak Türkiye’deki kapitalizm öncesi üretim biçimine özgü kurumsal yapılar ile kırsal alanda topluluk ile aileye dayalı refah kurumlarının varlığını sürdürmesi, ayrıca devletin refah rejiminde etkinlik ve kapsayıcılık açısından egemenliğini kuramaması nedeniyle devletin, toplumsal yeniden üretim ile ilgili rolünü gereğince yerine getirdiği söylenememektedir (Topak, 2012: 328). Bazı yapısal sorunlarla birleştiğinde bu durum, Türkiye’de her dönem belli ölçüde zora giren, özellikle de 1980 sonrasında bu zorluğun şiddetini arttırdığı, bir refah sistemini beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de refah sistemini yapısal olarak zora sokan bazı unsurlar; şiddetlenen ve yaygınlaşan yoksulluk sorunu, sosyal güvenlik sisteminin sorunları, eğitim ve sağlığa ayrılan kaynakların azalması, tarımı destekleme politikalarından uzaklaşılması, erken veya zorunlu emeklilik gibi yöntemlerle kamudaki istihdamın küçültülmesi çabaları ve sosyal dayanışma imkânlarının tükeniyor oluşu olarak sıralanabilir (Özbek, 2002: 25). Türkiye’de refah sisteminin yapısına bakıldığında devlet, refahın sağlanmasında ana aktör olsa da kurumsal ve sektörel parçalı modelin evrensel bir refah gerçekleştiremediği görülmektedir. Genel olarak, sosyal politikalar ve harcamalar çeşitli kurumlara dağıtılmıştır. Resmi sosyal koruma hükümleri kayıtlı sektörde çalışanları hedeflerken, kırsal alanda çalışanlar ve düşük ücretli kayıt dışı çalışanlar sınırlı sosyal korumaya sahiptir. İşsizler, engelliler, kimsesizler ve diğer savunmasız gruplar, enformel olanlar da dahil olmak üzere, diğer sosyal koruma biçimlerine güvenmek zorundadır. Ek olarak, Türkiye’deki refah sunumunun göze çarpan bir diğer özelliği, himayeye ve devlet gücüne erişimi olanların, olmayanlara göre sosyal politikalardan daha çok yararlanmasıdır. Patronaj ve kayırmacılık refah dağıtımında önemli bir rol oynamaktadır (Morvaridi, 2013: 312). Ulusal bir gelir güvencesi ağının olmaması, gruplara özgü sosyal yardım uygulamaları, âdem-i merkezîyetçi ve düzensiz yardımlar, sıkı ve enformel ihtiyaç tespiti ve düşük yardım miktarları gibi unsurlar, Türkiye’nin Güney Avrupa refah modeli ile yakından ilişkilendirilmesine sebebiyet vermiştir. Türk toplum geleneğinde önemli bir yeri olan sivil karakterli yardımlaşma anlayışının, aile, meslek dayanışması ve hayır kurumları temelinde güçlü bir fonksiyona sahip olması, kurulan bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Öte yandan, Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin mesleki farklılaşma temeline dayalı korporatist bir yapıda şekillendirilmesine yönelik çabalar ve sosyal güvenlik sisteminin ailenin toplumsal yapıdaki korumacı rolüne yaptığı vurgu, Türkiye’nin muhafazakâr refah rejimine uygun

düŖen karakterini yansıtmaktadır. 1980’li yıllarda başlayan neo-liberal dönüŖüm sürecinde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanındaki refah politikalarının bireysel ve rasyonel yaklaşımlarla ele alınması ve bu hizmetlerin piyasalaşması sürecinde önemli gelişmelerin yaşanması ise Türkiye refah rejiminin liberal refah rejimi ile örtüşen niteliklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin tüm bu özellikleri ile karma bir refah modeli içinde yapılandığını söylemek mümkün görünmektedir (Metin ve Özaydın, 2014: 223). Bu durum, özellikle dünya genelinde refah devletinin dönüŖüme girdiği 1980 sonrası dönem için daha geçerli hale gelmektedir.

1.5. Refah Devletinin DönüŖümü

Refah devleti, 1970’lerin sonundan itibaren neo-liberal sağdan ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Modernist kalkınmacı yaklaşımlar için refah devleti, tarihin kendiliğinden ilerleyişinin bir sonucu olarak er ya da geç ulaşılabilecek bir hedef olarak görülürken; özellikle 1980’li yıllarda Reagan ve Thatcher politikalarında en açık ifadesini bulan neo-liberalizmin sosyal refah uygulamalarını tasfiye girişimiyle bu inancın büyüü bozulmuştur (Özbek, 2002: 23). Refah devletine 1970’lerden itibaren kadınları, engellileri, yeni göçmenleri, beyaz olmayanları, yoksulları ve yarı zamanlı çalışanları yeteri kadar kapsamadığına dair getirilen eleştiriler, sağdan gelen ve refah devletinin meşruiyetini zayıflatmak için yapılan saldırılarla birleşince neo-liberalizm için gereken alan açılmıştır (MacGregor, 1999: 93). Günümüz refah devletinin dönüŖümünü anlamak için atılacak ilk adım, toplumsal risklerin değişen dağılımı ve yoğunluğunun teşhisi ve risklerin devlet, piyasa ve aile arasında paylaşımı ve dağıtımının geniş çapta tetkik edilmesidir (Esping-Andersen, 2013a: 35).

Refah devletine içkin problemler, mevcut program tasarımı ve sosyal talepler arasında gittikçe artan ayrılıklarla göze batar hale gelmiştir. Çağdaş refah devleti geçmişteki sosyal düzene hitap etmektedir; evrenselcilik ve adalet ilkeleri görelilik olarak homojen bir sanayi işçisi sınıfına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi sonrası toplumun, iş ve yaşam döngüsü bağlamında, çok daha fazla farklılık içermesi daha heterojen ihtiyaçlar ve beklentiler ortaya çıkarmıştır (Esping-Andersen, 2013b: 68). Bu beklentileri karşılamaya yönelik olarak da farklı arayışlar gündeme gelmiştir.

Avrupa refah devleti uygulamalarında genel olarak piyasacı çözümlere doğru kaymalar ve yeni uzlaşma çabaları görülse de pek çok yazarın belirttiği gibi, benimsenen refah modellerine göre değişimlerin biçimi ve ölçüsü farklılaşmaktadır. Örneğin Esping-Andersen’a göre, refah devletleri, daha sonra ortaya çıkan değişikliklere “patika bağımlılığı” olarak adlandırdığı kendi yollarına bağlı kaldıkları bir uyumlanma biçimi göstermektedirler (Koray, 2005: 45). Yani, her ne kadar toplumsal refah arayışları ve beklentileri ortak olsa da daha önce yapılan sınıflandırma çalışmalarına konu olan ülkelerin, kendi refah sistemlerinin çok dışına çıkmayarak bir düzenleme arayışlarına girdikleri görülmektedir.

Esping-Andersen, refah devletlerinin 1970’li yılların başlarından 1990’lı yıllara kadar ekonomik ve sosyal değişimlere verdikleri tepkileri üç ayrı grupta ele almıştır. Buna göre, İskandinavya refah devletlerinin izlediği strateji istihdam genişlemesidir. Anglo-Sakson ülkeler, özellikle de Kuzey Amerika, Yeni Zelanda ve Britanya, belirli bir derece refah devleti erozyonu ile birlikte ücretleri ve işgücü piyasasını yeniden düzenleme stratejisini tercih etmiştir. Almanya, Fransa, İtalya gibi Kıta Avrupası ülkeleri ise, mevcut sosyal güvenlik standartlarını temelde korurken emek arzını da düşürmeye yönelmişlerdir (Esping-Andersen, 2013b: 72-73).

Refah devletinin dönüşümüne ilişkin teşhislerin çoğu üç ana başlık altında özetlenebilmektedir. Bunların ilki, refah devletinin piyasayı boğduğunu ve çalışma, tasarruf etme ve yatırım yapma dürtülerini aşındırdığını öne süren piyasa koşullarından sapma görüşüdür. Refah devletini bir anomali ve kapitalist pazarın işleyişini tıkayan bir sistem olarak değerlendiren Yeni Sağ, onun ahlakı bozduğunu, siyasal ve ekonomik özgürlükleri kısıtladığını ve bu özgürlüklerin ancak liberal kapitalizm tarafından sağlanabileceğini vurgulamaktadır. İkinci bir yaygın teşhis, nüfusun yaşlanmasının uzun vadeli dramatik etkilerine odaklanmaktadır. Üçüncü grup görüş ise savurgan hükümetleri ve rekabetçi olmayan ekonomileri cezalandıran yeni küresel ekonominin sonuçlarına odaklanmaktadır (Topak, 2012: 80, Esping-Andersen, 2013b: 56).

MacGregor, ileri kapitalist toplum yapılarındaki üç genel eğilimi, “refah devleti”, “neo-liberalizm” ve “yeni paternalizm” olarak tanımlamakta ve her birinin temel özelliklerinin bir özetini ortaya koymaktadır. Yazara göre, refah devleti yapılanmasından başlayan bu süreç doğrusal olmayabilir ve ülkeler bir aşamadan diğerine geçmek zorunda değildir.

Ancak uygulanan politikalar ve yapılan seçimler toplumların hangi aşamada olduklarına göre değişmektedir. Buna göre yazar, Fransa, Almanya, İsveç gibi ülkeleri, değişim baskısı altında olmalarına rağmen refah devleti başlığı altına yerleştirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda, 1980'lerden itibaren neo-liberal yaklaşımı benimserken; yine Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de, 1990'ların sonlarından itibaren yeni paternalist yaklaşımın ve pratiğin benimsendiği görülmektedir (MacGregor, 1999: 91).

Çizelge 2.1.: İleri Kapitalist Toplumlarda Üç Sosyal Politika Rejimi (MacGregor, 1999: 92)

Refah Devleti	Neo-Liberal Postmodern Rejim	Paternalistik Sosyal Devlet
Eşitsizlikleri azaltmayı veya kontrol etmeyi hedefleme	Artan eşitsizlik ve yoksulluk	Fırsat eşitliğinin sağlanması ve meritokratik toplum hedefi
Hükümetin tam istihdam taahhüdü	Seçim özgürlüğü adına işsizliğin kabulü	Mümkün olan en yüksek istihdam hedefi
	Enflasyonun kontrolü temel amacı	Çalışma refahı
Toplumsal yeniden üretim için kolektif sorumluluk	Kar arayışı baskın sosyal değer	Bazıları için haklar ve diğerleri için yükümlülükler
	Verimlilik ve üretkenlik üzerinde baskı	Beşerî ve sosyal sermayenin vurgulanan rolü
	Uluslararası rekabet edebilirliğe vurgu	Küreselleşme tezi
Sosyal uyum/bütünleşme hedefi	Sosyal dışlanmada artış	Sosyal içerme
Evrensellik	Seçicilik	Tabakalı refah sağlama sistemleri
	Bireysel sorumluluk	
Risklerin havuzlanması	Şans ve risk alma	Risk gruplarının temel düzeyde sigortalanması

Piyasa, devlet ve sivil toplum arasındaki güç dengesi	Piyasanın kilit kurum olması	Kamu/özel ortaklığı
	Girişimciliğin hâkimiyeti	
	Kamusal alanın zedelenmesi	
Mesleklerin etkisi	Mesleklerin etkisini yitirmesi	Yeni yöneticilik ve insan kaynakları yönetimi

Bazı yazarlar, refah devletinin tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı küreselleşme döneminde sosyal ve siyasi acıları yumuşattığını, varlığını farklı stratejilerle sürdürdüğünü ve değişen koşullara uyum kapasitesinin arttığını ileri sürmektedirler (Koray, 2005: 42). Bu görüşlere göre refah devleti, 1970’lerdeki krizin etkilerini hafifleterek, dünya ekonomisinin 1930’lardaki kadar keskin bir duraklama sarmalına girmemesine katkıda bulunmuştur (Rosanvallon, 2004: 9).

Ortaya çıkan gelişmeler, en liberal refah rejimi anlayışına sahip ülkelerde dahi, refah devletinin ortadan kaldırılmasını değil; refah devletinde gerçekleşen bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda, refah devletinde yaşanan geri çekilme, niceliksel olarak sosyal harcamalarda görülen düşüşlerden ziyade, programların niteliğinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sebebi ise özellikle geniş nüfus gruplarının refah hizmetlerine bağlı olduğu toplumlarda, bu hizmetlerdeki geri çekilmenin yaratacağı politik sonuçlardan çekinilmesidir. Refah devletinin yeniden yapılanması, her ne kadar farklı refah rejimlerinin özelliklerine göre farklı biçim, hız ve yoğunlukta olsa da dönüşüm ve yeniden yapılanmanın “aktif vatandaşlık” ve “refah karması” olmak üzere; iki temel başlık altında ortak ve temel hatları ile değerlendirilebileceği düşünülmektedir (Gökbayrak, 2009: 58). Her iki olgu da refah devletinin dönüşümü sürecinde bir refah aktörü olarak gönüllü sektörün toplumsal refahın oluşturulması ve dağıtımında artan oranda sorumluluk üstlenmesini temellendiren yaklaşımlar olması bakımından bu çalışma için önem arz etmektedir.

1.5.1. Aktif Vatandaşlık

Tarihsel olarak önemli köşe başlarından geçmiş olan vatandaşlık kurumunun günümüzde bir kez daha ciddi bir dönüşüm evresinde olduğu söylenebilmektedir. Küresel neo-liberalizm sürecinde değişen devlet-toplum ilişkilerine bağlı olarak vatandaşlık kurumunun anlam ve bağlamı da dönüşmektedir (Özkazanç, 2009: 271).

Vatandaşlık, ilk bakışta akla statü eşitliği üzerine inşa edilmiş ve hukuk aracılığıyla biçimlendirilmiş bir siyasal topluluk fikrini getirmektedir. Vatandaşlık, bireyin devletle olan ilişkilerinde haklarını, ödevlerini ve bağlılığını ifade eden bir kavramdır (Sapancalı, 2005: 56). Benhabib'in (2006) tanımına göre vatandaş, *“bir ülkede ikamet etmeye yönelik üyelik haklarına sahip, devletin idari yargı yetkisine tabii ve aynı zamanda ideal olarak kendisi adına yasaların çıkarıldığı ve yönetimin uygulandığı demokratik hükümlerin üyesi olan bireydir.”* Max Weber'i izleyerek bu ikamet birliğinin, idari tabiiyetin, demokratik katılımın ve kültürel üyeliğin, Batı'nın modern ulus devletindeki ideal tipik vatandaşlık modelini oluşturduğu söylenebilmektedir (Aktaran Yılmaz, 2014: 476).

Marshall'a göre vatandaşlık, bir topluluğun bütün üyelerine tanınan bir statüdür. Bu statüye sahip herkes, statünün içerdiği tüm haklar ve görevler bakımından eşittir. Bu hak ve görevlerin ne olması gerektiğini belirleyen evrensel bir ilke yoktur; fakat vatandaşlığın gelişen bir kurum olduğu toplumlarda bir ideal vatandaşlık imgesi yaratılabilir ve bu ideal, yapılanların ve yapılması istenenlerin ölçütü olabilir. Bu ideale giden yolda, daha fazla eşitlik, statünün içeriğini zenginleştirme ve statünün tanındığı kişilerin sayısını artırma gibi amaçlar gözetilmektedir (Marshall, 2013: 26).

Marshall'ın vatandaşlık hakkındaki klasik sınıflandırması, kavramın tarihsel olarak sivil, siyasi ve sosyal haklar ekseninde gelişimine vurgu yapmaktadır. Buna göre modern vatandaşlık üç yüz yıla yayılan bir demokratikleşmenin ürünüdür. Marshall, vatandaşlığın, İngiltere'de 17. yüzyılın sonlarından itibaren, eşitlik değil de eşitsizlik sistemi olan kapitalizmin yükselişiyle aynı zamana rastlayan bir kurum olduğunu ifade etmektedir (Marshall, 2013: 26). Sivil öge; kişi özgürlüğü, ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve var olan yasalara uygun sözleşmeler yapabilme hakkı, adalete erişim hakkı gibi bireysel özgürlük için gerekli olan haklardan oluşmaktadır. Ekonomik alanda en temel sivil

hak çalışma hakkıdır. Siyasi öge, siyasi otoriteye sahip bir organın üyesi olarak ya da böyle bir organın üyelerinin seçmeni olarak siyasi iktidara katılım hakkını ifade etmektedir. Sosyal öge ise, eğitim sistemi ve sosyal hizmetlerle ilişkili olan, ekonomik refah ve güvenliğe sahip olma hakkından, sosyal mirastan pay almaya ve toplumda hâkim olan standartlar çerçevesinde medeni bir hayat sürmeye kadar geniş bir haklar dizisine işaret etmektedir (Marshall, 2013: 21).

Siyasi hakların gelişimi, özgürlük statüsüne bağlı sivil hakların genel bir vatandaşlık statüsünden söz edebilecek kadar güçlendiği 19. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. 19. yüzyıl kapitalist toplumunda siyasi haklar, sivil hakların bir yan ürünü olarak kabul edilirken; 20. yüzyılda bu anlayıştan vazgeçilerek siyasi haklar doğrudan ve bağımsız olarak vatandaşlığa bağlanmıştır (Marshall, 2013: 23). Marshall, 19. yüzyılda ilköğretimin yaygınlaşmasını ise, 20. yüzyılda vatandaşlığa dayalı sosyal hakların yeniden tesis edilmesi yolundaki ilk önemli adım olarak görmektedir (Marshall, 2013: 26).

Marshall'ın üçlü vatandaşlık modelinin merkezinde, eşitliğin ve sosyal hakların karşılıklı etkileşimi bulunmaktadır. Bu modelle Marshall, vatandaşlığın toplumsal bileşenini irdelemiş; toplumsal ve ekonomik refah sağlayan hakların yokluğunda kapitalizm rejimi altındaki sivil ve siyasi vatandaşlığın, en iyi ihtimalle, kısmi bir vatandaşlık olacağını fark etmiştir (Sarıpek, 2006: 71). Ancak vatandaşlığın 20. yüzyıldaki tanımında önemli bir unsur haline gelen sosyal hakları, geleneksel haklardan farklı olarak derin bir şüphe ile karşılayan kesimler de bulunmaktadır. Sosyal hakların vatandaş haklarının temel bir parçası olarak kabul edilip edilemeyeceği, sivil ve siyasi haklarla uyumlu olup olmadığı gibi konularda tereddütler bulunmaktadır. Sosyal haklara bu anlayışla yaklaşan kesim genellikle neo-liberallerdir. Neo-liberaller, özellikle de sosyal haklara karşı güçlü bir karşıt görüşe sahip olan Hayek, geleneksel sivil ve siyasal hakların doğasıyla sosyal hakların doğası arasında ciddi çelişkiler bulunduğunu ve sosyal haklar konusundaki zorlamaların liberal düzeni tehlikeye soktuğunu savunmaktadır (Sarıpek, 2006: 75).

1990'ların başından itibaren vatandaşlık konusunda sosyal hizmetlerde karma bir ekonomiyi öngören yeni bir uzlaş oluşmuştur. Birçok yazar, sosyal vatandaşlıkta son 20 yıl içinde ciddi bir gerileme olduğunu ileri sürmüştür. Sosyal vatandaşlıktaki değişen vurgu, esas olarak refah devletinde yaşanan mali krize yönelmiştir. Sosyal vatandaşlık anlayışı, sürekli ekonomik büyüme ve haklarda ve sosyal korumada da buna paralel bir artış olacağı varsayımı üzerine kurulmuşken; birçok ülkede, mevcut sosyal vatandaşlık

anlayışı ekonomik imkânsızlıklar içinde sürdürölmek durumunda kalmıştır (Sarıpek, 2006: 78).

Özkazanç (2009: 261-262), refah devleti uygulamalarının vatandaşlık kurumu açısından yol açtığı olumsuz gelişmeleri şöyle sıralamaktadır: İlk olarak, refah hizmetlerinin radikal bir eşitlik yaratmada başarısız olduğu görölmektedir. Yoksulluk giderilemediği gibi, devlet giderek artan talepleri karşılayacak etkinliğe sahip değildir. İkinci olarak, hizmetlerin sunuluş tarzı, hizmeti alanlarda, özellikle işsizler, yaşlılar, göçmenler gibi dezavantajlı toplumsal kesimlerde yabancılaşma, damgalanma vb. hoşnutsuzluklar ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü olarak, devletin büyük çıkar gruplarıyla kurduğu ilişkiler güçsüz kesimlerin aleyhine gelişmektedir. Kamu bürokrasisinin yozlaşması ile siyasetin kısa dönemli çıkar beklentilerine endekslenmesi, toplumsal ara kurumların zayıflaması ile bazı kesimlerin devlete bağımlı hale gelmesi gibi hususlar da diğer olumsuzluklar olarak sayılabilmektedir. Bu doğrultuda günümüzde, modern refah devletini Marshall'ın varsaydığı gibi ideal vatandaşlar cemaati olarak değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Böylece süreç içerisinde ideal vatandaş tanımı da değişime uğramış, neo-liberalizmin kendine uyarladığı farklı özellikleri taşıması beklenen vatandaşlık tanımları ortaya çıkmıştır.

Son zamanlardaki çalışma ve tartışmalar, sosyal vatandaşlığı, özellikle de vatandaşlığın hedeflerini kurumsallaştıran ve hayata geçiren refah devleti kavramı çerçevesinde, bireylerin pasifliğine ve vatandaşlık özelliklerini yeterince sergileyememelerine katkı sağlayan bir kavram olarak değerlendirmektedir (Sarıpek, 2006: 85). Yeni sağa göre refah devleti, merkezi yönetime bağımlı, sorumluluk alamayan, tembel, talepkar, çıkarıcı bir vatandaş tipini teşvik etmiştir. Buna karşın geliştirilen ideal vatandaş ise aktif, girişimci, inisiyatif ve sorumluluk alabilen, kanunlara saygılı makul bir tiptir (Özkazanç, 2009: 264). Esas vurgu, yoksulların ve kamu hizmeti alanların davranışlarını değiştirerek daha sorumlu davranmalarını sağlamaktır; zira sorunlarının sebebinin sorumsuzluk olduğu varsayılmaktadır (MacGregor, 1999: 108). Neo-liberalizm, refah devletinin “eski” vatandaşlık anlayışına karşı ahlaki bir yenilenme ve toplumsal bütünleşmenin aracı olarak aktif vatandaşlığı önermektedir. Jensen ve Pfau-Effinger'e göre (2006: 5), aktif vatandaşlığın kültürel temeli, neo-liberal fikirlerle sınırlı kalmamakta; toplulukçu/cemaatçi düşüncelerin tipik bir konusunu oluşturan vatandaşların hakları-görevleri dengesi vurgusu

ile de desteklenmektedir. Aynı zamanda demokratikleşme ve bireyselleşme⁷ süreçleriyle de ilişkilendirilmektedir.

Jensen ve Pfau-Effinger aktif vatandaşlığı, “refah kültürü” kavramı çerçevesinde irdelemektedirler. Yazarlara göre, kültür ve refah devleti ilişkisini ortaya koyan refah kültürü, refah devletini çevreleyen, belirli bir toplumdaki fikirler ve bunun topluma yerleştirilme şekli anlamına gelmektedir. Bu anlamda, belirli bir zaman ve mekân bağlamında belirli bir vatandaşlık modeli kültürel bir model olarak baskın hale gelebilir (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006: 3). Sanayi toplumunda egemen kültürel vatandaşlık modeli, nispeten güçlü bir şekilde standartlaştırılmış tam zamanlı bir istihdam yapısı ve istihdamın ötesinde, devletin vatandaşlarına karşı belli bir sorumluluğu olduğu varsayımı altında, vatandaşların dönemler boyunca (işsizlik, emeklilik, hastalık gibi) makul bir yaşam standardını sürdürme hakkını elde ettiği bir yapı sergilemekteydi. Bu yapı içinde ise genellikle erkek endüstriyel mavi yakalı işçi “standart vatandaş” olmakta ve çocuklar ve kadınlar, genellikle, bu geçim sağlayan rolündeki standart vatandaş sayesinde vatandaşlık statüsünden yararlanmaktaydı (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006: 2-3). Sanayi sonrası hizmet toplumuna geçişle birlikte, refah devletinin yapılanmasındaki değişikliklere paralel olarak, bu standart vatandaşın kültürel yapısı da değişim göstermiştir. Aktif vatandaşın ücretli işe katılmakla birlikte, kendi biyografisini sürekli değişen dış koşullara uyarlaması beklenmektedir. Yeni kültürel modele göre bu vatandaş, aynı zamanda kendi çıkarlarıyla bağlantılı olarak kendisini meşgul etme ve organize etme yeteneğine de sahip olmalıdır. Bu bağlamda, eski modelde geçim sağlayan erkeklerle ilişkili olarak bakmakla yükümlü olunan kişi olarak inşa edilen aile üyeleri, giderek kendi başlarına bireysel vatandaşlar olarak kavramsallaştırılmaktadır. Buna göre, ailenin eve ekmek getiren erkek modelinin kültürel egemenliği çerçevesindeki sanayi toplumunun standart vatandaşının aksine, yeni model cinsiyet açısından tarafsızdır ve kültürel değişimi “yetişkin işçi modeli”ne yansıtmaktadır. Bu bağlamda, kişinin kendi yaşamı ve refahı için sorumluluk üstlenmesi sadece bir seçeneği değil; artan derecede bir zorunluluğu da temsil etmektedir (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006: 4).

⁷Toplumsal cinsiyet perspektifinden geliştirilen farklı refah devleti sınıflandırmalarının ortak noktası genellikle, kadınların ev içi hizmet ve bakım sağlamadaki rollerinin ne kadarının devlet hizmet ve yardımları ile üstlenildiği ve bunun karşılığında kadınların ne kadarının ücretli olarak işgücü piyasasına katılmasına olanak sağlandığı sorularına cevap aranmasıdır. Orloff (1993), Hobson (1994), Sainsbury (1996), Jensen (1997), Lewis (2003) ve Walby (2004)’nin çalışmaları, refah devleti ve kadın istihdamı/bakım hizmetleri arasındaki ilişkiyi ele alan başlıca çalışmalar olarak sıralanabilmektedir (Karaman, 2014: 93).

Yeni aktif vatandaşlık modeli, refah devleti politikalarının atıfta bulunduğu farklı eylem alanlarında vatandaşların konumunda bazı temel farklılıklar yaratmaktadır. Bu farklılıklar, keskin bir geçişten ziyade kademeli bir geçiş hali olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, vatandaşlığın bazı unsurlarının zayıflarken, bazı unsurlarının geliştiği çelişkili bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bu farklılıkların görüldüğü temel eylem alanları şu şekilde sıralanmaktadır (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006: 2-5):

- İşgücü piyasası: Aktif vatandaşlık kültürü temelinde, bireylerin refahı artan oranda çalışmaya ve dolayısıyla işgücü piyasasında yer almalarına bağlanmıştır. Bu anlamda refah devletlerinin, Esping-Anderson'ın sınıflandırmasındaki temel ölçütlerden biri olan meta-dışılaştırmadan, yeniden metalaşmaya doğru bir kayış yaşadıkları görülmektedir (Gökbayrak, 2009: 58). Sennett'a göre, iş yaşamında arzdan daha büyük olan talep karı arttırırken, refah devletinde arzdan daha büyük olan talep sefalet yaratmaktadır. Bu, refah yardımlarına başvuranlara iş bularak refaha olan talebi azaltmanın zorlayıcı bir nedenidir (Sennett, 2017: 202).

Refahtan istihdama geçiş diye anılan dönüşüm, vatandaşların tümünün belirli haklara sadece insan oldukları için ve kolektif olarak sahip oldukları refah devletinden (welfare), vatandaşların belirli sosyal koruma haklarından yararlanabilmeleri için belirli çalışma programlarında çalışmaya zorlandıkları bir tür zorunlu istihdam devleti rejimine (workfare) geçişi ifade etmektedir. Sosyal korumaya yönelik haklar, refah devletinde tipik olarak istikrarlı ve sürekli bir ücretli işgücü piyasası üzerinden şekillenmişken; istihdam ve geçim arasındaki ilişkinin zayıflaması ve sosyal dışlanma sorununun ağırlaşması, yeni bir sosyal koruma mantığının işlemeye başlamasına neden olmuştur. Böylece ücretli işgücü piyasasına hiç giremediği ve/veya istihdam konumu güvencesiz olduğu için yaşamını idame ettirebilecek kadar gelire sahip olamayan kesimlerden devletten bir gelir desteği almaları karşılığında gösterilen bir işte çalışmaları beklenmektedir (Özkazanç, 2009: 268). Bireysel sorumluluğun teşviki, sosyal hakların kesinlikle şarta bağlı hale geldiğini ifade etmektedir (Morvaridi, 2013: 306).

- Sosyal güvenlik sistemi: Sosyal güvenlik sisteminde aktif vatandaşların, sadece liberal refah devletlerinde değil, muhafazakâr ve sosyal demokrat refah

devletlerinde de öncekinden daha yüksek bir düzeyde sosyal güvenlik hizmetleri piyasasında “tüketici” olarak hareket etmeleri ve sosyal güvenlik unsurlarını piyasa aracılığıyla özel olarak organize etmeleri beklenmektedir (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006:7). Emeklilik sistemleri de buna elverecek şekilde kamu emeklilik programlarının daraltılmasına karşılık özel emeklilik programlarının genişletilmesi şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Kamu emeklilik programlarında katkı-karşılık ilişkisinin güçlendirilmesi ve erişim koşullarının zorlaştırılması ve emeklilik sistemlerinde piyasanın rolünü arttıran özel emeklilik programlarının yaygınlaştırılması, farklı hız ve yoğunlukta olsa da tüm ülkelerde gözlemlenen ortak değişikliklerdir (Gökbayrak, 2010: 51-60).

- Bakım sorumlulukları: Aktif vatandaşlığa geçiş, birçok refah devleti faaliyetlerindeki kısıtlamalara rağmen, bakımın kurumsallaşması ve kamu bakım hizmetlerinin genişletilmesi eşlik etmiştir. Bakım, ücret karşılığı ve görünür hale gelirken, bu gelişmeyi destekleyen yeni bir sosyal hak türü de tanımlanmaktadır: gerektiğinde bireylerin bakım alma hakkı. Bu tür haklar, kadınları ailede gayri resmi bakıma bağımlılıktan kurtarmak ve daha yüksek oranda kadınların işgücü piyasasına dâhil edilmesini teşvik etmek için önemli bir yaklaşım oluşturmaktadır. Böylelikle kadınların özerk, “aktif” vatandaşlar olarak rollerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır (Jensen ve Pfau-Effinger, 2006: 8).
- Katılım ve sivil toplum: Aktif vatandaşlık, farklı devlet geleneklerine göre farklı anlamlar taşıyabilse de⁸, bu kavramdan ağırlıklı olarak “vatandaşların katılımı” anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, aktif vatandaşlık genel olarak, vatandaşların dâhil oldukları toplumdaki problemleri tanımlamada ve bunlarla baş etmede ve aynı zamanda yaşam kalitelerini yükseltmede, aktif biçimde yer almalarını sağlayan imkânlarla sahip olmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Aktif vatandaşlıkta, vatandaşlar başarılı, kendine güvenen, müteşebbis, tüketen ve mülk sahibi kişiler olarak resmedilmektedir. Aktif vatandaşlar, yalnız yaşamayı başarabilen, piyasa

⁸Sarıpek (2006: 90-91) aktif vatandaşlığın, farklı devlet gelenekleri ekseninde sosyo-liberal, libertarian ve cumhuriyetçi görüş olmak üzere üç farklı görüş çerçevesinde kavramsallaştırmasını sunmaktadır. Sosyo-liberal görüşe göre aktif vatandaşlık, sadece vatandaşların vatandaşlıkla ilgili haklarını kullanması anlamına gelmemekte; aynı zamanda çalışma yükümlülüğü gibi bazı yükümlülüklerle de karşılık gelmektedir. Libertarian görüşe göre aktif vatandaşlığın anlamı, bireylerin kendi iyilikleri ve güvenlikleri için kamu yardımlarıyla ilgili olarak piyasada seçim yapmak suretiyle sorumluluk almalarıdır. Cumhuriyetçi görüşe göre ise aktif vatandaşlık, bireylerin kendi geleceklerini etkileyen tartışmalara ve karar alımlarına sadece teorik değil, fiilen de katılma imkânına sahip olmalarıdır.

içinde bağımsız, mensubu oldukları refah devletleri içinde sosyal haklarından ziyade öncelikli olarak ekonomik hakları garanti altına alınmış vatandaşlardır (Sarıpek, 2006: 87-88).

Aktif vatandaşlık, bireyin siyasal topluma aidiyetinin en belirleyici öğeleri olarak; onun bireysel başarısını, özel hayatındaki performansını ve girişim kültürüne uyum derecesini görmektedir. Neo-liberalizmin birinci sınıf vatandaşları, devlete yüklenmeden kendi ayakları üzerinde durabilen girişimci bireylerdir. Böylece neo-liberal söylemde vatandaş, büyük ölçüde ekonomik bireye indirgenmiş olmaktadır. Ancak toplumla ilişkisinde en önemli bağın ekonomik çıkar olarak belirlendiği bu vatandaştan, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir sorumluluk olarak, gönüllü işler yapması, yakın çevresi ve komşularıyla ilgilenmesi beklenmektedir. Buna göre, her şeyi devletten beklemek yerine, bireylerin ve grupların kendi güçlerini harekete geçirmeleri, ara kurumlar yoluyla devletin çekildiği alanlardaki bazı toplumsal görevleri üstlenmeleri, hem ahlaken hem de teknik olarak daha üst bir yöntem olarak görülmektedir (Özkazanç, 2009: 264-266). Birey, bir dizi sivil toplum örgütlenmesiyle kurduğu ilişkiler yoluyla kendi iyiliğinden sorumlu ajan olarak konumlandırılmaktadır (Morvaridi, 2013: 306). Gerçek bir toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin de ancak bu sayede gerçekleşeceği öngörülmektedir. Birçok ülkede sosyal dışlanmanın üstesinden gelebilmek için, toplum içinde kendi kendine yardım mekanizmaları, gönüllü faaliyetler ve aktif vatandaşlık teşvik edilmektedir (Sarıpek, 2006: 90).

Neo-liberalizmin vatandaşlık ve siyasal toplum anlayışı bireylerin ve cemaatlerin öne çıkarılmasına dayanmaktadır. Vatandaşlığın; katılım, eleştiri, denetim, öz-yönetim gibi kamusal alanla ilgili siyasi boyutları ise geri plana itilmektedir. Yani, bireysel yaşamında ve cemaat içinde aktif olması istenen bireyden, siyasal alana gelince beklenen, yalnızca yasalara uymasındır. Bu nedenle neo-liberalizmin ideal vatandaşının en belirgin özelliği; siyasetten arınmış, devletle ilişkileri asgari düzeyde olan, siyasete karşı kayıtsız ve ancak pasif destek veren biri olmasıdır (Özkazanç, 2009: 266). Sheaff 'a göre (1997), hakların kişisel davranışa bağlı olduğu görüşü, otoriterliğin çok daha çirkin bir biçimine dönüşme tehlikesi barındırmaktadır (MacGregor, 1999: 108).

Aktif vatandaşlık kavramına karşı çıkan bazı yazarlara göre vatandaşlık, temel olarak bir haktır; herhangi bir yükümlülüğün karşılığı olamaz ve herhangi bir yükümlülük şartına bağlanamaz. Ancak hakların yükümlülüklerden önce geldiğini savunan bu gelenekçi kesimin, günümüz sosyo-politik ve ekonomik tartışmalarında azınlıkta kaldığını söylemek mümkündür (Sarıipek, 2006: 86). Nitekim aktif vatandaşlık, refah devletindeki dönüşümün bir diğer yapı taşı olan refah karması ile uyum içinde ilerlemektedir.

1.5.2. Refah Karması

Refah devletinin dönüşümü çerçevesinde şekillenen ve neo-liberal refah rejiminin temel özelliklerinden biri olarak sivrilen bir diğer olgu, sosyal politikaların, devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları üçlüsü arasındaki ortaklıklar üzerinden şekillendirilmeye başlamasıdır. Bu süreçte göze çarpan, sosyal politika kurumları arasındaki geleneksel birbirini tamamlama ilişkisinin, ikame ilişkisine dönüşmeye başlaması ve devletin sosyal politikaya ilişkin sorumluluklarını diğer kurumlara devretmeye çabalamasıdır (Sarıipek, 2017: 81). Neo-liberalizm devlete, “mutlak yoksulluk” karşısında ahlaki bir görev yüklemekle birlikte, bu görevlerin dağıtımını konusunda devleti ne tek ne de en etkin örgütlenme olarak kabul etmektedir. Neo-liberalizm, zorlayıcı olmayan bir refah sistemi içinde özel sektör yanında her türlü gönüllü örgütlenmenin ağırlık kazanması gerektiğini ileri sürer. Ek olarak, refahla ilgili kamusal tercihleri daha iyi yansıtabilmek için, refah işlemlerinin âdem-i merkezileştirilmesini ve refah sistemlerinin bireyleri güçlendirici yeni yöntemler bulmasını önerir (Özkazanç, 2009: 268-269).

Aslında geçmişe bakıldığında, devlet dışındaki kurumların sosyal hizmetlerinin yeni bir uygulama olmadığı, modern refah devleti öncesi dönemde de bu kurumların işbaşında olduğu görülmektedir. İnsanlara sosyal koruma sağlayan geleneksel kurumlar, refah devletlerinden çok daha yaşlıdır ve izleri tarihin derinliklerine kadar gitmektedir. Özellikle 1945 sonrası ortaya çıkan modern toplumların gelişmiş yönetim biçimi olan refah devleti yapısı içinde ise devletler, sosyal refah gereksinimlerini sistematik olarak karşılayan temel aktörler olmuşlardır. Öte yandan yeni bir yüzyıla yaklaşılırken yine bir değişim baş göstermiş; uzun süre tek başlarına sosyal refah gereksinimlerini sağlamaya çalışan devletlerin yapısal ve fonksiyonel olarak aşırı bürokratik, merkeziyetçi ve otoriter olma eğiliminde olmaları ve sosyal hizmetlerin sunulmasında başarısız görülmeleri nedeniyle, bu hizmetlerin sunulmasında yeni arayışlar ortaya çıkmış ve refah karması tartışılmaya

başlanmıştır (Özdemir, 2004: 99-100). Günümüzdeki tüketimcilik, küreselleşme ve esneklik, eski refah anlayışına geri dönme imkânını ortadan kaldırırsa da, yeni bir forma duyulan ihtiyaç üzerinde birleşilmektedir (MacGregor, 1999: 95). Hükümetler, giderek daha parçalı ve dağınık bir biçim alan refah sistemleri üzerinde kontrol ve denetim sağlamanın yollarını bulmak durumundadırlar (Clarke, 2011: 325).

Çizelge 2.2.: Sosyal Refah Sağlayıcı Kurumlar (Özdemir, 2004: 125)
Sosyal Refah Sağlayan Kurumlar ve Fonksiyonları

Sosyal Politika Kurumları	Türleri	Temel Fonksiyonları	Sosyal Refah Fonksiyonları
Sivil Sektör	Aile, akraba, arkadaş, komşu	Üreme, sosyalleşme, koruma, dostluk, manevi destek	Bağımlı aile üyelerinin bakımı, aile içi mali destek
Din	Dini kurumlar	Ruhi gelişme	Bağlılarına refah, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler sağlamak ve danışmanlık hizmetleri
Gönüllü Sektör	Gönüllü kuruluşlar, gruplar	Karşılıklı yardım, insan sevgisi	Kendi kendine yardım, gönüllülük, topluma yönelik sosyal hizmetler
Kamu Sektörü (Merkezi ve Yerel Yönetimler)	Merkezi yönetimler ve yerel yönetimler	Toplumsal amaçlarla kaynakların yönlendirilmesi ve dağıtılması	Yoksulluğun önlenmesi, ekonomik güvenlik, sağlık, eğitim ve konut hizmetleri
Özel Sektör (Piyasa)	Üreticiler (işletmeler) ve tüketiciler (aileler)	Mal ve hizmetlerin değişimi	Mal ve hizmetlerin ticari sosyal refahı
İşyerleri	İş organizasyonları	İstihdam	Ödenekler

Refah çoğulculuğu ya da refah yönetişimi olarak da adlandırılan refah karması yaklaşımı ile devlet devreden çıkartılmadan, hizmetlerin sağlanmasında diğer sosyal politika sağlayıcı kurumlardan da yararlanılması amaçlanmakta; devletin tek başına hizmet üretmesi yerine, bu hizmetlerin kamu sektörü, özel sektör ve gönüllü sektör tarafından ortak bir şekilde gerçekleştirilmesi, devletin ise temel olarak hizmetlerin düzenlenmesinden ve finansal destekten sorumlu olması istenmektedir. Böylelikle toplam refah, refah karması olarak ifade edilen bu refah sağlayıcı kurumların her birinin ürettiği refahın toplamından oluşmaktadır. Refah karmasının refah tedariki sürecine farklı değerler, yönelimler ve kapasiteler katacağı düşünülmektedir: Özel sektör piyasadaki girişimci dinamizmini getirmekte (inovasyon, esneklik, tüketici merkezli olma gibi); gönüllü sektör, kullanıcılara yakın olma sorumluluğunu ve etik bilinci getirmekte; kamu sektörü ise kamu hizmeti ruhu ve mesleki değerler ile yönetilmektedir. Dolayısıyla refah karması, toplumun çeşitliliğine (teoride) uyan çeşitli hizmet tedarik biçimleri yaratmaktadır (Ersöz, 2003: 130, Özdemir, 2004: 102, Clarke, 2011: 329).

Refah hizmetlerinin değişen koşullara bağlı olarak, etkin sunulabilmesine yönelik yeni arayışları ifade eden refah karması olgusunu daha iyi kavrayabilmek bakımından buna zemin hazırlayan temel unsurlar ise aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilecektir.

1.5.2.1. Artan sosyal korunma ihtiyacı

Neo-liberal refah rejiminin öne çıkardığı farklı süreçleri tetikleyen en önemli unsurlardan biri, yoksulluk ve sosyal dışlanma sorununun göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmış olmasıdır.⁹ Yoksulluk, uzunca bir süredir neo-liberal söylemin önde gelen kuruluşları tarafından bile küresel bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Yaşlanan nüfus, etnik ve kültürel açıdan daha çeşitli işgücü arasında artan işsizlik, sınırlı kazanç potansiyeline sahip bekâr yetişkinlerden oluşan giderek artan sayıda savunmasız hane, neredeyse tüm ülkelerin paylaştığı ortak zorluklardır (MacGregor, 1999: 95). 1970'lerin sonlarında başlayan süreçle birlikte, devletin rolünün azaltılması, serbest piyasaların hâkimiyeti, finansal liberalizasyon, hızlı teknolojik değişim gibi gelişmeler, yoksulluğun yaygınlaştırılmasıyla ilişkilendirilmekte ve dünyanın farklı yerlerinde geniş kitlelerin, neo-liberal küreselleşme

⁹Yoksulluk ve yoksullukla mücadele, ikinci bölümün ayrıntılı konusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu kavramlara bu bölümde derinlemesine yer verilmemekte, ancak refah devletin dönüşümündeki yeri kapsamlı ve güncel bir olgu olmasından dolayı "sosyal dışlanma" kavramı üzerinden tartışılmaktadır.

sürecinin olumlu etkilerinden yararlanmak bir yana hızla marjinalleşerek daha dezavantajlı konuma düştüklerine dikkat çekilmektedir (Şenses, 2004: 16). Hem ülke içinde hem ülkeler arasında eşitsizliğin ve yoksulluğun artması; toplumun işsizlik ve suç gibi sosyal risklere karşı savunmasızlığının artması; bireylerin, cemaatlerin, ülkelerin ve bölgelerin küreselleşmenin nimetlerinden dışlanma olasılığının artması, neo-liberal küreselleşme süreci ile beraber gelen temel sosyal sorunlardır (Deacon, 2013: 102).

1970’lerden beri Avrupa işgücü piyasalarında önemli değişiklikler olmuştur. İstihdam kalıplarındaki değişimler ve sanayileşme sonrası işgücü piyasalarının işleyişi, ülkeler arasında önemli farklılıklar gösteren karmaşık bir yapı sergilese de bazı ortak eğilimler de gözlemlenmektedir. Kimisi için geçiş süreci daha zor olsa da tüm Avrupa ülkeleri hizmet ekonomisi olma yolunda ilerlemiştir. Açık ya da zımni şekilde sosyal koruma sunan, geleneksel, tam zamanlı ve sabit (genellikle erkek) istihdamın azaldığı görülmektedir. İstihdamdaki artış, daha çok yarı zamanlı, geçici, belirli süreli sözleşmelere dayalı işlerde ve geleneksel olarak “kadın” sektörü olarak nitelenen alanlarda gerçekleşmiştir (Kleinman, 2013: 176-177).

Politika bağlamında önemli bir diğer gelişme, 1980’ler ve 1990’larda Avrupa devletlerinin tam istihdama bağlılık ilkesinden ödün vermeye başlamalarıdır. Tam istihdamın olmayışı, refah devletleri üzerinde büyük baskılar yaratmıştır. İşsizliğin artışı, hem refah harcamalarının artmasına hem de vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bunların sonucunda, harcamalarda ve haklarda kesintiler yönünde daha fazla baskı oluşacak, hem kamu harcamalarının hem de kamu borçlanmasının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı artacaktır. Bir başka deyişle, kaçınılmaz şekilde tam istihdam hedeflerinin hükümetler tarafından zayıflatılması ya da ortadan kaldırılması, sosyal politikanın yönelimi açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır (Kleinman, 2013: 177-178).

Savaş sonrası refah devleti, erkek tarafından geçindirilen istikrarlı aileleri veri aldığı için sosyal koruma çabaları daha çok iş güvenliğine yönelik olmuştur. Kadınların anne olma “riski” baskı yaratıcı bir sosyal politika meselesi olarak görülmemiştir; çünkü kadınlar ev kadını varsayıldıklarından doğum ve annelikle ilgili pek bir refah düzenlemesi bulunmamaktadır. Sanayi sonrası toplumun, aile istikrarsızlığının artması, yaygın işsizlik ve belirsiz kariyer gibi özellikleri, hayat akışı içinde ortaya çıkan risklerin artık gençlik ve

çalışma hayatının en verimli çağını da kapsadığını göstermektedir. Yeni “sınıf-altı” gibi kavramların da önerdiği gibi, alt seviyelerdeki hayat standartlarında takılıp kalmak artan bir ihtimaldir (Esping-Andersen, 2013a: 47). Tüm yeni sosyal politika önlemlerinin ardında da bu marjinal kitleyi “topluma kazandırma” ifadesi altında bu soruna atıfta bulunmaktadır. Avrupa kaynaklı literatürde, genellikle sosyal dışlanma olarak ifade edilen bu sorunun, Anglo-Amerikan kaynaklı literatürde çoğu zaman “sınıf-dışı/sınıf-altı” kavramları ile ifade edildiği görülmektedir (Özkazanç, 2009: 269).

Avrupa Birliği düzeyinde yoksulluk tartışmalarının “sosyal dışlanmayla mücadele” ve/veya “sosyal içerme” kavramları temelinde yürütüldüğü görülmektedir. Sosyal dışlanma, ilk olarak 1970’li yıllarda Fransa’da gündeme gelen görece yeni bir kavram olmakla birlikte, içerik ve kapsadığı konular itibarıyla çok da yeni sayılmamaktadır. Yoksulluk, işsizlik, sosyal koruma, ayrımcılık gibi temel sosyal politika konuları ile ilişkili olan sosyal dışlanma ve karşıtı, topluma kabul edilme ve toplumla bütünleşmeyi ifade eden sosyal içerme, özellikle sanayileşmiş ülkelerin sınıf yapılarını etkileyen değişimler nedeniyle eşitsizliklerin azaltılması noktasında en çok kullanılan kavramlar haline gelmiştir (Sapancalı, 2005: 52). Dışlanma terimi, değişik türdeki sosyal dezavantajlardan bahsedilirken kullanılmış; artan işsizlik, gecekondulaşma ve aile yapısındaki köklü değişimler gibi yeni sosyal sorunlarla ilişkilendirilmiştir. Eski refah devleti kazanımlarının bu sorunlarla mücadelede yetersiz kaldığı ve bu nedenle yeni sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiği düşünülmüştür (Sapancalı, 2005: 59). Sosyal dışlanmanın geniş ve değişen boyutları, 1990’lardan itibaren Avrupa Birliği politikasının temel odağı haline gelmiştir. 2000 yılında Lizbon’da tüm ülkeler sosyal dışlanma ile mücadele etmek için kendilerini Ulusal Eylem Planları (National Actions Plans) oluşturmak ve bunlara bağlı kalmakla yükümlü tutmuşlardır (Alcock, 2011: 183).

Sosyal dışlanma literatürde, yoksulluğun hem sebebi hem sonucu olarak ele alınabilecek, yoksulluğa göre daha dinamik, çok yönlü ve çoğul bir kavram olarak tanımlanırken; kimi görüşlere göre, politik bir kavram olarak uluslararası kuruluşların gündemine girmesinin esas nedeni, mevcut sorunları daha yumuşak ve daha az suçlayıcı biçimde tanımlayabilmektir (Sapancalı, 2005: 61).

Sosyal dışlanma, bireyin toplumla bütünleşmesini ve fırsatlara tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması; sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal

yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal dışlanmanın önemli bir unsuru çok boyutlu oluşudur. Çok boyutluluk, dışlanmışlığın ve yoksunluğun farklı kaynaklarının ve ekonomik, sosyal, kültürel, politik olmak üzere farklı süreçlerle ilişkisinin olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla konu, doğrudan sosyal politikanın ve ekonominin ilgi alanına girerken; sosyoloji, hukuk, siyaset, kent bilimi gibi birçok farklı disiplini de ilgilendirmektedir. Aynı zamanda sosyal dışlanma çok boyutlu olmasının yanı sıra, dışlanma süreçlerinin dinamik doğasını ve dışlanmış kişilerin koşullarındaki dinamik değişimi de içinde barındırması nedeniyle çok zamanlı bir kavramdır (Sapancalı, 2005: 53-54).

Sosyal dışlanma, bireyin veya belirli bir grubun toplumla ve farklı refah kurumlarıyla olan bağlarını zedelediğinden ya da tamamen koparttığından toplumsal dayanışmanın zayıflaması anlamına gelmektedir. Günümüz toplumlarında dayanışma, formel ve enformel olmak üzere iki temel boyutta değerlendirilebilmektedir. Enformel dayanışma, daha çok kan bağı ile bağlılığın ve/veya kişisel tanışıklığın söz konusu olduğu geleneksel aile, akrabalık, hemşerilik, partililik gibi ilişkiler üzerinden yürütülen dayanışma biçimidir. Formel dayanışma ise genellikle modern gelişmiş toplumlara özgü, formel hukuk kuralları yardımıyla, rasyonel bürokratik süreçler içerisinde, eşit vatandaşlık hak ve sorumlulukları temelinde düzenlenmiş, devlet müdahalesinin olduğu kurumsallaşmış bir dayanışma biçimidir. Bu tür bir dayanışma biçiminde, bireylerin yalnızca kan bağı ile bağlı oldukları ya da kişisel olarak tanıdıkları kimselere değil, yabancılara da güvenmelerinin beklendiği bir toplumsal yapının var olması beklenmektedir (Sapancalı, 2005: 55).

Sosyal dışlanma ise refah devletinin krizi ile birlikte özellikle formel dayanışma mekanizmalarının zayıflamasıyla beslenen bir olgudur. Her ne kadar bu süreçte enformel dayanışmanın devam edebileceği ve bireye maddi ve manevi destek sağlayarak sosyal dışlanma önünde bir engel oluşturabileceği düşünülse de toplum dinamiklerine göre bu durum farklılaşabilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal açıdan dışlanmış gruplar, sistem dışına itilmiş, kronik bir yoksulluğa mahkûm, kent içerisinde tecrit olmuş ve mücadele yeteneğini kaybetmiş, hem formel hem de enformel dayanışma desteklerini yitirmiş gruplardır (Sapancalı, 2005: 56). Dolayısıyla sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmış gruplara yalnızca enformel destek mekanizmaları ile koruma sağlamak mümkün olmamaktadır. Nitekim bu gruplar, giderek toplumun daha geniş kesimlerini kapsamakta,

zamanla destek sağlayan kesimler de desteğe ihtiyaç duyan kesimlere dönüşebilmektedir. Ancak bir yandan daha geniş kitleler sosyal korumaya ihtiyaç duyarken diğer yandan formel sosyal destek mekanizmalarının zayıflatılması baskısı refah devletinin dönüşümü sürecinde karşılıklı olarak çatışma yaratan bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

1.5.2.2. Kamusal harcamaların azaltılması baskısı

Neo-liberal küreselleşme süreci hükümetlerin sosyal anlamda telafi edici şekilde davranma kapasitelerini zora sokmuştur. Geçmişte ülkeler kendi ulusal politikalarını uygulama ve bunlardan faydalanma konusunda daha fazla özerkliğe sahipken, küreselleşme bu durumu birkaç yoldan değiştirmiştir. Bütçe açığı yaratan harcamalar içeren makro-ekonomik politikalar uygulayan ülkeler, para spekülâtörleri tarafından ve sermaye kaçışı ile cezalandırılmaya başlamışlardır. Vergi rekabeti, vergi cennetleri ve çok uluslu şirketlerin transfer fiyat mekanizmaları, ülkelerin vergilendirme kabiliyetlerine ciddi biçimde zarar vermeye başlamıştır. Hükümetler, sanayi stratejisi gibi mikro-ekonomik politikaları takip etmede Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların sınırlandırmaları ile özerklik konusunda güçlüklerle karşılaşmışlardır. Güçlü ulus aşırı şirketler, iş yaptıkları ülkeye hesap verebilirlikleri olmadan sermaye, teknoloji ve yönetim getirme olanağını elde etmişlerdir (Deacon, 2013: 102).

Ancak devletin sosyal harcamalarının kısılması doğrultusundaki söylemin tüm şiddetine rağmen, refah hizmetlerinde kamunun rolünün azaltılması çerçevesinde, harcamalar yönünde beklentilerden farklı olarak ortaya çıkan durumlar araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Refah devletiyle ilgili eleştiri ve sorgulamaların başladığı 1980 sonrasında bile, neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde sosyal harcamaların milli hâsıla içindeki payının dörtte birin üzerinde olduğu görülmektedir (Koray, 2005: 38). 1984-1997 yıllarını kapsayan bir çalışmada da toplam kamu harcamalarının gayri safi milli hâsılaya oranının hemen hemen tüm ülkelerde azalışa geçmesine karşılık, sosyal harcamaların gayri safi milli hâsılaya oranının artış eğiliminde olduğu; sosyal harcama grubu içindeki en belirgin artışın ise emeklilik ödemelerinde yaşandığı görülmüştür (Gökbayrak, 2010: 53). Kleinman'a göre de aslında, refah devletlerinde ve sosyal refah harcamalarında süreksizlikten çok süreklilik belirgindir. Hiçbir yerde sosyal refahın yerini piyasa mekanizmaları alamamış ve sosyal harcamaların gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı neredeyse aynı kalmıştır. Ancak 1970'lerin refah krizi abartılmış olsa da bu zamandan beri refah teminini genişletmenin meşruiyeti

sorgulanmış, beceriksiz ve verimsiz olarak algılandıklarından bürokrasiye duyulan güven sarsılmıştır (Kleinman, 2013: 174).

IMF'nin 1998 yılında yayınladığı bir raporda, *“büyük ölçekli vergi ve transfer programları aslında ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir ama yoksulluğun azaltılması ve temel sağlık hizmeti ile eğitime evrensel erişimin sağlanması, hakkaniyeti aynı şekilde düzeltebilir ve ekonomik büyümenin üzerine dayandığı beşerî sermayeyi güçlendirir”* ifadesi kullanılmıştır (Deacon, 2013: 116).

OECD'nin 1981 yılında yayınladığı “The Crisis of Welfare State (Refah Devletinin Krizi)” isimli raporu, kamu sosyal harcamalarındaki kesintileri meşrulaştırmak için atıfta bulunulan önemli bir yayın olmuştur. Bu çalışmada, sosyal politikaların birçok ülkede ekonomik büyüme önünde engeller yarattığı sonucuna varılmaktadır. Ancak OECD'nin Eğitim, İstihdam ve Sosyal İşler Sekreteryası içinde bir paradigma kaymasının işaretleri, sosyal politikalarda yeni yönelimleri savunan ve refah harcamalarının ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu ve insani gelişmeyi kolaylaştırdığını ifade eden daha sonraki tarihli (1994) bir raporda gözlemlenebilmektedir. “The Caring World (Şefkatli Dünya)” isimli bu raporda, *“küreselleşmenin etkilerinden biri sosyal koruma için talebin artması olabilir...reform için daha işe yarar bir tasarı, küreselleşmenin bir miktar sosyal koruma ihtiyacını ortaya çıkardığını kabul etmelidir”* ifadesi yer almıştır (Deacon, 2013: 119).

Ancak burada dikkate alınması gereken nokta, sosyal harcamalara Keynesyen refah devleti bağlamında olduğu gibi sosyal vatandaşlık hakları çerçevesinden bakılmasından ziyade, yoksulların kontrol altında tutulabilmesinin ve muhtemel bir sosyal patlamanın önlenmesinin araçlarından biri olarak yaklaşılmasıdır. Devletin sosyal yardım harcamaları artarken, aynı zamanda eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların kısılması, yine aynı çerçevede sosyal refah alanında devletin sorumluluğunu azaltmak üzere toplumsal girişimin ve sivil toplum söyleminin teşvik edilmeye çalışılması, bu yaklaşımın uzantıları olarak görülebilmektedir (Özbek, 2002: 25-26). Çoğu refah yardımı ve hizmeti, bireylerin etkin kılınmasını, bağımsız ve kendine yeterli olmalarını ve kendileri ve aileleri için sorumluluk alan kişiler haline gelmelerini amaçlayan reformlara tabii olmaktadır. Bu tür reformlar, “hizmetlerin kişiselleştirilmesi” yönelimini yansıtmaktadır ve kişilere mali durumları, ihtiyaçlarına uygun “ısmarlama dikilmiş” hizmetlerin sağlanmasını

amaçlamaktadır (Clarke, 2011: 324). Kimi yazarlar, yoksullara yönelik hizmetlerin düşük kaliteli olma tehlikesi taşıdığını, çünkü orta sınıfın kendisinin doğrudan yararlanmayacağı hizmetler için artık vergi ödemek istemediğini iddia etmektedirler (Deacon, 2013: 113). Kleinman'a göre, sosyal yardım sosyal güvenlikle niteliksel olarak farklıdır. Sosyal yardım yapan bir refah devletinde, sosyal dışlanma ve sosyal bölünme artar. Ayrıca, sosyal yardım masraflıdır ve idaresi zordur (Kleinman, 2013: 178).

Diğer taraftan merkezi devletin, sosyal refah önlemlerini çoğu ülkede yerel yönetimlerle paylaştığı, yerel yönetimlerin merkezi idarenin temsilcisi/partneri olduğu görülmektedir. Ayrıca yerel yönetimler, merkezi idareden bağımsız olarak kendilerinin ürettikleri hizmetlerle de sosyal politika açısından önemli fonksiyonlara sahiptirler. Genelde bu yönetimlerin sundukları sosyal refah önlemlerinin türleri, kapsamı ve niteliği ülkeden ülkeye farklılıklar taşımaktadır (Özdemir, 2004: 113).

Toplumsal sorunları ele almak ve sosyal açıdan önemli hizmetleri sunabilmek için, daha uygun maliyetli ve sürdürülebilir yollar bulma çabalarının giderek daha fazla iş yöntemlerine ve yapılarına döndüğü de görülmektedir (Dees ve Battle Anderson, 2003: 16). Kamusal kemer sıkma politikaları, refah devletlerinin şekli ve boyutu üzerinde doğrudan etkiye sahiptir (MacGregor, 1999: 103). Günümüz itibarıyla, bazı ülkelere devletin uzun zamandır tek başına üstlendiği birtakım faaliyetler, yaşanan ideolojik dönüşüm sonucunda kamudan özel sektöre kaydırılmıştır. 1980'lerden itibaren önce İngiltere'de başlayan ve sonra dünya geneline yayılan özelleştirme politikası, sosyal refah alanında özel sektörden yararlanma payını arttırmıştır. Günümüzde toplum refahına yönelik sağlık, eğitim, barınma gibi hemen hemen her konu özelleştirme bağlamında ele alınabilmektedir. Genelde, bu hizmetlerin finansmanının ve sunumunun sorumluluğu kamu kesiminde olmakta; ancak hizmetlerin üretimi ve dağıtımı özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Devlet, ya hizmetlerin sunumunu tamamen veya kısmen özel sektöre ücreti karşılığında ihale etmekte ya da hizmetlere karşılık gelen bir tutarı vatandaşlarına nakdi olarak ödemekte ve onlar da hizmetleri istedikleri kurumdan seçerek satın alabilmektedirler (Özdemir, 2004: 117).

Bazı yazarlar, özel kesime yüklenen sosyal hizmetlerin beraberinde birtakım sorunlar getireceğini ifade etmektedirler. İlk olarak, özel sektöre gerçekleştirilen sosyal hizmetlerin yeterli bir büyüklüğe ulaşması zordur. İkinci olarak, bazı risklerin özel

sektörce kavranması mümkün görünmemektedir. Üçüncü olarak ise, özel kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği ve rekabet, refahı sınırlama potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla kamu mallarının üretilmesinde piyasanın optimum etkinlik sağlayacağı beklenmemektedir (Özdemir, 2004: 118). Bu görüşler, devletin refah alanından çekilmesini eleştiren ve piyasa başarısızlıklarını vurgulayan yaklaşımın uzantılarıdır. Ancak bu görüşlere rağmen sosyo-politik alanda kamu sektörü-özel sektör ya da kamu sektörü-özel sektör-gönüllü sektör ortaklıklarını içeren farklı yapılanmaların ağırlıklarının arttığı görülmektedir.

1.5.2.2.1. Piyasa benzeri yapılanmalar-Quasi markets

Sosyal refah hizmetlerinin yerine getirilmesi bağlamında son zamanlarda ortaya çıkan ve kamu sektörü ile özel sektör arasındaki iş birliğini vurgulayan bir kavram “piyasa benzeri (quasi-market)” kavramıdır. Quasi-market, bir mal ya da hizmetin, ne tam anlamıyla kamu tarafından ne de tam anlamıyla özel sektör tarafından sağlandığı bir yapıyı ifade etmektedir. Burada odak noktası, piyasa ve devlet arasındaki ilişkidir. Devlet, finansmanı sağlamaya devam ederken, sunum ise piyasa benzeri terimiyle ifade edilen piyasa oluşumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu tür piyasanın serbest piyasadan farkı, tedarikçilerin kar dürtüsüne sahip olmalarının gerekli olmadığıdır. Müşterilerin de her zaman paraya sahip olmaları yerine, kuponlara veya işlem haklarına sahip olmaları söz konusu olabilmektedir. Ayrıca talep tarafında sağlık ya da sosyal hizmetler gibi bazı alanlarda yararlanma ya da satın almayla ilgili seçimler doğrudan tüketicide olmayıp bir idari otoriteye devredilebilmektedir. Bu yapıların gelişimi, devlet müdahalesi olanağını bütünüyle azaltmaksızın, devletin tekel gücünü kırmanın bir yolu olarak görülmektedir (Le Grand, 1991: 1260; Özdemir, 2004: 120). Son yıllarda bu yapıların gelişiminin arkasındaki nedenler net olarak ortaya koyulamamakla birlikte, çok çeşitli faktörlerin bir arada bu durum üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Tek başına hükümet yatırımlarındaki ya da özel yatırımlardaki düşüşler ve verimsizlikler, yerel düzeyde yetki devrine gidilmesi gibi kamu politikalarındaki değişiklikler, merkezi olmayan bütçelemelere ve diğer bilgi işleme biçimlerine olanak sağlayan yeni teknolojiler, sosyal hizmetlere olan talep artışı, sendikaların gücünün kırılması gibi endüstri ilişkilerindeki değişimler bu faktörler arasında sayılmaktadır (Le Grand, 1991: 1262; Park, 2008: 81).

1.5.2.2.2. Sektör harmanlanması/Sektör bükülmesi

Sosyal sorunlara çözüm üretilmesi ve sosyal hizmetlerin sağlanması konusunda, kamu sektörü, özel sektör ve gönüllü sektör arasındaki iş birliği çabalarını ve çalışmalarını vurgulamak üzere, yakın dönemde literatüre kazandırılan bir diğer kavram “sektör harmanlanması/sektör bükülmesi” olarak ifade edilebilecek “sector bending” kavramıdır. Kavram, genel anlamda, kar amacı güden ve gütmeyen kuruluşlar arasındaki ayrımları bulanıklaştıran çok çeşitli yaklaşımları, etkinlikleri ve ilişkileri ifade etmektedir. Taklit, etkileşim, iç içe geçme ve endüstri oluşturma olmak üzere dört geniş davranış türü üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır (Dees ve Battle Anderson, 2003: 16-18):

- Taklit: Kâr amacı gütmeyen kuruluşların giderek daha fazla iş dünyasının stratejilerini, kavramlarını ve uygulamalarını benimsediği üzerinde durulmaktadır. Bir zamanlar “müşteri” ve “pazarlama” kelimelerinin olumsuz çağrışımlar yüklediği organizasyonlar, hedef pazarlarını belirlemekte, pazarlamacıları ve danışmanları işe almakta, müşterilerini segmentlere ayırmaktadırlar. Başarılı iş girişimcilerinin servetlerini sosyal yatırımlara aktarma eğilimleri artarak devam ederken, sunulan hizmetler için ücret almanın yolları bulunarak ticari amaçlar göz ardı edilmemektedir. En uç durumlarda ise kâr amacı gütmeyen kuruluşların özünde kâr amaçlı statüye dönüştükleri görülmektedir. Bu uygulama, sağlık hizmetleri başta olmak üzere eğitim, gündüz bakım merkezleri, rehabilitasyon hizmetleri, uygun fiyatlı konut hatta işe yerleştirme gibi birçok refah programında yaygınlaşmaktadır. Buna, Amerika Birleşik Devletleri’nde, işsizlere ve emeklilere devlet destekli yeni iş imkânları oluşturmayı amaçlayan ve kâr amacı gütmeyen bir iş geliştirme programı olarak ortaya koyulan America Works’ün sonrasında kâr amaçlı statüye dönüştürülmesi iyi bir örnektir.
- Etkileşim: Başka bir tür bulanıklık, kâr amacı güden ve gütmeyen kuruluşların iş birlikleri yoluyla daha fazla etkileşime girmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşimlerin çoğu, doğrudan kamu politikalarının, özel sektör ile ihaleye girmesi, çeşitli sözleşmeler yapması ya da özel sektöre hibe vermesi şeklinde görülmektedir. Özel sağlık sigortaları gibi uygulamalar da kâr amacı taşımayan kuruluşların, malları, hizmetleri ve varlıkları için yeni pazarlar bulma arayışlarında önemli rol oynamaktadır. Burada önemli olan husus, her iki sektörün de birbirlerinin amaçlarına ve faaliyet alanlarına yönelik çalışmaya başlamış olmasıdır. Kâr amacı

güden kuruluşlar, kar amacından uzak kamu sektörünün faaliyet alanlarına girerken, kamu sektörü de özel kuruluşların hâkim olduğu alanlarda yer almaya çalışmaktadır. Kamuya ait müzelerin, kataloglarını ve web sitelerini geliştirerek benzer ürünler satan işletmelerle rekabete girmeleri dahi bunun mikro bir örneğidir. Bir hizmeti daha etkin sunabilmek adına farklı sektörlerin iş birliği içine girmeleri de yaygın bir uygulamadır. Üniversitelerin müfredatlarını uzaktan eğitime uygun hale getirmek için teknoloji şirketleriyle yaptıkları sözleşmeler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu iş birlikleri, kamu-özel sektör arasında görülebildiği gibi özel sektör-gönüllü sektör arasında da görülmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde kâr amacı gütmeyen bir aklıkla mücadele kuruluşu olan Share Our Strength isimli kuruluş, American Express şirketi ile “Açlığa Karşı Sorumluluk” kampanyası altında bir pazarlama ve para toplama anlaşması yapmıştır. Park, sektörler arası harmanlanmayı incelediği çalışmasında, kamu ve özel sektörün kâr amacı gütmeyen sektörle iş birliğine dayalı ortaklıklar açısından farklı tercihler gösterdikleri; kamu kurumlarının resmi sözleşmeleri tercih ederken, işletmelerin daha çok ortak programları ya da kaynak paylaşımını tercih ettikleri sonucuna varmıştır (Park, 2008: 92).

- İç içe geçme: Burada ifade edilmek istenen, kâr amacı güden ve gütmeyen kuruluşların iş birliklerinin ötesinde, “karma kuruluşlarda” ortaya çıkan örgütsel yapıların birbirine karışmasıdır. Karma kuruluşlardan kastedilen, hem kar amacı güden hem de kar amacı gütmeyen bileşenlere sahip resmi kuruluşlar, ağlar veya şemsiye gruplardır. Kâr amacı güden kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen bağlı kuruluşlar oluşturabildikleri gibi, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar da kar amaçlı yan kuruluşlar ya da satış ortaklıkları kurabilmektedir. Kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının gelir elde etmeye yardımcı olmak amacıyla kendi bünyelerinde doğrudan kâr amaçlı iş fırsatları yaratmaları buna örnektir.
- Endüstri oluşturma: Çeşitli sektör harmanlanması biçimleri geliştikçe, görece yeni birkaç sektör ortaya çıkmış ya da en azından kendine özgü bir kimlik oluşturmuştur. İş eğitimleri, eko-turizm, sözleşmeli okullar, alternatif enerji üretimi, bu sektörlerden birkaçıdır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki

sözleşmeli okul hareketi içinde, genellikle veli/öğretmen ortaklıkları, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, üniversiteler veya şirketler tarafından işletilen bağımsız devlet okulları yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı yeni oluşturulmuş, bir kısmı ise geleneksel devlet okullarından dönüştürülmüştür. Bu okullara devlet okulu sisteminin geleneksel kural ve düzenlemelerinin dışında faaliyet gösterme özerkliği ve esnekliği verildiği görülmektedir.

Park, yapmış olduğu çalışmada bu dört geniş davranış türü üzerinden etkileşime geçen kuruluşların bunun sonucunda yeni yapılar ortaya çıkardığını belirtmektedir. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, özel ya da kamu diğer sektör kuruluşlarıyla iş birliği yaptığında, ortaya çıkan yeni ağ yapıları yalnızca kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan oluşan mevcut ağ yapılarının yerini almaktadır. İkinci olarak, bu iş birliği içerisinde bazı kâr amacı gütmeyen kuruluşların, diğer kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve özel/kamu kuruluşları arasında koordinasyon rolü oynadıkları için stratejik olarak daha önemli hale geldikleri de görülebilmektedir (Park, 2008: 81).

Rosanvallon, refah devletinin geleceğine dair zorunlu olarak çoğul bir modeli öngörmektedir. Yazara göre, “kolektif hizmet=devlet=ticari olmayan=eşitlik” ve “özel hizmet=pazar=kar=eşitsizlik” fikirlerinin artık terk edilmesi gerekmektedir. Refah devletinin geleceği, bu farklılıkların yeni bir birliği tanımlamasından geçmektedir. Tek boyutlu bir devletleştirme mantığının yerini toplumsallaşma, yerinden yönetim ve özerkleştirmeden türetilen üçlü bir dinamiğin alması mümkündür. Bu yapı şu şekilde parçalara ayrılabilir:

- Büyük ekipmanların ve kolektif çalışmaların yönetiminin bürokrasiden kurtarılması ve rasyonalize edilmesi
- Birtakım kamu hizmetlerinin yeniden biçimlendirilip düzenlenerek bu hizmetlerin onları kullananlara daha yakın hale getirilmesi (yerinden yönetim)
- Kamusal olmayan örgütlenmelere (örgütler, dernekler vb. gruplaşmalar) kamu hizmeti ödevlerinin transfer edilmesi

Rosanvallon’a göre özellikle, “özerkleştirme” olarak adlandırdığı üçüncü unsur, refah devletinin zorluklarına en iyi şekilde yanıt verebilecek ve geleceğin toplumsal gereksinimlerini karşılayabilecek olan en yeni ve ilginç yoldur. Başka bir deyişle, refah

devletinin dönüşümü sürecinde ortaya çıkan alternatifler ancak devlet talebinin azaltılması, dayanışmanın yeniden topluma benimsetilmesi içinde yer alırsa anlamlı olacaktır (Rosanvallon, 2004: 93-94). Bu bağlamda, refah karması olgusu içinde popülerliğini arttıran bir diğer paydaş, sivil toplum ve sivil toplum tabanlı hayırsever faaliyetler olmaktadır.

1.5.2.3. Sivil toplumun ön plana çıkışı ve hayırseverlik

Sosyal yardım sorumluluklarının küresel olarak zaman içerisinde bireylerin elinden devlete veya sivil toplum kuruluşlarına düzgün bir kronolojik geçişinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Ne hiçbir zaman bireysel hayırsever çabalar kesilmiş, ne de modern refah devleti meydana çıktığında zorunlu olarak ortadan kalkmıştır. Farklı aktörler arasındaki denge, zaman içinde sürekli değişmiş; ancak bu değişimin yönü ve doğası her zaman devlet tarafından belirlenememiştir. Refah hizmetleri farklı sektörlerin bir toplamı olarak kavramsallaştırıldıktan ve bunlar arasında savaş sonrası refah devletinin güçlü bir aktörü olarak gönüllü sektör büyüme potansiyeli gösterdikten sonra ise, “karma refah ekonomisi”, “karma hayırseverlik ekonomisi”, “refah sektörleri”, “çoğulcu refah” gibi çeşitli nitelendirmelerin önü açılmıştır (Sarıpek, 2017: 90).

Singer, devlet birimlerinin ve yeni sivil toplum kuruluşu formlarının gelişimiyle birlikte, giderek çoklu aktörlerin, sosyal yardım, bayındırlık ve kültürel hizmetler sağladığı bu formu “karma hayırseverlik ekonomisi” olarak adlandırmaktadır (Singer, 2018: 270). Kimi yazarlar tarafından “karma refah ekonomisi” olarak da adlandırılan bu form, esas olarak devletin refah hizmetlerindeki öncü rolünün ve sınırlarının daraltılmasına yönelik bir çaba olarak da yorumlanmaktadır. Nitekim bu doğrultuda, kamusal faaliyetlerin boyutu daraltılmaya ve devletin rolü, hizmetlerin doğrudan sağlanmasından, diğer sektörler ve aktörler tarafından sağlanan refah hizmetlerinin planlanmasına, denetlenmesine ve düzenlenmesine doğru kaymaktadır (Sarıpek, 2017: 87). Gönüllü ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların bu çoklu refah ekonomisindeki ağırlıklarını belirleyen temel faktörler ise, toplumdaki dini, insani ve vicdani hassasiyetler, yardımlaşma ve dayanışma gelenekleri, ülkelerin kalkınma düzeyleri, yasal mevzuatları, ekonomik ve siyasi ideolojileri olmaktadır (Sarıpek, 2017: 90).

Hackworth'e göre, hayırseverlik ve inanç temelli sivil toplum kuruluşlarını, refah devletini yok etmeyi amaçlayan neo-liberal ideologların icadı olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi bu hayırsever çabalar, modern refah devletinin öncesi ve sonrası da olmak üzere tüm bağlamlarda çok uzun bir süredir var olagelmektedir. Ancak bu, bu tür örgütlenmelerin, ister Keynescilik ister neo-liberalizm olsun, egemen siyasi gücün araçları olarak yeniden tasarlanamayacağı anlamına gelmez (Hackworth, 2010: 768). Bu kuruluşlar, genellikle devlete ideolojik destek sağlayan ve kamuoyunu siyasi atılımları desteklemek ve meşrulaştırmak yönünde etkileyen şirketlerle ve varlıklı bireylerle de bağlantılı olmaktadır (Morvaridi, 2013: 314). Dolayısıyla neo-liberal ideolojinin gücünü hissettirdiği küreselleşme sürecinde bu yapılanmalar, hükümetlerin refah harcamalarını azaltmanın ve yoksulluğu neo-liberal teori ile uyumlu bir şekilde bireyselleştirmenin yollarını sunabilmektedirler (Hackworth, 2010: 768-769).

Küreselleşme sürecinde önemi artan sivil toplumun, küreselleşme sürecine etki eden unsurları şu şekilde sıralanmaktadır: Devletin toplumsal refah, ekonomik kalkınma, çevresel problemler gibi önemli sorunlarla mücadele etme kapasitesi hakkında artan şüpheler; günümüzde, dünyanın karşılaştığı sorunların, risklerin ve tehlikelerin küresel olması; bu oluşumların sonucu olarak da bu sorunlarla mücadelede küresel çözümlerin gerekli olduğu kanısının yaygınlaşması. Bu üç boyutlu durum, akademik ve kamusal söylemlerde sivil toplumun hem toplumsal değişimi ve dönüşümü yakalayan, hem de iyi toplum yönetimine katkı sağlayan bir aktör olarak algılanmasına neden olmuştur. Böylelikle bir zamanlar tarihçiler ve siyasi düşünürlerce daha ziyade muğlak bir kavram olarak düşünülen sivil toplum; politika yapımının, iyi toplum yönetiminin ve akademik söylemde toplumsal değişimin çözümlenmesinin anahtar kavramlarından biri olarak öne sürülmüştür (Keyman, 2006: 16).

Küreselleşme ile gelineen noktada, toplumsal dayanışmanın temel dayanak noktaları olan hizmetlere erişim giderek bireylerin üzerine bırakılmakta; dolayısıyla temel insan hakkı olarak hizmetlere erişim, ancak bunlara erişim gücü olabilenlerin hakkı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada toplumsal bir sahiplenmeden söz etmek artık olanaklı olmamaktadır. Dolayısıyla kendine sahip çıkmayan toplum karşısında, kendi başına çözüm arayışına giren bireyin de toplumsal sorumluluğundan bahsedilememektedir. “Her koyun kendi bacağından asılır” deyişinde olduğu gibi herkesin kendi başının çaresine bakması söz konusu olmakta, bu da bireyi kendi içine kapatarak, bireysel değerleri ve bireysel çözüm

mekanizmalarını öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal sorumluluğa karşı bireyselleşmenin yükselişi, bir seçim değil bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Gökbayrak, 2006). İşte bu zorunluluk içerisinde bireyler, geçmişten beri var olan sivil örgütlenmelerin içerisinde daha çok yer alarak, toplumsal dayanışmadaki açıklığın yarattığı boşluğu kapatmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal örgütlenmenin en eski örneğini oluşturan aile, akrabalık, hemşerilik, komşuluk, arkadaşlık gibi kurumlar bir bütün olarak sivil sektör içinde gösterilmektedir. Özellikle aile, dayanışmanın en güçlü olduğu toplumsal birimdir. Aileler günümüzde dahi karşılaşılan sosyal risklere ilk müdahalede bulunan kurumdur. Karşılaşılan soruna aile, akraba ve arkadaşlardan oluşan sivil kesim tarafından bir çözüm bulunamadığı takdirde diğer sosyal refah kurumları devreye girmektedir. Özellikle geleneklerle aralarındaki ilişki daha sıkı olan toplumlarda, ailenin hasta üyeleri, anne-babasını kaybeden çocukları, yaşlı bireyleri, ailenin diğer fertleri tarafından korunmakta, bu bir sorumluluk olarak görülmektedir. Ailenin genç yetişkinleri ve orta yaşlılarından, ailenin daha genç ve çok yaşlılarına doğru aile içi gelir transferi gerçekleşmektedir. Ailenin yaşlılarından genç ve orta yaşlı aile bireylerine miras sonucu kalan gelir ve mülkiyet de bir çeşit refah transferi olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 2004: 104). Aile tarafından sağlanan hizmetlerin niteliğine bakıldığında, bu hizmetlerin acil, önemli, sağlıkla ilgili ve bürokratik özellikler taşımayan hizmetler olduğu görülmektedir. Üstelik aile desteği zaman zaman güç ve zahmetli, duygusal açıdan yorucu ve maliyetli olabilmektedir. Ayrıca sadece kan ve evlilik bağı olan bireyler arasında sınırlı kalmaktadır (Ersöz, 2003: 132).

Aile, kararları ve davranışlarıyla refah devletini ve işgücü piyasasını etkileyen ve onlar tarafından etkilenen, her bakımdan önemli bir faktördür. Örneğin, bir erkek tarafından geçindirilen geleneksel bir ailenin, çift gelirli bir aileye göre özel veya kamusal sosyal hizmetlere daha az talebi olması beklenebilir. Ancak aileler, kendi ihtiyaçlarını kendileri giderdiklerinde piyasa doğrudan bu durumdan etkilenecektir; çünkü bu, daha az emek arzı ve daha az hizmet noktası anlamına gelmektedir. Buna karşılık, eğer devlet örneğin ucuz kreş hizmeti sunarsa hem aileler hem piyasalar değişime uğrayabilir. İşgücüne katılımın artmasıyla ev kadını sayısının azalması ve çift gelirli ailelerin daha fazla hizmet satın alma eğilimlerinden doğan yeni bir talep çarpanının ortaya çıkması beklenebilir (Esping-

Andersen, 2013a: 38-39). Dolayısıyla, hem ailenin yapısı hem de devlet-aile ve piyasa-aile ilişkileri toplumsal refahı doğrudan etkilemektedir.

Aile gibi dini kurumlar da sosyal refahın geçmişinde önemli bir yere sahiptir. En eski dinlerden beri din kurumu, sosyal hizmetlerin sunumunu bazen zorunlu bazen gönüllü hale getirerek bu alanda önemli bir işleve sahip olmuştur. Dünyadaki insanların büyük çoğunluğunun bağlı bulunduğu üç büyük din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet, toplumdaki kişiler için kolektif sorumluluk duygusu taşınmasını zorunlu kılmışlardır (Özdemir, 2004: 106). Geleneksel Musevilik ve İslamiyet'te topluluk içindeki refah hizmetleri, dini kurallara uymak amacıyla bireylerin diğerlerine karşı yükümlülüklerini yerine getirmesini gerektirir. Orta çağa gelinceye kadar Eski Ahit'e ilişkin Yahudi tefsirleri, hayırsever ailelerin her yıl vermeleri gereken miktarlar ve kimlere ne verilmesi gerektiği konusunda kesin hükümler içermektedir. Benzer şekilde İslamiyet'te ve Katoliklik'te de muhtaç olanlara yardımın bir görev olarak ifade edildiği görülmektedir. 1871 tarihli Papalık Genelgesi Rerum Novarum, Kilise'nin modern ekonomi tarafından ezilenlere karşı yükümlülükleri üzerine odaklanmıştır. Öte yandan Protestanlık, diğerlerine yardım etmenin kendiliğinden ortaya çıkan gönüllü niteliğini vurgulamıştır. Luther, hayırseverliğin emredilemeyeceğini yazarken, Calvin'e göre merhamet, "*benliğin verdiği bedava bir hediye*"dir (Sennett, 2017: 208). Ayrıca din, bireylerin sosyal refahına etkide bulunan aile ve toplumun diğer unsurlarına da önemli ölçüde etki etmektedir. Örneğin, Hristiyanlıkta tek eşlilik desteklenirken, boşanma hoş karşılanmamıştır (Ersöz, 2003: 134). Din kurumu, bir yandan insanlara yardımlaşma, dayanışma ve merhamet duygusu aşılamaya çalışırken, diğer yandan emir ve tavsiyeleriyle kamu yönetimi aygıtının işleyişini de etkisi altına alarak, devletin sosyal politikalar izlemesine zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2004: 106).

Yoksullara üzülen ve onlar için özveriyle bir şeyler yapmaya çalışan hayırseverlik alanının dili, modern toplumlarda geleneksel toplumlardaki dini niteliğini bir ölçüde kaybetmiş olsa da modern toplumların yoksullara yaklaşımını önemli ölçüde belirlemeye devam etmiştir. Her ne kadar bu, gerçek bir empati duygusu ve özveriyle yoksullar için bir şeyler yapmaya çalışanların iyi niyetinden kuşku duymayı gerektirmese de hayırseverin yoksula verdiği gönüllü ve karşılıksız "hediye", bu hediye alanı eşitsiz bir kişisel ilişkinin altta kalan tarafı konumunda bıraktığını görmeyi gerektirebilmektedir. Bir insanı kendinden farklı ihtiyaçları olan başka bir insanın acılarına duyarlı kılan empati duygusu, kişisel

yardımseverlik eğilimleriyle sınırlı kaldığı ölçüde, başkalarının merhamet duygularına bağımlı ikinci sınıf yaşamlar yaratma tehlikesini de içinde barındırmaktadır (Buğra, 2005: 6-9).

Günümüzde sosyal ve dayanışmacı ekonomi adı altında toplanan, kooperatif, dayanışma sandığı, dernek ve vakıf gibi faaliyet amacı kar maksimizasyonu değil, dayanışma ve toplumsal fayda olan girişimlerin ekonomik ve sosyal yaşam içindeki yerleri birçok gelişmiş ülkede artış göstermektedir. En genel ifadeyle, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak ifade edilen bu kuruluşların esası, karşılıklı yardım amacıyla bireylerin bir arada hareket etmelerine dayanmaktadır (Ersöz, 2003: 137). Örneğin, Fransa’da sosyal ve dayanışmacı ekonomi girişimlerinin faaliyetleri gayri safi yurtiçi hâsılanın % 10’una ve özel sektördeki istihdamın % 14’üne ulaşmıştır. Dünya gayri safi milli hâsılası içinde sosyal ve dayanışmacı ekonomi sektörünün payının % 5-10 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Üstelik ekonomik büyüme için kullanılan ölçüm yöntemlerinin, bu sektörün boyutunu azımsadığını ve bunun yanında insanların birbirlerine para karşılığı olmadan sundukları hizmetleri de kapsamadığını hesaba katmak gerekmektedir (İnsel, 2021: 95).

20. yüzyılda demokratik eğilimlerin yayılması, yüzyılın sonlarına doğru da devletin, verimsizliği nedeniyle, sosyal politika hizmetlerinin üretiminden çekilmesine yönelik neo-liberal eleştiriler sivil toplum kuruluşlarına atfedilen önemi arttırmıştır (Ersöz, 2003: 138). Ancak sivil toplum kuruluşlarının statüsü, sosyal politikadaki çoğulcu eğilimler ile güçlenmiş olsa da neo-liberal sosyo-ekonomik ve siyasal ortamın diğer bileşenlerinin, bu kuruluşları, yeni çoğulcu refah döneminin “küçük ortağı” ya da “faydasız hizmet sağlayıcısı” haline dönüştürdüğüne ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Sarıpek, 2017: 89). Yapılan çalışmalar ve gözlemler, hayırsever kuruluşların ve geniş aile, arkadaşlar, cemaatler tarafından sağlanan devlet dışı sosyal refahın, yetersiz devlet desteğinin bıraktığı boşluğu dolduramadığını ve işsizler, yaşlılar ve çocuklar da dâhil olmak üzere savunmasız gruplar için risklerin devam ettiğini göstermektedir (Morvaridi, 2013: 306). Hackworth, Amerika Birleşik Devletleri Phoenix’te kamu görevlilerinin, evsiz nüfusun üçte biri kadarının dahi, teoride, mevcut kâr amacı gütmeyen barınma sistemi tarafından barındırılmayacağını kabul ettiğini belirtmektedir (Hackworth, 2010: 769).

Neo-liberal ekonomik küreselleşme sürecinde, piyasanın artan gücü ile ticari işletme uygulamaları, tüm örgütlerin yönetim süreçlerinde tercih edilen ve aranan bir model olmuş ve gönüllü kuruluşlardan da sosyal politika alanında dikkat çekmek istiyorlarsa işletme tipi yönetim süreçlerini göz ardı etmemeleri beklenmiştir (Sarıpek, 2017: 89). Bu süreçte dikkat çeken bir diğer gelişme, az sayıda “süper zengin” birey ya da ailenin elinde servet yoğunlaşmasını teşvik eden yeni bir hayırseverlik biçiminin ortaya çıkmasıdır. Bu yeni hayırseverlik yapısı, iş ilkelerinin kâr amacı gütmeyen sektöre yerleştirilmesinde temellendirilmektedir. Bazı yeni hayırseverler, kurdukları vakıfların yönetimine doğrudan katılmakta ve piyasa temelli, bilgi ve sonuç odaklı bir uygulama dâhilinde, sosyal koruma faaliyetlerini nasıl finanse edeceklerini şekillendirmektedirler (Morvaridi, 2013: 307).¹⁰ Hayırsever faaliyetlerin hızla büyümesi, meşruiyetlerine duyulan güvenin sorgulanması ve son yirmi yılda sivil toplum kuruluşlarının hesap verebilirliği konusunda daha fazla şeffaflık çağrısı yaratmıştır (Morvaridi, 2013: 316).

Bir sonraki bölümde, sivil toplumun kavramsal çerçevesi ve tarihsel süreçte sivil topluma bakış temelinde, sivil toplumun sosyal politika alanına dâhil edilmesi ve yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği roller ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle sivil toplumun, refah sistemlerindeki konumunun ortaya konulması ile spesifik bir sivil toplum uygulaması olan gıda bankacılığı üzerinden bu konunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

¹⁰Bu duruma bilinen iyi bir örnek, halk sağlığı için ve küresel anlamda dikkat çeken sıtma ve HIV gibi hastalıklara karşı küresel harcamaların dörtte birini kontrol ederek, refaha katkı konusunda küresel düzeyde kişisel ve kurumsal bir itibar kazanan Bill ve Melinda Gates Vakfı’dır.

2. SİVİL TOPLUM VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Bu bölümde sivil toplum, kavramsal çerçevesi, devlet ve sosyal politika ile ilişkisi ve Türkiye’deki temel gelişim süreçleri ile değerlendirildikten sonra, temel yoksulluk yaklaşımları ve Türkiye’de ve Dünya’da yoksulluğun güncel görünümü çerçevesinde yoksulluk kavramı ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, son olarak iki kavramın birbiri ile ilişkisine ve yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rollerine yer verilmektedir.

2.1. Sivil Topluma Genel Bakış

Bu bölümde öncelikle, sivil toplum kavramı ve tarihsel süreç içerisinde sivil toplumun yüklendiği anlamlar üzerinde durulmaktadır. Sonrasında sivil toplum devlet ilişkisi temelinde, bu ilişkinin aldığı farklı şekiller ve bunun sosyo-politik yaşama yansımaları tartışılmaktadır. Son olarak ise tüm bu kavramsal çerçeve ve teorik yaklaşımlar temelinde, Türkiye’de sivil toplumun gelişiminin ve görünümünün temel bir değerlendirmesi verilmeye çalışılmaktadır.

2.1.1. Sivil Toplumun Kavramsal Çerçevesi

Tarihsel süreç içerisinde sivil toplum, kendisine atfedilen nitelikler ve amaçlar doğrultusunda sürekli dinamiklik gösteren bir kavram olmuştur. Her dönemin, zamanın, ideolojinin, sivil toplum kavramını kendi yapısal özellikleri ve amaçları doğrultusunda yeniden yapılandırabildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, sivil toplum kavramının toplumsal işlevlerini sürekli etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu bölümde, bu etkileri anlamlandırabilmek bakımından sivil toplumun kavramsal çerçevesi, tanımı, gelişim süreci ve amaçları çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmaktadır.

2.1.1.1. Tanımı ve özellikleri

2.1.1.1.1. Farklı yaklaşımlar çerçevesinde sivil toplum tanımları

En geniş anlamıyla sivil toplum, bireyler veya gruplar tarafından gerçekleştirilen her türlü toplu sosyal faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Şahin ve Öztürk, 2008: 10). Sivil toplum, oldukça geniş ve bulanık bir kavramdır ve tüm devlet-dışı, piyasa-dışı ve hane-dışı kurum ve kuruluşları kapsayan büyük bir çeşitlilik göstermektedir (Banks ve Hulme, 2012: 23). Sivil toplum, *“bireylerin ortak çıkarlarını geliştirmek için, gönüllü olarak birleştikleri aile, devlet ve piyasa arasında yer alan kurumlar, kuruluşlar ve bireyler alanıdır”* (Anheir 2004’ten akt. Ibrahim ve Hulme, 2010: 3). Edwards’a göre, bu çeşitlilik ve bulanıklık, ilk başta olumsuz algılanabilse de tıpkı biyolojik bir ekosistemde olduğu gibi, her ögenin diğeriyle ilişkisinin sivil toplum ekosistemini beslemesini ve organik büyümeyi sağlamaktadır (Edwards, 2012: 5).

Sivil toplum kavramı, modern içeriğiyle ilk defa 1767 yılında Adam Ferguson’un “An Essay on the History of Civil Society (Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme)” isimli çalışmasında kullanılmıştır. Ferguson, bu çalışmasında sivil toplumu daha çok barbarlığın karşıtı bir anlam içerecek şekilde medeniyet ile ilişkilendirmiştir. Burada sivil toplum kavramı ile vurgulanmak istenen daha çok şehir adabıdır. Sivil toplumdaki sivilin kökü de şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmektedir (Şahin ve Öztürk, 2008: 12). Shils (1991) de sivil toplum kavramındaki “sivilliği”, basit nezaket, incelik ve terbiyenin ötesinde; başkalarının hak ve çıkarlarını kendi hak ve çıkarları kadar korumak, tüm insanların benzer hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunu kabul etmek, dolayısıyla bireysel ve yerel çıkarları ortak iyi değer etrafında uzlaştırmaya hazır olmak olarak ifade etmektedir (Aktaran Gümüş, 2014: 532). Modern toplumun başlangıcındaki ilk sivil toplum tartışmalarında sivil toplum, modern olanın tanımlayıcı bir ögesi, modern olanı geleneksel olandan ayıran bir özellik, şehirli olanı köy ve kasabadan ayıran bir referans noktası olarak tanımlanmış; ancak demokratikleşmeyle ilişkilendirilmemiştir (Keyman, 2004: 5). Sivil toplumun demokrasi ile ilişkilendirilmesi sonraki süreçlerde gerçekleşmiştir.

Sivil toplum-devlet ayrımını ilk kez vurgulayan Hegel’e göre sivil toplum, ailenin devlete ulaşmasında diyalektik bir araçtır. Sivil toplum özgürlüklerin teminatı olmadığı gibi bir

sözleşmeyle de oluşmamaktadır. Ona göre sivil toplum, Fransız İhtilalı ile oluşan modern ulus devletin bir yönünü oluşturmakta, bireylerin haklarını savunan ulus devletin siyasal ve yasal ekseninde gelişen uzmanlaşmış kurulların, kurumların ve grupların davranışlarının karmaşık bir bileşenini oluşturmaktadır (Kaldık, 2018: 2540). Hegel’e göre, bir yanda sosyal ve ekonomik zorunlulukların ve piyasa toplumunun gerektirdiği rekabet; dolayısıyla çatışmanın yer aldığı sivil toplum, diğer yanda ise devleti oluşturan devlet kurumlarıyla özdeşleşen siyasal toplum bulunmaktadır. Sivil toplum, siyasal toplumun ötesinde bir alandır; ancak bu ayrım her zaman olumlu sonuç yaratmayabilir. Hegel, devletin sivil toplum alanını düzenlemesi gerektiğini; çünkü bu alan egemenlik altına alınamazsa toplumda sefahat, sefalet ve etik bozulmanın meydana gelebileceğini belirtmektedir (Gümüş, 2014: 532).¹¹

Sivil toplum, bu konuyu ele alan düşünürlerin toplum görüşlerine göre biçimlenen bir kavram olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren başlayan Fransız ve Anglo-Sakson yaklaşımlara 19. yüzyılda Marxist yaklaşımın da dâhil olduğu görülmektedir. Devlet-sivil toplum ilişkisinde devleti önceleyen Fransız modeli, sivil toplumun, egemenliğinin devredilemez ve sorgulanamaz kabul edildiği devletin kontrolü altında olmasını savunan totaliter bir çizgi takip etmiştir. Bireyi önceleyen Anglo-Sakson yaklaşım ise sivil toplumu, devletin veya siyasal iktidarın toplum üzerindeki potansiyel baskısına karşı dengeleyici bir güç olarak görmüştür. Sivil toplumun burjuva toplumunun bir ürünü olması nedeni ile olumsuz bir algıya sahip olduğu Marxist düşüncede ise ilerleyen süreçte bu algının değiştiği görülmektedir (Aslan, 2010: 189). Marx, sivil toplumu, tüm tarihsel aşamalarda mevcut, üretici güçler tarafından belirlenen sınıf ilişkileri biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda sivil toplum bir alt yapı alanıdır. Marx’ın yaklaşımında sivil toplum, devlete bağımlı olarak düşünülmekten çıkmakta; aksine, devletin topluma bağımlı olduğu ve devletin sivil toplum tarafından belirlendiği varsayılmaktadır (Gümüş, 2014: 532).

¹¹Hegel, Batı siyasal yaşamının esas erdeminin, vatandaşlarının yalnızca kendi menfaatlerini takip etmesini değil, aynı zamanda hukuka saygılı olmasını ve geleneksel uygulamaları korumasını öngören, despotik müdahalelerden uzak gelişmiş devletlere sahip olmak olduğunu vurgulamaktadır. Sübjektif kaygıların yaygın bir alanı olarak sivil toplum ise devletin sahip olduğu bu sistematik niteliklerden yoksundur. Bundan dolayı, koordinasyon için mutlaka bir devlet aygıtına ihtiyaç duyacaktır. Bu haliyle devlet, evrenselliği ve objektifliği sağlayan tek sosyal varlıktır. Devletin üstün varlığı karşısında sivil toplum, “*modern insanın meşru olarak kendi çıkarlarını takip ettiği ve bireyselliğini geliştirdiği, ancak grup eylemi, toplumsal dayanışma ve refahının diğerlerine bağımlı oluşu gibi, bireyi yurttaşlık için eğiten ve devletin siyasal arenasına katılmayı hazırlayan şeyleri öğrendiği bir alandır*” (Akpınar Gönenç, 2001: 26-27).

Keyman'a göre, tarihsel olarak başından itibaren burjuvayla, liberalizmle, pazar mekanizmasıyla birlikte düşünülen bir kavram olarak sivil toplumdan konuşmak, bir nebze liberalizm paradigması içinde kalmayı gerektirmiş; bu nedenle Gramsci haricinde Marxist yapı içerisinde pek benimsenmemiştir (Keyman, 2004: 4).

Gramsci, Marx'dan farklı bir şekilde, sivil toplumun bir üst yapı alanı içinde olduğunu söylemektedir. Gramsci'ye göre, sivil toplum ile alt yapı alanının birbirine karıştırılması sendikalizme; siyasal toplum ile sivil toplumun birbirine karıştırılması ise devletin amaç haline getirilmesine ve kutsal olarak görülmesine yol açmaktadır. Sivil toplum ile siyasal toplumun uyumunun ortaya çıktığı devletlerde ise siyasal toplumun sivil toplum içinde eridiği düzenlenmiş topluma geçilecektir (Gümüş, 2014: 533).

Sivil toplumun en önemli özelliklerinin başında demokratik katılıma imkân sağlayan, kamu bilincinin gelişebildiği, iletişime açık bir alan yaratması gelmektedir. Sivil toplum, paylaşılan ortak değerler doğrultusunda gönüllü ve kendiliğinden örgütlenmekte, devletten özerk olarak kendi kendini devam ettirmekte ve aynı zamanda hukuki bir düzen içinde işlemektedir (Şahin ve Öztürk, 2008: 11). Bir başka deyişle sivil toplum, devlet denetimi dışında kalan, dolaylı veya dolaysız ancak belli düzeyde siyasi bir nitelik içeren, fakat özünde toplumsal sorunların çözümüne yönelik sivil etkinlikleri, ilişkileri, çıkarları hayata geçiren bir alana tekabül etmektedir (Keyman, 2006: 15). Sivil toplum, sıklıkla, ne olduğundan ziyade ne olmadığına vurgu yapılarak da sınıflandırılmakta ve hem devletten hem de özel sektörden olan farklılıkları ve uzaklıkları vurgulanmaktadır (Banks ve Hulme, 2012: 3).

Sivil toplum konusunda farklı yaklaşımlar olduğu, farklı siyasal bakış açılarından kavramı tanımlayanlar olduğu gibi, aynı paradigma içerisinde içerik konusunda farklılaşanlar olduğu da görülmektedir. Buna rağmen yine de sivil toplumun anahtar kelimeleri olarak demokrasi, çoğulculuk, hoşgörü, katılım, gönüllülük, özerklik gibi belli değerlerin ortaya çıktığını söyleyebilmek mümkündür (Şahin ve Öztürk, 2008: 11). Dolayısıyla ortak bir sivil toplum tanımı yapılırken bu unsurlara odaklanılmaktadır.

Sivil toplum üzerinde yaşanan muğlaklık sorununun, kavramın birbirine benzer ama farklı tanımları içermesinden kaynaklandığı da söylenebilmektedir. Örneğin sivil toplum, en genel düzeyde, devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin

yer aldığı alan olarak tanımlanabilmektedir. İkinci bir sivil toplum tanımı ise kavrama belli bir ahlaki ve siyasi değer de atfederek, bir toplumun kendisini ve eylemlerini bir bütün olarak, devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütler yoluyla örgütlemesi şeklinde yapılmaktadır. Bu tanımla sivil toplum, demokratikleşmenin ve demokratik toplum yönetiminin tanımlayıcı temel referans noktalarından biri olma işlevini de üstlenmektedir. Bununla birlikte bazı düşünürler, sivil toplumu, sadece demokratik toplum yönetimi temelinde taşıdığı siyasi ve ahlaki değerlere gönderim yaparak düşünmenin, kavrama güçlü bir değer yargısı yükleme durumunu beraberinde getirdiğini ifade etmektedirler. Başka bir deyişle, sivil toplumu sadece devlet denetimi dışında gönüllü kuruluşların hareket alanı olarak tanımlamak, kavramı çok fazla teknikleştirmek ve kavramın taşıdığı ahlaki ve siyasi değerleri asgariye indirmek tehlikesini barındırıyorsa; sivil toplumu, sadece demokratik toplum yönetimi temelinde tanımlamak da kavrama aşırı ahlaki ve siyasi değer yüklemek sorununu ortaya çıkartabilmektedir. Bu nedenle, bu tanımlara alternatif olarak, üçüncü bir sivil toplum tanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu tanım, sivil toplumu, toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü kuruluşların devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan olarak ifade etmektedir. Sivil topluma bu tarz bir yaklaşım, sivil toplumu tanımlarken, ahlaki ve siyasi değer düzeyinde maksimalist ya da minimalist bir konumda olmak yerine, sivil toplumu, toplumsal sorunların çözüm sürecine yaptığı etki ve verdiği katkı temelinde düşünmektedir (TÜSEV, 2006: 39).

İdeal manada sivil topluma ulaşabilmek için toplumun taşınması gereken beş temel unsur üzerinde durulmaktadır (Gümüş, 2014: 535-536):

- Toplumsal farklılaşma: Toplumda etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasi, ekonomik vb. farklılaşmaların bulunması
- Sosyal örgütlenme: Farklılaşmış alanlarda meydana gelen örgütlenmelerin politika üretebilecek nitelikte olması ve toplumun bütün farklı kesimlerine doğru kapsamlarının genişletilmesi
- Örgütlenmenin gönüllü olması: Katılımın herkese açık olduğu ve zorunlu kılınmadığı örgütlenme biçimlerini içermesi

- Baskı mekanizması oluşturulması: Şiddetten uzak çeşitli siyasi faaliyetler aracılığıyla (protesto, miting, gösteri vb.) sivil toplum kuruluşlarının birer baskı grubu olarak gelişebilmesi ve siyasi yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmeleri
- Otonomileşme: Sivil toplum kuruluşlarının kendi politikalarını rahatça belirleyebilmeleri ve devlet kontrolü altında olmamaları

2.1.1.1.2. Sivil toplum kuruluşları

Banks ve Hulme (2012: 20), sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının, genellikle eş anlamlı olarak ele alınsalar da aralarında belirgin farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları, sivil toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak sivil toplumun gerçek gücü, organizasyonların ve faaliyetlerin kendilerinden çok, bunların olduğu ve etkileşimlerin gerçekleştiği bağlam ve mekânda yatmaktadır. Hatta sivil toplum kuruluşlarının, dikkatleri daha politikleşmiş yerli sivil toplum ve taban aktivizminden uzaklaştırarak, bunların gelişimini tehdit eden, dışarıdan yönlendirilen bir fenomen olup olmadığı konusunda bazı tartışmalar bulunmaktadır (Banks ve Hulme, 2012: 21). Bazen sivil toplum kuruluşları toplumsal hareketlerin yaratılmasını destekleyebilirler, bazen ise sivil toplum kuruluşları bizzat bu hareketlerin içinden çıkabilir. Ancak bu durum, tüm sivil toplum kuruluşlarının toplumsal hareket yaratacağı veya bu hareketlere katılacağı anlamına gelmemektedir (Banks ve Hulme, 2012: 25).

Sivil toplum kuruluşları, küçük yerel derneklerden, geniş ölçekli ve profesyonel kuruluşlara kadar farklı gruplardan oluşmaktadır. Literatürde bu kuruluşların farklı isimlendirmelerle de anıldığı görülmektedir. Bu isimlendirmelerden en yaygın olanları şu şekildedir: kar gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations), kar gütmeyen sektör (non-profit sector), gönüllü kuruluşlar (voluntary organizations), kar için olmayan kuruluşlar (not-for-profit organizations), sivil toplum kuruluşları (civil society organizations), hükümet dışı kuruluşlar (non-governmental organizations- NGO), üçüncü sektör (third sector), bağımsız sektör (independent sector), hayırsever yardım kuruluşları (charitable organizations), vergiden muaf kuruluşlar (tax-exempt organizations), sosyal hareketler (social movements) (Şahin ve Öztürk, 2008: 15). Her ne kadar bu isimlendirmeler, zaman zaman farklı noktaları vurgulayabilseler ve kullanıcıları tarafından ayırt edici olarak ifade

edilseler de bütün olarak bakıldığında, ortak noktaların ön plana çıktığı ve sivil toplum kavramından anlaşılan organizasyonları anlatmakta oldukları söylenebilmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, dar ve geniş anlamları çerçevesinde de ikili bir ayrıma tabii tutulabilmektedir. Bu bağlamda geniş anlamda sivil toplum kuruluşları, toplum içerisinde idarenin bir parçası olmayan ve sivil toplum alanında etkinlik gösteren her türlü örgüt olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda çeşitli siyasi gruplar, sendikalar, dini kuruluşlar, spor kulüpleri, kültür ve sanayi dernekleri, ticari birlikler ve sanayi odaları¹² bu kuruluşlar arasında değerlendirilebilmektedir. Dar anlamda sivil toplum kuruluşları ise yalnızca sosyo-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan örgütler olarak ele alınmaktadır. Dar anlamda sivil toplum kuruluşlarının dört ana temel üzerine inşa edildiği görülmektedir (Şahin ve Öztürk, 2008: 16):

- Gönüllülük: Örgütün kurulmasını öneren ya da engelleyen hiçbir yasal düzenlemenin olmaması gerektiği gibi, örgüte katılımın da gönüllü olarak gerçekleşmesi gerekmektedir.
- Bağımsızlık (Özerklik): Sivil toplum kuruluşları, merkezi ve mahalli idarelerden bağımsız olarak, toplumun kuralları dâhilinde kendilerini oluşturan yasalarla veya üyelerin denetimi için yetki verdiği kurullarca denetlenirler.
- Kar amacı gütmemek: Sivil toplum kuruluşları kişisel kar veya kazanç için faaliyet gösteremezler. Ancak bu kuruluşlarda sürekli olarak çalışanlar ücret alabilirler. Ayrıca gelir getirici faaliyetlerde bulunmaları mümkündür; ancak elde edilen gelirleri üyelere dağıtamazlar.
- Vizyon ve bir ideale sahip olmak: Sivil toplum kuruluşları sahip oldukları değerler ve bu doğrultudaki amaçları için gayretli faaliyetlerde bulunurlar.

¹²Bazı görüşlere göre meslek kuruluşları, örgüt yapıları ve işleyişleri itibarıyla gerçek anlamda sivil toplum kuruluşu sayılmamaktadırlar. Üyelerinin ortak mesleki çıkarlarını korumak üzere örgütlenen birtakım meslek kuruluşları, zorunlu üyelik kuralı ile sivil toplum kuruluşlarının vazgeçilmez gereklerinden biri olan gönüllülük esasına uymamaktadırlar. Her ne kadar karar organları seçimle iş başına gelse de yasa ile kurulmaları ve zorunlu üyelik statüleri, bu tür meslek kuruluşlarının sivil toplum kuruluşu tanımı kapsamına girmelerini engellemektedir. Avrupa Birliği de bu nedenle meslek örgütlerini sivil toplum kuruluşu kapsamı dışında tutmaktadır. Sahip oldukları temel özellikler ve işlevler dikkate alındığında, bu tür örgütlere “baskı” ya da “çıkar grubu” ifadesinin daha uygun olabileceği belirtilmektedir (Saran, 2020).

2003-2006 yılları arasında Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) ve CIVICUS¹³ tarafından tasarlanan ve yürütülen, sivil toplumun küresel bazda değerlendirilmesini amaçlayan Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) raporunda ise, sivil toplumun kesin bir tanımını yapma ya da nihai bir sivil toplum kuruluşu türleri listesi oluşturma amacıyla olunmadığı belirtilmekle birlikte, mümkün oldukça geniş ve kapsayıcı bir sivil toplum kuruluşları listesi verilmiştir (TÜSEV, 2006: 41):

Çizelge 3.1.: Sivil Toplum Endeksi Projesi Kapsamına Alınan Sivil Toplum Kuruluşu Türleri (TÜSEV, 2006: 41).

1. İnanç Temelli Kuruluşlar
2. İşçi Sendikaları
3. Savunuculuk Yapan Sivil Toplum Kuruluşları (örn. halk hareketi, sosyal adalet, barış, insan hakları, tüketici grupları)
4. Hizmet Veren Sivil Toplum Kuruluşları (örn. okur-yazarlık, sağlık, sosyal hizmetler ve toplumun gelişmesine destek veren sivil toplum kuruluşları)
5. Eğitim, Geliştirme, Araştırma Gibi Alanlarda Aktif Olan Sivil Toplum Kuruluşları (örn. think-tank'ler/düşünce üretme merkezleri, araştırma merkezleri, kar amacı gütmeyen okullar, kamu eğitimi veren kuruluşlar)
6. Kar Amacı Gütmeyen Medya
7. Kadın Kuruluşları
8. Öğrenci ve Gençlik Dernekleri/Birlikleri
9. Sosyo-Ekonomik Olarak Toplum Dışında Kalan (Dezavantajlı) Grupların Oluşturduğu Dernekler/Birlikler (örn. yoksullar, evsizler, toprağı olmayanlar, göçmenler, mülteciler)
10. Meslek ve İş Örgütleri (örn. ticaret odası, meslek birlikleri)
11. Topluluk Düzeyinde Gruplar/Birlikler (örn. başkasına muhtaç olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan gruplar, ebeveyn birlikleri)
12. Ekonomik Çıkara Dayalı Sivil Toplum Kuruluşları (örn. kooperatifler, kredi birlikleri, karşılıklı tasarruf birlikleri)
13. Etnik/Geleneksel/Yerel Birlikler/Kuruluşlar

¹³1993 yılında kurulmuş olan CIVICUS, vatandaş katılımını ve sivil toplumu dünya çapında güçlendirmeyi amaçlayan uluslararası bir sivil toplum birliğidir. Birliğin merkezi Güney Afrika'da bulunmakta olup, 110 ülkeden 650'yi aşkın üyesi bulunmaktadır. CIVICUS üyesi sivil toplum kuruluşları arasında, gençlik, kadın, çevre alanlarında çalışanların yanında çeşitli bölgesel ağlar ve bağışçı kuruluşlar yer almaktadır (<http://step.org.tr/default.asp?c=2&s=2>, erişim: 10.01.2021).

14. Çevre ile İlgilenen Sivil Toplum Kuruluşları
15. Kültür ve Sanat ile İlgilenen Sivil Toplum Kuruluşları
16. Sosyal Konular ve Eğlence ile İlgilenen Sivil Toplum Kuruluşları & Spor Kulüpleri
17. Hibe Dağıtan Vakıflar & Fon Geliştirme Organları
18. Sivil Toplum Kuruluşları Ağları/Federasyonları/Destek Merkezleri
19. Toplumsal Hareketler (örn. barış hareketi)

Sivil toplum kavramının her durumda devletin dışında kalan ve devlete karşı bir var oluşu ifade eden temel özelliğinden yola çıkıldığında, sivil toplum kuruluşlarının olmazsa olmaz üç temel şartı öne çıkmaktadır: Devletten bağımsız olmaları, gönüllülük esasına göre örgütlenmeleri ve toplum yararına hareket etmeleri gereği (Saran, 2020). Bu üç unsur modern sivil toplum kuruluşlarının her döneminde değişmez unsurlar olarak var olagelmıştır.

2.1.1.2. Tarihsel gelişim sürecinde sivil toplum

Batı Avrupa'nın tarihinde kavramsal olarak Antik Yunan'a kadar uzanan ve yurttaşlar toplumu anlamında kullanılan sivil toplumun kurumsallaşması modernleşme süreciyle mümkün olabilmıştır. Modernitenin getirdiği çatışmacı toplumsal yapı, toplumdaki farklı çıkar gruplarının siyasal karar alma mekanizmaları üzerinde baskı kurma ihtiyacını ve sivil toplum kuruluşlarının hızla kurumsallaşmasını olanaklı kılmıştır (Alp, 2009: 272). Örneğin, Marx'a göre sivil toplum, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak, 18. yüzyıl Avrupası'nda burjuvazi ile gelişmiştir (Şahin ve Öztürk, 2008: 12).

Sivil toplum, esasen, Cicero'nun "societas civilis" fikrinden başlayarak Aristo'nun "polis" kavramına kadar geri giden Avrupa geleneğinde devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır. Öyle ki; bir sivil toplumun üyesi olmak demek, bir devletin üyesi olmak, yani o devletin yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak demektir. Keane (1993), bu geleneksel anlayışın 18. yüzyılın ortalarında içten içe çökmeye başladığını, sivil toplum ve devletin farklı varlıklar olarak algılandığını belirtmektedir. Yazar, özellikle 1750'den sonra bu farklılaşmanın, İngiltere, Fransa ve

Almanya'daki köken ve gelişimleri bakımından aldığı biçimler üzerinde durmaktadır. Bu ülkelerde sivil toplum kavramının kullanımının geçirdiği dört aşama, günümüzdeki oluşumları aydınlatması bakımından önemlidir. İlk aşama, geleneksel sivil toplum kavramının kırılma noktasını oluşturmaktadır (Sarıbay, 1994). Buna göre, sivil toplumun geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasıdır. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlük hareketlerinin toplumsal çatışmalara sebebiyet verdiği, devlet müdahalesinin ise bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı anlayışı yansıtmaktadır. Son aşama ise üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu pasifize edeceğinden korkulmaya başlandığı dönemdir (Şenkal, 2003: 110).

19. yüzyılın sonuna kadar sosyal bilimcilerin üzerinde önemle durdukları bir kavram olan sivil toplum, 20. yüzyıla gelindiğinde bu ilgiyi kaybetmiştir. 1970'li yılların sonundan itibaren ise, yani 20. yüzyılın son çeyreğinde, kavrama duyulan ilgi yeniden canlanmış olup Batılı araştırmacılar bunu “kavramın dirilişi” olarak adlandırmaktadırlar. Sivil toplumu yeniden güncel ve ilgi odağı haline getiren gelişmelerin ise özellikle Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler olduğu bilinmektedir (Akpınar Gönenç, 2001: 47).

1970'li yılların sonlarına kadar sivil toplum kuruluşları kalkınma politikaları ve projelerinin uygulanmasında nispeten küçük bir alan kaplamıştır. Mevcut sivil toplum kuruluşları, hizmet sunumunda, kısa vadeli desteklerde ve acil durum çalışmalarında küçük oyuncular olarak algılanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının kalkınma sektöründe dikkat çektiği 1970'li yılların sonlarında ise ölçek ve önemlerinde dikkate değer değişiklikler görülmeye başlanmıştır (Banks ve Hulme, 2012: 5). Keyman'a göre, esasında sivil toplumun, dünya ölçeğinde günümüzde anladığımız anlamda önem kazanmasının yakın bir tarihi vardır; o da, 1970'lerin ortası ve 1980'lerden sonra hızla gelişen, bu gelişme içinde giderek küreselleşen bir sivil toplum hareketidir (Keyman, 2004: 2).

Çizelge 3.2.: 1970'lerden 2000'lere Sivil Toplum Kuruluşları (Banks ve Hulme, 2012: 6)

Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Önemi

1970'li yılların sonuna kadar: Az miktarda dış destek alan sınırlı sayıda küçük sivil toplum kuruluşu bu sektörü oluşturmaktadır. Mevcudiyetleri, genellikle dini yardımlara ve/veya kısa vadeli yardımlara dayanmaktadır.

1970'li yılların sonlarından 1980'lere doğru: Sivil toplum kuruluşlarının bu on yılı, Batı'nın neo-liberal gündem arayışlarının ortasında geçmiş ve sivil toplum kuruluşları gelecek vaat eden bir kalkınma alternatifi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

1990'lı yılların sonları: İyi yönetim gündeminin ortaya çıkmasının yanı sıra, devletin rolüne ilişkin tartışmaların alevlenmesi, sivil toplum kuruluşları ile ilgili ilk endişeleri de gündeme getirmiştir.

2000'ler: İnsan merkezli, hak temelli ve taban odaklı yaklaşımlara sahip sivil toplum kuruluşları yeni bir sivil toplum dalgası yaratmaktadır.

2010'lar: Sivil toplum kuruluşlarının savunuculuk ve yetkilendirme konularındaki başarılarına dikkat çekilirken, haklarındaki süregelen endişelerin fazla ele alınmadan devam ettiği görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının, kendisinden daha geniş sivil toplum içinde yalnızca bir sektör olduğu ve taban kökleriyle kendilerini yeniden yönlendirmeleri konusunda artan bir görüş birliği oluşmaktadır.

20. yüzyılın sonunda küreselleşmenin etkisiyle ulusal sınırların aşınması, sosyalist blokun çökmesi, sosyal demokrasinin zayıflaması ve liberalizmin yükselişiyle birlikte, bir yandan sivil toplum kavramı yeni bir anlam ve önem kazanırken, bir yandan da sivil toplum kuruluşlarının yapı ve işleyişleri ve devletle ilişkilerinde siyasal katılımın ve çoğulculuğun artırılması yönünde yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır (Saran, 2020).

Keyman, sivil toplumun ilk devresi sivil toplum-modern toplum ilişkisi ise ikinci devresinin sivil toplum-demokrasi ilişkisinin kurulması olduğunu belirtmektedir. Bu devrenin bazılarına göre en önemli noktası, özellikle Doğu Avrupa'da ve Latin Amerika'da oluşan askeri diktatörlüklere, totaliter rejimlere karşı mücadele sonucunda, otoriter yapılardan ve rejimlerden demokratik rejimlere geçmekte sivil toplumun rolü bağlamında, sivil toplum tartışmasının yeniden canlanmasıdır. Daha çok 1970'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan bu süreçte, sivil toplum, devlete karşı otoriter veya askeri rejimden kurtulmanın ve demokrasiye geçmenin en önemli aracı olarak düşünülmekte; yani pazara ya da bireye değil, doğrudan demokrasiye atıfta bulunmaktadır (Keyman, 2004: 5-6).

Edwards ise 1980'lerin sonlarından itibaren sivil toplum hakkındaki fikirlerin, siyasetçiler ve politika yapıcılar arasındaki popülerliği artmasına rağmen, bu alandaki bilimsel desteğin düşüş gösterdiğini ve yerini şüphe ve eleştirel sorgulamaya bıraktığını ifade etmektedir (Edwards, 2012: 2). 1990'lı yıllar boyunca sivil toplum kuruluşlarının giderek daha profesyonelleşmesi ve hizmet odaklı hale gelmesi sürecinde, sivil toplum kuruluşlarına dair ilk endişelerin henüz sistematik olarak ele alınmamış olması, bu endişelerin büyümesine ve sivil toplum kuruluşlarının tabana sadakatlerinin ve yenilikçi yeteneklerinin sorgulanmasına yol açmıştır (Banks ve Hulme, 2012: 10). Sivil toplumun kültürel ve politik önemi hakkında tartışmalar, sivil toplumun ekonomik rolü, özellikle de sağlık, eğitim ve diğer mal ve hizmetlerin kâr amacı gütmeyen daha düşük gelir gruplarına sağlanmasından elde edildiği varsayılan faydaları hakkındaki tartışmaların gerisinde kalmıştır. Aslında sivil toplumun radikal ve neo-liberal yorumları arasında uzun yıllar boyunca devam eden bir gerilim bulunmaktadır. Birincisi, sivil toplumu, statükoya meydan okumak ve yeni alternatifler inşa etmek için bir zemin olarak yorumlarken, ikincisi ise daha çok piyasa başarısızlığı tarafından zorunlu kılınan kâr amacı gütmeyen hizmet sektörü olarak yorumlamaktadır (Edwards, 2012: 3). Sivil toplumun “haklar” perspektifi, esas olarak normlara ve demokratik değerlere odaklanırken; kalkınmada faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, hizmet sunumunu vurgulamakta ve normlardan ziyade sektörler hakkında konuşmaktadır (İbrahim ve Hulme, 2010: 4). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren ikincinin artan etkisi, bazı çevrelerde kolektif eylemin gücü, sosyal hareketler, demokratik karar alma vb. konular hakkında artan şüphelere yol açmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarına yönelik eleştiriler belirgin olarak 1990'ların ortalarında ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlar, sivil toplum kuruluşlarına ilişkin yüksek beklentilerin, bu kuruluşların faaliyetlerine ve etkilerine ilişkin bir miktar hayal kırıklığını kaçınılmaz hale getirdiğini iddia etmişlerdir. Edwards ve Hulme (1996), sivil toplum kuruluşlarının bağışçılarına olan yakınlığından ve yüksek bağımlılığından duydukları endişeyi dile getirmişler; bu durumun, sivil toplum kuruluşlarının taban yönelimlerinden, yenilikçiliklerinden, hesap verebilirliklerinden, özerkliklerinden ve nihayetinde meşruiyetlerinden ödün vermeleri anlamına geleceğini belirtmişlerdir (Banks ve Hulme, 2012: 11). Ancak sivil toplum hakkında daha iyimser birtakım görüşler ise, 2000'li yılların, vatandaşların örgütlenmek için yeni yollara (genellikle internet temeline dayanan ve diğer bilgi teknolojisi biçimleriyle teşvik edilen) ve sivil toplumun merkezi bir role sahip olduğu demokrasinin katılımcı, doğrudan ve müzakereci biçimlerine olan ilgisinin

arttığı yıllar olacağını işaret etmişlerdir (Edwards, 2012: 4). Sivil toplum bu anlamda, siyasi partilerin ana aktör olduğu, belirli aralıklarla oy verme yöntemiyle işleyen temsili demokrasiden, tabandan katılımın olduğu katılımcı demokrasiye geçişi simgelemektedir. Yani sivil toplum kuruluşları, siyasi partilerle birlikte katılımcı demokrasinin ana aktörlerini oluşturmaktadır (Keyman, 2004: 12-13).

Sivil toplum kuruluşları üzerine yapılan bazı çalışmalar, örgütsel genişlemenin sivil toplum kuruluşlarını tepkisiz bürokrasiler haline getirebildiğini ileri sürmektedir. Ölçek büyütme odaklanma, sivil toplum kuruluşlarının kalkınma organizasyonlarından çok özel işletmeler gibi davranmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle birçok çalışmacı, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini, “büyümek” yerine “etkiyi genişletmeye” odaklamalarının doğru yöntem olabileceğini belirtmektedir (Banks ve Hulme, 2012: 18). Bir başka deyişle, sivil toplumun yeniden canlanması, özellikle sivil toplum kuruluşlarının sayıca artışı ve hareket alanlarının genişlemesi sonucunda niceliksel olarak doğrudan gözlenebilmektedir. Ancak bu canlanma her zaman, sivil toplumun, var olan küreselleşmeyi daha iyi, daha adaletli, daha insancıl ve daha demokratik bir sisteme dönüştürmedeki etkisini niteliksel olarak arttırdığı anlamına gelmemektedir. Sivil toplumun öneminin niceliksel olarak artışı niteliksel etkililiğe dönüşmediği sürece, sivil topluma olan ilgi, sadece onun “kullanımına” değil “suiistimaline” de yol açabilmektedir (Keyman, 2006: 17). Dolayısıyla bu noktada, olası suiistimallerin önüne geçebilmek için sivil toplumun amaçlarını ve gerçekleştirmek istediklerini yeniden düşünmekte fayda görülmektedir.

2.1.1.3. Sivil toplumun amaçları

Demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği en önemli rollerden biri devlet iktidarını sınırlandırmaktır. Kuvvetler ayrılığı ve düzenli seçimler gibi faktörler, demokratik toplumlarda devlet gücünün tek elde toplanmasını önleme açısından önem arz etmekle birlikte, devlet iktidarını sürekli denetleyecek başka mekanizmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil toplum, siyasal iktidarın toplumu kendi diktası altına alma girişimlerine karşı, iktidarda olmayan azınlığın düşüncelerinin iktidara iletilmesinde ve topluma yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenmektedir. Devletten bağımsız özgür bir sivil toplumun varlığı, özellikle devletin topluma ve bireye baskısını azaltarak, devletle

toplum/birey arasındaki bağların geliştirilmesine ve karşılıklı iletişim ve ilişkilerin güçlendirilmesine de katkı sağlamaktadır. Demokrasilerde sivil toplum aracılığıyla toplumun farklı kesimleri, özdeş çıkarları ekseninde bir araya gelerek çoğunluk karşısında çıkarlarını savunabilmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun özgürce örgütlenebildiği demokratik toplumlarda, bir taraftan çoğunluğun aşırılıkları sınırlanabilmekte, diğer taraftan ise iktidar denetlenebilmektedir. Demokratik çoğulcu bir sistemde sivil toplum kuruluşları, toplumda bireylerin düşüncelerini ifade edebilecekleri çok sesli bir ortamın oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Sivil toplum, devletten, siyasi partilerden ve yerel yönetimlerden ayrı bir örgütlenme alanı sunarak demokratik katılıma büyük bir katkı sağlamaktadır. Çeşitli alanlarda faaliyetlerini sürdüren sivil toplum kuruluşları aracılığıyla bireylerin kamusal meselelere ilgisi artmakta, bu ilgi ise zamanla katılımı beslemektedir (Gümüş, 2014: 544-546). Bu bağlamda, sivil toplumun özel amaçlardan çok kamusal hedeflere yönelik olduğu söylenebilmektedir. Her ne kadar devletle ilişkisi olsa da, amacı, devlet içinde resmi bir güç ya da görev edinmek olmayıp etki alanını genişletmektir (Akpınar Gönenç, 2001: 43).¹⁴

Sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışlarında birincil derecede insani nedenlerin her zaman etkili olmayabildiği görülmektedir. Kimi sivil toplum kuruluşları, öncelikle üyelerinin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenirken; kimileri ise öncelikle, yoksul ve dezavantajlı kesimin yaşadığı kötü şartlara bağlı olarak oluşabilecek salgın hastalık, sosyal patlama gibi tehditlerin toplumun geneline yayılmasını ve etkilemesini önlemek niyetiyle hareket etmiştir (Sarıipek, 2017: 88). Yani, toplumun sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlamak da sivil toplumun üstlendiği amaçlar arasında görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmesi bağlamında temel amaçları şu şekilde sıralanabilmektedir (Şahin ve Öztürk, 2008: 17):

- Toplumsal sorunların çözümü için çalışmak
- Toplumsal sorunların çözümü için devletle iş birliği yapmak
- Kamuoyu oluşturma yoluyla bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olmak

¹⁴Sivil toplum-demokrasi ilişkisi bağlamında, iki kavram arasında her zaman mutlak bir paralellik olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Buna ilişkin argümanlar, sivil toplum-devlet ilişkisi bölümünde, “2.1.2.4. Devleti destekleyen sivil toplum” bölümünde yer almaktadır. Bkz. s. 78

- Toplumsal yaşam içinde demokratik düzeni geliştirmeye yönelik, farklı kültür, sosyal ve ekonomik koşullardaki bireyleri bir araya getiren çoğulculuk kültürünü geliştirmek
- Kriz dönemlerinde yaşanan krizi hafifletmeye, toplumun acil ihtiyaçlarını gidermeye çalışmak, politik kararları değiştirmek üzere resmi organlara doğrudan ya da dolaylı yollardan baskı yapmak, çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmak, uluslararası kuruluşları harekete geçirmek.

Sivil toplum kuruluşlarının sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik çalışmalarını iki bağımsız alanda ele alabilmek mümkündür. Bunlardan ilki, öteden beri “hayır işleri” olarak bilinen, yoksul ve yardıma muhtaç, çaresiz, çalışamayacak durumda olanlara yardım etmeyi amaçlayan bir hizmetler ağıdır. İkinci alan ise hayır işlerinden ayrı olarak, bireyleri ve toplumu değiştirmeye yönelik eğitim, sağlık, araştırma gibi alanlardaki kurumsallaşmayı öne çıkaran bir hizmetler ağıdır (Drucker 1994’ten akt. Alp, 2009: 272). Sivil toplum kuruluşları, sadece yoksul ve yardıma muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmakla kalmayıp, katılımcı, insan merkezli ve hak temelli yaklaşımlarla onların ihtiyaçlarını ifade etmelerine yardımcı olmayı da amaçlamaktadır (Banks ve Hulme, 2012: 4).

Sivil toplumun bir başka önemli işlevi sosyal değişim noktasında ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumun, bir şekilde, derin sosyal değişimden sorumlu olduğu konusunda genel bir anlaşma vardır (İbrahim ve Hulme, 2010: 5). Sivil toplum, aile, piyasa ve devlet dışında sosyal değişimi etkileyen bir sistem olarak anılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, sosyal değişim hareketlerine farklı roller üstlenerek dâhil olabilmektedirler (Shaw, 2020):

- Uzmanlık: Sivil toplum, önem verilen bir alanda derinlemesine bilgi edinilmesi, araştırılması ve geliştirilmesi faaliyetlerini üstlenebilir. Bilgi sağlamanın yanı sıra kendi uzmanlık alanlarında eğitim verebilir, yeni iletişim ağları yaratabilirler.
- Elçilik: Sivil toplum kuruluşları, sosyal değişim hususunda az temsil edilen topluluklar için bir ses işlevi görebilirler. Güvenlik, açlık gibi büyük sosyal sorunlar konusunda çalışıp hizmet sunma rolünü üstlenebilirler.
- Yenilikçilik: Sivil toplum zorlu sosyal sorunlara yeni çözümler geliştirebilir.

Bazı görüşlere göre, sivil toplumun faaliyet alanı üç ana başlık altında gruplandırılabilir. Bunlar sırasıyla, örgütsel olarak sivil toplum kuruluşlarının belli bir alan üzerinde yaptıkları çalışmalar; sivil toplumun, toplumun değişimine, dönüşümüne katkı sağlayarak demokratikleşme sürecine vermiş olduğu katkılar ve kamusal alan olarak sivil toplum biçiminde toplumu bilgilendirmek, siyasete etkide bulunmak üzere gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Sivil toplum, örgütsel yaşam olarak sivil toplum, bir başka deyişle sivil toplum kuruluşları üzerine yoğunlaştığında; en temel tartışma konuları, kapasite sorunları, finansal sorunlar ve örgütsel süreklilik olmaktadır. Bu, sivil toplumun ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte; aşırı yüklenme durumunda birtakım sorunları beraberinde getirebilmektedir. Bunlardan ilki, sivil toplum kuruluşlarının profesyonelleşmesi, yani profesyonel örgütlerden pek bir farklarının kalmamasıdır. Sisteme girip finansal kaynakların büyük bir kısmına ulaşan sivil toplum kuruluşu, profesyonel bir örgüte benzeme yoluna girebilmektedir. İkinci olarak, böyle bir durumda sivil toplum kuruluşları arasındaki dayanışma da zora girmekte; rekabet unsuru ön plana çıkmaktadır. Bazı yazarlar, sivil toplum kuruluşlarının bu şekilde fazla profesyonelleşmesinin, sivil toplumun faaliyetlerinin sadece sosyal hizmete dönüşmesine ve sivil toplum-demokratik toplum ilişkisinin zayıflamasına neden olabileceğini belirtmektedirler. Sivil toplumun; çevresini dönüştürme, çevresi ile bağlantı kurma, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla dayanışmaya girme ya da kamusal tartışma yaratma işlevleri ikinci planda kalabilmekte yahut unutulabilmektedir. Bu şekilde profesyonelleşen, kapasite sorunlarına ağırlık veren, sosyal hizmet sunan bir sivil toplum anlayışı ağırlık kazandıkça, demokratikleşme ile sivil toplumun ilişkisi bozulmaya başlamaktadır. Sivil toplum, bu bağlamda siyaseti etkileme mücadelesine girmemekte, enerjisini daha çok örgütsel yaşamına kanalize etmektedir. Böyle bir durumda sivil toplumu daha sağlıklı hale getirmek için iki işlev arasında bir entegrasyonun sağlanmasına; yani sivil toplum kuruluşlarının örgütsel yaşam üzerine vermiş oldukları dikkat kadar, kendilerinin demokratikleşme için olan işlevlerine de dikkat göstermeleri işaret edilmektedir. Bu durum, sivil toplum için, “sosyal hizmet” ile “siyasal hizmetin” eşgüdümlü olarak hareket etmesi şeklinde de ifade edilmektedir (Keyman, 2004: 30-31). Manor’a göre, günümüz akademik ve profesyonel dünyasının sivil toplumdan fazla şişirilmiş beklentiler yaratması, daha mütevazı olsa da gerçek bir potansiyele sahip olduğu bir yana bırakılarak, bu beklentiler kaçınılmaz olarak hayal kırıklığına yol açtığında bazı insanların sivil toplum kavramından uzaklaşmasına yol açabilmektedir (Manor, 2004: 9). Bu nedenle, sivil toplum kavramına yüklenen anlam ve amaçların rasyonaliteden uzak olmamasına dikkat etmek ve sivil toplum sektörünü, refahın

dağıtımında diğer iki temel sektör olan özel sektör ve kamu sektörü ile iş birliği içinde düşünmek önemli hale gelmektedir.

2.1.2. Sivil Toplum ve Devlet İlişkisi

Sivil toplum ve hükümet arasındaki çeşitli ve karmaşık ilişkiler, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Hâkim kurumsal düzenlemeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışını ve artışı destekleyerek, her ülkenin sivil toplum sektörünün farklı ve ayırt edici olmasını sağlamaktadır. (Banks ve Hulme, 2012: 7). Sivil toplum kuruluşları ve devlet arasındaki ilişki, hem hükümetlerin hem de sivil toplum kuruluşlarının stratejik çıkarlarına bağlı olarak baskıdan iş birliğine kadar değişen farklı biçimler almaktadır (Vaes, Van Ongevalle, Fonteneau, 2017: 40). Keane'e göre devlet-sivil toplum arasındaki ayrım, analitik olarak, özel kurumların veya bir bütün olarak toplumsal sistemlerin kökenlerini, gelişim ve dönüşümlerini çözümlemekte kullanılabilir. Bu bakımdan sivil toplum kavramı, her şeyden önce, toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olmaktadır (Keane 1993'ten akt. Sarıbay, 1994).

Keane, devlet-sivil toplum ilişkisinde üç boyutu öne çıkarmaktadır. Buna göre; analitik boyut, devlet-sivil toplum ilişkisinin nasıl kavramlaştırıldığını; normatif boyut, bu ilişkinin hangi gerekliliğe dayandığını; siyasal boyut ise ilişkinin içerdiği pratik siyasal sonuçları ifade etmektedir (Keane 1993'ten akt. Sarıbay, 1994). Süreç içerisinde her zaman, devlet-sivil toplum ilişkisinin normatif ve siyasal yanı arasında organik bir bağ kaçınılmaz olarak kurulmuştur. Sivil toplum, devletten bağımsız gerekli bir varlık olarak görüldüğünde "iyi", çatışmaların kaynağı olarak kötü görüldüğünde ise "gereksiz" olarak algılanmıştır. Bu nedenle, sivil toplum kavramının analitik olarak kullanılmasının ortaya çıkaracağı pratik sonuçlar, kavramın normatif ve siyasal boyutları arasındaki diyalektiğe bağlı olmaktadır (Sarıbay, 1994). Wood, devlet-sivil toplum arasındaki zorunlu bağı reddetmemekle birlikte, bu dualitenin savunulmasında genel olarak iki yarar olduğunu vurgulamaktadır: Birincisi, bu bizi, devlet baskısının tehlikelerine karşı organize olma, devlet eylemlerine makul sınırlar getirme gereksinimi üzerinde yoğunlaşmaya yöneltir. İkincisi ise sivil toplum kavramı, farklılığı ve çeşitliliği kabul ettiğinden, zorunlu olarak tekçi ve kısıtlayıcı yaklaşımların reddedilmesini gerektirir (Wood 1990'dan akt. Akpınar Gönenç, 2001: 42).

Elbette hükümetin sivil toplum kuruluşları ile diyalog halinde olması veya iş birliği yapması kurumsal çoğulculuğu tanımasını gerektirir. Bu nedenle bazı ilişki türleri rejim türüne bağlı görünmektedir (Vaes ve diğerleri, 2017: 40).

Chambers ve Kopstein, “devlet-sivil toplum ilişkisinde önemli ve/veya ilgi çekici olan nedir” sorusuna verilen yanıtlarla devlet-sivil toplum ilişkisinin altı yaklaşım içinde değerlendirilebileceğini belirtmektedirler. Bu ilişki biçimlerinin bir kısmının aynı anda mevcut olması mümkün olabileceği gibi, her bir ilişki biçimi birbirini dışlamamakta ve zorunlu olarak rekabet halinde bulunmamaktadır (Chambers ve Kopstein, 2008: 364). Bu ilişki biçimleri, devlet ile sivil toplumu iyi ayrı alan olarak biçimlendiren yaklaşımlardan her ikisini yakınsayan yaklaşımlara kadar uzanmaktadır.

2.1.2.1. Devlet dışında sivil toplum

Sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi 18. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Böylelikle sivil toplum, bireylerin kamusal alanda çeşitli hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları bir alan olarak oluşmaya ve bağımsız örgütlenmelere temel olmaya başlamıştır. 1750’li yıllardan itibaren sivil toplum, devlet kavramıyla ilişkilendirilmekten çıkarak, neredeyse devlete eşdeğer nitelikte ayrı bir kavramı temsil etmeye başlamıştır. Bu durumun o dönemde liberal bir dünya görüşü taşıyan burjuvazinin, sivil toplumu, siyasi alandan bağımsız, toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara ayrılmış bir sosyal alan ile özdeşleştirmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Şahin ve Öztürk, 2008: 12).

Sivil toplumun alan perspektifi, esas olarak sivil toplumun kolektif/birliktelik doğasına odaklanmakta ve değerlerin taşıyıcısı olarak sivil toplumun içsel değerini vurgulamaktadır. Bu vizyon, sivil topluma kendi gündemini belirlemesi için alan sağlamakta ve bunu halkın gücünün çağrışımsal bir ifadesi olarak görmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 4).

Sivil toplum devletten ayrı bir alan olarak düşünüldüğünde üç özelliğin ön plana çıktığı belirtilmektedir: Bunlar; katılımın gönüllü doğası, faaliyetlerin çoğul niteliği ve sivil toplumun sınırlarının negatif karakteridir. Sivil toplum, sadece üyelikle karakterize edilmez; gönüllü üyelik ile karakterize edilir. Çok az istisna dışında, bir devlet içinde yaşarken meşru olarak çıkarılan yasaların dışında kalmak söz konusu olamazken, sivil

toplum kuruluşları üyelerini elde tutmak için baskı ve güç kullanamazlar. Sivil toplumun ikinci özelliği çoğulculuktur. Devlet, kolektif amaçlarla ve kamusal mallarla ilgili olsa da; sivil toplumda bireyler, gerek tikelci amaçlar için gerekse kamusal olarak nitelenebilecek belli bir gruba özgü amaçlar için bir araya gelebilirler. Sivil toplumun üçüncü özelliği sivil toplumun sınırlarındır. Ancak burada sınırlar, içeride tutmaktan ziyade, “negatif” anlam ile devleti dışarıda tutmak için tasarlanmaya işaret etmektedir. Sivil toplumun güçlü anlamda devletten ayrı olması için devletin müdahalesini anlamlı bir şekilde sınırlayan hukukun üstünlüğüne tabii olması gerekmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 364-366).

2.1.2.2. Devlete karşı sivil toplum

Sivil toplumu, devletin dışında olan bir alan olarak konuşmak, sivil toplumu stratejik olarak devlete karşı bir konuma yerleştirmekle başlamaktadır (Keyman, 2004: 7). Sivil toplum alanının, bireysel özgürlüğün maksimum düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği demokratik bir toplum alanı olarak en temel özelliği devletten bağımsız olmasıdır. Böyle bir sivil toplum alanının varlığı ve genişletilmesi, toplumun devletten özerkliğinin sağlanabilmesine ve böylece devletin baskıcı olabilen müdahalelerine karşı demokratik sistemin korunmasına büyük katkı sağlamaktadır (Gümüş, 2014: 530). Sivil toplumun devletten bağımsız olmasıyla kastedilen, devletten kopuk, tamamen kendi halinde bir alan olması değildir. Bu anlamda sivil toplum, siyaset üzerinde etkili olan, devletin ve siyasal gücün meşruiyetini aldığı, iktidarın gücü karşısında karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak devlet tasarruflarını etkileyen bir toplumsal alandır (Gümüş, 2014: 534). Sivil toplum, yaygın ve kurumsallaşmamış siyasi alanlara aktif katılım yoluyla, hâkim ilerleme ve gelişme fikirlerini tartışmak ve bunlara meydan okumak için bir arenadır. Yalnızca mevcut demokratik kurumları güçlendirmeye değil; ilerleme ve gelişmenin hangi biçimde olması gerektiğine karar vermede söz sahibi olunabilecek yeni katılım biçimlerini teşvik etmeye çalışır (İbrahim ve Hulme, 2010: 5).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sonuçlanan 1989 devrimlerine sivil toplum literatüründe bir sıçramayı tetikleyen olaylar olarak sık sık başvurulmaktadır. Bu rolde sivil toplum, devletten ayrı bir alan olarak değil; devletle etkileşime giren ve aslında karşı çıkan bir “ajan” olarak görülmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 367). Latin Amerika örneğine

bakıldığında da, tarihsel olarak buradaki sivil toplum kuruluşları sektörünün, bölgedeki otoriter rejimlere muhalefet eden güçlü ve radikal sivil toplum kuruluşlarından ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Meksika’da sivil toplum kuruluşları, “tabandan dönüşüm” arzusuyla, toplumun yoksul kesimlerine duyarlı hale gelme ve onlarla bir seferberlik içine girme yoluyla motive olan üniversite eğitilmiş orta sınıfa mensup üyelerden ortaya çıkmıştır. Bu orijinal biçimde, topluluğun gelişimi ikincil bir hedef olarak görülmüş ve birincil amaç, sosyal değişimin daha yüksek hedeflerine hizmet edebilmek olmuştur. Hindistan ve Filipinler’de, 1970’lerden itibaren sivil toplum kuruluşlarında meydana gelen gelişme, siyasi partilerin yetersizliği gibi resmî kurumların zayıflığına bağlanırken; Endonezya ve Vietnam örneklerinde, bu kuruluşların devlet hegemonyasına bir tepki olarak çoğaldıkları ve sivil toplum için mevcut olan sınırlı siyasi alanı genişletmeye çalıştıkları görülmektedir (Banks ve Hulme, 2012: 7).

Taylor, Batı modernitesinde sivil toplumun üç farklı model üzerinden tanımlanabileceğini belirtmektedir. Avrupa modernitesinin ortaya çıkışında gözlemlenen birinci model, sivil toplumu, sivil hak ve özgürlükler temelli çalışan bir örgütsel yaşam alanı olarak ele alırken, sivil topluma dar ve minimalist bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Sivil topluma siyasi ve ahlaki bir anlamın yüklendiği ikinci modelde ise sivil toplum, devlete ve devletin gücüne karşı konumlanmış “iyi toplumun” ayrılmaz bir parçasını ifade etmektedir. Sivil toplumun bu modelinin izlerine özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da ve Latin Amerika’da 1980’lerde gerçekleşen demokratikleşme hareketlerinde rastlanmaktadır. Sivil toplumu tanımlarken sadece örgütsel yaşamdan bahseden ilk model ne derece minimalist ise, sivil toplumu doğrudan demokrasi ile ilişkilendiren ikinci model de o derece maksimalist ve ahlaki bakımdan yüklüdür. Böylelikle, bu modellere alternatif ve tamamlayıcı, sivil toplumun, devlet politikasının yönünü etkileyen ve değiştiren örgütler topluluğu olarak tanımlandığı üçüncü bir model ortaya konmuştur (Taylor, 1990: 98-110). Taylor’ın modellemesinden hareket eden Keyman da sivil toplumun modern toplumla ilişkisinin kurulduğu ilk dönemde burjuva bir bireye atıfta bulunulurken; demokratikleşmeyle ilişkisinin kurulduğu ikinci dönemde devlete karşı aşırı olarak siyasileşmiş, aşırı olarak etik ve ahlaki bir yükümlülük almış bir bireye atıfta bulunulduğunu belirtmektedir. Bu bireyin temel görevi, toplumu demokratikleştirmek, devlete karşı mücadele ederek özgürlükler alanı yaratmak olarak tanımlanmaktadır. Fakat Keyman, bu iki noktada birtakım eksiklikler olduğunu ifade etmektedir. İlk dönemde, sivil toplum doğrudan pazarın odağında ele alınmakta, sivil toplum burjuva toplumu ile denk görülmekte; ancak

demokrasiye referans verilmemektedir. İkinci dönemde ise sivil toplum demokrasiyle doğrudan ilişkili olduğu halde, “sivil toplum kuruluşu nedir, ne iş yapar, önemi nedir” gibi sorular göz ardı edilmektedir. Sivil toplum, devletin dışında tanımlanmakla beraber pazarla ilişkisi kurulamamaktadır. Bu nedenle, 1970’lerden sonra özellikle Latin Amerika ve Doğu Avrupa’da gündeme gelen sivil toplumun yeniden canlanma sürecinin 1990’lardan sonra giderek krize girdiği görülmektedir. Tartışmaların temeli ise sivil toplumun örgütsel yapısının, sivil toplum-ekonomi ilişkisinin belirsizliğinden ve sivil topluma etik bir yük ve ahlaki bir kimlik yüklemenin ne kadar olası olabileceği sorularından kaynaklanmaktadır. Sivil toplum-demokrasi ilişkisi kurulurken, sivil toplum kuruluşlarının kim oldukları, bunların kendi sorunları gözden kaçırıldığında; sivil toplum, örgütleri olmayan, devlete karşı olan, devleti dönüştüreceği düşünülen ancak tam olarak kimlerden oluştuğu belli olmayan belirsiz bir ideolojik alan olarak kalmaktadır (Keyman, 2004: 7-8). Bu bağlamda, bu belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik olarak sivil toplumu devletle etkileşim haline girebilen somut bir muhatap olarak konumlandıran yaklaşımlar geliştirilmiştir.

2.1.2.3. Devletle diyalog halinde sivil toplum

1990’lardan başlayıp 2000’lere gelindiğinde, devlet-sivil toplum karşıtlığından ziyade, devlet-sivil toplum ilişkisinden bahsedildiği yeni bir döneme girildiği ileri sürülmektedir. Siyasetin yeniden yapılanmasında siyasi aktörler, artık sivil toplumu kendileri dışında “orada” ya da “öteki” olarak görmek yerine; sivil toplumla kurulan ilişkinin hem toplumu yönetmelerinde hem de kendi meşruiyetleri bağlamında önemini daha iyi anlamaktadırlar (Keyman, 2004: 20). Giderek artan sayıda teorisyen, sivil toplumu devletle yaratıcı ve eleştirel bir diyalog halinde düşünmenin yararlı olduğunu öne sürmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 364-366).

Ancak sivil toplum-devlet arasındaki bu ideal ilişki vizyonu, ulaşılabilir bir hedef olmaktan çok, çağdaş toplum-devlet ilişkilerini eleştirmek için bir çerçeve olarak daha sık kullanılmaktadır. Soru, kritik diyalog ortağı işlevini yerine getiren bir sivil toplumun nasıl destekleneceği ve sürdürüleceği haline gelmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 370).

Bazı yazarlar, sivil toplumun gelişiminde dış aktörlerin etkisini tartışmanın yanı sıra sivil toplumu kendi içinde tartışmanın da aynı derecede önemli olduğu üzerinde durmaktadırlar.

Örneğin, sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarında var olan dayanışma, faaliyetleriyle bulundukları çevre arasında bağlantı gibi faktörler, sivil toplumun ne kadar gelişkin olduğu konusunda sorgulanması gereken hususlardır (Keyman, 2004: 29). Bu sorgulama, bizi, sivil toplum-devlet arasındaki bir diğer ilişki biçimine götürmektedir.

2.1.2.4. Devleti destekleyen sivil toplum

“Sivil toplum, izole edilmiş bireyleri daha büyük bir grubun dokusunda bir araya getirerek ve kendi özel çıkarlarının ötesindeki amaçlara bağlayarak sosyal bağlar ve karşılıklı yükümlülük duygusu inşa eder. Sivil toplumda beslenen karşılıklı bağlar demokratik yaşamın kaynağıdır” (Eberly 2000’den akt. (Chambers ve Kopstein, 2008: 371). Liberal ve muhafazakâr yaklaşımlar, bu fikri benimsemiş ve sağlam bir sivil toplumun bireylerin bireysel zihniyetleri üzerindeki olumlu etkilerini savunmuşlardır. Bu bakış açısına göre sivil toplum, devlete karşı bir miktar düşmanlık içerse de, öte yandan devleti destekleme işlevini yerine getirir. Bu argüman, zaman zaman “büyük devlete” yönelik eleştirilerle de birleşmektedir. Buna göre, devletin işlevlerini yerine getirebilmesi için, kamu yararı perspektifini benimsemek isteyen ve buna muktedir vatandaşlara ihtiyaç vardır. Aşırı müdahaleci ve abartılı bir devlet, vatandaşların kendileri için gerekli olan vatandaşlık sorumluluklarını üstlenme yeteneklerini zayıflatır. Başkalarıyla birlik ve iş birliği içinde çoğul sonuç arayışı, çoğulculuğu aşabilen ve topluluk bağları yaratabilen ortak bir vatandaşlık kültürü yaratmanın sonucudur. Hoşgörü, iş birliği, saygı ve karşılıklılık gibi bazı erdemler örgütlü katılım yoluyla pekiştirilir. Bu nedenle, sivil toplum içinde örgütsel yaşam deneyimi aynı zamanda bir vatandaşlık dersidir. Bu deneyim, liberal demokrasinin ortak girişimine bağlılık anlamına gelir (Chambers ve Kopstein, 2008: 371-372).

Bu görüş kapsamında bazı tartışma noktaları da bulunmaktadır. İlk tartışma, liberal demokrasilerde sivil toplumun güçlü ve sağlam mı yoksa bir çürüme durumunda mı olduğu sorusuyla ilgilidir (Chambers ve Kopstein, 2008: 372). Sivil toplumun canlanma sürecinde beraberinde getirdiği sorunların da vurgulandığı görülmektedir. Zira sivil toplumun ne anlama geldiğinin muğlaklaşmaya başlaması, sivil toplum kuruluşlarının hem kendi içlerinde hem de aralarındaki ilişkilerde ciddi sorunların ortaya çıkması ve sivil toplum kavramının, sivil toplumun gelişimine hizmet etmeyen farklı ideolojiler ve aktörler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda suiistimal edilebilmesi, sivil toplumun hızla yaygınlaşması ile ortaya çıkan temel sorunlardır. Bu nedenle sivil toplum üzerine yapılan

çalışmalarda, sivil toplumdan faydalanmanın ve sivil toplumun suiistimalinin eş zamanlı yaşandığı vurgulanmaktadır (TÜSEV, 2006: 38).¹⁵

Chambers ve Kopstein’e göre, sivil topluma ilişkin literatürün büyük kısmı sivil topluma katılımın iyi bir şey olduğunu varsaymaktadır. Ancak güncel tartışmaların sivil toplum argümanının temel bir öncülü gibi görünen şeyleri sorguladığı görölmektedir. “İyi” ve “kötü” sivil toplum arasındaki can alıcı fark, demokrasinin istikrarı ve kalitesi için temel bir değeri birincisinin teşvik etmesi, ikincisinin ise yok etmesidir: karşılıklılığın değeri. Karşılıklılık, vatandaşlarının birbirlerini, derin anlaşmazlığa düştüklerinde bile, nezaketi hak eden temsilciler olarak tanımalarını içermektedir. “Kötü” sivil toplum katılımcılarına iş birliğı sunabilir; yaşamlarında bir anlam ve aidiyet kazandırabilir; ancak bunu yaparken nefret, bağnazlık, etnik temizlik, sivil şiddet gibi düşünce ve eylemleri teşvik etmesi de olasıdır (Chambers ve Kopstein, 2008: 373).

Sivil toplumun mikro yapılarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve bunların sonucunda sömürü, baskı ve dışlama noktaları da oluşabilmektedir. Dolayısıyla sivil toplum kendiliğinden bir düzen ya da denge halini yansıtmadığı gibi, sivil toplum kuruluşları da çelişkili ve değişken yapıda olabilirler. Farklı dönemlerde demokrasinin gelişimine katkıda bulunabilir, ilgisiz kalabilir veya aleyhinde konumlanabilirler (Aslan, 2010: 203). Tarihsel ve ampirik kanıtlar, gönüllü kuruluşların Weimar Almanyası, Lübnan ve Ruanda iç savaşları örneklerinde olduğu gibi, yaygın olarak gerici olarak kabul edilen roller oynayabileceğini doğrulamaktadır (Edwards, 2012: 6). Dolayısıyla her sivil toplum kuruluşunun varlığı, demokrasiyle eşdeğer olduğu anlamını taşımamakta; anti-demokratik nitelikler taşıyan sivil toplum yapılarının varlığından da söz edilebilmektedir. Sivil toplumun demokratik bir özelliğe sahip olmasında, içyapısında çoğulculuğa izin verme derecesi önem kazanmaktadır (Kaldık, 2018: 2542). Kendi içyapısında demokratik bir

¹⁵Örneğın, sivil toplum alanında faaliyet gösteren kuruluşların ekonomik kaynaklarının yetersizliğı, bu kuruluşların pek çok sorunla karşılaşmasının nedenlerinden ve demokratik sivil toplumun gelişiminin önündeki engellerden biridir. Sivil toplum kuruluşlarının maddi kaynakları, üyelik aidatları dışında bağışlara, devletten ya da uluslararası kuruluşlardan alınan yardım ve desteklere dayanmaktadır. Hatta uygulamada sivil toplum kuruluşlarının finansmanına bakıldığında, üyelik aidat ve bağışlarının oldukça sınırlı düzeyde kaldığı, bu noktada en önemli payın devlet tarafından sağlanan katkılar olduğu görölmektedir. Ancak bu kaynakların yetersiz düzeyde kalması sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının kaynak yaratma kapasitelerinin düşüklüğüne dayanan bu durum, bu kuruluşları yoğun bir kaynak arayışına sevk etmekte, bu ise sorun alanlarından ve hedef kitlelerinden uzaklaşmalarına sebep olabilmektedir (Gümüş, 2014: 554).

anlayışı içselleştirememiş bir sivil toplum, zamanla kendini bürokratikleşme çıkmazında bulabilmektedir. Bu bağlamda öncelikle, sivil toplumun devletten talep ettiği şeffaflık, katılımcılık ve demokratikliği, kendi örgütsel yapılarında hâkim kılmaları ve bu çerçevede kurumsallaşmaları önem taşımaktadır (Gümüş, 2014: 553).¹⁶

Giddens, devletin peşinen kötü ve sivil toplumun iyi olarak kabul edilmesini eleştirmekte ve sivil toplumun liberaller tarafından çoğulcu ve devlet dışı alan olarak olumlanmasını, toplumdaki güç ve tahakküm ilişkilerini maskeleyici, yanıltıcı bir yaklaşım olarak görmektedir (Aslan, 2010: 204).

2.1.2.5. Devletle ortaklaşa sivil toplum

Ulusal refah devletin egemenliğine pek çok farklı yönden meydan okunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de sivil toplum perspektifidir. Devletin işlevlerini ve görevlerini sivil toplumunkıyla değiştirme fikri, 19. ve 20. yüzyılın başlarında pek çok klasik teoride tartışılmıştır. Ancak çağdaş sivil toplum kuramcıları, demokrasi, özerklik, yönetim gibi konularda artan karmaşıklığın klasik sosyal teorisyenlerin tahmin etmediği yeni zorluklar içerdiğini belirtmektedirler (Chambers ve Kopstein, 2008: 373).

Ulusal refah devleti pek çok cephede yetersiz görülmektedir. Bazılarına göre, uluslararası karşılıklı bağımlılık, devleti, ulusal hatta bölgesel politikaların tek kurucusu olarak yetersiz hale getirmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 373). Yapısal uyum ve borç yükü birçok gelişmekte olan ülkede devletin henüz oluşum aşamasındaki sosyal refaha dair rolünü zedelemiştir; bu da uluslararası sivil toplum kuruluşlarının güçlü bir role ve çıkarlara sahip olduğu yaklaşımın temellerini atmıştır (Deacon, 2013: 130). Daha çok küreselleşme süreciyle bağlantılı olarak dile getirilen bir görüşe göre, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla toplumsal muhalefet denetim altında tutulmakta ve neo-liberal küreselleşme sürecine tepkiler önlenmeye çalışılmaktadır (Gümüş, 2014: 556).

¹⁶Demokratik bir sistemde kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için devlet desteklerinin sivil toplum kuruluşları arasında adil, tarafsız ve şeffaf bir biçimde sağlanması da önem taşımaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarına sağlanan desteklerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının, devlet ve bağımsız dış denetim kuruluşları tarafından denetlenmesi de bir gerekliliktir (Gümüş, 2014: 555). Ancak bu durum da sivil toplum kuruluşlarının bağımsızlık sınırlarının çizilmesinde sorunlar yaratabilmektedir.

Sivil toplumu zorunlu bir refah paydaşı olarak savunanların bir kısmı, devletin, devlet dışı sektör kuruluşlarının yardımı ve aracılığı olmadan hizmetlerini tam olarak sunamayacağını ileri sürerken, bazıları ise sorunun gerçekten bir demokrasi ve öz yönetim sorunu olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Buna göre, büyük ataerkil refah devletleri müdahaleci ve kontrol edicidir. Sivil toplumun daha fazla sorumluluk üstlenmesi ise vatandaşların yaşamları üzerinde bir yeterlilik ve kontrol duygusu kazanmalarını sağlar (Chambers ve Kopstein, 2008: 374).

Liberal yazarlardan Hayek, hükümet kamu hizmeti alanına girmeden önce de pek çok hizmetin bağımsız örgütlenmelerle yapıldığına dikkat çekmiştir. Halk eğitimi, kamu hastaneleri, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar ve parklar, bu birliklerin önderlik ettikleri kurumlar olmuşlardır ve bunların muhafaza edilmesi, kamu hizmeti alanında devletin tekel yaratma tehlikesini hafifletmektedir. Hayek, geliştirildiği takdirde bağımsız sivil sektörün neler başarabileceği konusunda Richard Cornuelle'in (1965) "Reclaiming the American Dream (Amerikan Rüyasını Geri Kazanmak)" adlı kitabında öne sürdüğü hususları belirtmektedir (Alp, 2009: 271):

- İsteyen ve yapabilen herkesi işe yerleştirmek,
- Yoksulluğu ortadan kaldırmak,
- Herkese ihtiyaç duyduğu eğitimi vermek,
- Herkese iyi tıbbi tedavi sunmak,
- Gençlik suçlarını durdurmak,
- Kentleri yenilemek,
- Herkese makul emeklilik ödemesi yapmak,
- Birçok idari kuralı daha etkili davranış kuralları ile değiştirmek,
- Toplumun araştırma gayretini ve merakını arttırmak,
- Dış siyaseti insani refah için daha iyi hale getirmek,
- Irk ayrımcılığını ortadan kaldırmak,
- Çevre kirliliğini durdurmak

Rosanvallon da İngiliz toplumunun bu bakış açısından iyi bir örnek oluşturduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre, refah devleti İngiltere'de Fransa'dan daha gelişmiş olmasına

rağmen yaklaşık altı milyon gönüllü bulunmaktadır. “İyi komşu birlikleri” ülkede son derece güçlü yerel yardımlaşma ve hizmet ağları örmüştür. 1977’den itibaren inisiyatif gelişimine dair bir bilgi kurumu, Mutual Aid Center (MAC- Karşılıklı Yardım Merkezi), deneyimlerin değiş tokuş edildiği bir merkez gibi işlemektedir. Bu kurumun sorumlularından birinin ifadesi, sivil topluma ne şekilde yaklaşıldığına dair açık bir kanı sunmaktadır: *“Uzak ve aşırı yüklü bir devlete güvenmektense, kendi başının çaresine bakmanın ve komşularına yardım etmenin daha yararlı olacağını bildiğimiz çok sayıda alan olduğundan eminiz.”* (Rosanvallon, 2004: 108).

Sivil toplumu diğer aktörlere göre konumlandırırken, “üçlü perspektif” oldukça baskın bir yaklaşım olmuştur. Buna göre sivil toplum, aralarında sınırların çakıştığı devlete ve piyasaya karşı “üçüncü sektör”dür. Bu modelde sivil toplumun rolü, hem piyasa hem de devlet başarısızlıklarını düzeltmektir (İbrahim ve Hulme, 2010: 3).

Bazı düşünürlere göre ise sivil toplum devletin bazı işlevlerini üstlenirken sivil toplum ile devlet arasındaki sınırlar karmaşık hale gelir. Sorun, çok fazla devlet müdahalesi değil; sivil toplumun devlete benzemeye başlayabilmesidir. Sivil toplumun devlet üzerinde bir denetim aygıtı olarak rolü; sivil toplum, devletin yerini almaya çalışır ve hatta devletle ortaklık içinde var olursa tehlikeye girebilir (Chambers ve Kopstein, 2008: 375). Bu bakış açısı, sadece sivil toplumu depolitize etmekle kalmamakta; aynı zamanda kavramı donörlerin elinde teknik bir araca indirgemektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 4). Örneğin, Latin Amerika’da başlangıçta tabandan dönüşüm arzusuyla ortaya çıkan sivil toplum hareketlerinin zamanla parçalanma, zayıflama ve kimlik krizi içine düştükleri ifade edilmektedir. Bölge genelinde görülen demokrasi geçişlerinin sonucunda, sivil toplum kuruluşlarının kimliklerini artık tamamen direnişe dayandıramamasının ve dış yardımların sunduğu teşviklerin yarattığı kimlik karmaşası, sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumunda hükümetle daha fazla iş birliğine girmesi yönündeki baskıları arttırmıştır. Süreç içinde sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri profesyonelleşirken kimlikleri de depolitize olmuştur (Banks ve Hulme, 2012: 7-8). Bunun başta gelen nedeni, düşmanca hükümet-sivil toplum kuruluşu ilişkilerinin, kuruluşların sürdürülebilirlik beklentilerini tehdit etmesi, dolayısıyla sosyal kalkınma ajansı rollerinin siyasi aktör rollerine tercih edilmesidir (Banks ve Hulme, 2012: 9).

Sivil toplumun tarihsel sürecine bakıldığında, sivil toplumu, devletten açık ve güçlü bir şekilde ayıran anlayıştan; onu, sırasıyla muhalif, eleştirmen, destekçi ve son olarak da ikame olarak kavramsallaştıran bir anlayışa ve sivil toplum ile devlet arasında büyüyen bir yakınlaşma yaratan bir sürece doğru gidildiği ifade edilmektedir. Chambers ve Kopstein, sağlıklı bir sivil toplum çoğulculuğunun farklı rolleri içerebileceğini; ancak hiç çatışma veya gerginlik olmadan bunu gerçekleştirme olasılığının düşük olduğunu altını çizmektedirler (Chambers ve Kopstein, 2008: 375). Dolayısıyla, devlet sivil toplum arası çatışmaların bir ölçüde sağlıklı bir devlet sivil toplum ilişkisine işaret edilebileceği de söylenebilmektedir.

2.1.2.6. Devletin ötesinde sivil toplum

Günümüzde sivil toplum aynı zamanda küresel bir fenomendir. Pek çok sivil toplum kuruluşu ülke sınırlarını aşmaktadır. Bu kuruluşların rolü ve önemleri küresel gündemde yer tutan konulardır.

Küresel sivil toplumun en görünür iki bileşeni olarak, küresel sosyal hareketler ve küresel sivil toplum kuruluşları gösterilmektedir. İkisi arasındaki ilişkiye bakıldığında, başarılı toplumsal hareketlerin, kendilerini siyasette “saygın” müzakere ortakları olarak ortaya çıkan yerleşik sivil toplum kuruluşlarına dönüştürdükleri belirtilmektedir. Sivil toplum kuruluşları anahtar temsilciler, sosyal hareketler ise kilit haberciler olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ayrıca, katılımcılarının kendi özel kaygılarını, ilgi alanlarını ve mevcut sorunla ilgili yorumlarını yansıtan organizasyonlar olduklarından, sosyal hareketler içindeki ideolojik fay hatlarını da sıklıkla yansıtmaktadırlar (Chambers ve Kopstein, 2008: 376).

Küresel sivil toplumun aktörlerinden sonra asıl tartışma küresel sivil toplumun ne ortaya koyduğu üzerinden dönmektedir. Bazıları küresel sivil toplumun, devletin bir dizi anlaşma ve ulus ötesi karakterli kurallarla giderek daha fazla kuşatıldığı bir küresel yönetim biçimi olduğunu iddia etmektedirler (Chambers ve Kopstein, 2008: 377). Sivil toplum kuruluşlarının, küresel politika yapımı ve uygulamalarına artan şekilde katılımı, sıklıkla küresel siyasetin demokratikleşmesinin ve toplumsallaşmasının bir ifadesi olarak görülmektedir (Yeates, 2011: 392). Küresel sivil toplum, öncelikle küresel bir kamusal

alan aracılığıyla diyalog modeli üzerinde çalışır. En önemli aygıtı ve kaynağı, tanıtım; etki hedefi de medyadır. Buna göre, ulus ötesi sivil toplum siyaseti büyük ölçüde sorgulamak, eleştirmek ve yayınlamakla ilgilidir (Chambers ve Kopstein, 2008: 377). Kimilerine göre bu durum, gönüllü etkinlikleri, kişisel çıkar, ağır iş, esneklik, tercih özgürlüğü, özel mülkiyet ve devlet bürokrasisinin güvenilmezliği gibi olgularla eşitleyen neo-liberalizm ile uyumludur. Bu açıdan bakıldığında, küresel resmi kuruluşların sosyal politika alanına sivil toplumun katılımını teşvik etmesi, katılım ve güçlendirme kavramları çerçevesinde sunulsa da, küresel sivil toplum kuruluşlarının sosyal politikaların marjinalleştirilmesine dâhil edilmesi anlamına gelmektedir (Yeates, 2011: 392).

Ancak küresel sivil toplumun, bizi ulus devlet çerçevesi dışında düşünmeye teşvik etmesine rağmen, halen ulus devlet olmadan var olamayacağına dair görüşler de bulunmaktadır. Buna, küresel sivil toplumu oluşturan sivil toplum kuruluşlarının ve hareketlerin büyük çoğunluğunun merkezlerinin, kendilerine yerleşik bir liberal hukuk düzeninin korumasını ve öngörülebilirliğini sunan ülkelerde bulunması dayanak olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun en “devlet sonrası” yaklaşımlarının bile bir dereceye kadar devlet tarafından garanti edilebilen özgürlüklere dayandığı; bu nedenle, gerek ulusal gerek küresel düzeyde sivil toplumun, devleti önemli ölçüde kısıtlamaya, disipline etmeye devam etmesine rağmen, yakın gelecekte devletin yerini almasının pek mümkün olmadığı söylenebilmektedir (Chambers ve Kopstein, 2008: 378). Ancak sivil toplum, her ne kadar devletin yerini alamasa da özellikle sosyal politikalar bağlamında her daim devletle ilişki içerisinde olagecektir.

2.1.3. Sivil Toplum ve Sosyal Politika İlişkisi

Sivil toplum kuruluşlarının sosyal politikada daha fazla söz sahibi olmaları, dışsal ve içsel farklı kaynaklardan açıklanmaktadır. Öncelikle küreselleşme süreci ve ona paralel süregelen neo-liberal ideoloji, modern refah devletinin üstüne kurulu olduğu ulus devletlerin etkinliğini zayıflatarak sivil toplum kuruluşlarının baskı gücünü ve rolünü kendiliğinden arttırmıştır. Diğer yandan sivil toplum kuruluşları, ortaya çıkışlarından günümüze, demokratik hakların elde edilmesi, korunması ve geliştirilmesi, bireyler ve sınıflar arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin giderilmesine yardımcı olunması bakımından önemli işlevlere sahiptirler. Bu kapsamda, sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika geliştirme süreçlerine dâhil olmalarında en yaygın yaklaşım, bilgiye erişimin

kolaylaştırılması ve tüm ilgili çevreler için ulaşılabilir kılınmasıdır (Sarıipek, 2017: 91). Çoğulcu toplum yapısı içinde yer alan ve sosyo-politik yaşamın önemli bir parçası olan sivil toplum kuruluşları, toplumdaki iç ve dış faktörlerin etkisiyle, amaçları doğrultusunda karar verme mekanizmalarını yönlendirebilmek için farklı araçlar kullanmaktadırlar. Kadın, çocuk, gençlik, aile, kalkınma, eğitim, sağlık, çevre, tüketicinin korunması gibi farklı alanlarda hizmet veren bu gönüllü kuruluşlar, uygulamaları ve çalışmaları ile kamuoyunu aydınlatma, örnek çalışmalar ile yönlendirebilme gücüne sahiptirler (Can, 2013). Sivil toplum kuruluşları, devletin yeterince etkili olamadığı durumlarda politikalar üreterek ya da baskı oluşturarak bazı sosyo-ekonomik hakların elde edilmesinde önemli bir rol üstlenmekte; sosyal refahın, sosyal bütünleşmenin, adil gelir dağılımının sağlanması, demokrasinin geliştirilmesi gibi sosyal politikanın temel bazı amaçları doğrultusunda faaliyet gösterdiklerinde, kendi amaçlarına ulaştıkları ölçüde sosyal politikanın amaçlarının gerçekleşmesine de katkı sağlamaktadırlar (Sarıipek, 2017: 91). Herhangi bir amacı ve faaliyeti olmayan sivil toplum kuruluşundan bahsetmek mümkün değildir.

Sivil toplum kuruluşları, sosyal politika alanında iki temel gerekçe ileri sürülerek daha aktif hale getirilmek istenmektedir. Bunlardan ilki etkinlikle ilgili gerekçelerdir. Buna göre, sivil toplum kuruluşlarının faaliyette bulundukları coğrafi sınırlarla ve ilgi alanlarıyla ilgili bilgiye ilk elden erişimi, hizmet alanların ihtiyaçlarıyla beklentilerinin eşleştirilmesini ve kamu desteğinin kazanılmasını kolaylaştıracaktır. Kamu kurumlarının fark edemediği ya da duyarlı olamadığı yerel dinamiklere yerel düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları hâkim olabilir. Sivil girişimler, toplumsal ve çevresel alanda ortaya çıkan konuları ilk keşfedenler olma özelliğine sahiptirler. Bunun temel nedeni, bu iki dinamik alanda sürekli bulunmaları ve genellikle, ortaya çıkan sorunlara, mağduriyetlere ilk elden tanıklık etmeleridir. Örneğin, engelliler bedensel durumlarından kaynaklanan erişim sorunlarını gündeme getirdikleri için engelli olmayanların gündemine girebilmektedir. İkinci gerekçe, zorunluluklardan kaynaklanmaktadır ve katılım temellidir. Bu kapsamda hükümetler, ileride uygulayacakları politikalar konusunda sivil toplum kuruluşlarıyla sorumluluk paylaşmaktadırlar (Sarıipek, 2017: 89, Çalışkan, 2021: 206). Sivil toplum, bir yandan sorunların yol açtığı mağduriyetleri görünür kılarken, diğer yandan mağduriyetleri giderecek politika önerilerini ortaya koyarak uygulama örnekleri geliştirmektedir. Sivil toplum kuruluşları, bunu genellikle proje geliştirme ve uygulama alanındaki performanslarıyla ortaya koymaktadırlar. Örneğin, anadil hakkını savunan bir sivil toplum

kuruluşu, küçük ölçekte uyguladığı anadil eğitimleriyle çocukların gelişimlerinde elde edilen başarılı sonuçlarla savunuculuğunu güçlendirebilir ve bunun, karar alanında geniş ölçekte yaygınlaştırılması gerektiği önerisini rasyonel bir zemine taşıyabilir (Çalışkan, 2021: 206-207). Aynı zamanda, sosyal politikaların faydalancıları olan bireyler, kendi aralarında örgütlenmeleri sonucu ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları yolu ile bu politikaları bir ölçüde dönüştürme ve denetleme fonksiyonuna sahip olmaktadır. Ancak bunun gerçekleşmesi, sivil toplum kuruluşlarının devletten özerk ve meşruiyetlerini üyelerinden alan bir yapıda olmaları ile yakından ilintilidir (Can, 2013). Aksi takdirde devleti denetleme fonksiyonlarını yerine getiremeyecekleri gibi tam tersi devletin denetimi altında bağımsızlıklarını kaybetme durumu ortaya çıkabilecektir.

Kuivalainen ve Niemela (2010) tarafından ortaya koyulan Finlandiya örneği, sosyal politikalara rehberlik eden temel ilkeleri etkilemede sivil toplumun rolü hakkında ilgi çekici bir örnek oluşturmaktadır. İskandinav sosyal politikasının yol gösterici ilkesi evrenselcilik olmuş ve belirli kitleler için hedeflenen yoksullukla mücadele politikalarına yatırım yapmak yerine, tüm nüfusu kapsayan evrensel bir refah devleti inşa etme çabalarına dayanmıştır. Bununla birlikte, Finlandiya’da 1990’ların başındaki ekonomik durgunluğun ardından kiliselerin, sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının artan eşitsizlik ve yoksulluğa itiraz biçimleri var olan durumu değiştirmiştir. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarının savunuculukları, 1990’ların sonunda yoksulluk konusunun kamusal gündemden siyasi gündeme taşınmasına yardımcı olmuş ve yoksullukla mücadele politikaları üzerine yeni bir söylem getirilmiştir. 2001 yılında hükümet, “yoksullar için paket” olarak bilinen bir yoksullukla mücadele programı başlatmış; sonraki yıllarda da her hükümet, yoksulları spesifik olarak ele aldığı programları uygulamaya devam etmiştir (Vaes ve diğerleri, 2017: 25).¹⁷ Niedzwiecki (2014) de Latin Amerika’da 1980’lerin sonunda örgütlü emeğin ve diğer sivil toplum gruplarının sosyal politikaların formülasyonu ve reformundaki önemli rolüne dikkat çekmekte ve yapısal veya geniş ölçekli sosyal politika değişikliklerinin, en azından kısmen, örgütlü sivil toplumun gücünün ve

¹⁷Kuivalainen ve Niemela, Finlandiya örneği ile ilgili tartışmalarında, kiliselerin, sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal politikalar ile ilgili söylemleri ve eylemleri etkilemedeki başarısını belirleyen bazı faktörlere de işaret etmektedirler. Birincisi, kilisenin kilit karakterlerden biri olarak statüsü, iyi bir ünü ve kamuoyundaki geniş tanınırlılığı önem arz etmiştir. İkinci olarak, kilise tarafından bir araya getirilen uzmanlar grubu olan Açlık Grubu, parlamento, işgücü piyasası kuruluşları, Finlandiya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği gibi çeşitli resmi kuruluşlarda geniş ve etkili ölçüde temsil edilmiştir. Son olarak, Açlık Grubu’nun 1999 parlamento seçimlerinden hemen önce yayınladığı rapor zamanlama açısından hayati bir önem taşımıştır. Bu durum, görünürlük ve liderlik faktörlerine zamanlamanın önemini de eklemektedir (Vaes ve diğerleri, 2017: 38).

değişiklikleri ne derece desteklediğinin/karşı çıktığının ürünü olduğunu savunmaktadır. Fleury (2011) ise sağlık reformunun, sağlık hizmeti 1988 Brezilya Anayasasına vatandaş hakkı olarak eklenmesinden yaklaşık on yıl önce, tamamen Sıhhi Hareket olarak adlandırılan bir sivil toplum hareketinin savunucuları tarafından tasarlandığı sıra dışı Brezilya örneğine dikkat çekmektedir (Vaes ve diğerleri, 2017: 25-26). Tüm bu örnekler, sivil toplum kuruluşlarının savunuculuk yoluyla hükümet politikalarını aktif bir şekilde yönlendirmelerinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Sivil toplum kuruluşlarına pratik uygulama çerçevesinden bakıldığında, hedef kitlelerle çalışma yaparken çoğunlukla onlarla doğrudan ilişki kurabildikleri görülmektedir. Örneğin, doğal afetler gibi, ani ve dramatik biçimde ortaya çıkan kriz dönemlerinde, bu durumdan en olumsuz biçimde etkilenen kesimlere hızlı bir şekilde destek olma potansiyeli taşımaktadırlar. Ülkemizde 17 Ağustos depremi bu durumun tecrübe edildiği acı bir örnek olmuştur.

Sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika, spesifik olarak da sosyal hizmet alanında, kamu sektörü ile iş birliği içine girmesinin, etkinliği ve verimliliği arttıracığına dair beklenti, özellikle kamu sektörüne getirilen verimsizlik eleştirilerinin fazla olduğu ve özel sektörün karlılığı düşük bularak girmekten çekindiği alanlarda, sivil toplum kuruluşlarına güçlü bir rol düşeceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika alanında artan rolünün beraberinde birtakım zorluklar ve riskler taşıdığına dair görüşler de bulunmaktadır. Buna ilişkin temel başlıkları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Can, 2013):

- Sivil toplum kuruluşları, sosyal hizmetlerin sunumunda sürdürülebilirliği sağlamakta zayıf kalabilmektedir. Özellikle finansal kaynakların istikrarlı ve güvenilir olmadığı durumlarda sivil toplum kuruluşlarının sürdürülebilir ve devamlı hizmet sunmaları tehlikeye girmektedir. Finansal kaynaklardaki istikrarsızlığa ek olarak, sosyal hizmetlerin sunumunda gerekli olan uzun vadeli yatırımların çoğuna sahip olamayan sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunma kapasiteleri yetersiz kalabilmektedir.

- Kamu fonları aracılığıyla sivil toplum kuruluşlarının birtakım sosyal faaliyetler gerçekleştirmesi sivil toplum alanında kutuplaşma yaratabilmektedir. Bir başka deyişle, sivil toplum kuruluşları arasında oluşabilecek rekabet, uzun vadede küçük ölçekli sivil toplum kuruluşlarını dışarı iterek birkaç büyük sivil toplum kuruluşunun baskın hale gelmesine neden olabilmektedir.
- Sivil toplum kuruluşlarının finansal olarak büyük ölçüde devlete bağımlı hale gelmesi sonucunda, bu kuruluşlar, devletlerin ve hükümetlerin siyasi projelerinin bir aracı haline gelebilmektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının finansal kaynaklarını, tümüyle kamu sektörünün koyduğu hedeflere yönelik hizmet faaliyetlerinde bulunma yolu ile elde ettikleri durumda, bu kuruluşların savunuculuk faaliyetleri yürütmeleri ciddi biçimde zorlaşmaktadır.
- Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal katılımı artırmayı ve toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan gönüllü girişimleri, zaman zaman devletin üstlenmesi gereken rolün göz ardı edildiği bir çerçeve içinde hareket edebilmektedir. Eleştirmenler, devletin sorumluluğuna giren sosyal politika alanlarına sivil toplum kuruluşlarının odaklanmasını, hükümetleri, bu kuruluşlara kendi adlarına hizmet vermesi için güvenmeye teşvik ettiğini iddia etmektedirler.¹⁸ Dışarıdan finanse edilen hizmetlere güvenmek, toplum dinamiklerinde ya da ekonomik gidişatta istikrarsızlıkların olduğu yerlerde, süreksizlik ve azalan hizmet sunumu riskleri olduğu anlamına gelebilmektedir (Morvaridi, 2013: 307). Collier'e göre (2000), sivil toplum kuruluşları tarafından doğrudan mal ve hizmet sağlanması, yoksul insanları hükümetlerinden daha az beklemeye yönlendirmemelidir. Aksine, sivil toplum kuruluşlarının projeleri, halk örgütlenmesini ve yoksul insanların kamu kaynakları üzerindeki iddialarını ileri sürme ve hükümeti sorumlu tutma kapasitesini teşvik etmelidir (Akt. İbrahim ve Hulme, 2010: 10).
- Zaman zaman hizmet kalitesinde ve hizmetin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında aksaklıklar yaşanabilmektedir.

Birleşmiş Milletler, günümüzde giderek artan biçimde sosyal koruma alanına dâhil olan sivil toplum kuruluşlarının bu faaliyetleriyle ilgili ele alınması gereken birkaç temel konu alanının olduğunu ortaya koymaktadır. *Bunlardan ilki*, sivil toplum kuruluşlarının yoksul

¹⁸Rahman (2006: 455), önemli kamu hizmetlerinin devletten ziyade sivil toplum kuruluşları tarafından finanse edildiği programların yürütüldüğü bir devleti “*franchise devlet*” olarak ifade etmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 11).

kesimlere ne kadar ulaşabildiğidir. İncelenen çalışmalar, sivil toplum kuruluşlarının en yoksul kesime ulaşmada hükümetlerden daha etkin olabildiğini göstermektedir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının kapsamı, onları, yalnızca nüfusun küçük bir kesimine ulaşabilme ile sınırlamaktadır. *İkinci husus*, sivil toplum kuruluşlarının sunduğu hizmetlerin niteliğidir. Sivil toplum kuruluşlarının kaynaklarının artmasının her zaman hizmetlerin niteliğinin artması anlamına gelip gelmediği bilinmemektedir. Birleşmiş Milletler, bu konuyla ilgili küresel eğilimlerde net bir kanıt olmadığını ve çelişkili örnekler bulunduğunu belirtmektedir. Çoğu durumda sivil toplum kuruluşlarının sunduğu hizmetlerin kalitesi- özellikle görme engelliler gibi spesifik gruplara yönelik olduğunda- yüksek görülmektedir. Ancak genel anlamda devlet tarafından sağlanan hizmetlerden üstün nitelikli bulunmamaktadır. *Üçüncü husus*, sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumlarını ne kadar verimli ve uygun maliyetle gerçekleştirebildiğidir. Günümüzün yaygın algısı, sivil toplum kuruluşlarının genellikle hükümetlerden daha verimli ve uygun maliyetli hareket ettikleridir. Ancak ölçülmesi zor bir alan olan bu konuya dair ampirik çok az veri bulunmaktadır ve bu durum, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin sürekli biçimde dikkatlice izlenmesini ve değerlendirilmesini gerektirmektedir. *Dördüncü husus*, sivil toplum kuruluşlarının yoksullara yönelik faaliyetlerinin ne kadar sürdürülebilir olduğudur. Sivil toplum kuruluşları nadiren doğası gereği sürdürülebilir faaliyetlerini finanse etmek için hibelere veya sözleşmelere bağımlıdırlar. Bazı sivil toplum kuruluşları, kendi kendilerini idame ettirebilmek için katılımcılarının desteğini empoze edebilmektedir; ancak bu durum, genellikle en yoksullara ulaşma hedefiyle uyumlu olamayan bir stratejidir. *Beşinci husus*, sivil toplum kuruluşlarının yoksullara yönelik hizmet faaliyetleri ile devletin aynı kesime yönelik faaliyetleri arasındaki ilişkidir. Sivil toplum kuruluşlarının zayıf noktalarından biri, hem bölgesel hem ulusal düzeyde faaliyet gösterebilecekleri genel bir çerçeveyi nadiren çizebilmeleridir. Çoğu ülkede, bu çerçeve yalnızca devlet tarafından sağlanabilmektedir. Bu nedenle devletin birincil sorumluluğu gözden çıkarılamamaktadır. Ancak hükümetler ve sivil toplum kuruluşları arasında devletin tutarlı bir politika çerçevesi sağladığı yararlı ortaklıklar kurulması mümkündür. *Altıncı husus*, belirli hizmetlerin sunulması için sivil toplum kuruluşları ile sözleşme imzalama eğiliminin etkileridir. Geçmişte sivil toplum kuruluşlarının çoğu, kendi oluşturdukları projeler için finansman başvurusunda bulunurken; günümüzde yaygın eğilim, bağışçıların talep ettiği hizmetleri sağlamaları için sivil toplum kuruluşlarıyla sözleşme yapmalarıdır. Bu durumun sivil toplum sektörünün doğası üzerinde büyük etkileri oluşmaktadır. Sivil toplumun politika

oluşturma sürecine katılım fırsatları azalırken, özel sektör taşeronlarına benzeyen sivil toplum kuruluşlarının oluşumu teşvik edilebilmektedir. *Yedinci husus*, devletlerin yasal mevzuatının sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkisidir. Hizmet sunumunda sivil toplum kuruluşlarına artan güven, sivil toplum sektörünü düzenleyen mevzuat üzerinde bir bütün olarak genellikle olumlu bir yayılma etkisi ortaya çıkarmaktadır. Birçok ülkede, son yıllarda, hükümetlerin sivil toplum kuruluşlarına karşı daha hoşgörölü hale geldiğı görölmektedir; ancak bu kuruluşlara getirilen kısıtlamaların gevşetilmesinin onlar için yeterli alan açılmasına yetip yetmediğı net değildir (UNRISD, 2000: 2-3).

Her ne kadar sivil toplum gerçekleştirmiş olduğı faaliyetlerle kamusal bir fayda ortaya çıkarsa da, bu faaliyetlerin devletin yürütmüş olduğı modern sosyal politikalardan net bir şekilde ayrılması gerektiğine dair görüşler de bulunmaktadır. Kimi yazarlar, yardım severlik temelinde geleneksel yöntemlerle sağlanan yardımlarla günümüz sosyal politikalarının birbirlerinden ayrılması gerekliliğine işaret etmektedirler. Bu görüşlere göre, modern sosyal politika, merhametten çok adalet ve lütuftan çok hak temeline dayanmakta olup; gönüllü, geçici, dar kapsamlı uygulamalar yerine kalıcı ve yaygın uygulamalar olarak kendini göstermektedir. Sosyal politikaları sadece devletin uygulama sahası içinde gören bu yaklaşımlar, sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika işlevlerine sorgulayıcı yaklaşmaktadırlar (Özaydın, 2013: 87).

Devletin asli ve sürekli hizmetler sunan yapısı ile sivil toplum kuruluşlarının geçici ve gönüllü nitelikteki hizmetlerinin aynı potada değerlendirilmesi yanlış çıkarımlara sebebiyet verebilmektedir. Refah devletin ve sosyal politikanın dönüşümü sürecinde, sivil toplum kuruluşlarının rollerini; sosyal hakların gelişimini destekleme amacıyla kamuoyunu yönlendirme, kamunun refah sunumunu izleme ve denetleme, uzmanlaşılın sosyal sorunlar ve gruplar üzerinde refah hizmetlerinin sunumuna katılma şeklinde sınıflandırmak mümkün görönmektedir. Sivil toplum kuruluşları, devlet ile vatandaş arasında köprü işlevine sahip olup devlet-toplum ilişkilerinin demokratik bir şekilde düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, sivil toplum kuruluşlarının bağımsız bir sosyal politika aracı olarak tanımlanmasından ziyade, sosyal sorunların çözümünde destekleyici ve denetleyici bir fonksiyonla yer almalarını sağlamaktadır (Can, 2013, Özaydın, 2013: 90). Böylelikle, sosyal politika alanında güçler ayrılığından ziyade bir güçler birliğı söz konusu olabilmektedir.

2.1.4. Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni

Tarihsel bağlamda Türkiye’de, devlet-sivil toplum ilişkisinin demokratikleşme sürecindeki yerine ilişkin tartışmalar iki noktada yoğunlaşmıştır: Birincisi, güçlü devlet-zayıf toplum yapısı ve ordunun buradaki belirleyiciliği; ikincisi, demokratik sivil toplumu oluşturacak koşulların varlığı ve devlet-sivil toplum ilişkisinin demokratik hale getirilmesidir (Kaldık, 2018: 2541).

Türkiye’nin siyasal tarihinde, devletin toplum karşısındaki özerkliği hep daha fazla olmuş ve devlet, toplumsal yapıya göre daha güçlü olmuştur. Devlet, toplumun somut çıkarlarından ziyade belirli soyut çıkarlara önem vermiştir. Yani toplumun, devlet tarafından sürekli olarak biçimlendirilmesi gerektiği anlayışı mevcut olmuştur (Kaldık, 2018: 2543). Türkiye’de modernleşme, ulus devlet temelli ve ulus devletten toplumsal yaşama doğru, bir başka deyişle, yukarıdan aşağıya doğru hareket eden, siyasal, ekonomik ve kültürel bir modernizasyon sürecini içermektedir. Bu durum, Türkiye’de devlet denetimi dışında bir örgütsel yaşamın tarihsel olarak gelişmesinin en önemli engellerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (TÜSEV, 2006: 36). Böyle bir sistemde devlet, toplumun sivil dinamiklerinin ve katılım mekanizmalarının da yer aldığı siyasal bir rekabet ortamında tabandan aldığı güç ve yetkilerle şekillenen bir yapı yerine; verili bir kategori olarak geçmişten bu yana varlığını sürdüren, mutlak güç sahibi, bireylere hayat hakkı bahşeden, hatta gerek duyulduğunda sivil toplumu bile var eden ve denetleyen bir güç olarak algılanagelmıştır (Saran, 2020). Bu bağlamda, devletin sivil toplumla ilişkisi sınırlı kalmıştır.

Sivil toplumun Türkiye’de tarihsel gelişimi ile ilgili ikilemli bir durum olduğu ifade edilebilmektedir. Sivil toplum, sadece siyasi alanın dışında yer alan örgütsel bir yaşam olarak düşünüldüğünde, Türkiye’de sivil toplumun oldukça uzun bir tarihe sahip olduğu söylenebilmektedir. Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme tarihi içinde, devlet-dışı örgütlerin ve örgütsel yaşamın önemi, 19. yüzyılın ikinci yarısına, geç Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanmaktadır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu içinde hayırseverlik kurumu olarak ortaya çıkan vakıflar, hem devlet-dışı bir örgütsel yaşam alanı oluşturmakta hem de yaptıkları hayırseverlik faaliyetleri içinde siyasi ve ekonomik yaşam alanlarının dışında bir toplumsal dayanışma ilişkisi yaratmaktadırlar (TÜSEV, 2006: 35-

36). Bu dönemde örgütsel yaşam, daha çok, hak ve özgürlüklere karşı devlete ahlaki bir öncelik bahşeden ve görevleri temel alan vatandaşlık anlayışıyla gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde çok partili parlamenter sisteme geçiş de var olan örgütsel yaşamda ciddi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Demokrasiye geçiş, siyasi yaşamın sağ-sol ekseninde organize olmaya başlaması ve ekonomik hayatın belli bir seviyeye kadar liberalleşmesi gibi birtakım gelişmeleri beraberinde getirdiyse de kültürel ve toplumsal yaşam alanlarında devletten bağımsız bir sivil toplum var olamamıştır (Keyman, 2006: 26-27). Sivil toplum, daha kapsayıcı olarak, devletin ve ekonominin dışında, üzerinde devlet denetimi olmayan, gönüllü bir temelde katılımcılığı ve demokratikleşmeyi amaçlayan örgütsel bir yaşam olarak düşünüldüğünde, Türkiye'deki tarihinin daha kısa olduğu söylenebilmektedir. Bu anlamda bir sivil toplum, 1980'ler sonrası dönemde, özellikle 2000'li yıllarda niceliksel ve niteliksel artış göstererek, Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşme süreçlerinde yaşanan krizlerle önem kazanmıştır (TÜSEV, 2006: 36). Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar ağırlıklı olarak devlet denetimi altında hareket eden, 1980'ler ve 1990'larda Kürt sorunu, İslami kimliğin siyasallaşması sorunu gibi kimlik siyasetlerinin gölgesinde kalan bir sivil toplumun, 2000'li yıllarda görece özgünlük kazanması ve toplumda yaygınlaşması, Türkiye'de sivil toplumun genel bir tablosunu çizmektedir (Keyman, 2006: 68).

Türkiye'de sivil toplumun, özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren önem kazanmaya başladığı söylenebilmektedir. Ekonomide serbest pazar temelli ihracata dönük sanayileşmeye geçiş, siyasal ve kültürel yaşamda ortaya çıkan dinsel ve etnik temelli kimlik talepleri ve küreselleşme sürecinin başlaması, Türkiye'de sivil toplumun devlet denetimi dışında gelişmesini sağlayan etkenler olmuştur (TÜSEV, 2006: 37). 1992 yılında Rio Konferansı'ndan sonra gerçekleştirilen Habitat Konferansları Türkiye'ye yansımış, 1996 yılındaki 2. Habitat Konferansı'ndan sonra artan Yerel Gündem 21 etkinlikleri sivil toplumu öne çıkarmıştır (Kaldık, 2018: 2541).¹⁹

¹⁹Gündem 21, kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen "sürdürülebilir kalkınma" kavramının hayata geçirilmesine yönelik bir eylem planıdır. Gündem 21'in çıkış noktası, Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da yapılan ve "Yeryüzü Zirvesi" olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır. Gündem 21'in başarıyla uygulanmasından öncelikle ve esas olarak hükümetlerin sorumlu olacağı belirtilmekle birlikte, bu sürece halkın ve hükümet dışı kuruluşların katılımının önemi ciddiyetle vurgulanmıştır (<http://habitat.org.tr/gundem21/40-gundem21/47-gundem-21.html>, erişim: 15.12.2020).

2000’li yıllara gelindiğinde, sivil toplum bağlamındaki önemli değişim ve dönüşümlerin başında, yaklaşık 20 bin insanın ölümüne yol açan 1999 Marmara Depremi ve onu izleyen Kaynaşlı Depremi gelmektedir. Marmara Depremi, hem arama-kurtarma çalışmaları hem de insani yardımlar temelinde toplumda, sivil topluma karşı ilgi ve güveni arttırmıştır. Türkiye’nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin belirginleşmesi ve yoğunlaşması; devletin, ekonomik, siyasi ve kültürel düzeylerde girdiği meşruiyet krizleri ve siyasi partilere karşı azalan toplumsal destek, 2000’li yıllarda, Marmara Depremi’nin yanı sıra, sivil toplumun gelişimine katkıda bulunan diğer süreçler ve toplumsal olaylardır (TÜSEV, 2006: 38).

Türkiye’de sivil toplum konusu gündeme geldiğinde, her ne kadar öncelikle zayıflıkları sıralama eğilimi söz konusu olsa da sektörün artan gücü, genişleyen faaliyet alanları ve sosyo-ekonomik sorunları çözmeye yönelik başarılı girişimler göz ardı edilmemektedir (TÜSEV, 2006: 117). Son yıllarda, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin artan çeşitliliği, sayıları az olsa da maddi kaynaklarını ve zamanlarını ciddi derecede bu kuruluşlara ayıran kişilerin özverileri, yapılan araştırmalar sonucu halkın yarısından fazlasının sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine yönelik olumlu görüşleri, halkın sağlık ve eğitim ihtiyaçlarına yönelik birçok sivil toplum kuruluşu tarafından sağlanan kaliteli hizmetler, devletin sivil topluma yönelik olumlu yasal reformlar ve iş birliği sağlamaya yönelik yeni mekanizmalar oluşturması; sivil toplumun gelişen güçlü yanlarının örnekleri olarak sayılabilmektedir (TÜSEV, 2006: 117-118). Ancak gelişmekte olmasına rağmen, yapısından, etkisi ve değerlerine kadar, halen önemli sorunlar ve zayıflıklar taşımaya devam ettiği de görülmektedir. Türkiye’de sivil toplumun, henüz gelişiminin erken aşamalarında olduğu ve hızlı bir değişim sürecine girdiği göz önüne alınırsa, sivil toplum kuruluşlarının değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmaları doğal bir süreç olarak karşılanabilmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı başlıca kısıtlayıcı etkenler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilmektedir (TÜSEV, 2006: 118-119, Keyman, 2006: 67-68):

- Bireysel katılım: Türkiye nüfusuna oranla ülke genelindeki sivil toplum kuruluşlarının sayısının ve coğrafi dağılımlarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 82 milyon nüfuslu Türkiye’de, yaklaşık 125 bin vakıf ve dernek bulunmakta ve büyük şehirlerde yoğunluk göstermektedir. Bu durum, Türkiye’de

örgütsel yaşamın kısıtlı yapısına işaret etmektedir. Son yıllarda güçlü ve etkin bir grup sivil toplum kuruluşunun ortaya çıkmasına rağmen, halkın geneli sivil toplum hareketinden kopuk kalmaktadır. Vatandaşlar, yakınlarına ve akrabalarına yardımda bulunma eğilimine devam etseler de sivil toplum kuruluşlarına bağış yapmak ya da üye veya gönüllü olarak destek vermek çok yaygın bir eğilim değildir.

- Kurumsal kapasite: Pek çok sivil toplum kuruluşu, kapasite geliştirme ve kaynak oluşturma konusunda sıkıntı çekmektedir. Bireysel bağışlar ve üye aidatları, sivil toplum kuruluşlarının temel mali kaynak girdilerini oluştururken, oran olarak düşük kalmaktadırlar. Daha gelişmiş sivil toplum kuruluşları, programlarına artan talep karşısında genişleme ve sürdürülebilirlik konularında mücadele vermektedirler. Sivil toplum kuruluşlarına yönelik bazı kapasite ve destek programları olsa da halen arzın talebi karşılaması noktasında sıkıntılar bulunmaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının içinde bulunduğu kaynak sıkıntısı, sivil toplum kuruluşlarının kalifiye ve profesyonel personel almalarını engellemekte ve kapasite yetersizliğini bir kısır döngü haline getirmektedir.
- Sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliği: Son yıllarda ortak amaçlar için çalışan sivil toplum kuruluşu platformlarında sayıca bir artış gözlenirse de genel olarak, sivil toplum kuruluşlarının aralarında sınırlı bir iletişim ve iş birliği düzeyi bulunmaktadır. Ayrıca, etkileşim ve bilgi paylaşımı fırsatlarının azlığı sebebiyle uluslararası mukabillerden de kopukluk yaşanabilmektedir.
- Güven eksikliği: Gerek vatandaşların birbirleri arasındaki gerekse devlet ile vatandaşlar arasındaki güven eksikliği, ortak amaçlar için bir araya gelmesine ve sivil toplumun gelişmesine engel teşkil edebilmektedir.
- Devlet-sivil toplum ilişkileri: Son yıllarda devlet-sivil toplum ilişkilerinde olumlu gelişmeler olmakla birlikte, bu gelişmelerin sürekliliği, uygulamadaki eksiklikler vb. hususlar endişe verici olmaya devam etmektedir. Ayrıca, devletle diyalog ve iş birliği mekanizmalarının tüm sivil toplum kuruluşlarına eşit erişim imkânı sağlayıp sağlamadığı ve belirli bir grup sivil toplum kuruluşunu ön plana çıkarıp çıkarmadığı kontrol edilmelidir.
- Sivil toplum kuruluşlarının şeffaflığı ve hesap verebilirliği: Sektörün geneli için söylenemese de sivil toplum kuruluşlarının özellikle iç ve dış şeffaflık ve hesap

verebilirlik ilkelerini yeterince benimsememiş olmaları sektörü zayıflatan bir etmen olmaktadır.

Türkiye’de devletin, devlet dışı aktörleri nasıl düzenlediğine ve eylemlerinden sorumlu tuttuğuna ilişkin çok az veri bulunmaktadır. İnanç temelli sivil toplum kuruluşlarının belirli bağış türleri yoluyla ne kadar fon sağladığına ve bağışların nasıl harcandığına dair kamuya açık veriler mevcut değildir. Bu nedenle, bu kuruluşların hem hayır faaliyetlerini yönetmede hem de uygun yararlanıcıların kim olması gerektiğini belirlemedeki rollerine ve sorumluluklarına çok az dikkat çekilmektedir. Bu durum, hem mali denetimlerdeki hem de faaliyetlerin sağlam bir hesap verebilirlik çerçevesinde kamu denetimine sunulmasındaki şeffaflık eksikliğini göstermektedir (Morvaridi, 2013: 316). Morvaridi’ye göre Türkiye örneği, devlet, sivil toplum ve özel sektör arasındaki sınırların, kimlerin yoksullar adına hareket edip haklarını koruduğu artık belli olmayacak şekilde bulanıklaştığını göstermektedir (Morvaridi, 2013: 317).

Türkiye’de İçişleri Bakanlığı’nın verilerine göre, halen Türkiye’de 78 bin dernek faaliyet göstermektedir. Ülke nüfusuna oranlandığında yaklaşık 900 kişiye bir dernek düşmekte; birden fazla üyeliği olan bireyler de düşünüldüğünde tüm derneklerin toplam üye sayısı 7,5 milyon civarına tekabül etmektedir. Bu da nüfusun yaklaşık % 10’luk bir bölümünün, dernek üyeliği yoluyla örgütlü faaliyetlere ve sivil topluma katıldığı anlamına gelmektedir. Ancak gelişmiş Batı toplumlarıyla karşılaştırıldığında bu oranların oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Örneğin nüfusu 5,5 milyon olan Danimarka’da derneklerin toplam üye sayısı 18 milyon civarındadır. Yani Türkiye’de on kişi ortalama bir dernek üyeliği elde ederken, bir Danimarka vatandaşı ortalama üç derneğe üye olmaktadır (Saran, 2020). Dolayısıyla sivil toplum, Türkiye’de, köklerini sağlam bir şekilde toplumun çok eskiden gelen geçmişinden almakla birlikte; çeşitli siyasi, bürokratik, kültürel çıkmazlar ve engeller yüzünden, günümüzde halen mevcut potansiyelini ne yazık ki açığa çıkaramamış üstündeki tozların silklenmesini bekleyen bir alandır.

2.2. Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele

Bu bölümde, sivil toplum yoksulluk ilişkisini daha ayrıntılı olarak değerlendirebilmek bakımından, öncelikle, genel olarak yoksulluk kavramının kavramsal çerçevesi, yaklaşımları, Dünya’da ve ülkemizde güncel görünümü üzerinde durulmaktadır. Sonrasında, yoksullukla mücadele yaklaşımları ve uygulamada yaşanan zorlukların ardından, sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadeledeki rollerinin nasıl biçimlendiğine yer verilmektedir.

2.2.1. Kavramsal Çerçeve: Tanım, Nedenler, Yaklaşımlar

Bir kimseyi “yoksul” olarak adlandırmak ne anlama gelir? Bireyler ve toplumlar, bu soruyla sürekli karşı karşıya gelmekte ve verilen yanıt toplumdaki herkesi etkilemektedir. Yoksulluk kavramı her zaman gözlemlenen durumla standart (normatif) durumun karşılaştırılmasını gündeme getirir (Aktan ve Yaşar Vural, 2002: 2). Yoksul olan ile olmayanın durumu; haklar, sorumluluklar, otorite, statü ve damgalanma gibi bir dizi konuyu da beraberinde getirmektedir (Singer, 2018: 231). Her disiplin, bir çalışma nesnesi olarak yoksulluğu farklı biçimlerde inşa etmektedir. Örneğin, iktisatçıların önemli bir kısmı için yoksulluk, bireyler ve onların gelirleri ile ilgili bir sorun iken; sosyologların önemli bir kısmı için ise yoksulluk, toplum ve toplumsal olan ile ilgili bir sorun olarak görülmektedir. (Yılmaz, 2011: 129). Dolayısıyla yoksula ve yoksulluğa ilişkin üzerinde görüş birliğine varılmış tanımlar yapmak mümkün olmamış; bu tanımlar, değişik bakış açıları, kıstaslar ve değer yargılarına göre zaman içerisinde farklılık göstermiştir. Ancak yoksullukla mücadelenin ilk adımı sorunu tanımlamak olduğundan, bilim insanları birtakım objektif kriterler üzerinden yoksulluğu, nedenleri, ölçümü, kapsamı vb. yapısal unsurları ile ortaya koymaya çalışmışlardır.

Yoksulluğun nedenlerinin sorgulanması oldukça eski bir uğraştır. Yoksulluğun yaşandığı zaman ve mekâna bağlı olarak yoksulluğun nedenlerinin de değişmesi doğaldır. Çeşitli sosyal bilim alanlarının konuya bakışını yansıtan ve yoksulluğu çeşitli yönleriyle ele alan fazla sayıda kuram bulunmaktadır (Şenses, 2006: 145).²⁰ Bunlardan birincisi, yoksul

²⁰Çalışmanın kapsamını aşacağı düşüncesiyle literatürde yer alan fazla sayıda yoksulluk kuramının hepsine çalışmada yer verilmesi gerekli görülmemiştir. Ancak konu hakkında ayrıntılı bilgi için, yoksulluk kuramlarını davranışsal, yapısal ve politik olmak üzere, üç geniş kuram ailesinde kategorize ederek ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Brady, 2019.

kişilerin niteliklerine yoğunlaşarak yoksul bireylerin patolojik özelliklere sahip olduğunu savunmaktadır. Bir diğer yaklaşım, toplumdaki farklı grup ve cemaatler arasındaki farklılıklara vurgu yaparak yoksulluğu, bazı alt-kültürlere içkin bir olgu olarak sunmaktadır. Kurumsal uygulamalara ilişkin sıkıntıları öne çıkaran ve ilgili politikaları yürütenleri merkeze koyan yaklaşımların yanı sıra bir diğer yaklaşımda, yoksulluğun nedenlerinin genel olarak yapısal ve konjonktürel olarak sınıflandırılabilirdiği görülmektedir (Balaban, 2014: 108-109). Singer, yoksulluğun nedenlerini anlamak ve dolaylı olarak yoksulluğa verilecek uygun tepkileri belirlemek için iki temel analitik ayrım kullanmaktadır: Konjonktürel ya da tesadüfî yoksulluk, hastalık, yaralanma, doğal afetler ve savaş vb. sebeplerden ortaya çıkmaktadır. Böyle olaylar, normal koşullarda kendi kendine yeterli olan insanları bile yoksul düşürebilir; büyük ölçüde önceden kestirilemez ve kaçınılmazdır. Yapısal yoksulluk ise uzun vadeli bir olgudur; zaman zaman konjonktürel yoksullukla bağlantılı olabildiği gibi ondan daha karmaşıktır. Değişen demografik veya ekonomik döngüler, topraksızlık veya işsizlik, gençlik, çocuk doğurma ya da yaşlılık gibi hayat evreleri, pazarlanabilir becerilerin eksikliği veya cinsiyet, yaş ya da ırka karşı önyargıların neden olduğu ya da devam ettirdiği bir mahrumiyet durumudur. Yapısal yoksulluk, konjonktürel yoksulluğu dindirmede çoğu zaman son derece önemli olan acil yardımdan daha karmaşık ve daha uzun vadeli çareler talep etmektedir (Singer, 2018: 232-233). Konjonktürel olaylar, yapısal değişikliklere yol açıp bir nesilden daha uzun sürecek yoksulluğa da neden olabilmektedir. Dolayısıyla, yoksulluğun sebepleri ayrı ayrı sınıflandırılabilirken; münferit sonuçları her zaman birbirinden ayırt edilemeyebilmektedir (Singer, 2018: 234).

Yoksulluğun tanımlanmasında ve buna bağlı olarak ölçümünde birkaç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, temelleri 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan, başta gıda olmak üzere, temel ihtiyaçların asgari düzeyde karşılanabilmesi için gerekli gelir/tüketim esasına dayalı yoksulluk yaklaşımıdır. Gelir ve tüketim harcamaları, bireysel refahı tam olarak yansıtmadaki sınırlamalarına rağmen, tek boyutlu olduğu için daha isabetli hesaplamalara ve tahminlere izin verdiğinden, yoksulluk hesaplamalarında halen yaygın olarak kullanılmaktadır (Robeyns, 2005: 32). Gelir/tüketim harcamaları kıstaslarına dayalı yoksulluk yaklaşımı *mutlak yoksulluk* çizgisi (sınırı) yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksullar, genellikle, ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olamama durumu üzerinden tanımlanmaktadır. Çeşitli değer

hükümleri için içine girse de bu yaklaşımda yoksulluk çizgisi, bireylerin kendi değerlendirmeleri sonucu değil; uzmanların üzerinde anlaştıkları ihtiyaçlar hiyerarşisine göre saptanmış mal ve hizmetlerin satın alınabilmesi için gerekli en az maliyet üzerinden hesaplanmaktadır. Mutlak yoksulluk yaklaşımının, yalnızca gıda harcamaları üzerine odaklanan “dar” anlamı bulunduğu gibi, barınma, giyim, eğitim vb. ihtiyaç harcamalarını da kapsayan “geniş” anlamı da bulunmaktadır (Şenses, 2006: 63-64). Öte yandan, yoksulluğun göreceli bir kavram olduğuna ilişkin görüşler bağlamında *göreceli yoksulluk* kavramı ortaya atılmış ve bu bağlamda yoksulluk, bir kişinin veya grubun yaşam düzeyinin, kendisinden daha yüksek bir gelire sahip referans grubunun geliriyle karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk ayrımı hesaba katıldığında, yoksulluk ölçümlerinde farklılık ortaya çıkmaktadır. Zira mutlak yoksulluk kavramına göre bir toplumda hiç kimse yoksul olmayabilir; oysa yoksulluğu bir eşitsizlik meselesi olarak alan ve bazı uygulamalarında gelir dağılımıyla doğrudan ilişkilendiren göreceli yoksulluk kavramına göre toplumda her zaman yoksul olan bir kesim bulunacaktır (Şenses, 2006: 90-91). Göreceli yoksulluk ölçümleri özellikle, mutlak yoksulluğun daha küçük bir sorun haline geldiği ve yaşam standartları ile sosyal dışlanma arasındaki farklılıkların daha fazla önem kazandığı gelişmiş ekonomilerde daha yaygın olarak kullanılma eğilimindedir (OECD, 2018/13: 25).

İkinci yaklaşım, 1980’li yılların sonundan itibaren önem kazanan ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde geliştirilen, kişi başına gelir yanında çeşitli sağlık ve eğitim göstergeleri esasına dayalı *insani gelişme yaklaşımı*dır. Bu yaklaşım çerçevesinde oluşturulan İnsani Gelişme Endeksi, yoksulluğun temel boyutlarını kapsamına almaktadır. Yoksulluğu gelirle ölçmek yerine, yoksunluğun en temel boyutlarının göstergelerini kullanmaktadır: Kısa yaşam süresi, temel eğitimden yoksunluk ve kamusal ve özel kaynaklara erişimden yoksunluk (Metin, 2014: 6320). İnsani Gelişme Endeksi’nden daha sonraları, İnsani Yoksulluk Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi olarak iki versiyon daha türetilmiştir. İnsani Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi’nden farklı olarak, sağlanan gelişmenin dağılımını ve geriye kalan yoksulluğun miktarını yansıtmayı amaçlamakta ve ekonomik kaynaklara erişim derecesinin göstergesi olarak, kaliteli su kaynaklarına erişim ve çocukların beslenme düzeyini ön plana çıkarmaktadır. Bütün ölçütlerde olduğu gibi, İnsani Yoksulluk Endeksinin de veri ve kavram anlamında zayıf yönleri bulunmaktadır. İnsani yoksulluğu bütünüyle yansıtmamasına rağmen, İnsani Yoksulluk Endeksi yoksulluğun ölçülmesinde önemli bir

katkı sunmaktadır. Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi ise, adından da anlaşılacağı gibi, yoksulluk konusuna toplumsal cinsiyet temelinden yaklaşmakta ve İnsani Gelişme Endeksi'nde yer alan temel göstergeleri kadınların ve erkeklerin ulaştıkları oranlar kapsamında değerlendirmektedir (Şenses, 2006: 103).

Üçüncü yaklaşım ise, yoksulların kendi yaşam koşullarını değerlendirmelerini ve onların önemsedikleri toplumdan dışlanmışlık, siyasal güç eksikliği ve gelir dalgalanmaları gibi risk unsurlarını esas alan *katılımcı yoksulluk yaklaşımı*dir. Kapasite yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşım²¹, yoksulluğa ilişkin kavrayışı zenginleştirmiş; kaynak temelli yaklaşımların sınırlarını ortaya koyarak kavramı çok yönlüleştirilmiş ve ancak kişinin değer verdiği bir yaşamı yaşayabilmesine olanak tanıyan bir sosyal-siyasal yapının, yoksulluğun olumsuz etkilerini ortadan kaldıracaklarını ileri sürerek, sorunun siyasal bir bakış açısından ele alınmasının önünü açmıştır (Yılmaz, 2014: 463). Kapasite yaklaşımı, yoksulluğun, gelir düzeyinin düşüklüğüyle yakından bağlantılı olabildiğini reddetmez. Ancak bununla birlikte, erken ölümler, kronik hastalıklar, okur-yazar oranlarındaki düşüklükler, siyasal katılımdan ve serbestçe ifade imkânından yararlanamama gibi durumlarda kendini gösteren temel kapasitelerden yoksunluklar da yoksulluk olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bir kişinin “kapasitesi”, o kişinin başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini anlatmaktadır (Sen, 2004: 35-108). Dolayısıyla, hem kişinin kendince en değer verdiği hayat tarzı olarak kişisel yaklaşımı hem de bu hayata ulaşabilmek için gerekli işlevsel araçlara sahip olabilmesi bir bütün halinde yoksulluk ile ilişkili hale gelmektedir.

Katılımcı yoksulluk yaklaşımları içinde değerlendirilebilecek *sosyal dışlanma* kavramı da bireylerin kendi aileleri ve içinde yaşadıkları toplumla sosyal bağlarının zayıflaması veya ortadan kalkması olarak tanımlanabilmektedir. Kavram, iktisadi ve sosyal boyutları birlikte kapsamaktadır. Sosyal açıdan dışlanmış olan birey ve hane halkı, kendi geçimini sağlamaya yetecek bir gelir elde etme olanağından yoksun kalmakta, üretim ve işgücü piyasalarına katılımında sorunlarla karşılaşmakta ve varlığını sürdürebilmek için gerekli olan varlık ve kaynaklara erişememektedir. Sosyal dışlanma, zaman zaman temel insan hak ve

²¹Kapasite yaklaşımı, Amartya Sen'in Nobel Ekonomi Ödülü'ne layık görüldüğü 1998 yılında yayınladığı *Development as Freedom (Özgürlükle Kalkınma)* adlı çalışmasında ele aldığı ve yoksulluğu, sadece gelir yetersizliği temelinde değil, temel insani kapasitelerden yoksunluk bağlamında da tartışarak uluslararası kalkınma gündemine yeni bir bakış sunduğu yaklaşımıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sen, 2004.

özgürlükleri ile vatandaşlık haklarından dışlanma ile de ortaya çıkabilmektedir. Bazı durumlarda bireyler, yaşamlarını sürdürebilmek için belirli kişilerin, toplulukların ve kurumların desteğine bağımlı hale gelebilirler. Yoksullar, fiili hayatta, sosyal dışlanma ve bağımlılık nedeniyle, sosyal meseleler konusunda alınan kararlarda diğer kişilerle eşit hak ve yetkiye sahip olamamaktadırlar (Aktan ve Yaşar Vural, 2002: 12).

Bu yaklaşımlar içinde birincisi, ölçüme en elverişli, üçüncüsü ise en kapsamlı tanım olmakla birlikte öznel unsurlar içerdiği için nicelleştirmeye en az elverişli olanıdır (Şenses, 2004: 14). Nesnel yaklaşımlar, belirli bir zamanda gelir, tüketim harcamaları, kalori miktarı gibi daha somut ve ölçülebilir kıstaslar üzerinde yoğunlaşırken; daha çok iktisat dışındaki sosyal bilimlerin benimsediği öznel ve katılımcı yaklaşımlar, yoksulluğun bir süreç olduğu noktasından hareketle, asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıkları konusunda yoksulların kendi algılarını öne çıkarıp yoksulların kendi bakış açılarını da yoksulluğun belirlenmesi sürecine dâhil etmektedirler (Şenses, 2006: 93). Yoksulluğun tanımlanmasında, genel bir tutarlılıkla, çok boyutluluğun kabulü söz konusuysa; öte yandan uygulamada, parasal yaklaşım hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki analizlerde çoğunlukla baskınlığını korumaktadır (Ruggeri Laderchi, Saith ve Stewart, 2003: 3).

Yoksulluğun farklı tanımları, ölçüm için farklı kriterler kullanılmasını, potansiyel olarak farklı bireylerin ve grupların yoksul olarak tanımlanmasını ve yoksulluğun azaltılması için farklı politika çözümlerinin kullanılmasını gerektirdiğinden, yoksulluğun nasıl tanımlandığı önemlidir (Ruggeri Laderchi ve diğerleri, 2003: 3). Yoksulluk profilinin, yoksulluk düzeyinde zaman içinde meydana gelen değişimlerin, yoksullukla mücadele politikalarının etkisinin belirlenebilmesi için hemen her durumda nicel ölçütler gerekmektedir (Şenses, 2006: 106). Ancak günümüzde yoksulluk kavramı, geçmişteki gibi kıt kaynaklardan ziyade, gelirin ve kaynakların adaletsiz dağılımından kaynaklanmaktadır; dolayısıyla bu sorunu, insan hakları, sosyal devlet, demokrasi, ekonomik sistem, gelir ve kaynak dağılımı, zengin ülkelerin sorumluluğu gibi çok yönlü ele almak kaçınılmaz hale gelmektedir (Koray, 2010: 2). Günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluğun farklı boyut ve çeşitleriyle küresel bir sorun olarak varlığını sürdürmesi bu çok yönlü bakışın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.2.2. Dünya’da Yoksulluğun Görünümü

1980 sonrası neo-liberal süreçte dünya çapında yoksulluk araştırmalarının oldukça hız kazandığı görülmektedir. Bunun altındaki nedenler çeşitlendirilebilmektedir. İlk olarak, gelişmekte olan ülkeler açısından bir geçiş ekonomisi modeli öngören modernleşme okulunun²² etkilerinden söz edilmektedir. İkinci olarak, toplumsal entegrasyon kanallarını önemli ölçüde ortadan kaldıran koşullar nedeniyle (formel istihdamın daralması ve kurlsız hale gelmesi, enformel istihdam koşullarının kötüleşmesi, geleneksel dayanışma ağlarının parçalanması gibi), marjinalleşmiş bir tabakanın, “yeni yoksulluğun” gelişmekte olduğu gerekçe gösterilmektedir. Üçüncü faktör ise, aslında her ikisinin toplamı olarak da görülebileceği gibi, sermaye birikiminin yarattığı yeni zenginleşme süreci, sınıf temelli eşitsizlikleri meşrulaştıran toplumsal/siyasal mekanizmaları önemli ölçüde yok ettiği için, yoksulluğun, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelere güncel hale gelmesi şeklinde yorumlanabilmektedir (Özügurlu, 2006a: 55).

Günümüzde yoksul ve zengin ülkeler arasındaki eşitsizlik azalıyor mu? Yoksul ülkelerdeki insanlar ekonomik küreselleşmeden fayda sağlıyor mu? Çocuklar daha iyi bir gelecekle mi karşılaşacak yoksa mevcut kanıtlar aksini mi gösteriyor? Bu tipik sorulara verilen cevapların çarpıcı biçimde farklılık gösterdiği görülmektedir. Genel olarak, siyasi yelpazenin solunda yer alan bilim insanları, politikacılar ve sosyal aktivistler, bu soruları olumsuz yanıtlama eğiliminde iken; sağdaki çoğu ana akım iktisatçı, akademisyen ve politikacının, bu sorulara olumlu yanıt vererek, küresel yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili eğilimler hakkında çok daha iyimser değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir. Örneğin, bir yanda, “*zamanımızın temel gerçeğinin iktidar ve servetin yukarı doğru aktarılması olduğu*” yorumu yapılırken; diğer yanda The Economist’in (2004) “*hem*

²²Günümüz dünyasında az gelişmişlik/yoksulluk sorununa ilişkin yaklaşımların etkilendiği iki temel sosyoloji okulundan söz edilebilmektedir. Bunların ilki “modernleşme okulu” iken, diğeri modernleşme teorilerine tepki olarak doğmuş olan “bağımlılık okulu”dur. Modernleşme kuramları, yoksulluk ve gelişmemişlik sorununu ülkelerin kendi dinamiklerinde aramaktadır. Buna göre, yoksul ülkelerin kendi kültürel yapıları gelişmenin doğmasına izin vermemiş olabilir; bu ülkelerin kalkınmasının ise iç koşullarını düzeltmek ya da geleneklerinden koparmak ile mümkün olabileceği düşünülmektedir. Kalkınma sürecinde gelişmemiş ülkelere, bunun nedenlerini ülkelerin kendi içsel koşullarına atfeden modernleşme teorileri, özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda eleştiri almıştır. Buna karşılık olarak, Güney Amerika ülkelerinden bir kısım araştırmacı bağımlılık okulunu oluşturmuştur. Bağımlılık kuramları, temel olarak, az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin, başka ülkelere bağımlı oldukları için gelişemediklerini ifade etmektedir. Ülkelerin kalkınamamaları, kapitalizmin dünya ticaretinde yarattığı eşit olmayan ilişkilere bağlanmaktadır. Az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkeler, dünya ekonomisine eklenilerek kapitalizmin bir parçası haline getirilmekte ve gelişmiş ülkelere bağımlı kılınmaktadır (Uluocak ve İçağasıoğlu Çoban, 2011: 212-213).

küresel yoksulluğun hem de eşitsizliğin azaldığı ve sosyal aktivistlerin ve bazı bilim insanlarının, küresel kapitalizme karşı çıkararak yoksul insanlara zarar vermekten başka bir şey yapmadıkları” yorumu bulunmaktadır (Robeyns, 2005: 30-31).

Yoksulluğun azaltılması, son 20 yılda uluslararası gündemin üst sıralarında yer almış ve bu hedef 2000 yılında uluslararası kabul görmüş Binyıl Kalkınma Hedefleri²³ (Millennium Development Goals- MDGs) ve 2015 yılına kadar aşırı yoksulluğu²⁴ ve açlığı yarıya indirme sözü ile pekiştirilmiştir (OECD, 2018/13: 24).

2020 yılında yayımlanan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi²⁵ (ÇBYE) sonuçları, ilgi çekici biçimde 2010 yılında başlatılan süreçten itibaren çok boyutlu yoksulluğun azaldığına vurgu yapmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi sonrası, farklı senaryolara dayalı simülasyonlar üzerinden 70 gelişmekte olan ülkedeki ilerlemenin 3-10 yıl arası geriye gidebileceği ve küresel düzeyde 100 milyondan fazla insanın aşırı yoksulluğa sürüklenebileceği tahmini yapılmaktadır (UNDP, 2020: 1, UNDP, 2021: 6). ÇBYE’nin 2020 yılındaki güncellemesi, 28 düşük gelirli, 76 orta gelirli ve 3 yüksek gelirli olmak üzere 107 ülkeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda ÇBYE, gelişmekte olan bölgelerdeki son yoksulluk verileri için önemli bir kaynak olabilirken, gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizlikleri ve uçurumları hakkında fazla bir şey söyleyememektedir. Raporun çok boyutlu yoksul insanların % 92’sine ev sahipliği yaptığını belirttiği ülkelerdeki çok boyutlu yoksulluğun görünümünü veren temel bulguları aşağıda sıralanmaktadır (UNDP, 2020: 2-19, World Bank, 2021: 9):

- 107 ülkede 1,3 milyar insan (% 22) çok boyutlu yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu insanların % 82,3’ü aynı anda en az 5 göstergeden yoksunluk göstermektedir.

²³Binyıl Kalkınma Hedefleri, Eylül 2000’de yoksullukla savaşmak için, tüm dünyanın kabul ettiği 15 yıllık ortak bir gündemdir. Bu gündem ile yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak, ölümcül fakat tedavisi mümkün hastalıkları engellemek ve çocuklar için eğitim fırsatlarını genişletmek gibi kalkınma konularında ölçülebilir hedefler ortaya koyulmuştur (<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview.html>, erişim: 03.04.2021).

²⁴Yoksulluğun özel bir durumu olarak tanımlanabilen aşırı yoksulluk, gıda ihtiyacını dahi karşılayamayan insanların yaşadığı yoksulluk olarak tanımlanabilmektedir. Dünya Bankası, günlük 1,90 dolar sınırının altında gelire sahip olanları aşırı yoksul olarak kabul etmektedir (Yüksel Arabacı, 2017: 153).

²⁵2010 yılından bu yana Küresel ÇBYE, her bir kişinin yoksulluğunu, *sağlık* (beslenme, çocuk ölüm oranı), *eğitim* (eğitim yılı, okula devamlılık), *yaşam standardı* (pişirme yakıtı, sanitasyon, içme suyu, elektrik, konut, varlıklar) olmak üzere 3 eşit ağırlıklı boyut ve 10 gösterge üzerinden incelemektedir. Her bir kişi için örtüşen yoksunlukların niteliği ve kapsamı ile birlikte, uluslararası günlük 1,90 dolarlık yoksulluk sınırı dikkate alınmaktadır. Küresel ÇBYE’de 10 göstergenin 1/3’ü veya daha fazlasından yoksun kalan insanlar çok boyutlu yoksul sayılmaktadır. ÇBYE değeri 0-1 arasında değişmekte ve daha yüksek değerler daha fazla yoksulluk anlamına gelmektedir (UNDP, 2020: 4-5).

- Çocuklarda çok boyutlu yoksulluk daha yüksek oranlara ulaşmaktadır: Çok boyutlu yoksulların yarısı (644 milyon) 18 yaşın altındadır. 6 yetişkinden biri ile karşılaştırıldığında her 3 çocuktan biri yoksuldur. Çocuklar ve gençler (15-24 yaş), küresel yoksulların 2/3'sini oluştururken, payları en çok Sahra Altı Afrika'da belirgindir. Yüksek gelirli ekonomilerde ise yoksul kesimde yaşlıların payının arttığı farklı bir profil gözlemlenmektedir.
- Çok boyutlu yoksul insanların yaklaşık % 84,3'ü Sahra Altı Afrika'da (558 milyon) ve Güney Asya'da (530 milyon) yaşamaktadır.
- Çok boyutlu yoksul insanların % 67'si, çok boyutlu yoksulluk vakalarının ulusal olarak % 0-57, yerel olarak % 0-91 arasında değiştiği orta gelirli ülkelerde bulunmaktadır.
- Çok boyutlu yoksulların % 84,2'si çevresel şoklara karşı daha savunmasız oldukları kırsal alanlarda yaşamaktadırlar.
- Çok boyutlu yoksul olan her insan kritik bir gösterge kitlesi temelinde ayrılmaktadır. Örneğin, 803 milyon çok boyutlu yoksul insan birisinin yetersiz beslendiği bir evde yaşamakta; 476 milyonun evinde okula gitmeyen bir çocuk bulunmakta; 1,2 milyarın temiz yakıtı, 687 milyonun elektriğe erişimi bulunmamakta; 1,03 milyar insan ise standartların altında konutlarda yaşamaktadır.
- 107 milyon çok boyutlu yoksul insan 60 yaş ve üzerindedir.
- 65 ülkenin ÇBYE değerini önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Bu ülkeler, yoksulluk eğilimleri için incelenen 75 ülkenin nüfusunun % 96'sına ev sahipliği yapmaktadır.
- 4 ülke ÇBYE değerini yarı yarıya düşürmüştür. Hindistan (2005/2006-2015/2016) bunu ulusal düzeyde ve çocuklar arasında yaparak, çok boyutlu yoksul insanların sayısında (273 milyon) en büyük düşüşü yaşamıştır. Çin'in de dâhil olduğu 10 ülke ÇBYE değerinde yarıya yaklaşmıştır.
- İncelenen ülkelerin yaklaşık 1/3'inde çocuklar için çok boyutlu yoksullukta ya azalma olmamış ya da yetişkinlere göre çok daha yavaş bir düşüş görülmüştür.
- ÇBYE değerinde mutlak olarak en hızlı düşüşün görüldüğü ülkeler Sierra Leone, Moritanya, Liberya, Doğu Timur, Gine ve Ruanda olmuştur. Göreli yoksulluktaki düşüşün en hızlı olduğu ülke ise Kuzey Makedonya'dır. Onu sırasıyla Çin,

Ermenistan, Kazakistan, Endonezya, Türkmenistan ve Moğolistan takip etmektedir. Bu ülkelerin her biri ÇBYE değerini yılda en az % 12 oranında düşürmüştür.

- Sahra Altı Afrika'daki 14 ülkede, nüfus artışı nedeniyle ÇBYE değerleri düşmesine rağmen çok boyutlu yoksulların sayısı artmıştır.
- Ülkelerin ÇBYE değerlerini nasıl düşürdükleri, göstergeye ve yerel bölgeye göre değişmektedir.
- Çok boyutlu yoksulluk eğilimleri parasal yoksulluk eğilimleriyle eşleşmemektedir; bu da farklı itici güçlerin olduğunu göstermektedir.²⁶
- Pandemiden önce 17 ülkenin, eğilimlerin devam etmesi halinde 2015-2030 arasında yoksulluğu yarı yarıya azaltacağı öngörülürken; pandemi ile birlikte 18 ülke, en yoksulların bazıları da dâhil olmak üzere, bu yörüngeden çıkmıştır. 2020 yılı Küresel Gıda Güvencesi Endeksi (GFSI) de yoksulluk oranlarındaki düşüş oranları pandemi öncesinde zaten yavaşlarken, pandeminin bunu daha da kötüleştirdiğini ve muhtemelen son 20 yılda yoksulluğu azaltmada elde edilen kazanımları tersine çevirebileceğini vurgulamaktadır (<https://foodsecurityindex.eiu.com/>, erişim: 30.03.2021).

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) 2018 yılında Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Çin, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika olmak üzere, gelişen yedi ekonomiyi konu aldığı raporunda, bu ülkelerin tümünün geçtiğimiz on yıllarda aşırı yoksulluğu önemli ölçüde azalttıkları vurgulanmaktadır. Ancak Hindistan ve Güney Afrika'da aşırı yoksulluk seviyeleri halen yüksektir. Bununla birlikte, ulusal medyan gelirin % 50'sinin altında gelirle yaşayan insanların yüzdesi olarak ölçülen göreceli yoksulluk, gelişmekte olan ülkelere ve Latin Amerika ülkelerinde OECD ülkelerinin çoğundan daha yüksektir. Gelişmekte olan ekonomilerde göreceli yoksulluk oranları, OECD bölgesinden ortalama olarak iki kat ve sıklıkla en yüksek göreceli yoksulluk oranına sahip Meksika'dan (yaklaşık % 20) daha yüksektir (OECD, 2018/13: 11-25).

Servet eşitsizliğine bakıldığında, durumun daha da kötüye gitmekte olduğu ve gelişmiş ekonomilerde servet eşitsizliğinin gelir eşitsizliğinden daha görünür hale geldiği

²⁶ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm 2020 raporuna göre, günümüzde 630 milyonu aşkın çalışan, bir başka deyişle, dünyada çalışan nüfusun 1/5'i çalıştığı halde yoksuldur. Üst-orta gelirli ülkelerde çalışan yoksulluğu % 1 civarında iken, düşük-orta gelirli ülkelerde bu oran % 14, düşük gelirli ülkelerde ise % 40'lara kadar ulaşmaktadır (DİSK, 2021: 5).

görülmektedir. Dünya ülkelerinin çoğunda servet, belli aileler ve bireylerin elinde yoğunlaşmış durumdadır. Bu servetin küçük bir grubun elindeki birikimi diğerlerinin yoksunlaşması ile oluştuğundan, yoksulluk ve servet birbirleriyle oldukça bağlantılıdır (Zastrow, 2013: 170). OECD'nin 2018 yılında yayınladığı OECD ülkelerinde hane halkı servet eşitsizliğine ilişkin raporuna göre, servet eşitsizliği ortalamada gelir eşitsizliğinin iki katıdır. OECD genelinde hanelerin en zengin % 10'u toplam net servetin % 52'sine sahipken, toplam gelirin % 24'ü gelir dağılımının en tepesindeki insanların % 10'unun elindedir. Hane halkının en üst % 10'unun sahip olduğu net servet payı ile ölçülen servet eşitsizliği en yüksek Amerika Birleşik Devletleri'nde ölçülürken, onu Hollanda ve Danimarka takip etmektedir.²⁷ Servet eşitsizliğinin en düşük olduğu ülkeler ise Slovak Cumhuriyeti ve Japonya'dır (OECD, 2018/1: 7).

Yoksulluk sınırının üzerinde gelire sahip bireylerin 1/3'ünden fazlası ekonomik olarak savunmasızdır; yani işsizlik, ailenin dağılması, hastalık gibi nedenlerle meydana gelebilecek ani bir gelir kaybıyla başa çıkmak için yeterli mali kaynaklara sahip değildir. OECD ülkelerindeki bireylerin % 14'ü gelir açısından yoksulken, % 36'sı en az üç ay boyunca yoksulluk düzeyinde bir yaşam standardını sürdürmek için gereken likit finansal varlıklardan yoksundur. Bu sorunun yaygınlığı, % 62'lik oran ile Letonya'dan % 4'lük oran ile Kore arasında, ülkelere göre değişmekte ve büyük farklılıklar göstermektedir (OECD, 2018/1: 7).

Dünya Bankası'nın 2020 Yoksulluk ve Refahın Paylaşımı Raporu, küresel yoksulluktaki neredeyse çeyrek asır süren düşüşlerin ardından son on yıllardaki en kötü gerilemenin yaşandığını ortaya koymaktadır. Dünya çapında pandemiye bağlı iş kayıpları ve yoksunluk, milyonlarca “yeni yoksul” yaratarak küresel yoksulluk profilini kısmen değiştirirken, zaten yoksul ve savunmasız insanları da vurmaktadır. Rapor, yeni yoksulların aşırı yoksulluk içinde yaşayanlara göre daha kentsel, daha eğitimli ve tarım

²⁷En düşük net servete sahip haneler, gelirleri açısından mutlaka “yoksul” olarak nitelendirilmemektedir. Ortalama olarak, en düşük refah düzeyindeki hanelerin % 19'u ilk iki gelir diliminde yer almaktadır. En düşük net servet düzeyine sahip hanelerin varlıkları açısından mutlaka çok az şeye sahip olması da söz konusu değildir. Özellikle Hollanda, Danimarka, Norveç ve İrlanda'da en alt 1/5'lik refah diliminde yer alan bazı hanelerin önemli düzeyde varlıklara yüksek borç seviyeleri ile bir arada sahip oldukları görülmektedir. Hollanda, Danimarka ve Norveç, hem gelirlerine hem de varlıklarına göre yüksek borcu bulunan büyük hane halkı paylarına sahiptir. Bu durum, potansiyel olarak bu tür haneleri varlık fiyatlarındaki, faiz oranlarındaki veya kişisel koşullardaki değişiklikler nedeniyle önemli risklere maruz bırakmaktadır (OECD, 2018/1: 7).

sektöründe çalışma olasılıklarının daha düşük olduğu bir profil çizdiklerini vurgulamaktadır. Covid 19 pandemisi ile karşı karşıya kalan yeni yoksullarının çoğunun, kalabalık kentlerde yaşayacağı ve mevcut sosyal güvenlik ağlarının dışında kalan enformel işlerle uğraşacağı öngörülmektedir (World Bank, 2021: 1).

Rapora göre, 1990'lı yıllarda başlayan aşırı yoksulluktaki düşüş 2017 yılına kadar devam etmiş, ancak bu tarihten itibaren duraklamıştır. Küresel olarak aşırı yoksulluk, 1990'dan 2015'e çeyrek yüzyılda yılda ortalama % 1 puan düşerken, düşüş hızı 2013'ten 2015'e yavaşlayarak yılda % 0,6 puana, 2015-2017 arasında ise % 0,5 puana ulaşmıştır (World Bank, 2021: 2).

Rapor, tüm toplumlardaki görece yoksul insanların ekonomik kazanımlara katılımı ve yararlanmasındaki ilerlemenin ölçütü olarak "paylaşılan refah" kavramını kullanmaktadır. Paylaşılan refah, bir nüfusun en yoksul % 40'lık kesimine odaklanmakta ve ortalama hane halkının kişi başına düşen gelir veya tüketiminin yıllık büyüme oranı olarak tanımlanmaktadır. Yüksek düzeyde paylaşılan refah, refaha katılımın önemli bir göstergesi olarak görülmektedir. Buna göre, 2012-2017 yılları arasında 91 ekonominin % 74'ünde paylaşılan refah pozitif olmuş; Doğu Asya, Pasifik, Güney Asya gibi bazı bölgeler özellikle olumlu sonuçlar sergilemiştir. Bununla birlikte, paylaşılan refahtaki artışların ülke gelir kategorileri ve bölgeleri arasında eşit olmayan şekilde dağıldığı görülmektedir. Küresel anlamda ortalama paylaşılan refah endeksi 2012-2017 dönemi için % 2,3 iken, bu rakam geniş bir heterojenliği maskeleymektedir. Üst-orta gelirli ekonomiler ortalama % 2,9'luk bir paylaşılan refah yaşarken, bunu % 2,7 ile yüksek gelirli ekonomiler, % 1,8 ile düşük-orta gelirli ekonomiler ve % 0,2 ile de düşük gelirli ekonomiler izlemiştir. Kırılganlık, çatışma ve şiddetten etkilenen ekonomiler için durum daha da kötüdür. Paylaşılan refahın ölçülebildiği az sayıdaki bu ülkelerde ortalama sonuç nüfusun en alttaki % 40'lık hanenin gelirinde % 0,8'lik düşüş olmuştur (World Bank, 2021: 4).

Rapora göre tahminler, pandeminin etkisiyle 49 milyon ilave insanın aşırı yoksulluğa itileceği düşünülen Güney Asya'nın en çok etkilenen bölge olacağına işaret ederken; 26-40 milyon ilave insanın aşırı yoksulluğa sürükleneyeceği tahmin edilen bir sonraki bölgenin Sahra Altı Afrika olması beklenmektedir. Genel olarak temel senaryoda öngörülen yeni yoksulların ise yaklaşık 72 milyonunun (toplam yeni yoksulların 4/5'ünden fazlası) orta gelirli ülkelerde olacağı öngörülmektedir (World Bank, 2021: 5-6).

Yakın zamandaki büyük salgınlara ilişkin tarihsel veriler, bu olayların gelir eşitsizliğini arttırdığını ve temel eğitime sahip insanlar arasında istihdam olanaklarını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Rapor, Gini katsayısında²⁸ yıllık % 1’lik bir artış meydana gelirse, küresel yoksulluk oranının 2030’da % 8,6’ya yükseleceğini ve önümüzdeki yıllarda küresel durgunluk neticesinde kapsayıcı büyümenin, hakkında veri bulunan 91 ekonomiden 13’ü hariç tamamında düşeceğini göstermektedir (World Bank, 2021: 8).

Covid-19 pandemisi ve ekonomik krizin yanı sıra, silahlı çatışmalar ve iklim değişikliğinin de özellikle dünyanın bazı bölgelerinde yoksullaştırıcı etkilerinin yoğunlaşacağı öngörülmektedir. 2020 yılında kırılmalık, çatışma ve şiddetten etkilenmiş olarak sınıflandırılan 37 ekonomi, dünya nüfusunun yaklaşık % 10’una ev sahipliği yaparken, küresel yoksulların ise % 40’ından fazlasını oluşturmaktadır. Ancak en son Covid 19 pandemisi sonrası projeksiyonları, yeni yoksullar arasında bu kesimin payının azalacağına işaret etmektedir. Yeni kanıtlar, her ne kadar yeni yoksulların farklı özellikler taşıyabileceğini gösterse de halen küresel yoksulluk profilinin büyük bir bölümünü oluşturan kırsal kesimde yaşayanlar, çocuklar, eğitimsiz yetişkinler gibi savunmasız gruplar; pandemi, çatışma, iklim değişikliği gibi faktörlerden en yoğun şekilde etkilenecek kesimlerdir (World Bank, 2021: 11-13). Dolayısıyla bunlara verilen desteği azaltmadan yeni yoksullar için yeni ve özel politikalar uygulama, günümüzün yoksullukla mücadele politikalarındaki çifte zorluğa karşılık gelmektedir.

2.2.3. Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü

Türkiye’de 1990’lı yıllarda peş peşe yaşanan krizlerin ardından işsizlik artmış ve gelir dağılımı bozulmuştur. Özellikle 1994 ekonomik krizi sonrasında yoksulluk, sosyo-ekonomik yönleriyle daha görünür ve dikkat çeker hale gelmiştir. İstikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık gibi bir sarmal içerisine giren Türkiye ekonomisinde işsizlik, yapısal bir sorun haline gelmiş ve 1980’li yıllara kadar kırsal kesimde yaygın olan yoksulluk

²⁸Kişisel gelir dağılımını ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir dağılım ölçüsüdür. Bu oran büyüdükçe dağılımdaki eşitsizlik artıyor demektir. Gini ölçüsü 0-1 arasında değişir. Bir toplumda gelir adaletli olarak paylaşılmışsa Gini katsayısı 0’a eşit, toplumdaki geliri yalnız bir kişi almışsa Gini katsayısı 1’e eşit olmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/>, erişim: 13.12.2020).

sorunu kentsel alanlarda da görünürlük kazanmıştır. 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan ulusal ve uluslararası finans krizleri, yoksulluğu önemli bir sosyal riske dönüştürmüştür (Yıldırım, 2017: 248-249).

Türkiye’de yoksulluk sınırı ve yoksulluğun boyutları ile ilgili ilk resmi çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 14 Nisan 2004 tarihinde açıklanan 2002 Yoksulluk Çalışması’dır. Son olarak 2015 yılında gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarına göre, yoksulluk sınırı cari satın alma gücü paritesine göre 4,3 dolar olarak alındığında, 2014 yılında % 1,62 olan yoksulluk oranı, 2015 yılında % 1,58 olarak tahmin edilmiştir (TÜİK, 2016: 1).

Çizelge 3.3.: Cari Satın Alma Gücü Paritesi Cinsinden Yoksulluk Sınırlarına Göre Fert Yoksulluk Oranları, 2007-2015 (TÜİK, 2016: 1)

Yoksulluk Sınırları	Fert Yoksulluk Oranı (%)									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Kişi başı günlük 2,15 doların altı	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03	0,06	
Kişi başı günlük 4,3 doların altı	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62	1,58	

TÜİK, 2006 yılından itibaren, Avrupa Birliği’ne uyum çerçevesinde, gelir dağılımı yanında yaşam koşulları, sosyal dışlanma ve göreceli gelir yoksulluğu gibi konularda veri üretmek amacıyla Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasını uygulamaya başlamıştır. Araştırma, ülkedeki gelir dağılımına, yoksulluğun düzeyi ve kompozisyonuna, yaşam koşullarına ve sosyal dışlanmaya yönelik bilgilerin derlenmesinde önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/>, erişim: 13.12.2020).

En son açıklanan 2020 yılı araştırma sonuçlarına göre, en yüksek eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine sahip % 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 1,2 puan artarak % 47,5’e yükselirken, en düşük gelire sahip % 20’lik grubun aldığı pay 0,3 puan azalarak % 5,9’a yükselmiştir. Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,015 puan artış ile 0,410 olarak tahmin edilmiştir.²⁹ Toplam gelir içerisindeki en yüksek payı, % 47,1

²⁹Avrupa Birliği’ne üye ülke ortalamasında en yoksul ve en zengin kesim arasındaki kazanç farklılıklarının 5 kat olduğu görülmektedir. Türkiye, Avrupa ülkeleri içinde en yoksul % 20’lik kesim ile en zengin % 20’lik

ile bir önceki yıla göre 0,4 puan artan maaş ve ücret geliri almıştır. İkinci sırayı, % 21,8 ile önceki yıla göre 0,1 puanlık azalış gösteren sosyal transfer geliri alırken, bunu % 17,7 ile önceki yıla göre aynı paya sahip müteşebbis geliri takip etmiştir (TÜİK, 2021: 1-2).

Çizelge 3.4. : Yüzde 20’lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%), 2011-2020 (TÜİK, 2021: 1)

Anket yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Gelir referans yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
İlk % 20 (en düşük)	5,8	5,9	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9
İkinci % 20	10,6	10,6	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6
Üçüncü % 20	15,2	15,3	15,2	15,3	15,2	15	14,8	14,8	15,2	14,9
Dördüncü % 20	21,7	21,7	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1
Son % 20 (en yüksek)	46,7	46,6	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5

Toplumun genel düzeyine göre, belli bir sınırın altında gelire sahip olan bireyler görece anlamda yoksul sayılmaktadır. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin % 50’si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre, yoksulluk oranı 2020 yılında 0,6 puan artarak % 15 olmuştur. Medyan gelirin % 60’ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre yoksulluk oranı ise son yılda 0,6 puan artarak % 21,9 olarak gerçekleşmiştir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin % 40’ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre, yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 0,6 puanlık artış ile % 8,9 olarak gerçekleşmiştir. Medyan gelirin % 70’i dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre ise yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 0,5 puanlık artış ile % 29 olmuştur. Yoksulluk oranı en düşük haneler tek kişilik ve çekirdek aileler bulunmayan haneler olmuştur (TÜİK, 2021: 3-4).

Eğitim durumuna göre yoksulluk oranına bakıldığında, % 26,7 ile okur-yazar olmayan bireyler en yüksek yoksulluk oranına sahipken; bir okul bitirmeyenlerin % 25,7’si, lise altı

kesim arasındaki gelir farkının en fazla olduğu ülkedir. EUROSTAT verilerine göre, 2019 yılında Türkiye’de en zengin kesim en yoksul kesimden 8,3 kat daha fazla kazanmıştır. Avrupa Birliği’ne üye ülke ortalamalarında Gini katsayısı 0,307 iken, Türkiye’de bu oranın EUROSTAT verilerine göre 0,417 olduğu görülmektedir (DİSK, 2021: 2-3).

eğitlimlilerin % 14'ü, lise ve dengi okul mezunlarının ise % 8,3'ü yoksuldur. Yükseköğretim mezunları ise % 3,2 ile en düşük yoksulluk oranının gözlendiği grup olmuştur (TÜİK, 2021: 4).

Finansal sıkıntıda olma durumunu ifade eden maddi yoksunluk; çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu ile ilgili hane halklarının algılarını yansıtmaktadır. Burada yer alan dokuz maddenin en az dördünü karşılayamayanların oranı olarak tanımlanan ciddi maddi yoksunluk oranı, 2019 yılında % 26,3 iken 2020 yılı anket sonuçlarında 1,1 puan artarak % 27,4 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021: 4).

Dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanan sürekli yoksulluk oranı, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin % 60'ına göre son yılda ve aynı zamanda önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksul olan fertleri kapsamaktadır. Buna göre, 2020 yılı anket sonuçlarında sürekli yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 1 puan artarak % 13,7 olmuştur (TÜİK, 2021: 5).

Türk-İş, 1987 yılından bu yana düzenli olarak her ay gıda harcaması tutarını ve buradan hareketle açlık ve yoksulluk sınırını³⁰ açıklamaktadır. Türk-İş'in çalışmasında, dört kişilik bir ailenin, bilimsel olarak belirlenmiş beslenme kalıbı temel alınmaktadır. Günlük kalori ihtiyacının hesabında, hem yetişkin kişiler hem de genç ve çocuk nüfus dikkate alınmaktadır. Buna göre yetişkin erkek için 3500, yetişkin kadın için 2300, 15-19 yaş grubundaki erkek çocuk için 3200 ve 4-6 yaş grubundaki çocuk için 1600 kalorilik liste temel alınmaktadır. Türk-İş'in çalışması sonucu açıklanan yoksulluk sınırı tutarı, çalışanın eline geçmesi gereken ücret düzeyi değildir. Yoksulluk sınırı tutarı, ailenin yapması gereken insan onurunun gerektirdiği harcama düzeyi olarak haneye girmesi gereken toplam gelirin alt sınırını ortaya koyan bir gösterge olarak düşünülmektedir. Buna göre, Türk-İş tarafından hesaplanan açlık ve yoksulluk sınırı tutarları ile elde edilen gelir arasındaki fark,

³⁰Açlık sınırı, dört kişilik bir ailenin, sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için bir ayda gıda için yapması gereken asgari harcama tutarını tanımlamaktadır. Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamaların toplam tutarı ise yoksulluk sınırını ifade etmektedir (Türk-İş, 2021: 1).

çalışanların içinde bulunduğu yoksulluk durumunun boyutlarını ortaya koyan önemli bir gösterge olmaktadır (Türk-İş, 2021: 4-6). Türk-İş araştırmasının 2021 Kasım ayı sonucuna göre, dört kişilik bir aile için açlık sınırı 3.192 TL, yoksulluk sınırı 10.396 TL, bekâr bir çalışanın yaşama maliyeti ise aylık 3.903 TL olarak belirlenmiştir (Türk-İş, 2021: 1).

Gelir eşitsizliği ve yoksulluk, Türkiye’de yaşayanların % 71’ini borçlu hale getirmiştir. 2019 yılı TÜİK verilerine göre, 83 milyon 154 bin 997 kişilik ülke nüfusunun yalnızca % 28,9’unun borcu bulunmazken, % 71,1’i, yani 59 milyon 123 bin 203 kişi borçlu yaşamaktadır. Bu borçlanma, konut ve konut masrafları dışında kalan borçlanmadır (DİSK, 2021: 8). Yüksek borçlanma, kırılğan istihdam ve çalışma koşulları, Covid 19 pandemisinin vurucu etkisi, ülkemizde, son yıllarda yoksulluğun görünürlüğünü ve genişliğini hiç olmadığı kadar arttırmaya devam etmektedir. Bu nedenle, yoksullukla mücadele her zamankinden zor ve kompleks bir yapıya bürünmektedir.

2.2.4. Yoksullukla Mücadele Yaklaşımları ve Uygulama Sorunları

Yoksullukla mücadele etmek, bazı semptomların ılımlı bir şekilde hafifletilmesinden, insanların yoksulluktan tamamen kurtulmalarını sağlamaya çalışan radikal dönüşümlere kadar uzanan çabaları ifade etmektedir. Bu iki durum arasındaki geçiş nadiren ani olduğundan, yoksullukla mücadele etmek pratikte, öncelikle, bazı bileşenlerin ciddiyetini kademeli olarak ele alarak hafifletmek anlamına gelmektedir (FAO, 2006: 8).

Yoksullukla mücadeleye yönelik ayırım, pratik ve stratejik yaklaşımlar arasında yapılabilmektedir. Pratik değişiklikler, bireyler ve onların dışındaki çevre arasındaki ilişkilerin değiştirilmesiyle, yoksulluğun maddi yönlerini –çoğunlukla geçim ihtiyaçlarıyla ilgili olanları- ele almak için yoksul insanları içeren değişikliklerdir. Stratejik değişiklikler ise yerel ya da daha üst düzeylerde yoksulluğun dolaylı nedenlerini de ele almakta; yoksulların yanı sıra yoksul olma potansiyeli taşıyan insanları da içererek sosyal reforma odaklanmaktadır (FAO, 2006: 8). Yoksullukla mücadele, ekonomik yapı ile birlikte bürokratik yapı, siyasal yapı, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve bunların birbirleriyle ilişkisini içinde barındıran karmaşık bir alandır. Yoksullukla mücadele tedbirlerinin hemen hepsinde yer alan bir “inşa” unsuru – genellikle parasalcı, yapabilirlik, sosyal dışlanma yaklaşımlarında “dışarıdakiler” tarafından, katılımcı yoksulluk

yaklaşımlarında ise hem “dışarıdakiler” hem de “yoksulların kendileri” tarafından inşa edilen- vardır. Yoksullukla mücadele politikalarının oluşturulmasında başlangıç noktası, temel yoksulluk yaklaşımının belirlenmesi olmaktadır. Zira yoksulluk tanımlarının politikalar üzerinde doğrudan etkileri olacaktır. Örneğin, parasal bir yaklaşım (ekonomik büyüme veya yeniden dağıtım yoluyla) para gelirlerini arttırmaya odaklanmayı önerirken; yapabilirlik yaklaşımı, kamu mallarının sağlanmasına daha fazla vurgu yapma eğilimindedir. Sosyal dışlanma yaklaşımı ise yeniden dağıtım ve ayrımcılık karşıtı politikalar gibi dışlayıcı faktörlerin ortadan kaldırılması ihtiyacına dikkat çekmektedir (Ruggeri Laderchi ve diğerleri, 2003: 36-37).

Yoksullukla mücadele konusundaki yaklaşımların bir diğer sık yapılan ayrımı doğrudan ve dolaylı yaklaşımlar şeklinde olmaktadır (Şenses, 2006: 217-219). Yoksullukla mücadeleye ilişkin doğrudan (dolaysız) yaklaşımlar, başta beslenme, sağlık, eğitim ve konut gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere, yoksulların yaşam standartlarını ilgilendiren konulara yönelik olarak devletin uygulamaya koyduğu somut program ve politikaları ve bunlar aracılığıyla yoksul kesimlere sağlanan transferleri kapsamaktadır (Şenses, 2006: 219). Kaynakların yeniden dağıtımı, eşitsizliklerin giderilerek yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yeniden dağıtım, üretim faktörlerinin mülkiyetinin yaygınlaştırılmasından, kredi ve istihdam olanaklarının ve kamu harcamalarının kapsamlı bir biçimde yoksul kesimlere yönlendirilmesine kadar değişik biçimler alabilmektedir (Şenses, 2006: 227).

Doğrudan yoksullukla mücadele politikalarının etkinliği ve yoksulluğun azaltılmasındaki nihai başarısı için bazı koşulların sağlanması gerektiği öngörülmektedir. İlk olarak, yoksullukla mücadelenin genel kamuoyu tarafından öncelikli bir hedef olarak benimsenmesi ve bu yönde uygulanacak somut politika ve programların toplumda yaygın destek bulması gerekmektedir. İkinci olarak, bu politika ve programların hedeflediği yoksul kitle iyi belirlenebilmelidir. Son olarak ise, her kademede hızlı ve yerinde karar alabilecek bürokratik kadroların varlığı ve uygulamanın şeffaf ve açık olması önemli olmaktadır (Şenses, 2006: 240).

Yoksullukla mücadele konusundaki dolaylı yaklaşım ise ekonomik büyüme yolu ile yoksullukla mücadele edilmesini temel almaktadır. Ekonomik büyümenin yoksulluğun azaltılmasında etkili ve gerekli bir faktör olduğu konusunda yaygın bir görüş bulunmaktadır. Hızlı büyüme, uzun yıllar boyunca hem uluslararası kuruluşlar hem de

bağımsız araştırmacılar tarafından yoksullukla mücadelenin en etkili yolu olarak ileri sürülmüştür. Buna dayanak olarak, yakın zamanda özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinde gerçekleşen hızlı büyüme örnek olarak gösterilmektedir (Şenses, 2006: 221).

Büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişkinin iki ana unsuru bulunmaktadır: Birincisi, büyümenin yoksullukla yakından ilişkili olan eğitim ve sağlık gibi temel hizmetleri sunma kapasitesini ve istihdam olanaklarını arttıracak beklentisidir. İkincisi ise büyümenin gelir dağılımı üzerindeki etkisidir (Şenses, 2006: 222). Ayrıca büyüyen ekonomilerde yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak vergilendirme gibi kaynakların yeniden dağıtım politikalarının uygulanma şansının daha yüksek olması beklenmektedir (Zanbak, 2017: 2012).

Büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişki, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında literatürde geniş yer tutmuş, ancak konu hakkında net bir görüş birliğine ve sonuca ulaşamamıştır. Bir görüşe göre, büyümenin ilk dönemlerinde eşitsizlikler artış gösterse bile belli bir kişi başına gelir eşiği aşıldıktan sonra eşitsizliklerin azalacağı beklenmektedir. Böylelikle büyüme sonucunda ulaşılan yüksek ortalama gelir düzeyi ve bunun belirli bir eşiği aşmasının ardından gelir dağılımında beklenen iyileşme, büyümenin yararlarının yoksul kesimlere ulaşmasına olanak sağlayarak yoksulluğun azalmasına yardım edecektir (Şenses, 2006: 225). Ruggeri Laderchi ve arkadaşları, bu yaklaşımı, tüm teknelerin yükselebilmesi için deniz seviyesinin yükseltilmesine benzetmektedir (Ruggeri Laderchi ve diğerleri, 2003: 28). Ancak bununla birlikte, gelir dağılımı ile büyüme arasında sistematik bir ilişki olmadığını ileri süren, hatta hızlı büyümenin gerçekleştiği bazı yerlerde gelir dağılımının bozukluğuna dikkat çeken çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Büyümenin gelir dağılımı üzerindeki etkisi, ülkeler arasında farklılık gösterebildiği gibi, aynı ülkenin farklı bölgelerinde ve değişik dönemlerde de farklılık göstermektedir (Şenses, 2006: 225-226). Dolayısıyla, yalnızca büyüme hızı üzerinden bir ülkedeki gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin yorum yapmanın isabetli bir sonuç vermeyeceği, üzerinde neredeyse hem fikir haline gelinen bir konu olmuştur. Büyümenin yoksullardan yana yarar sağlayabilmesinin, temelde, üretim araçlarının mülkiyet yapısı, vergi yapısı, yoksulların sağlık ve eğitim hizmetlerine ve istihdam olanaklarına erişimi gibi etmenlere sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir (Şenses, 2006: 262). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2020 İnsani Gelişme Raporu'nda da, ekonomik büyümenin özellikle

gelişmekte olan ülkeler için önemli olduğu, ancak birçok ülke için gittikçe daha önemli soruların tüm pastanın büyüklüğü ile ilgili değil; dilimlerin görece büyüklüğü ile ilgili olduğu ifade edilmektedir (UNDP, 2021: 6). OECD'nin 2018 yılında gelişen ekonomilere yönelik raporunda da gelir dağılımındaki değişikliklerin, aşırı yoksulluğun derinliği ve ciddiyeti üzerinde gayri safi yurt içi hâsılanın büyümesinden daha büyük etkileri olduğu ve eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, büyümenin aşırı yoksulluğun azaltılmasında daha az etkili hale geldiği belirtilmektedir (OECD, 2018/13: 24-25).

Yoksullukla mücadele politikaları üzerinde yapılan tartışmalar, doğrudan ve dolaylı politikalar ekseninde odaklanmış olsa da zamanla bu iki yaklaşımı birleştirmeye yönelik çabalar yoğunluk kazanmıştır (Şenses, 2006: 243). 1980'li yıllar, yoksulluğu azaltmak için ekonomik büyümenin ön plana çıkarıldığı yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda, ekonomik ve sosyal kalkınma yoksulluğu azaltmak için gerekli görülmüştür. 2000'li yıllar ise, artık sosyal kalkınma politikalarının ve yoksullukla mücadelenin ekonomik büyümeyi harekete geçirdiğinin kabul edildiği yıllar olmuştur. Bu kalkınma anlayışı, kalkınmanın sosyal desteklerine gerekli önem verilmediğinde, ekonomik büyüme ve kalkınmanın başarılı olmasının ve sürdürülmesinin neredeyse imkânsız olduğuna işaret etmektedir (Vetterlein 2007'den akt. Metin, 2013: 223). Ayrıca bu dönemde, yoksullukla mücadele alanında neo-liberal ekonomi politikaları sonucunda devletten doğan boşluk, giderek uluslararası kuruluşlar yanında sivil toplum kuruluşlarına ve yoksul hane halklarının kendilerine bırakılmaya başlamıştır (Şenses, 2006: 245).

Yoksulluk oldukça karmaşık ve geniş kapsamlı bir sorun alanı olduğundan, uygulamada görülen sorunlar, yoksulluğun tanımlanması ve ölçümü noktasında başlayıp yoksullukla mücadele politikalarının etkinliğine kadar uzanabilmektedir.

Gelir ve tüketim harcamaları bir yoksulluk göstergesi olarak kullanıldığında, hangi gelir tanımının kullanılacağı, bu tanımın yeterli bir refah göstergesi olup olmadığı, demokratik hakların kısıtlılığı gibi yoksullukla ilişkilendirilen bazı refah unsurlarını kapsamaması, ölçüm dönemi vb., belli başlı sorun alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Robeyns, birçok sosyal ve duygusal fonksiyonun ölçülmesinin çok zor olduğu bilinirken ve gelir ölçütü gibi tek bir ölçüt üzerinden bile dünyadaki yoksulluğun anlaşılmasında zorluklar yaşanırken, çok daha karmaşık ölçütler üzerinden bunu başarmanın çok da mümkün olmayacağını belirtmektedir. Belli başlı bütün yoksulluk tanım ve yaklaşımları değişik ölçülerde öznel

unsurlar taşımaktadır. Dolayısıyla bugün yapıldığı gibi, bu farklı kriterleri birbirlerini tamamlayıcı olarak kullanmak en doğru yol olabilir. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişmişlik Endeksleri, yoksulluk ve yoksunluğun ölçülmesinde çok rafine olmasa da, gelir ölçütünün ötesine geçerek yapabilirlik yaklaşımını belirleyen endeksler olarak böyle tamamlayıcı bir işlev görmektedirler (Robeyns, 2005: 42, Şenses, 2006: 68-80, Koray, 2010: 5). Sosyal aktivistler, yalnızca gelire dayalı yoksulluk ve eşitsizlik önlemlerinin bireylerin demokratik yapabilirlikleri, yani onlar için önemli olan şeyler üzerinde ne ölçüde bir siyasi karar alma gücüne sahip oldukları hakkında herhangi bir fikir veremeyeceğini söylemektedirler (Robeyns, 2005: 46).

Yoksulluk çalışmaları, bütün aşamalarında yoğun bir veri setine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, gelir ve tüketim göstergelerine ağırlık veren çalışmalarda büyük ölçüde hane halkı anketleri ile karşılanmaktadır. Hâlihazırda çoğu ülke için, parasal yoksulluğun ölçümü için düzenli aralıklarla veriler mevcuttur. Ek olarak, uluslararası kuruluşlar ve birçok ülke, gerek resmi gerekse bağımsız araştırma kanalları yoluyla yaşam standartları oluşturmaya çalışmaktadır. Buna karşılık, farklı yapabilirlik (capability) yoksulluğu türleri için veriler genellikle düzenli olarak mevcut değildir; bazı yeteneklerin hiç ölçülmediği, bazılarının ise yetersiz göstergelerinin olduğu tek seferlik anketlere dayanmaktadır. Sosyal dışlanmanın boyutları açısından da benzer veri eksiklikleri bulunmaktadır (Ruggeri Laderchi ve diğerleri, 2003: 28). Ayrıca, veri miktarı ve kalitesi açısından ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde verilerin kısıtlılığı ve yetersizliği ciddi bir darboğaz oluşturmaktadır. Resmi düzeyde bu konulara karşı ilgisizlik, hükümetlerin bunları siyasal sonuçları açısından duyarlı konular saymaları ve muhalefete koz vermemek için ülke içindeki sosyo-ekonomik farklılaşma düzeyini olduğundan düşük gösterme çabaları, objektif veriler üzerinden çalışılmasını olumsuz etkilemektedir (Şenses, 2006: 71).

Yoksulluğa ilişkin araştırmalar, çoğu kez kısa bir zaman aralığına dayandığından yoksullar arasındaki nedensel, düzeySEL ya da zamansal farklılıkların göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bu çeşitliliklerin göz ardı edilmesi yoksulların homojen bir kitle olarak değerlendirilmesi yanılsaması yaratabilmektedir (Şenses, 2006: 87). Oysaki yoksulluk, genel olarak çok boyutlu bir sorun olduğu; çoğu zaman eğitimsizlik, iş hayatındaki başarıyı belirleyen becerilerden yoksun olma, bir azınlık mensubu olma, bedensel veya zihinsel

engellilik, sorunlu bir aile çevresi gibi durumlarla yakından bağlantılı bulunduğu için, yoksullukla mücadele yöntemleri de eşit hakların ötesinde kişiye veya sosyal gruba özel yöntemler gerektirmektedir. Ancak bu noktada, farklı ihtiyaçları olanlara eşitlik anlayışının ötesinde bir yaklaşımla destek olunması gerektiği fikrinin yol açabileceği tehlikeleri de gözden kaçırmamak, özel sorunları özel yaklaşımlar gerektiren bireylerin, toplumda ikinci sınıf bir konuma itilmelerini önlemeye çalışmak da önemli hale gelmektedir (Buğra, 2005: 8-9).

Mevzuat üzerinde yoksulların geniş bir haklar demetine sahip olması da bu hakların etkin bir biçimde kullanılacağı anlamına gelmemekte ya da bu hakların devlete endekslenmesi, yoksulluğa yol açan eşitsizliğin birtakım çok boyutlu yönlerinin dışarıda bırakılmasına yol açabilmektedir (Yılmaz, 2014: 463). Sosyal olarak savunmasız gruplara ayrıcalıklı muamele sağlayan mekanizmalar, diğer grupların tepkisini çekebileceğinden dikkatli bir planlama gerektirmektedir. Politikaların ve kurumların oluşturulması tek başına yeterli olmayıp, hem bunları yürütecek kesimler hem de bizzat yoksullar tarafından içselleştiriliyor olmaları önem taşımaktadır (JICA, 2004: 17). Gerçekte yoksulluğun azaltılmasının temelini oluşturan faaliyetlerin, temel haklara daha fazla odaklanmanın bir yansıması olmaktan ziyade, büyük ölçüde sosyo-ekonomik güvensizliği kontrol altında tutmanın bir yolu olarak kullanıldığına dair görüşler de bulunmaktadır (Morvaridi, 2013: 312). Siyasi değişim ve yeniden dağıtım yerine, giderek artan şekilde projeler yoluyla yoksulluğun azaltılma arayışının, yoksulluğun yapısal durumunu depolitize ettiğine dair eleştiriler getirilmektedir (Banks ve Hulme, 2012: 13). Sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadeledeki rolü söz konusu olduğunda da benzer eleştirilerin getirilebildiği görülmektedir.

2.2.5. Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi

Sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet sunumuna katılımları son yıllarda dramatik biçimde artış göstermiştir. Bu duruma, devletin rollerinin yeniden yapılandırılmasının ve kamu sektöründe yaşanan reformların yanı sıra sivil toplum kuruluşlarına verilen bağışçı desteklerinin artmasının da etkisi bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, genellikle, yoksulları kalkınma çabalarına daha fazla biçimde dâhil etmenin bir yolu olarak görülmektedir (UNRISD, 2000: 2).

Soğuk Savaş döneminin bitimini izleyen 1990'lı yıllar, küreselleşme olgusu sosyal ve ekonomik dönüşümlere yol açmaya başladığında pek çok değişikliğin yaşandığı yıllar olmuştur. Bunlardan biri de, aşırı yoksulluğun üstesinden gelinmesi gerektiğine dair küresel fikir birliğinin Binyıl Kalkınma Hedefleri ile sonuçlanmasıdır. Bunun paralelinde bir diğer husus, sivil toplumun bu görevde önemli bir oyuncu olması gerektiği inancının artmasıdır. Böylelikle ortaya çıkan soru şu olmuştur: Sivil toplum, dünyanın en büyük vaadinin gerçekleşmesinde, yani yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynayabilir mi? Küresel yoksulluğun azaltılmasının önemi şiddetle vurgulanmasına rağmen, bu konu etrafında çevreciler ya da feministler gibi “yoksulluğu azaltanlar” şeklinde bir hareket oluşmadığı görülmektedir. Yoksulluğun azaltılmasına yönelik artan uluslararası ilgi, kendi kendini sürdüren bir sosyal hareketten ziyade, temelde yardım ve bağış kurumlarının çabalarından ve binlerce sivil toplum kuruluşunun enerjisinden kaynaklanmıştır. Bu konuya kendini adanmış liderlerin yokluğu ve yoksulluk kavramının belirsiz ve parçalı doğası, bu konuda bir toplumsal hareket seferberliği için gereken keskin mesajlar oluşturmayı oldukça zorlaştırmıştır. Böyle bir sosyal hareketin yokluğu göz önüne alındığında, sivil toplum kuruluşları, yoksulluğun azaltılmasının savunulmasında, katılımında ve desteklenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadırlar. Birçok sivil toplum kuruluşu, hâlihazırda, bu üç alanda faaliyet gösteriyor olsa da genellikle başlangıçtaki rolleri insani yardım alanında ortaya çıkmıştır. Ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, sosyal hizmetler sunmak, politika değişiklikleri için lobi faaliyetleri gerçekleştirmek ve yoksulların haklarını savunmak gibi kalkınma gündemlerini genişletmeyi ancak daha sonraki dönemlerde başarmışlardır (İbrahim ve Hulme, 2010: 2).

Yoksulluk, sosyal haklar bağlamında ele alındığında devletin ele aldığı bir sorun alanı olmakla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadele bağlamında birtakım avantajlı hususlara sahip olabilecekleri belirtilmektedir (As, 2017: 57-58):

- Sivil toplum kuruluşları, uzmanlaşma odaklı belirli konu ve alanlarda sorumluluk bilinci ile hareket ettiklerinden varılmak istenen hedefe daha odaklı ve hızlı bir şekilde ulaşabilirler. Sivil toplum kuruluşlarının bu özelliği, devlete oranla daha az kaynak ve imkâna sahip olma dezavantajlarını bir ölçüde avantaja çevirebilmektedir.

- Özellikle yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ortak faaliyetler, yerel sorunları daha iyi bilen kurumların bir araya gelmesini sağladığı için, sorunun tanımlanmasında ve çözümü ile ilgili süreçlerin yönetilmesinde daha isabetli sonuçların elde edilmesini sağlayabilmektedir. Bu ise hem kaynak hem zaman tasarrufu sağlayabilmektedir. Her ülkede yerel durum hakkında derinlemesine bilgi sahibi yerel sivil toplum kuruluşları varken, bunlar ve yerel yönetimlerin nadiren birlikte çalıştığı ve çoğu durumda bağımsız olarak çabaladıkları görülmektedir. Bu anlamda sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasındaki ortaklıkların geliştirilmesi önemlidir (JICA, 2004: 18).
- Sivil toplum kuruluşları, toplumsal dayanışma duygusunu ayakta tutan bir mekanizma olarak, vatandaşların desteğini kazanıp sosyal farkındalık ile harekete geçmelerini sağlayabilmektedir.
- Sosyal devletin çeşitli mekanizmalarının yanında sivil toplum kuruluşları da yüksek gelir düzeyine sahip birey ve gruplardan, düşük gelir düzeyine sahip birey ve gruplara doğru gelir transferi gerçekleştirerek dikey gelir dağılımı adaletine katkı sağlayabilmektedir.

Yoksulluğun azaltılmasında sivil toplumun rolü değerlendirilirken, sivil toplumun dört ana boyutu incelenebilmektedir: 1) yapısı, 2) faaliyet gösterdiği alan, 3) savunduğu değerler ve 4) politika oluşturma üzerindeki etkisi. Bu analiz, yoksulluğun azaltılmasına yönelik temel olarak üç sivil toplum yaklaşımına odaklanmaktadır: savunuculuk, politika değişikliği ve hizmet sunumu (İbrahim ve Hulme, 2010: 6). Sivil toplum kuruluşlarının bu alanların her birinde nasıl çalıştığı ve başarıları/başarısızlıkları, sivil toplumun yoksullukla mücadeledeki rolüne ilişkin önemli şeyler söylemektedir.

- *Savunuculuk:* Sivil toplum kuruluşlarının yoksulluğu azaltmak için mücadele ettikleri temel alanlardan biri savunuculuktur. Sivil toplum kuruluşlarının her düzeyde bu çalışmaları kullanmaları birkaç nedene bağlanmaktadır: İlki, onlarca yıllık yardım akışına rağmen yoksulluk ve yoksunluğun derinleşmesi, nedenlerinin dahi halen çözülememiş olmasıdır. İkinci olarak, Güney yarım küredeki sivil toplum kuruluşlarının büyüyen boyutu ve kapasitelerinin bir sonucu olarak bu kuruluşların faaliyet gösterdikleri ortamın değişmesidir. Buradaki sivil toplum kuruluşları ve sosyal hareketler, kendi ülkelerindeki ve giderek uluslararası

düzeydeki güç yapılarına meydan okuma konusunda daha iddialı hale gelmişlerdir. Üçüncü olarak, kara mayınları ve borç kurtarma kampanyaları gibi çeşitli kampanyaların başarısı nedeniyle, Kuzey yarım küredeki sivil toplum kuruluşları yoksulluğun azaltılmasının savunusunda yeni bir rol oynamaya teşvik edilmişlerdir (İbrahim ve Hulme, 2010: 7).

Ancak asıl soru, savunuculuk kampanyalarının yoksulluğun azaltılmasına ne derece etki ettiğidir. Böyle bir etkiyi analiz etmek, savunuculuğun karmaşık doğasını ve bundan kaynaklanan değişimin doğrusal olmayabileceğini de göz önüne almayı gerektirmektedir. Nitekim savunuculuk iş birliğine bağlıdır; bu nedenle etkisi yalnızca söz konusu kuruluşa odaklanılarak değerlendirilememekte, iş birliği yapılan ortakların da dâhil edilmesi gerekmektedir. Örneğin, hükümetler yardımcı olmaya meyilli olduklarında bile bazen etkisiz kalabilirler; çünkü özellikle daha düşük seviyelerdeki bazı hükümet aktörleri iş birliğine yanaşmamakta ya da gereken vasıflara sahip olmamaktadırlar. Yerel düzeydeki sivil toplum kuruluşları ile daha yüksek düzeylerde yoksul yanlısı sivil toplum kuruluşlarını birbirlerine bağlayan ulusal ağlar, pratikte bu aksamanın ne zaman ve nerede meydana geldiğinin keşfedilmesine yardımcı olabilir. Bu tür ağlar, üst düzey hükümet aktörlerine tabandaki sorunların iletilmesine katkı sağlayabilir (Manor, 2004: 37). Bu aşamada, çalışma tekniklerini bilen, yoksulların bizzat katılımının önemini bilincinde olan ve bunu sağlayacak mekanizmalar oluşturabilecek insan kaynağının varlığı da önem taşımaktadır (JICA, 2004: 14). Ayrıca, savunuculuğun yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisi genellikle uzun vadeli. Bu nedenle yoksulluk karşıtı savunuculuk kampanyalarının daha az görünür olan uzun vadeli hedefleri yerine, kısa vadeli hedeflerinin aşırı vurgusundan kaçınılması gerekebilmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 7).

Savunuculuk hareketleri, yoksulların mücadelelerini kamuoyunun dikkatine sunarak ve değişimin aslında mümkün olabileceğini göstererek yoksulları destekleyip yoksulluğun azaltılmasını teşvik edebilir. Örneğin, kentsel yoksulluğun azaltılması için birçok yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşu, yerel makamlara yoksullara yeterli altyapı, hizmetler ve arazi kullanım hakkı sağlamaları için baskı yaparak kentsel yoksulluğu azaltmaya çalışır. Ancak yoksulluğun azaltılması,

yoksulların ihtiyaçlarının resmi olarak tanınmasından fazlasını gerektirir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının, yoksulların kendi haklarını savunmaları için organizasyon ve toplu eylem kapasitesinin arttırılması yoluyla pazarlık güçlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Savunuculuk üstlenen sivil toplum kuruluşları, yoksullara, onların adına konuşarak değil; seslerini ifade etmelerine, ihtiyaçlarını dile getirmelerine ve haklarını etkili bir şekilde savunmalarına destek olarak yardımcı olabilirler (İbrahim ve Hulme, 2010: 8). 1996 yılında 6 Asya, 4 Afrika ve 1 Latin Amerika ülkesi olmak üzere toplam 11 ülkeden çeşitli sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelmesiyle oluşan bir uluslararası sivil toplum kuruluşu olan Slum/Shack Dwellers International, kentsel yoksulluğun ulusal düzeyde ele alınmasına yönelik önemli bir savunuculuk girişimi olarak örneklendirilmektedir. Kuruluş, faaliyet gösterdiği her ülkede hükümet ve yerel yetkililer tarafından geniş çapta kabul görmüş ve kentli yoksul grupların meşru bir temsilcisi olma niteliği kazanmıştır (İbrahim ve Hulme, 2010: 13).

Morvaridi'ye göre, özellikle inanç temelli sivil toplum kuruluşları, yapısal güç ve eşitsizlik sorunlarını ele alma ve sivil toplumu devlete karşı genişletme faaliyetleri yoluyla bir savunuya girişmemektedirler. Bunun yerine, hizmet sunumu ve refah sağlama mekanizmaları aracılığıyla sosyal sorunlara teknik ve yönetsel çözümleri teşvik etmektedirler (Morvaridi, 2013: 315). Bebbington (2004), sivil toplum kuruluşlarının, eşitsizlik modellerini tersine çevirmek ve sosyal adaleti sağlamak istiyorlarsa, kalkınmanın normatif anlamını yeniden keşfetmeye ihtiyaçları olduğunu ve hedeflerinin, projeler yoluyla yoksulluğu azaltmak yerine, daha çok gelirin yeniden dağıtımını ve dönüşümü etrafında biçimlendirilmesi olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak yazara göre bu, sivil toplum kuruluşlarının mevcut konfor alanlarından uzakta, risklerle dolu bir yoldur (Banks ve Hulme, 2012: 22).

- *Politika değişikliği:* Sivil toplum kuruluşları, yoksulların haklarını savunmanın yanı sıra, politikaları daha yoksul yanlı hale getirmek için belirli reformlar gerçekleştirmek üzere hükümetle sık sık lobi faaliyetleri gerçekleştirirler. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları bir dizi strateji izleyebilirler. İlk olarak, hükümeti ve onun kaynak tahsisini yoksullar lehine izlemeye çalışırlar. Örneğin, katılımcı veya toplumsal cinsiyete dayalı bütçeleme çağrıları yapmaları gibi. İkinci

olarak, politika tasarımını etkilemek ve yeni ittifaklar kurmak için yoksullukla ilgili sorunlar etrafında bir kamuoyu tartışması yaratmaya çalışırlar. Üçüncü olarak, politika yapıcılara “bir şeyler yapmanın alternatif yollarını göstermek” için pilot projeler ve yerel ve ulusal politika yapıcılar ile bu projeler hakkında bir diyalog başlatabilirler. Ancak politika değişikliği alanında sivil toplumun performansını iyileştirmek için sivil toplum kuruluşlarının kapasitesini geliştirmek önemlidir. Sivil toplum kuruluşlarının yeterli içyapı ve mekanizmalardan yoksun olması politika süreçlerine katılımını yalnızca “simgesel” hale getirebilir (İbrahim ve Hulme, 2010: 8-9). Örneğin, 1997 yılında Bolivya’da Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi’nin³¹ oluşturulması sürecinde, sivil toplum kuruluşlarına, fonların tahsisi ve uygulanmasını izleme ve Belge’nin uygulanmasını takip etme olanağı sağlayan Ulusal Sosyal Kontrol Mekanizması sivil toplum kuruluşlarının önerisi üzerine kurulmuştur. Bu durum, sivil toplumun politikalara katılım sürecinin olumlu bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 16).

- *Hizmet sunumu:* Savunuculuk ve politika değişikliğine ek olarak, sivil toplum kuruluşları hizmet sunma yolu ile de yoksullara yardım etmeye çalışmaktadır. Hizmet sağlayıcı rollerde sivil toplum kuruluşları, sağlık ve eğitim hizmetlerinden acil durum müdahaleleri, uyuşmazlık çözümü, insan hakları, finans, çevre yönetimi gibi daha spesifik alanlara kadar geniş bir hizmet yelpazesi sunmaktadır (Banks ve Hulme, 2012: 9). Bu geniş hizmet yelpazesi içerisinde, yoksullukla mücadele etmeye yönelik sivil toplum kuruluşlarında bazı temel özellikler

³¹Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri, 1990’lı yılların sonunda Dünya Bankası’nın, ekonomik büyümenin tek başına yoksulluğu azaltmada yeterli olmadığı ve kalkınmanın sosyal boyutu ihmal edilerek ekonomik büyümenin de sürdürülemeyeceği çerçevesindeki yoksulluk yaklaşımını yansıtan Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi’nin somut uygulanma biçimleri olmuştur. İlgili Strateji Belgeleri, yoksullukla mücadelede, Dünya Bankası ya da IMF tarafından değil; bizzat ilgili ülke tarafından hazırlanarak, bu süreçte yoksulların kendileri de dâhil olmak üzere geniş temelde bir katılımcılığı öngörmektedir (Metin, 2014: 6321). Yoksulluğu Azaltma Stratejileri, bir ülkenin büyümeyi teşvik eden ve yoksulluğu azaltan makroekonomik, yapısal ve sosyal politika ve programlarını tanımlamakta ve hedeflere ulaşmak için saptanan dış finansman ihtiyacını belirlemektedir. Ülkelerden, Dünya Bankası ya da IMF’den imtiyazlı kredi alabilmek için Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine sahip olmaları beklenmektedir. Ancak bazı deneyimler, yoksulluğun karmaşık boyutlarını ele almak için böyle bir formülasyonun çeşitli sıkıntılar barındırdığını göstermiştir. Bazı durumlarda, ulusal öncelikler ile bütçe tahsisleri arasında çok az korelasyon ortaya çıkmış; yerel ve bölgesel öncelikler her zaman ulusal önceliklere yansıtılmamış; yoksulluğu azaltmaya yönelik kaynakların büyük bir kısmı, işlevsel olabilecek bölgesel yatırımlar ve hizmetler yerine hükümet bakanlıklarının genel merkezlerine yönlendirilmiştir (FAO, 2006: 40).

gözlemlenmektedir. Bu özellikler şu şekilde sıralanmaktadır (Bonn 1997'den akt. Seyyar, 2013):

- Yerine getirmeyi amaçladıkları faaliyetlerine hedef kitle olarak yoksulları koymaktadırlar ve yoksulları, özellikle sosyo-ekonomik açıdan korumayı ve desteklemeyi amaçlamaktadırlar.
- Yoksulluğun tanımlanmasında ve yardıma muhtaç kişilerin belirlenmesinde objektif kriterleri uygulayabilmektedirler.
- Yoksul kesim içerisinde engelli, yaşlı, hasta gibi spesifik ihtiyaçları bulunanlara yönelik yardım ve hizmetlerde bulunabilmektedirler.
- Yoksullara yönelik maddi yardımların yanında sosyo-psikolojik, mesleki, tıbbi vb. ihtiyaçların karşılanması konusunda da yoksulların hayat standartlarında bir iyileşme sağlayabilmektedirler.
- Kapasiteleri çerçevesinde, yoksullukla mücadeleye bölgesel olduğu gibi daha geniş çapta, ulusal ve uluslararası düzeyde de katkı sağlayabilmektedirler.

Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumları bazı sorun alanlarını da içinde barındırmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının yoksullara hizmet sunumunda karşılaştıkları temel sorunlar; bu kuruluşların dış finansmana yüksek bağımlılığı, ölçeklendirme zorluğu ve maliyetlerin karşılanamaması nedeniyle bazı hizmetlerin sürdürülebilir olmamasıdır. Sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumu yoluyla yoksulluğu azaltmaya yönelik başarılı müdahaleleri, yüksek düzeyde toplumsal katılım, güçlü bir yönetim ve yetenekli adanmış personel ile desteklenmelidir. Bu nedenle hizmet sunumu alanında sivil toplum kuruluşlarının rolü, hükümeti tamamlayıcı ve yerel toplulukları destekleyici olarak görülmelidir (İbrahim ve Hulme, 2010: 10-11).

Sivil toplum kuruluşlarının yoksulluğun azaltılmasını etkileyebileceği bu üç alanın aralarındaki etkileşimli ilişki de önem taşımaktadır. Korten'in sivil toplum kuruluşları için "üç nesil" tanımlaması, sivil toplum kuruluşlarının yoksulluğu etkilediği bu üç alandaki faaliyetlerine yakından benzerlik göstermektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 11). Korten, yoksullara yönelik sivil toplum kuruluşu programlarını üç başlık altında ayrıştırmaktadır: 1) yardım ve refah, 2) yerel kendine güven, 3) sürdürülebilir sistem geliştirme. Birinci nesil

sivil toplum kuruluşları, yoksullara yardım sağlayıp hizmetler sunarken; ikinci nesil sivil toplum kuruluşları, onların kapasitelerini güçlendirmeye ve yerel kalkınmayı teşvik etmeye odaklanarak yetersiz hizmet sunumunun nedenlerini irdelemektedir. Üçüncü nesil sivil toplum kuruluşları ise, ulusal düzeyde daha geniş kurumsal ve politik bağlamlarla ilgilenmekte ve kaynakların yoksullara verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlamak için hükümetle birlikte çalışmaktadırlar. Bu nesillerin her biri, farklı bir sivil toplum kuruluşu yönelimini temsil etse de birbirlerini dışlamazlar. Korten, çoğu sivil toplum kuruluşunun mikro ve makro düzeylerde politika reformlarını teşvik etmek için üçüncü nesil bir yönelimi benimsemeye çalıştıklarını belirtmektedir (Korten, 1987: 147-150).

Sivil toplum kuruluşlarının bu üç alandaki faaliyetleri etkileşimli faaliyetlerdir. Örneğin bir sivil toplum kuruluşunun hizmet sunumu, savunuculuk çalışmaları için gerekli bilgi tabanını oluşturabilir; çünkü yoksullara hizmet sunan sivil toplum kuruluşları lobi yapmaya yönelik gereken verileri toplamak için daha iyi bir konumdadırlar. Diğer yandan, savunuculuk faaliyetlerinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının tabanla temaslarını kaybetmemeleri gerekmektedir. Hizmet sunumunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları da yoksulların haklarını göz ardı eden, onların yoksunluğuna neden olan yapı ve kurumlara meydan okumayan, münhasıran ihtiyaç odaklı bir yaklaşım benimsememeye özen göstermelidirler. Yalnızca bir alana odaklanmanın bu potansiyel dezavantajları göz önüne alındığında, yoksulluğun azaltılması alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bütünleştirici ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım benimsemeleri gerektiği düşünülmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 12). Yoksulluğa karşı mücadele, hükümetlerin ve bazen despotik piyasaların kontrol edilmesinde oldukça önemli katkılarda bulunabilmelerine rağmen, yoksul yanlısı sivil toplum kuruluşlarından çok daha fazlasını gerektirmektedir (Manor, 2004: 11).

Bir sonraki bölüm, spesifik bir uygulama olarak, sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen gıda bankacılığı uygulamasının, tüm bu bağlamlarda, yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rolüne ilişkin ne ortaya koyduğunun değerlendirilebilmesi bakımından, bu uygulamanın çeşitli sosyo-ekonomik boyutlarıyla ele alınarak incelenmesine dayanmaktadır.

3. GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI

Çalışmanın dördüncü bölümü, bir sivil toplum kuruluşu uygulaması olarak gıda bankacılığı uygulamasına ayrılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle gıda bankacılığının kavramsal çerçevesi belirtilmiş; Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişim süreçleri anlatılmıştır. Sonrasında sosyal politika disiplini temelinde gıda bankacılığı-yoksulluk ilişkisi ele alınmış, son alt bölümde ise gıda bankacılığının farklı sosyo-ekonomik boyutlarıyla sosyal politika disiplinindeki yeri ve önemi daha ayrıntılı olarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.1. Kavramsal Çerçeve: Gıda Bankası ve Gıda Bankacılığı

Gıda bankası kavramsallaştırması özünde gıdanın saklanmasıyla yola çıkmaktadır. Gıda saklama işlevi, bankaların işlevlerinden olan paranın korunması ve saklanmasına benzetilerek gıda bankacılığı kavramı geliştirilmiştir (Akarçay Öğüz ve Akarçay, 2015: 2). Bireyler ya da organizasyonlar fazla olan gıdayı bu bankaya “yatırırken”, ihtiyacı olanlar da bu gıdayı bankalardan “çekmektedir”. Bir kurumun değil, bir sistemin adı olan gıda bankacılığında, gıda ürünleri aracı kurumlarca ihtiyaç sahipleri ile buluşturulmaktadır (Özden, 2019: 127). İhtiyaç sahipleri ile buluşturulan gıda ürünlerinin bazı spesifik özellikler taşıması ya da belirli yollardan elde edilmesi ise gıda bankacılığı sisteminin kendine has niteliğini oluşturmaktadır.

Gıdaların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması, sistemi oluşturan gıda bankası olarak adlandırılan kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Küresel Gıda Bankaları Birliği (The Global Foodbanking Network- GFN) tarafından yapılan tanıma göre gıda bankası, ticari gıda sisteminden arta kalan, el konulmadığı takdirde kaybolacak ya da atık merkezlerine gönderilecek fazla, sağlıklı ve güvenli gıdanın, açlık ya da yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalanlara tedarik edilmesi ve yeniden dağıtılması için tipik sosyal hizmet kuruluşları aracılığıyla oluşturulmuş bir organizasyondur (GFN, 2018: 7). Birliğin başkanı ve CEO'su Lisa Moon, gıda bankalarını, “*küresel olarak açlık oranlarının yükselişte olduğu günümüzde, paradoksal olarak ortaya çıkan küresel düzeydeki açlık ve gıda israfı sorunlarını ele almak için konumlanan ve büyük ölçekli çevresel ve sosyal etkileri olan toplum temelli bir oluşum*” olarak ifade etmektedir. Bu toplum temelli yaklaşım,

yoksulluğun temel nedenlerini ele alan kamu politikası değişikliklerinin yanı sıra, açlıkla mücadelede önemli ve boşlukları dolduran bir çözüm olarak görülmektedir (Barrett, 2019).

Bir başka tanıma göre gıda bankası, bağışlanan ve/veya üretim fazlası olan gıdaların toplanması, depolanması ve dağıtılması amacıyla kâr amacı gütmeyen organizasyonlar şeklinde oluşturulmuş ve ihtiyaç sahiplerine doğrudan ya da sosyal organizasyonlar aracılığıyla dolaylı olarak gıda desteği veren depo ve takas odaları olarak tanımlanmaktadır (Çuhadar, 2017: 689).

Gıda bankalarının temel rolü, öncelikli olarak israf edilecek gıda, market ve tekstil ürünlerini toplayıp bunları dezavantajlı bireylere sunmaktır. Ancak bu durum, doğrudan gıda bankalarının ihtiyaç sahiplerine atık ya da çöp dağıtması olarak algılanmamalıdır. Aksine işlevsel gıda bankalarının yararlanıcılarına, market raflarından satın alma gücüne sahip olanların satın aldıklarıyla aynı ölçüde iyi ürünleri dağıtma amacı taşıdığı ifade edilmektedir. Bu ürünlerin “atık” olarak kabul edilmelerinin nedenleri ise genellikle, kısa raf ömrü, etiketleme hatası, markanın piyasadan çekilmesi, ihtiyaç fazlası stok, hasarlı ambalaj vb. gerekçelerle perakende pazarında satış noktasına başarıyla götürülmeleri mümkün olmadığı için ticari değerlerini kaybetmiş olmalarıdır (TİDER, 2020: 7).

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, gıda bankacılığı sisteminde dolaşımı sağlanan fazla gıdaların belli başlı bazı özellikleri olduğu görülmektedir. Gıda bankacılığı sisteminde yer bulan malzemeler, daha çok işletmelerin stoklarında bulunan, başta gıda olmak üzere temel ihtiyaç malzemelerinden son kullanma tarihi yaklaşmış, paketleme ya da üretim hatası bulunan, ihracat veya ihtiyaç fazlası gibi nedenlerden dolayı değerini kaybeden malzemelerden oluşmaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 66). Buradaki ortak nokta, gıda bankacılığında dağıtıma sokulan ürünlerin değerinin çeşitli sebeplerle piyasa değerinin altında olmasıdır.

Literatürde gıda bankalarının birincil görevinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı akademisyenler, gıda bankalarının halen yapım aşamasında olan ve tartışmaya açık oldukça belirsiz bir politik alanı temsil ettiğini ifade etmektedirler (Williams, Cloke, May ve Goodwin, 2016: 1). Bilim insanları, gıda bankalarını tanımlarken ihtiyaç sahiplerini beslemeyi vurgulama eğilimindedirler. İkincil olarak ise, gıda atıklarının azaltılmasına, gıda israfının ortadan kaldırılmasına vurgu

yapıldığı görülmektedir (Türkkan, 2020: 56). Genel olarak ise gıda bankaları bu iki temel amacın kesişim noktasında bulunmaktadır.

Temelde bu tanımlarda birleşmekle birlikte gıda bankalarının, ortaya çıkışından günümüze kadar gelen süreçte, pek çok ülkede amaçları, kapsamaları, faaliyetleri, büyüklükleri vb. bakımdan bazı farklılıklar taşıyabildikleri görülmüştür. Örneğin, kimi gıda bankaları sadece bağışlanan gıda maddelerini dağıtarak faaliyetlerini sürdürürken; kimileri ise hukuki danışmanlık, halk eğitimi, istihdam sağlama gibi hizmetlerle faaliyet alanlarını genişletmektedir (Çuhadar, 2017: 689). Gıda bankacılığının ortaya çıkışından günümüze kadar gelen süreçte, sistemin gelişmesiyle gıda bankalarının faaliyetlerinin de genişlediği görülmektedir. Gıda bankaları, çeşitli faaliyet alanlarının biri ya da birkaçı ile ilgilenebilmektedir. Gıda bankalarının bazı yardımcı hizmet alanları arasında şunlar yer almaktadır (TİDER, 2020: 9-10):

- İstihdam programları: Gıda bankaları, yararlanıcıları arasından istihdama katılabilir bireylerin iş bulabilmeleri için şirketler ile bağlantı kurabilmektedir.
- Beceri eğitimi: Gıda bankaları, düşük gelirli bireyleri kazançlı işlerde çalışmaya hazırlamak üzere eğitim programları yürütebilmektedir.
- Afetlere müdahale: Gıda bankaları, afetlere müdahale durumunda devletle ve özel sektörle iş ortağı haline gelerek afet müdahale çalışmalarında yer alabilmektedir.
- Öğretim programları: Gıda bankaları, yetişkin yararlanıcılara yönelik okuma-yazma, hijyen, çocuk bakımı vb. eğitimler verebilmektedir.
- Okul sonrasında sağlanan çocuk hizmetleri programları: Birçok gıda bankası, spesifik olarak çocuklara yönelik hizmetlere yönelebilmektedir. Öğrencilerin hafta sonları dâhil olabilecekleri gezi, eğitim ve eğlence programları düzenlenebilmektedir.
- Kamu hizmetleri programlarına yönlendirme: Gıda bankaları, düşük gelir grubunda yer alıp kamu hizmet programlarına uygun olabilecek, ancak henüz bu programlara kaydolmamış yararlanıcılar için eğitim ve yönlendirme hizmetleri sunabilmektedir.

Gıda bankaları faaliyetlerini elbette belli bir insan kaynağı ile gerçekleştirmektedirler. Gıda bankalarının insan kaynağının da iki temel başlık altında toplanabildiği görülmektedir (TİDER, 2020: 12):

- Ücretli personel: Çoğu gıda bankası, işlerin yürütülmesi için ağırlıklı olarak gönüllülere bağımlı olmakla birlikte, operasyonların çeşitli alanlarının yönetilmesi için profesyonellerden oluşan çekirdek bir kadroya ihtiyaç duymaktadır. Bir gıda bankası için gönüllü çalışanlar elzem olmakla birlikte; bir gıda bankasının, gıda bankacılığının sahip olduğu ölçekte ve kapsamda bir kurumun yönetilmesine ilişkin süreğen sorumlulukları üstlenebilecek yeterli ve sürekli gönüllülere sahip olması sık görülen bir durum değildir. Bu nedenle, yönetimin ve operasyonların etkin ve tutarlı olmasının sağlanabilmesi için bazı önemli yönetim pozisyonlarının ücretli olarak çalıştırılması gerekmektedir. Ayrıca gıda bankasının faaliyetlerinin boyutuna göre, bağışçı ilişkileri, kaynak geliştirme, halkla ilişkiler, sosyal hizmetler, gıda güvenliği yönetimi, stok kontrolleri, mali yönetim vb. konularda özel olarak görevlendirilmiş personel gözetimi gerekebilmektedir.
- Gönüllüler: Gönüllüler, başarılı bir gıda bankacılığının olmazsa olmaz unsurlarındandır. Gıda bankasının çeşitli faaliyet alanlarının günlük operasyonları, ürün akışının sürdürülmesi ve hizmetlerin devamlılığı için çok sayıda işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Küçük bir gıda bankasının dahi toplam işgücü gereksinimi, gıda bankasının mali kapasitesinin üzerinde kalabilmektedir. Bu nedenle yeterince gönüllünün bulunması, eğitilmesi ve yönetilmesi, gıda bankası operasyonlarının temel bileşenlerinden biridir.

Gıda bankacılığı sadece ondan yararlananlar ile değil; organizatörler, gönüllüler, savunucular ve aktivistler, eleştiriler ve devletin yerel ve ulusal düzeydeki politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde, küresel sistemin önemli bir organizasyonu haline gelmiştir (Caplan, 2016: 5). Dünyadaki en etkin ve büyük ölçekli gıda bankası ağıları gözden geçirildiğinde, gıda bankalarının tarihsel olarak genişlemesinde ve etkinliğini arttırmasında iki faktörün öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, kapasiteyi genişletmeye yönelik zamanında ve etkili özel sektör yatırımı, diğeri ise kazanımları güvence altına alan devlet desteğidir. Özel sektör yatırımları, gıda bankalarının gelişiminin kritik aşamalarında kaynak sağlamada ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinde önem kazanmaktadır. Gıda bankalarının büyümesinde etkin bir faktör olduğu kanıtlanan ikinci özellik ise kamu

sektörünün desteğidir (GFN, 2018: 64). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde gıda bankacılığı hareketinin ilk yıllarında federal hükümet, American's Second Harvest olarak adlandırılan gıda bankacılığı oluşumuna ulusal gıda şirketleri ile ilişki kurmada yardımcı olarak kaynak sağlamış ve modelin güvenilirlik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde Tarım Bakanlığı'ndan satın alınan mallar, ihtiyaç sahibi Amerikalılara yapılan gıda bankası dağıtımlarının yaklaşık % 30'unu oluşturmaktadır. Arjantin, Avustralya, Brezilya ve Güney Kore'deki gıda bankası ağlarına devlet desteği, gıda bankalarının olumlu bir sosyal etki doğuran kamu-özel teşebbüs modeli olarak gelişmelerini sağlamıştır. Brezilya gıda bankacılığı bakımından bu modelin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Örneğin Brezilya'da gıda bankaları (MESA Brazil), her eyalette faaliyet göstermektedir ve hükümetin Fome Zero (Zero Hunger- Sıfır Açlık) girişiminin stratejik ortaklarıdır. Gıda bankalarının devlet tarafından desteklenmesi; doğrudan sübvansiyon, aynı destek ve/veya dolaylı kamu politikaları ile çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Ülkedeki tüm gıda bankaları, gıda güvenliği ve tüketicilerin korunmasına ilişkin aynı mevzuata tabiidirler. Kamu ve özel sektör tarafından "ortaklaşa" yürütülen bu gıda politikası, gıda güvencesinin bir kamu meselesi olarak anlaşılmasına dayanmaktadır. Meksika'da federal hükümet, Banco de Alimentos gıda bankasının ülke çapındaki ofisleri ve depoları dâhil olmak üzere tüm yapılarının inşasını finanse etmiştir. Panama'da hükümet, gıda şirketlerinin risk algılarını azaltmaya ve gıda bağışlarının önündeki engelleri kaldırmaya yönelik bir mevzuatı yürürlüğe koymuştur. Gıda bankasının ilk yılının üç ayında hükümetin konuyla ilgili önemli adımlar atması, ürün bağışlarında ciddi bir artışı beraberinde getirmiştir (GFN, 2018: 64).

Çeşitli kaynaklardan beslenebilen gıda bankalarının temel fon kaynakları şu başlıklar altında toplanabilmektedir (TİDER, 2020: 11):

- Kurumsal bağışlar: Bu bağışlar, genellikle, resmi bir teklif sürecine yanıt olarak yapılmakta ve tipik olarak gıda bankaları tarafından sunulan tekliflerde belirtilen kullanım amaçları ile sınırlı olmaktadır.
- Vakıf bağışları: Bu bağışlar, genellikle, gıda bankaları tarafından vakıflara sunulan teklifler doğrultusunda gerçekleştirilmekte ve genel maliyetler yerine genellikle belirli projelere ve programlara yönelik olmaktadır.

- Halktan gelen bağışlar: Toplum, çeşitli mekanizmalar aracılığıyla toplanan bağışlar yoluyla gıda bankalarını destekleyebilmektedir. Çoğu gıda bankası, web siteleri, haber bültenleri ve özel etkinlikler yoluyla bireylerden bağış talep etmektedir.
- Kamu kuruluşları: Gıda bankaları, ulusal ve uluslararası kamu kuruluşları hibe ve fonlarına başvurarak destek alabilmektedirler.

Addy, günlük yaşamda gıdaya erişimin temel olarak üç yoldan gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, piyasada “müşteri” olarak alışveriş yapmak; ikincisi, “vatandaş” olarak devletten sosyal yardım almak ve son olarak, aile, akrabalık, cemaat ilişkileri ve gönüllü organizasyonlar çerçevesinde gıdaya erişim sağlamaktır. Addy’e göre gıda bankaları, hem bu üç kanalı birden içermekte hem de tam olarak hiçbirine karşılık gelmemektedir. Öncelikle gıda bankaları, her ne kadar bir market atmosferi sunsa da ve yararlanıcılar için “müşteri” ifadesi kullanılsa da bu kişilerin ürünler arasında seçim yapma imkânları ya hiç yoktur ya da en iyi ihtimalle sınırlıdır (Addy, 2017: 124). İngiltere’de gıda bankalarının çoğunun, bağışı kabul edilebilir mallara ilişkin bir liste yayınlamasına ve bunların büyük kısmının uzun ömürlü mallar olmasına rağmen, bağışçılar her zaman bunlarla bağlı kalmamaktadır. Bir gıda grubunun sürekli hazır bulunacağına dair bir garanti olmamakla birlikte, arz da yılın belli dönemlerine göre-örneğin yılbaşı zamanlarında artması gibi- farklılık göstermektedir (Caplan, 2016: 7). Hartmann’a göre gerçek müşteriler talepte bulunabilir; gıda bankasından faydalananlar ise bulunamaz. Bunun nedeni, arzın çoğu zaman keyfi olmasıdır. Gıda bankalarında çoğunlukla başkalarının istemediği ürünler bulunduğu için, aynı durum ürün çeşitleri için de geçerlidir. Böylece gıda bankaları aynı zamanda, tüketim ürünleri piyasasında nelerin revaçta olduğunu ve nelerin gözden düştüğünü gözler önüne seren mekânlardır. Almanya’daki gıda bankalarının çoğu, hizmetten yararlananları gerçekten de “müşteri” olarak tanımlarken, aynı zamanda yemeğin bir “değer” kazanması için onlardan 1 Euro gibi sembolik bir ödeme de almaktadır. Zira tüketim toplumunda bireyin katılımı ve onuru sahip olduğu müşteri statüsüne bağlı görünmektedir (Hartmann, 2014: 48-49).

İkinci olarak, gıdaya erişimde “vatandaş” kavramını kullandığımızda bir sosyal haktan bahsedilmesi gerekmektedir. Ancak çoğu ülkede kullanıcılar, gıda bankalarından yararlanma “hakkına” sahip değildir. Gıda bankalarından kimlerin yardım alıp kimlerin alamayacağı ve bu yardımın nasıl organize edileceği belli bir standartta olmayıp yetkililerin takdirine bırakılmaktadır (Hartmann, 2014: 92). Yararlanıcıların yardıma

“uygun” olduklarından emin olabilmek için, dikkatlice belirlenmeleri, sıralanmaları, yardım almaya devam edebilmek için sürekli izlenmeleri, yeniden tanımlanmaları ve ihtiyaçlarının doğrulanması gerekmektedir. Bir noktada kriterleri karşılamak, her zaman korunacağı anlamına gelmemektedir (Türkkan, 2021: 12). Hak temelli yaklaşımlar, yasal hakları içeren bir çerçeve sunmakta ve bireylerin hükümetten hesap sormalarına izin vermektedir (Booth ve Whelan, 2014: 1400). Hak kavramının söz konusu olmaması, gıda bankalarının bu hakkın yerine getirilmemesinden doğan yasal bir ihmalden de sorumlu tutulmamalarına neden olmaktadır (Riches, 2002: 658). Dolayısıyla, gıda bankalarının hak kavramının yüklemiş olduğu bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Üçüncü olarak, gıda bankalarından yararlananlar “karşılıksız bir konuk” olarak düşünüldüğünde, taraflar arasında ortaya çıkan “eşitsiz” ilişkinin birtakım sıkıntılar barındırdığı görülmektedir. Addy’e göre gündelik yaşamda “konuk olmada” yararlanıcı ile sağlayıcı arasında, her zaman maddi ya da büyük çaplı olmasa da geri davet, küçük bir hediye gibi, eşitliği sağlayıcı bir karşılıklılık ilişkisi bulunmaktadır. Ancak gıda bankacılığında böyle bir ilişki görülmemektedir (Addy, 2017: 124). Gıda bankalarından yapılan yardım, bağışçılardan ve gönüllülerden hiç tanımadıkları alıcılara bir hediye olarak değerlendirilebilir. Bu tarz bir hediyeleşme ise kaçınılmaz olarak farklı statüde olan alıcılar ile vericiler arasında bir sosyal ilişki yaratmamaktadır. Bu nedenle, çoğunlukla bir tercihte bulunma ya da eleştiri yapma hakları görülmeyen yararlanıcıların daha ziyade minnetlerini göstermeleri beklenmektedir (Caplan, 2016: 8).

Son yıllarda, gıda bankalarından yararlananların profillerinin hızla değiştiği ve büyüdüğü görülmektedir. Yalnızca evsizlerden, yaşlılardan, kronik yoksullardan oluşan marjinal dezavantajlı gruplar değil; tek ebeveynli haneler, boşanmış ya da ayrı yaşayan bireyler, gençler, çalışan yoksullar ve hatta orta gelirli ama gittikçe büyüyen bir borçlu kitlesi gıda bankalarından destek almaktadır. Gıda bankalarına artan yönelimin arkasında; uzun dönemli işsizlik, sürekli eksik istihdam, ailenin dağılması, borçluluk, aile içi şiddet, hastalık, resmi sosyal koruma ödemelerine uygun olmama, yüksek gıda fiyatları gibi nedenler bulunmaktadır (Gentilini, 2013: 9). İngiltere’de Purdam ve arkadaşlarının gıda bankası kullanıcıları ile yapmış oldukları görüşmelerde, kullanıcılar gıda bankalarına yönelmelerinin nedenlerini; kamusal yardım ödemelerindeki değişiklikler ve gecikmeler,

azaltılmış çalışma saatleri ve istihdam kaybı olarak sıralamaktadırlar (Purdam, Garrett ve Esmail, 2015: 9).

Simmet ve arkadaşları, Almanya’da gıda bankası kullanıcıları ile yapılan bir araştırma sonucunda, gıda bankası kullanıcılarının yaklaşık % 60’ının hipertansiyon, diyabet veya akıl hastalıkları da dâhil olmak üzere en az bir kronik hastalıktan muzdarip oldukları sonucuna ulaşıldığını belirtmektedirler (Simmet, Tinnemann ve Stroebele-Benschop, 2018: 2). Kuhnlein ve arkadaşlarının Kanada’da gıda bankası kullanıcıları ile yapmış oldukları çalışmada ise gıda bankası kullanıcılarının çoğunluğunun, beslenme durumları açısından en kırılgan oldukları düşünülen gruplardan (çok genç olanlar, kronik sağlık sorunları olanlar, yaşlılar) ziyade sağlıklı bekâr bireyler oldukları görülmüştür. Çalışmanın bulguları, gıda bankalarının çoğunlukla çalışmayan yoksullara hizmet ettiğini, düzenli olarak kullanıldığını ve kullanıcılar tarafından gerekli bir sosyal kaynak olarak görüldüğünü göstermektedir (Kuhnlein, Starkey ve Gray-Donald, 1998: 1148). Vansintjan, gıda bankalarının varlığına yol açan faktörlerin yalnızca refah kesintileriyle ilişkilendirilemeyeceğini; gıda endüstrisinin merkezileşmesinin etkisinin yanı sıra, sosyal hareketlerin ve gıda israfının etrafındaki politika boşluklarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir (Vansintjan, 2014: 4). Ancak öte yandan, gıda bankalarına yönelik, gıda güvencesizliği ve gıda atığı üreten sorunları kronik hale getirdiği, aynı zamanda özel bağışçılara ve sivil toplum kuruluşlarına odaklanarak yoksullara refah sağlayan kamu harcamalarında daha derin kesintiler yapılmasını kolaylaştırdığı yönünde şiddetli eleştiriler süregitmektedir (Türkkan, 2020: 52). Gıda bankacılığının gıda güvencesizliği ve gıda atıkları ile ilişkisi ve bu bağlamda getirilen eleştiriler ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

3.2. Gıda Bankacılığının Dünya’daki Gelişimi ve Görünümü

İlk gıda bankaları, 1960’larda fikrin çıkış noktası olan Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulmuştur. Yoksul ve dezavantajlı kesimin karşı karşıya kaldığı gıda güvencesizliğine karşı gönüllü bir mücadele yöntemi olarak başlayan gıda bankacılığı giderek genişlemiştir. Günümüzde gıda bankaları için tek tip bir tasarımdan söz etmek mümkün olmamaktadır. Nitekim her gıda bankası, hizmet verdiği bölgeyi, yararlanıcıları, bağışçıları ve genel olarak o toplumu yansıtmaktadır (TİDER, 2020: 19). Dolayısıyla ülkenin sahip olduğu refah sistemi ile de yakından ilişkilidir.

Gıda bankacılığı, 1967 yılında Amerika Birleşik Devletleri Arizona Phoenix’de emekli bir iş insanı olan John Van Hengel’in yoksullara yardım amacıyla yaptığı çalışmalarla başlamıştır. Bu fikre, John Van Hengel’in gönüllü olarak çalıştığı aşevinde yemek yiyen bir kadınla, kadının çocuklarının gıda ihtiyacını gıda satıcıları tarafından atılan gıdaları toplayarak karşıladığını anlattığı bir konuşma ilham olmuştur. Hengel, atılan gıdaların ekonomik açıdan değeri olmayan ancak gıda güvenliği açısından da sorun teşkil etmeyen, bir başka deyişle, sağlığa zararlı olmayan ürünler olduğunu kavradığında gıda bankacılığının temelleri atılmıştır. Hengel, çalıştığı aşevinde çöpe atılan ya da bağışlanan ürünleri toplamaya başlamış, topladığı ürünlerin aşevinin kapasitesinden fazla olması nedeni ile de bu ürünlerin depolanıp dağıtılacağı bir yer olarak ilk gıda bankasını kurmuştur. St. Mary’s Gıda Bankası’nın ilk yılında Van Hengel, gönüllü ekibiyle birlikte ihtiyacı olan kişilere 275 ton gıda dağıtmıştır. Bu gelişmenin ardından Hengel, yerel gıda üreticilerinden ve marketlerden gıda bağışı talep etmeye başlamış ve konu ile ilgilenecek kişilere ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca yerel bölgede meyve bahçelerinden toplanmış arta kalan meyveleri toplayarak bunları depoda muhafaza etmeye başlamıştır (Okur ve Züleyha, 2014: 74-75).

Gıda bankacılığının 1960’lardan beri yoğun gelişim gösterdiği bazı ülke örnekleri aşağıda yer almaktadır:

Amerika Birleşik Devletleri: Gıda bankacılığı, 1970’li yılların başında Amerika’nın çeşitli şehirlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak 2004 yılına kadar, burada faaliyet gösteren kuruluşların % 80’inden fazlası 1980-2001 yılları arasında kurulmuştur (Vansintjan, 2014: 7). 1976 yılında Amerika Birleşik Devletleri Federal Hükümeti, ülke genelinde gıda bankacılığı faaliyetinin yaygınlaştırılmasını desteklediğini belirterek yaptığı bir vergi reformu ile gıda bankalarına yapılan bağışlara teşvik getirmiştir. Araştırmacılar, bu reformların ve şirketleri, bağışlanan gıdalar için yasal zorunluluktan koruyan yasaların (Good Samaritan Laws), ülke genelinde gıda bankaları ağının kurulmasında önemli olduğunu belirtmektedirler. Yapılan reformlarla yasallık kazanan organizasyonlar America’s Second Harvest adı altında bir çatı kuruluşta toplanmıştır. Gıda üreticileri, market zincirleri, toptancılar ve bağışçılarla kurulan bağlantılar aracılığı ile gıda maddelerinin toplanıp gıda bankalarına dağıtılmasını izleyen sistem, kısa sürede büyük

bağışçı şirketlerin bilgi alma ve danışma merkezi haline gelmiştir. 1984 yılında American Second Harvest'ın merkezi ofisi Chicago'nun Illinois şehrine taşınmış, 2006 yılına gelindiğinde ise America's Second Harvest, uluslararası çalışan, 50 devletle ve 200'ün üzerinde gıda bankasıyla bağlantısı olan bir kuruluş haline gelmiştir (Okur ve Sayın, 2014: 75-76; Çuhadar, 2016: 689). 2008 yılında kuruluşun adı Feeding America olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Feeding America, yaklaşık 200 gıda bankası ve 60 bin yemek programını bünyesinde bulunduran ülkenin en büyük açlıkla mücadele ağı haline gelmiştir. Her yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde 40 milyondan fazla insan destek için Feeding America ağına yönelmektedir. Kuruluş; bireyler, gönüllü kuruluşlar, işletmeler ve hükümet ile iş birliğini vurgulayarak açlığın önüne geçme amacının altını çizmektedir (<https://www.feedingamerica.org/>, erişim: 30.03.2020). Feeding America'nın bünyesinde topladığı çeşitli programlar ve faaliyetler şunlardır (GFN: 2018, 46):

- Mobil kiler programı: Özellikle açlığın ve gıda ihtiyacının fazla görüldüğü bölgelerde, yararlanıcılara önceden paketlenmiş gıdaların doğrudan dağıtımının gerçekleştirilmesidir.
- Afet gıda yardımı: Herhangi bir afet meydana geldiğinde, Amerika'nın hemen hemen her bölgesinde bulunan ihtiyaç sahiplerine acil durum gıda ve yardım malzemeleri ulaştırılmasını amaçlamaktadır.
- Yaz döneminde çocukların beslenmesi programı: Okulların kapalı olduğu yaz aylarında, düşük gelirli hanelerdeki çocukların sağlıklı beslenme ve atıştırma ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yaz dönemi yiyecek hizmeti programları düzenlenmektedir.
- Beslenme çantası programı: Çocuklara hafta sonları besleyici ve hazırlanması kolay beslenme paketleri dağıtılmaktadır.
- Çocuk kafeleri: Düşük gelirli çocukların okul sonrası beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ücretsiz yemek hizmeti verilmektedir.
- Yaşlılara yönelik market programı: Yaşlıların özel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik evde kolayca hazırlayabilecekleri dengeli ve besleyici gıda paketleri oluşturulmaktadır.
- Ek destek beslenme programı: İhtiyaç sahibi ailelerin programlardan haberdar olmalarını ve bunlara erişimlerini sağlamak için idari birimlerle, işverenlerle,

gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile düzenli iletişim sağlanmasına çalışılmaktadır.

İngiltere: İngiltere’de gıda yardımının en yaygın araçlarından biri gıda bankacılığıdır. Merkezi hükümet, gönüllü sektörde değerlendirilen gıda bankaları için yasal bir sorumluluk üstlenmemektedir. Yerel yetkililerin gıda bankalarının da dâhil edildiği üçüncü sektör gruplarını kendi yetki sınırları çerçevesinde destekleyebilmelerine dair bir düzenleme bulunmaktadır (Dowler, 2014: 169). 2013 yılında Refah Reformu Bakanı Lord Freud, yerel yönetimlerin gıda bankalarıyla çalışmasının yerel refah yardım programlarının bir parçası olduğunu ifade etmiştir (Downing ve Kennedy, 2014: 12). Williams ve arkadaşları ise yapmış oldukları çalışma neticesinde, İngiltere’de gıda bankalarının refah ortamının kalıcı bir parçası haline gelmiş olduğu çıkarımını yapmaktadırlar. Gıda bankalarının en büyük sevk ortakları ise genellikle yerel yönetimlerdir (Williams ve diğerleri, 2016: 21).

İngiltere’de gıda bankacılığı yaygın olarak bağış organizasyonları kanalıyla yapılmaktadır. Bu kanallar, yemek pişirme kulüpleri, sosyal kafeler gibi daha gayri resmi oluşumlar olabildiği gibi, Trussel Trust gibi daha resmi ve kurumsal bir yapılanma da olabilmektedir. Gıda bankalarının büyük bir çoğunluğu, gıdaları, ya Kilise ile bağlantılı bir sivil toplum kuruluşu olan Trussel Trust üzerinden ya da gıda endüstrisinden fazla ya da atık gıdaları toplamaya çalışan FareShare isimli kuruluştan sağlamaktadır (Dowler, 2014: 171). FareShare, çeşitli gıda satış yerlerinden topladığı fazla gıdayı gönüllü çalışanlar aracılığıyla gıda bankalarının da aralarında yer aldığı hayırsever kuruluşlara ulaştırmakta ve bu kuruluşlardan ihtiyacı olanlara bu gıdaların aktarımı gerçekleştirilmektedir. Nisan 2018- Mart 2019 dönemi arasında Fare Share çatısı altında toplamda 19.518 ton gıdanın yeniden dağıtımını gerçekleştirilmiş, haftada 924.325 kişiye ulaşılmış ve 46,5 milyon öğün ihtiyacı olanlara ulaştırılmıştır

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/FareShare-Presentation-February-2020-for-Turkish-Event.pdf>, erişim: 25.03.2020). Bunların dışında, doğrudan yerel işletmelerden ya da bireysel bağışlardan gıda temin eden bağımsız gıda bankaları da bulunmaktadır. Bu durum, ülke çapında gıda bankalarından yararlananlara, yapılan bağışlara ve dağıtılan gıda miktarına dair doğru ve net bir veri elde edilmesini zorlaştırmaktadır. İngiltere’de Trussel Trust çatısı altında faaliyet gösteren gıda bankaları

ve bağımsız gıda bankalarından bazıları “kefil” sistemi kullanmaktadır. Gıda bankasına başvuran kişi, buna ihtiyaç duyduğunu, otorite kabul edilen bir kamu idaresinden kanıtlamak durumundadır. Alınan belgenin, örneğin altı ay içerisinde en fazla üç kez kullanılabilmesi gibi, belli bir geçerlilik süresi ve kullanım sınırı bulunmaktadır. Bazı bağımsız gıda bankaları, yararlanıcılar için aşağılayıcı olduğu gerekçesiyle bu sistemi kullanmamaktadır (Caplan, 2016: 6). Gıda bankalarından yararlanmak için ihtiyaç sahibi olduğunu kanıtlama durumu, İngiltere dışında pek çok ülkede önde gelen gıda bankalarında da söz konusu olan bir durumdur.

Kanada: Kanada’da ilk gıda bankası 1981 yılında Alberta’da kurulmuştur. Gıda bankacılığı sisteminin Amerika Birleşik Devletleri’nden Kanada’ya gelmesinin, Kanada’da derin bir durgunluğun ve sosyal güvenlik sistemindeki başarısızlıkların öne çıktığı 1980-82 dönemine denk düştüğü görülmektedir. Bu derin durgunluğun yarattığı yüksek işsizlik seviyeleri ile mücadele edilirken, gıda bankaları kiliselerin ve toplum kuruluşlarının dikkatini çekmiştir. 1980’lerin başında Amerika Birleşik Devletleri’ndeki çeşitli gıda bankalarının temsilcileri ile Kanada’daki gıda bankası organizatörleri arasında fikir alışverişini sağlamak üzere karşılıklı ziyaretler ve yazışmalar gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında John Van Hengel ile Second Harvest’ten bir temsilci, Kanada’nın dört bir yanından gıda bankalarının toplandığı ilk ulusal konferansa danışmanlık yapmışlardır. Nitekim bu konferans, Kanada Gıda Bankaları Birliği’nin kurulmasına yönelik ilk adım olmuştur (Riches, 2018: 40).

Gıda bankalarının resmi kuruluşu ise Kanada Gıda Bankaları Birliği’nin (CAFB) kurulduğu 1988 yılı kabul edilmektedir. On yıl sonra çoğunluğu Quebec ve Ontario’da bulunan 900’den fazla gıda bankası ayda yaklaşık 700 bin kişiye acil gıda desteği sağlamaya başlamıştır. 2012 yılına gelindiğinde ise yardım edilenlerin yaklaşık % 25’lik bir artış gösterdiği görülmektedir (Riches ve Tarasuk, 2014: 45-46). Kanada’da gıda bankalarının kurumsallaşırken üç temel süreçten geçtikleri görülmektedir. Bunlar sırasıyla; güçlü bir ulusal gıda bankacılığı ağının kurulması ve geliştirilmesi, ulusal gıda firmaları ve medya desteği ile gıda bankalarının iş birliği ağlarını genişletmesi ve Kanada’nın sosyal yardım ağında hükümetler ile birlikte gönüllü kuruluşlar olarak önemli bir rol oynar hale gelmesidir. Kanada’da kamu yetkililerinin vatandaşları sık sık gıda bankalarına yönlendirmesi olağan bir hale gelmiştir. Bununla birlikte, Kanada’da gıda bankalarının

çoğunun amaçlarını, gıda yoksulluğunu çözmek değil; acil bir rahatlama sağlamak olarak tanımladıkları görülmektedir (Riches, 2002: 652-656).

Gıdaya en fazla ihtiyaç duyanların ihtiyacını karşılama gibi ortak bir amaçtan hareket etmelerine rağmen; gıda bankaları, faaliyet gösterdikleri çevreye uyarlanmış ve belli tarihsel süreçlerin sonucunda şekillenmiştir. Gıda bankalarının terminolojisi de bulundukları ülkeye ve bölgeye göre değişim gösterebilmektedir. Aşağıdaki tabloda, yukarıda sözü edilen gıda bankacılığı açısından gelişmiş Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada'daki gıda bankalarının temel özelliklerinin bir özeti yer almaktadır. Buradan hareketle, her ülkede kullanıcı profili ve ağ büyüklüğü gibi temel özellikler açısından önemli farklılıklar seçilebilmektedir. Örneğin Kanada'da, her biri Amerika Birleşik Devletleri veya Avrupa'dakilerden daha küçük kapsamlı çok daha fazla sayıda gıda bankası bulunmaktadır (Gonzalez-Torre ve Coque, 2016: 90). Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de gıdaların büyük bir merkezi gıda bankasında depolanıp yerel gıda kilerlerinde dağıtılması ya da kayıtlı bir büyük gıda bankası üzerinden franchising usulü gıda paketlerinin dağıtılması, yaygın uygulama yöntemleri olarak görülmekle birlikte; Kanada'da gıda paketlerinin küçük gıda bankalarından doğrudan yararlanıcılara verilmesi daha yaygın bir uygulamadır (McIntyre, Tougas, Rondeau ve Mah, 2015: 3).

Çizelge 4.1.: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada'da Gıda Bankaları (Gonzalez-Torre ve Coque, 2016: 91)

Çeşitli ülkelerdeki gıda bankalarının coğrafi farklılıkları

Ülke	Amerika Birleşik Devletleri	İngiltere	Kanada
Bağış türü	Gıda ve nakit	Yalnızca gıda	Gıda ve nakit
Faaliyetin başlangıcı	1967	1986	1981
Bağışçılar	Özel ve resmi kurumlar	Özel ve resmi kurumlar	Özel (kişiler ya da kurumlar)
Devlet desteği	Merkezi ve yerel	—	Yerel
Ana yararlanıcılar	Düşük gelirli aileler	Düşük gelirli aileler	Çocuklar ve yeterli beslenme imkânı

olmayan bireyler

Hizmetten yararlananların toplam sayısı	37 milyondan fazla	120 binden fazla	800 binden fazla
Bağlı bulundukları ağlar	Feeding America	FEBA, The Trussel Trust	FoodBanks Canada

Almanya: 1990’larda Almanya’da uygulanmaya başlayan ve “Tafel” olarak adlandırılan gıda bankacılığının çıkış noktası, 1993 yılında Berlin’de, 1994 yılında ise Münih’te açılan gıda bankalarıdır. Günümüzde Almanya’da ülke genelinde 1000’e yakın gıda bankası kurulurken, nüfusu 10 binden fazla olan tüm belediyelerin yaklaşık 3/4’ünün de kendi gıda bankası bulunmaktadır. Başlangıçta evsizler, madde bağımlıları gibi marjinal dezavantajlı gruplara acil yardım olarak oluşturulan bu kurumlar, günümüzde işgücü piyasaları ve sosyal güvenlik sistemindeki reformlar sonucunda, gıda bağışlarına ihtiyacı artan yoksul yurttaşlara yönelik bir tedarik sistemine dönüşmüştür (Hartmann, 2014: 36, Simmet ve diğerleri, 2018: 2). Almanya gıda bankaları; Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve İspanya gibi, diğer yüksek gelirli ülkelerdeki gıda bankalarının benzer yapılarının aksine, ne kamu sektöründen ne de Avrupa Birliği veya başka ulusal ya da uluslararası siyasi kuruluşlardan gıda veya başka sübvansiyon almaktadırlar. Bu bağlamda, sistemde büyük ölçüde perakendecilerden sağlanan fazla gıdaya güvenilirken, gıda miktarının küçük bir bölümünü de üreticilerden sağlanan bağışlar oluşturmaktadır (Simmet ve diğerleri, 2018: 12).

Fransa: 1984 yılında Fransa’da ilk gıda bankasının kurulmasını sağlayan Kanada ile Fransa arasındaki Katolik bir bağlantı olmuştur. Paris’te yoksullar ile çalışan bir rahibenin, Fransa’nın yerlisi olan ve Kanada’ya göç ederek Edmonton Gıda Bankası’nın kurucu üyeleri arasında yer alan bir misyonerlik kuruluşunun ortağı ile bağlantıya geçmesi sonucu Paris Gıda Bankası fikri doğmuştur (Riches, 2018: 40). İlk gıda bankasının 1984 yılında kurulduğu Fransa’da, 3 Şubat 2016 tarihinde Fransız Senatosu tarafından oybirliği ile alınan karar ile süpermarketlerin tavsiye edilen tüketim tarihi³² yaklaşan iyi kalitedeki

³²Son kullanma ya da son tüketim tarihi ile tavsiye edilen tüketim tarihi birbirlerine karıştırılmakla birlikte aynı değildir. Tavsiye edilen tüketim tarihi, gıda güvenliğini garanti etmediği için son tüketim tarihi ile karıştırmamak önemlidir. Son tüketim tarihi geçmiş gıdaların etiketinde yer alan tarihten sonra kesinlikle

gıdaları atmaları yasaklanmış; bunun yerine hayır kuruluşlarına ya da gıda bankalarına bağışlamaları öngörülmüştür. Bu karar, dünyada bir ilk olması nedeniyle örnek teşkil etmektedir (TBMM, 2018: 20).

Gıda bankacılığı yaygın olarak uygulandığı Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın dışında, İngiltere, Mısır, Arjantin, Brezilya, Gana, Guatemala, Hindistan, İsrail, Japonya, Ürdün, Kanada, Kolombiya, Fas, Meksika, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye'de de uygulanmaktadır (Hartmann, 2014: 65). Gıda bankalarının uluslararası yükselişi, sosyal politikanın hâlihazırdaki yönü hakkında da tartışma yaratmaktadır. Warshawsky, gıda bankacılığının küreselleşmesinin, küresel parasal kurumların gelişmekte olan bölgelerdeki kırılgan hane halklarına gıda dağıtım yoluyla açlığı yönetme rollerinden kaynaklandığını savunmaktadır (Akt. Lohnes ve Wilson, 2017: 4). Gıda bankalarının son yıllarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yaygınlaşmasının sıklıkla bu yaklaşım üzerinden açıklama bulduğu görülmektedir.

Yeni Zelanda ve Avustralya: Yeni Zelanda'da ilk gıda bankası 1985 yılında kurulurken, gıda bankalarının sayısı 1990'larda hızlı bir artış göstermiştir. 2016 yılında Yeni Zelanda Gıda Bankası, kamu tarafından finanse edilen bir hayır kurumu ile birleştirilmiştir. Günümüzde Yeni Zelanda Gıda Bankası, potansiyel başvuru sahiplerini ülke çapında 18 bölge ile ilişkilendiren ve 169 yerel gıda bankasına hizmet veren bir bilgi ve danışmanlık hizmeti sunmakta ve dijital gıda bankacılığı sistemini geliştirmeye çalışmaktadır. Gıda bankaları, American's Second Harvest fikrinden etkilenecek 1990'ların başında Avustralya'ya da gelmiştir. 1991 yılında Los Angeles'ta gıda bankacılığına tanık olan Jeanne Rockey, gıda bankalarını "somut bir iş kavramı" olarak Avustralya'ya taşımıştır. 1992 yılında açılan Sydney Gıda Bankası'nı, 1993 yılında Victoria ve Melbourne Gıda

tüketilmemesi, satın alınmaması ve satılmaması gerekmektedir. Bu tarihleme şekli daha çok et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri gibi riskli gıdalarda kullanılmaktadır. Fakat tavsiye edilen tüketim tarihi geçmiş bir gıdanın rengi, tadı ve kokusu gibi duyuşsal özellikler dikkate alındığında herhangi bir olumsuz nokta görülüyorsa tüketilebilir olanağı bulunmaktadır. Tavsiye edilen tüketim tarihi, paketlenmiş bir gıda ürününün uygun koşullar altında depolandığında potansiyel raf ömrü hakkında bilgi vermeyi, böylece bir ürünün en iyi lezzet ve kalite zamanını belirtmeyi amaçlamaktadır. Türk Gıda Kodeksi Etiketleme Yönetmeliği'nde de son tüketim tarihi, mikrobiyolojik açıdan kolay bozulabilen ve bu nedenle insan sağlığı açısından kısa süre içerisinde tehlike oluşturması muhtemel olan gıdaların tüketilebileceği son tarih; tavsiye edilen tüketim tarihi ise uygun şekilde muhafaza edildiğinde gıdanın kendine has özelliklerini koruduğu süreyi gösteren tarih şeklinde ifade edilmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170126M1-6.htm>, erişim: 16 Nisan 2021).

Bankaları takip etmiştir. Ulusal politika ve örgütsel odak sağlamak amacıyla kurulan Avustralya Gıda Bankası (Foodbank Australia) 1996 yılında faaliyete geçmiştir. İzleyen yirmi yılda gıda bankaları ülke genelinde giderek yaygınlaşmıştır (Riches, 2018: 43). 2013 yılında Avustralya Gıda Bankası, ülkede hayır kurumları tarafından sağlanan tüm gıdaların % 58'ini karşılamıştır. Avustralya'daki gıda bankacılığının gelişimini işleyen araştırmacılara göre, gıda bankalarının genişlemesinin ana itici gücü, devletin refah politikasındaki güçlü reformları ve neo-liberal yaklaşımların yönlendirdiği yetersiz sosyal yardım seviyeleridir (Booth ve Whelan, 2014: 1395). Günümüzde Avustralya'da gıda bankaları, açlıkla mücadele eden insanlar için neredeyse başlıca besin kaynağı haline gelmiş; ancak aynı zamanda “acil bir gıda müdahalesi” olarak ortaya çıkış amaçlarını aşarak, uzun vadeli bir endüstri³³ haline dönüşmeye ve açlık sorununun altında yatan yapısal nedenlerin gündeme gelmesinin önüne geçmeye başlamıştır (Booth ve Whelan, 2014: 1401).

Singapur: 2012 yılında kurulan Singapur Gıda Bankası, o zamandan bu yana kapasitesini sürekli geliştirerek daha çok insana ulaşmıştır. 2012 yılında 2 ton gıdanın yeniden dağıtımını sağlayan banka, 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık 800 bin ton gıdanın yeniden dağıtımını sağlamış ve yararlanıcılarına 2,5 milyon öğün gıda ulaştırmıştır. Singapur Gıda Bankası'nın, gıda bankacılığını geliştirmek ve insanların buna karşı farkındalığını arttırmaya yönelik çok çeşitli uygulamalar geliştirdiği görülmektedir. Fazla gıdanın konulabileceği gıda bankası kutuları oluşturmak ve bunları kamuya açık çeşitli yerlere koymak, gıda taşımacılığı yapmak, çeşitli gönüllü gruplarla aktiviteler organize ederek gıda dağıtımını gerçekleştirmek, geliştirilen dijital uygulamalar ile bir restoranda yemek yenirken aynı mөнünün bir taraftan da gıda bankasına bağışını yapmaya imkân vermek, bu uygulamalar arasında sayılabilmektedir (<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/Singapur-Nichol-Ng.pdf>, erişim: 25.03.2020).

Arjantin: Arjantin'de 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik krizin ardından gıda bankalarının açılmaya başladığı görülmektedir. 2003 yılında ülke düzeyinde gıda bankacılığı ağı oluşturulmuş, 2006 yılında Küresel Gıda Bankaları Birliği'ne dâhil

³³Yazarlar, “endüstri” teriminin ilk olarak Whale (1993) tarafından, Yeni Zelanda'daki gıda bankaları için, gıda bankalarının gelişiminin ve büyümesinin başarılı bir işletmeye benzetilmesi yönüyle kullanıldığını belirtmektedirler.

olunmuştur. 2019 yılı rakamlarına göre ülkedeki gıda bankaları sayesinde, 13 milyon kilo gıdanın dağıtımı gerçekleştirilmiş, yarısından fazlası çocuk olan 400 bin yararlanıcıya ulaşılmış, 3 bin kuruluş ve 1.200'ün üzerinde gönüllü ile çalışılmıştır. Arjantin'de gıda bankalarının özel sektörle sıkı bir iş birliği içinde olduğu ve çok sayıda bağışçı şirketin bulunduğu görülmektedir. Gıda bankalarını güçlendirmek ve yardım uygulamalarını en iyi hale getirmek, ülkenin yasal mevzuatını gıda bağışını teşvik eder hale getirmek, ürünlerin taze kalmasını sağlayacak teknolojik modeller oluşturmak, gıda eğitimine yönelik programlar geliştirmek, diğer kuruluşlarla iş birliği yaparak daha fazla insanın açlık ve yetersiz beslenme sorununa çözüm sunmak, gıda bankalarının stratejik amaçları olarak sayılmaktadır

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/Red-Argentina.pdf>, erişim: 25.03.2020).

Uluslararası düzlemde, önce Avrupa sonra Amerika Birleşik Devletleri merkezli iki kuruluş, gıda bankacılığının küresel çapta gelişmesinde doğrudan etkili olmuştur.

1986 yılında Fransa Paris'te Avrupa düzeyinde gıda bankalarını tek ve kurumsal bir çatı altında toplamak amacıyla Avrupa Gıda Bankaları Federasyonu (European Federation of Food Banks- FEBA) kurulmuştur. Federasyonun amacı, Avrupa Birliği kurumlarına ve çok uluslu şirketlere tek bir ağızdan konuşmak ve Avrupa'daki gıda bankalarının ulusal gelişimini desteklemektir (Riches, 2018: 41). Fransa, Kanada ve Belçika'nın öncülüğünde kurulan FEBA'ya, 1988-1992 yılları arasında İspanya, İtalya ve İrlanda katılırken; 1994-2001 yılları arasında Portekiz, Polonya, Yunanistan ve Lüksemburg eklenmiştir. 2004 yılından bu yana 14 ülkenin daha katıldığı Federasyon bünyesinde hâlihazırda 24 ülkeden gıda bankası yer almaktadır (<https://www.eurofoodbank.org/en/members-network>, erişim: 23.03.2020).

2006 yılında dünyanın önde gelen dört ulusal gıda bankası ağı- RedBancos de Alimentos Argentina, FoodBanks Canada, Bancos de Alimentos de Mexico, Feeding America- tarafından Küresel Gıda Bankaları Birliği (The Global FoodBanking Network- GFN) kurulmuştur. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri Chicago'da bulunan kuruluş, dünya çapında gıda bankalarını birleştirerek ve geliştirerek açlıkla mücadele etmeye ve gıda israfını önlemeye odaklanmaktadır. Kuruluş, bünyesinde bulunan gıda bankalarına kaynak

yönetimi, bilgi paylaşımı, bağlantı geliştirme vb. konularda destek sağlayarak daha fazla sayıda aç insana güvenli ve besleyici gıdaların ulaştırılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. 30'dan fazla ülkede faaliyet gösteren 800'den fazla gıda bankası, kuruluş bünyesinde bulunmaktadır. 2017 yılında birlik genelinde 7,7 milyon insana hizmet verildiği rapor edilmiştir (GFN, 2018: 9-12).

Çizelge 4.2.: Bazı Ulusal ve Uluslararası Gıda Bankası Kuruluşlarının Misyonları
(Riches, 2018: 88)

Kuruluşlar	Misyonlar
FeedingAmerica	"Amerika'nın aç insanlarını doyurmak", "israfı azaltmak", "birlikte açlığın üstesinden gelebiliriz"
FoodBanks Canada	"bugünkü açlığı gidermek, yarınki açlığı önlemek", "politika savunuculuğu"
BAMX (Mexico)	"gıda israfı ve açlıkla mücadele", "bedava gıda", "ortaklıklar"
Food Bank Australia	"açlıkla mücadele", "gıda yardımı"
TrusselTrust (United Kingdom)	"açlığa son vermek", "yoksulluk döngüsünü kırmak", "gıda bankalarına olan ihtiyaca son vermek"
FareShare (United Kingdom)	"açlığa çözüm", "hiçbir iyi gıda israf edilmemeli"
FEBA	"açlığı azaltmak", "gıda israfıyla mücadele", "dayanışma çağrısı"
GFN	"küresel açlığa ve gıda israfına karşı kanıtlanmış çözüm"

Son yirmi yılda gıda bankacılığı geniş çapta tanınmış, gıda bankaları altı kıtada da faaliyet gösterir hale gelmiştir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde gıda bankalarının gelişimi dikkat çekicidir. Bu ülkelerde, gıda israfını azaltmak, gıda güvencesizliğinin önüne geçmek, gıda sistemindeki verimsizlikler nedeniyle ortaya çıkan çevresel zararları azaltmak için özel sektörle ortak hareket etme ihtiyacı doğmaktadır. Gıda bankaları, kamu

sektörünün gıda güvencesini sağlamaya yönelik programlarından arta kalan açığı doldurmaya yardımcı olmaktadır (GFN, 2018: 80). Zengin ve sanayileşmiş ülkelerde gıda bankalarının artışı ise, aşırı kilo ve obezite seviyeleri de göz önüne alındığında aslında ironik karşılanmaktadır. 2012 yılında Birleşmiş Milletler Gıda Hakkı Özel Raportörü olan Olivier de Shutter, bu ülkelerdeki gıda bankalarının artışını açıklıkla ilgili olarak sosyal politika başarısızlığına ve hükümetlerin gıda yükümlülüklerini yerine getirememesine bağlamaktadır (Booth ve Whelan, 2014: 1396). Türkiye ise bu bakımdan, hem gıda sistemindeki verimsizlikler ve geleceğe dair güvensizlikler hem de gıda güvencesizliğinin kamusal olarak ele alınışındaki eksiklikler nedeniyle, son yıllarda gıda bankacılığının ciddi bir çözüm arayışı olarak öne çıktığı bir ülke olmaktadır.

3.3. Gıda Bankacılığının Türkiye’deki Gelişimi ve Görünümü

Gıda bankacılığının Türkiye’deki gelişimi ve görünümünü yasal mevzuat düzlemi ve uygulama alanı olmak üzere iki alt başlık altında vermek faydalı görülmüştür.

3.3.1. Uygulama Alanı

Türkiye’de 2004 yılı itibariyle kanunlarda yer alan ve bugünkü haliyle operasyon yönetimine başlayan gıda bankacılığı uygulaması, dünyada özellikle gıda israfı ve yoksullukla mücadele için en önemli faaliyet alanlarından biri olarak görülmektedir. Türkiye’de henüz istenilir düzeyde bilinirlik oranı olmayan gıda bankacılığı çalışmalarından, bağışçıların, hayırseverlerin, gönüllülerin ve yararlanıcıların haberdar olması, bilinirlik düzeyinin artması açısından oldukça önemli görülmektedir (TİDER, 2020: 14).

Gıda bankacılığının ülkemizdeki ilk uygulaması 2004 yılında Diyarbakır’da başlamıştır. 20 Ocak 2004 tarihinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Vakfı’nın Diyarbakır’da, gıda bankasına bağışlanan gıdaların korunması ve dağıtımına yönelik olarak tahsis ettiği 2 bin metrekarelik kapalı alanda Diyarbakır Gıda Bankası faaliyete geçmiştir. Bu bankadan ilk yardımlar 8 Şubat 2004 tarihinde alınmaya başlamıştır. Diyarbakır’dan sonra 8 Mayıs

2004 tarihinde Türkiye İsrافی Önleme Vakfı'nın katkılarıyla Konya'da Dosteli Derneği tarafından açılan gıda bankası faaliyete geçmiştir (Akgül, 2004: 16-17).

Türkiye'de 2000 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin benimsediği sosyal politika yaklaşımının en belirgin özelliklerinden biri; merkezi hükümet, yerel yönetim, parti ve gönüllü organizasyonlar arasındaki sınırların geçirgenliğidir. İslami hayır kurumları ve yerel yönetimlerin sürdürdüğü sosyal programların çeşitli düzenlemelerle yasal bir temele dayandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin ve hükümet dışı kuruluşların, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin yeni refah rejimi altında bir yardım komisyonu işlevi gördüğü söylenebilmektedir (Görmüş, 2018: 9). Bu yeni refah rejimi altında gıda bankacılığının yasallaştırılması, geleneksel İslam kültürünün canlandırılması ve sadaka uygulamasının meşru bir temele dayandırılması amaçları ile ilişkilendirilmektedir (Silvasti ve Riches, 2014: 200). Bu amaç gerçekleştirilirken, aynı zamanda sermaye çevrelerinin sağladığı kazanç gıda bankacılığını bir “kazan-kazan” uygulaması haline getirmektedir. Koç'a göre de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi onaylandıktan kısa bir süre sonra gıda bankacılığı modelini hızlı bir şekilde benimsemesi, bu modelin işletme dostu bir uygulama olarak eşsiz bir potansiyel kazanç taşımasından kaynaklanmaktadır (Koç, 2014: 153).

2004 yılında gıda bankacılığı faaliyetlerine getirilen vergisel teşviklerin ardından Türkiye'de 20 gıda bankacılığı derneği kurulurken, vakıfların da % 42'si sosyal yardım alanında faaliyet göstermeye başlamıştır (İSMMMÖ, 2009: 1). Ancak gıda bankalarına yönelik verilere ulaşmak sanıldığından çok daha karmaşıktır. Nitekim hâlihazırda kaç tane gıda bankası bulunduğunu, bu bankaların ne kadar bağış topladığını ve buralardan ne kadar yardım dağıtıldığını gösteren resmi bir kayıt tutulmamaktadır ya da en azından yayımlanmamaktadır. Aynı zamanda tüzüklerinde gıda bankacılığı geçmesine rağmen faaliyette bulunmayan dernek ya da vakıflar olabildiği gibi, gıda bankacılığından bahsetmeyen ancak bir gıda bankası gibi bağış alıp gıda yardımında bulunan sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır.³⁴ Dolayısıyla gıda bankalarının faaliyetlerini netleştirmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Türkkan, 2020: 55).

³⁴TBMM'nin 25 Haziran 2021 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda katılımcılardan birinin şu ifadesi bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır: “... yani şu anda birçok dernek aslında bunu yapıyor, bir bağış yaptınız bağışı götürdü bir yere verdiği zaman size bir SMS düşüyor diyor ki: “Bağışınız şu adrese teslim

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı³⁵ Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün 31.07.2017 tarih 43531645-08.01.277-19773 sayılı yazısına göre, gıda bankacılığı yapan vakıf ve dernekler, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın denetimi altındadırlar ve gıda işletmesi olarak Bakanlık nezdinde kayıtlı olmaları gerekmektedir. Türkiye'de gıda bankacılığı ile ilgili en detaylı çalışma, bir vatandaşın Türkiye'de yemek israfının önlenmesi, fazla gıdaların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ve gıda bankacılığının yaygınlaştırılması talebiyle verdiği bir dilekçe üzerinden TBMM Dilekçe Komisyonu tarafından 2016 yılında kurulan Alt Komisyon tarafından yapılmıştır. Çalışma kapsamında, kamu kurumlarından yazılı bilgi alınmış, vakıf, dernek ve kamu kurumlarıyla toplantılar düzenlenmiş, yerinde incelemeler yapılarak konu hakkında rapor hazırlanmış ve kurumlarca neler yapılması gerektiği hususunda öneriler sunulmuştur (Kala, 2020: 190). 25 Haziran 2021 tarihinde TBMM Dilekçe Komisyonu'nda gerçekleştirilen konuya ilişkin son toplantıda, ülkemizde mevcut 66 gıda bankasının faaliyet gösterdiği ve kayıt altında tutulduğu belirtilmiştir (TBMM, 2021: 10).

Türkiye'de Temel İhtiyaç Derneği öncülüğünde gıda bankacılığı konusunda farkındalık yaratmak, dünyada ve Türkiye'de konu ile ilgili yapılan çalışmaları daha geniş kitlelerle paylaşmak amacı ile 2019 yılında ilk defa gıda bankacılığı zirvesi düzenlenmiştir. Zirvenin ikincisi 2020 yılında da tekrarlanmış, her yıl aynı dönemlerde tekrarlanması planlanmış ancak 2021 yılında Covid-19 pandemisi sebebiyle zirve ertelenmiştir.

3.3.2. Mevzuat Çalışmaları

Gıda bankacılığı uygulamasının gündeme gelmeye başlamasıyla mevzuatta da buna yönelik düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. 2 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5035 sayılı kanunun 8, 12 ve 14. maddelerinde yapılan değişikliklerle Türk vergi hukukuna gıda bankacılığı kavramının girmesi sağlanmıştır. Böylelikle, gıda bankalarına yardımda bulunacaklar, yaptıkları yardımı maliyet bedeli üzerinden gider yazmaları suretiyle teşvik

edilmiştir.” Şimdi bunu yapmaya zorlayan ortamlar oldu ve bunlar gerçekten hani diyor ki: “Biz, Türkiye'deki herhangi bir yerden yani işte bana 100 ton pirinç geliyor ben bunu burada alıyorum parçalıyorum ve dağıtıyorum hatta bunun dağıtıcısına diyorum ki eğer isterseniz gelin gönüllü birlikte...” Yani arkadaşın yaptığı işin adı tam olarak gıda bankacılığı ya gıda bankacılığı kaydınız var mı diye soruyorsunuz, “Yok.” diyor.” (TBMM, 2021: 51).

³⁵İlgili Bakanlık, 2018 yılında çıkarılan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın birleştirilmesi ile Tarım ve Orman Bakanlığı adını almıştır.

edilmeye çalışılmıştır (Akgül, 2004: 21). 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 40 ve 89. maddelerinde ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 17. maddesinde yapılan değişikliklerle, yoksullara yardım amacıyla gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara bağışlanacak gıda maddelerinin maliyet bedellerinin, gelir vergisi matrahının tespiti sırasında hâsılattan indirimine veya yıllık gelir vergisi beyannamesi üzerinde indirim konusu yapılmasına izin verilmiş ve bu gıda maddelerinin teslimleri katma değer vergisinden istisna edilmiştir (Çuhadar, 2017: 693).

Yapılan bu düzenlemelerin amacı, ticari kazanç sahipleri dışında kalan zirai kazanç erbabı, serbest meslek kazanç erbabı gibi diğer gelir vergisi mükelleflerinin de bağış yapmaları halinde, bağışlanan gıda maddelerinin maliyet bedellerinin beyannamelerinde yer alan gelirden indirilmesine imkân tanımaktır. İndirim tutarında sınır olmayıp bağışlanan gıda maddelerinin tamamının tutarı indirilebilmektedir (Eren, 2012: 243).

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun “safî kurum kazancı” başlığını taşıyan 6. maddesine göre, *“Kurumlar vergisi, mükelleflerin bir hesap dönemi içinde elde ettikleri safî kurum kazancı üzerinden hesaplanır. Safî kurum kazancının tespitinde, Gelir Vergisi Kanunu’nun ticari kazanç hakkındaki hükümleri uygulanır. Zirai faaliyetle uğraşan kurumların bu faaliyetinden doğan kazançlarının tespitinde, Gelir Vergisi Kanunu’nun 59. maddesinin son fıkra hükmü de dikkate alınır”*. Bu hükmün işaret ettiği üzere, gıda bankacılığı kapsamındaki bağışlar Gelir Vergisi Kanunu açısından gider olarak indirim tabii olduğundan, kurumlar vergisi hesaplamasında da gider olarak indirim tabii bulunmaktadır. Daha açık bir anlatımla, gerek gelir vergisi gerekse kurumlar vergisi mükellefleri gıda bankacılığı kapsamında vergi avantajlarından yararlanabilmektedirler (Kala, 2020: 192). Belirtilen şartlarda yapılan bağışlarda, bağışı yapan gelir veya kurumlar vergisi mükellefi, işletmeye dâhil malların bağışlanması halinde bu malların maliyet bedelinin tamamını gider kaydedecek; bu işlemi, faturayı hem gelir hem de gider kaydetmek suretiyle gerçekleştirecektir. Bağışlanan mal işletmeye dâhil değilse mükellef, malın katma değer vergisi dâhil maliyet bedelini yıllık beyannamenin “bağış ve yardımlar” bölümüne yazıp gelir vergisi matrahının tespitinde indirim olarak kaydedecektir (Kala, 2020: 198).

Gıda bankacılığı alanında faaliyet gösteren derneklerin gıda bankacılığı yaparken uyacakları esaslar, Maliye Bakanlığı tarafından 21.03.2004 tarihinde yayımlanan 251 seri

numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde detaylı olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda (TBMM, 2018: 33):

- Gıda maddesi bağışının dernek veya vakfa yapılmış olması gerekmektedir.
- Bağış kabul edecek dernek veya vakfın tüzüğünde veya senedinde ihtiyacı bulunanlara gıda yardımı yapılabilmesine ilişkin hükümlerin bulunması gerekmektedir. Bununla beraber, dernek veya vakfın başka alanlarda da faaliyet gösteriyor olmasının, kamuya yararlı dernek veya vergiden muaf vakıf olup olmamasının uygulama açısından bir önemi bulunmamaktadır.³⁶
- Gıda bankacılığı kapsamında yapılacak bağışların gıda maddesi niteliğinde olması gerekmektedir. (31.12.2004 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 5281 sayılı "Vergi Kanunlarının Yeni Türk Lirası'na Uyumu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile gıda bankacılığının kapsamı genişletilmiş ve giyecek, temizlik, yakacak bağışlarının da maliyet bedeli üzerinden gider kaydedilebileceği hükmü konmuştur.)³⁷
- Yapılacak bağışlar şartlı olarak –bedelsiz olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere- yapılmalıdır.
- Gıda maddesi niteliğini taşımayan ve şartlı olarak yapılmayan bağışlar, gıda bankacılığı kapsamında yapılacak bağış olarak değerlendirilmeyecektir.
- Bağışlar mutlaka fatura ile belgelendirilmeli ve ayrıca taşıma için sevk irsaliyesi düzenlenmelidir.
- Bağışlanan mala ilişkin bilgileri eksiksiz olarak içeren faturanın bağış yapılan dernek veya vakıf adına düzenlenmesi gerekmektedir.
- Mal bedeli olarak faturada, bağışa konu olan malın maliyet bedelinin (yüklenilen katma değer vergisi hariç) yazılı olması gerekmektedir.

³⁶Dernek veya vakfın faaliyet alanının farklı olmasının bir önem taşıması, sağlık gibi farklı bir alanda faaliyet gösteren bir derneğin de tüzüğünde gıda bankacılığına ilişkin düzenlemeler olduğu takdirde gıda bankacılığı yapabileceği anlamına gelmektedir.

³⁷Gelir İdaresi Başkanlığı'nın çeşitli özgelgeleriyle kapsam dâhilindeki malzemeler ve uygulamada karşılaşılan tereddütler giderilmeye çalışılmıştır. Bir özgelgede, gıda bankacılığı kapsamındaki dernek veya vakfa, gıda bankacılığına konu olabilecek malları tedarik edip yoksullara ulaştırmak amacıyla yapılan nakdi bağışların da, bağışçı adına fatura düzenlenerek mal alımı yapılması şartıyla gıda bankacılığı kapsamına gireceği ifade edilmiştir (GİB, 2013). Gıda maddelerini pişirmek üzere yapılan tüp bağışının (GİB, 2015), kanunda belirtilen gıda, giyecek, temizlik ve yakacak dışındaki aynı bağışların gıda bankacılığı kapsamında olmadığı değerlendirilmiştir (GİB, 2018). Kemer, anti-bakteriyel jel, tıraş bıçağı, tıraş köpüğü ve ayakkabı, temizlik ve giyecek maddeleri olarak gıda bankacılığı kapsamında değerlendirilmiştir. Buna karşılık çanta, cüzdan, giyim aksesuarı, haşere ilaçları, krem, ayakkabı boyası, her türlü kırtasiye ürünü, kozmetik, yara bandı, deodorant, parfüm, oda spreyi vb. ürünlerin gıda bankacılığı kapsamında olmadığı ifade edilmiştir (Kala, 2020: 197-198).

- Faturada "ihtiyaç sahiplerine yardım şartıyla bağışlandığından KDV hesaplanmamıştır" ibaresinin yer alması zorunludur.
- Ayrıca, derneklerin Dernekler Mevzuatı kapsamında öngörülen belgeleri düzenlemeleri ve bağış yapanlara bir örneğini vermeleri gerekmektedir. Ticari faaliyetle uğraşanlarca düzenlenen faturaların, dernekler tarafından muhafaza edilmesi gerekmektedir.

27.05.2004 tarihinde kabul edilen 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un 3. maddesinde gıda bankası, *"bağışlanan ve üretim fazlası, sağlığa uygun her türlü gıdayı tedarik eden, uygun şartlarda depolayan ve bu ürünleri doğrudan veya farklı yardım kuruluşları vasıtasıyla fakirlere ve doğal afetlerden etkilenenlere ulaştıran ve kar amacı gütmeyen dernek ve vakıfların oluşturduğu organizasyonlar"* şeklinde tanımlanmıştır (Çuhadar, 2017: 690). Aynı kanunun 12. maddesinde, *"gıda bankacılığı alanında faaliyet gösteren kuruluşların üye olduğu, gıda bankaları arasında iş birliği, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarını ifa edecek şekilde Gıda Bankaları Birliği oluşturulması"* hükmü yer almıştır (Akgül, 2004: 23). Bu kanun, 2010 yılında 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak yürürlükten kaldıran kanunda veya sonraki düzenlemelerde gıda bankacılığını tanımlayan herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Gıda bankacılığı uygulaması, mali mevzuat içerisinde yer alan Gelir Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunu üzerinden yürütülmektedir (Kala, 2020: 193).

03.07.2005 tarihinde kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesine belediyelerin görev ve sorumlulukları arasına *"gıda bankacılığı yapabilir"* ifadesi eklenerek, gıda bankacılığı yapabilecek kuruluşlar arasına dernek ve vakıfların yanı sıra belediyeler de katılmıştır. Aynı kanunun 15. maddesinde de *"beldede ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi ve kayıt altına alınması amacıyla izinsiz satış yapan seyyar satıcıları faaliyetten men etmek, izinsiz satış yapan seyyar satıcıların faaliyetten men edilmesi sonucu, cezası ödenmeyerek iki gün içinde geri alınmayan gıda maddelerini gıda bankalarına, cezası ödenmeyerek otuz gün içinde geri alınmayan gıda dışı malları yoksullara vermek"* belediyelerin yetkileri arasında sayılmaktadır. Ancak mevzuatımızda bu konuda bazı boşluklar olduğu görülmektedir. Her ne kadar Belediye Kanunu'nda belediyelere gıda bankacılığı yapabilmeye yönelik yetki verilmiş olsa da gıda

bankacılığının usul ve esaslarını düzenleyen yasada ancak bir sivil toplum kuruluşunun gıda bankacılığı yapabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla belediyeler, gıda bankacılığı yapabilmek için ya bir vakıfla çalışmak için protokol yapmakta ya da kendileri bir vakıf kurmak zorunda kalmaktadırlar. Aksi halde gıda bankacılığı yapan belediyeye bağışta bulunan işletmeler vergi avantajlarından yararlanamamaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 150).

3.4. Gıda Bankacılığı ve Yoksulluk İlişkisi

Gıda konusu, sosyal politika araştırmalarının adalet, eşitlik, refah sorunlarını tartışırken kullandığı önemli bir kavramsal araçtır (Lambie-Mumford, 2018: 1). Günümüzde gıda arzı dünya genelinde önemli düzeyde artmasına rağmen, arz ve talepteki istikrarsızlıklar, doğal ya da insanlardan kaynaklanan felaketler, gelir yetersizliği ve yoksulluk gibi gıdaya erişim ile ilgili başlıca engeller, temel gıda ihtiyaçlarının karşılanmasını engellemektedir (Akgül, 2004: 7). Temel gıda ihtiyaçlarına sağlıklı erişimi olmayan çok sayıda insanın varlığı günümüz dünyasının en önemli küresel sosyal problemlerinden biridir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün son raporlarına göre, her gün yaklaşık 821 milyon insan aç uyumakta, yaklaşık 2 milyar insan yetersiz beslenmekte, küresel düzeyde sayısı tam olarak belirlenemeyen insan gıda güvencesizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Uzun yıllar düşüş gösteren küresel açlığın, şiddetli çatışmalar, ekonomik krizler ve doğal afetler ile tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir (GFN, 2018: 5). Bu durum, bu soruna yanıt verebilecek çok çeşitli çözüm önerileri geliştirilmesi ihtiyacı doğurmaktadır.

Çeşitli sebeplerle pazarlanma imkânı bulunmayan gıda, temizlik, giyecek ve yakacak gibi temel ihtiyaç malzemelerinin ihtiyaç sahiplerinin kullanımına yönelik olarak değerlendirilmesine imkân veren gıda bankacılığı sistemi, gıda yoksulluğu ile mücadele konusunda kullanılan araçlardan biridir. Her ne kadar temizlik, giyecek vb. temel ihtiyaç malzemeleri de gıda bankacılığı sisteminde yer bulsa da sisteme adını veren gıda ürünleri sistemde dolaşımı sağlanan esas ürün grubunu oluşturmaktadır.

Kimi yazarlara göre gıda bankacılığının başlangıçtaki, daha çok talep kabiliyetini yitiren ürünlerin bedelsiz tüketime sunulması şeklindeki yaklaşımı, zamanla değişime uğrayarak

sosyal yardım amaçlı bağışların öne çıktığı ve bu bağışların, kamusal desteklere konu edildiği bir yaklaşımla yoksullukla mücadelede uygulanan yeni dönem sosyal politika anlayışının bir parçasına dönüşmüştür. Kar faktörünü göz ardı etmeyerek girişimcilerle devleti ortak bir paydada buluşturmaya çalışan yeni dönem sosyal politika anlayışının gıda bankacılığı sistemi üzerindeki ana aktörleri; arzulanan sosyal faaliyeti yerine getiren dernek ve vakıflar, bunlara bağışları ile destek veren şirketler ve şirketlere çeşitli mali avantajlar sağlayan devlet olarak ortaya çıkmaktadır (Özden, 2019: 128).

Devletin açlık ve gıda güvencesizliği ile mücadeledeki rolüne ilişkin tartışmalar dünya çapında gıda bankalarının genişlemesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Sosyal adalete odaklanan analizler için gıda yardımları, haklara veya yetkilere dayanmayan, bunun yerine “dışlanma” ile tanımlanan sosyal koruma sistemleri içinde yer almaktadır (Lambie-Mumford, 2018: 12). 2013 yılında Birleşmiş Milletler Özel Raportörü’nün gıda hakkına ilişkin yapmış olduğu açıklamada, gıda bankalarının bir toplumdaki marjinalleşmenin boyutu hakkında fikir verdiğini ifade etmesi dikkat çekicidir (Purdam ve diğerleri, 2015: 12).

Sosyal adalet çerçevesinden gıda bankalarına getirilen başlıca eleştiriler; gıda bankalarının politik çözümleri geri plana itmesi, etkili eylem yanılsaması yaratması, suçluluk duygusunu bastırıp vicdanları rahatlatması, kullanıcılar üzerinde yarattığı olumsuz psikolojik etki ve süre giden yapısal eşitsizlikler üzerindeki dikkati dağıtmasıdır (Lindenbaum, 2016: 375). Bu bağlamda, gıda bankacılığına ilişkin literatürün önemli bir kısmının, gıda bankalarının, yoksulluğu ve gıda güvencesizliğini, siyasal alanın ve tartışmaların dışına çıkarmada kritik bir rolü olduğuna vurgu yaptıkları görülmektedir.

Bu çalışmalara göre, gıda bankaları açlık sorununa, hak çerçevesinden ziyade bağış ve gönüllülük çerçevesinden bakmaktadır ve bu konudaki dikkati hükümetten ve onun yasal sorumluluklarından uzaklaştırmaktadır (Riches, 1997: 70, Görmüş, 2018: 2). Gıda, hayırsever bir endişeden ziyade bir insan hakkı olarak ele alınması gereken bir konudur. Gıda bankalarının tehlikesi işte bu noktada, gıda güvencesizliğine kısa vadeli acil bir müdahalede bulunurken, çok temel bir sorunun görmezden gelinmesi sonucunu doğurarak ortaya çıkmaktadır: yoksulluğu tetikleyen ve radikal düzeyde reformlar gerektiren temel adaletsizlikler ve eşitsizliklerle başa çıkmak için çok az şey yapmak (Cloke, Williams ve May, 2016: 5).

Caplan, gıda bankalarının ortaya çıkardığı bu anlayışın, mikro düzeyde gıda bankası çalışanları ve gönüllüleri arasında bile görülebildiğini belirtmektedir. Londra'daki gıda bankalarında gönüllülerle yapmış olduğu görüşmelerde çoğu gönüllü, yoksulları beslemenin Hristiyanlığın bir gereği olduğunu, gıda yoksulluğunun 21. yüzyılda özellikle Britanya gibi zengin bir ülke için kabul edilemez olduğunu ve bu durum için bir şeyler yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Caplan, gönüllülerden daha politik bir cevap almanın nadir görülen bir durum olduğunu söylemektedir. Her ne kadar bazıları, sosyal adalet ya da sosyal adaletsizlik gibi kavramlardan bahsetse ya da insanları gıda bankalarına getiren durumun dağıtım rejimindeki değişimlerden kaynaklandığını ifade etse de, gönüllülerden sosyal haklara değinen söylevler, ücretlerin arttırılmasını öneren vb. politika önlemleri duymak oldukça nadirdir (Caplan, 2016: 8). Bununla beraber, İngiltere'de artan ihtiyaçlar ve gıda bankaları ile ilgili son tartışmalarda atıfta bulunulan başlıca konuların; güvencesiz çalışma biçimlerindeki (sıfır saatlik sözleşmeler gibi) artış, düşük ücretli işler ve sosyal güvenlik haklarında kesintiye giden ya da şartları ağırlaştıran refah reformları olduğu görülmektedir. İstatistikler, İngiltere'de 2003 yılından 2014 yılına gelindiğinde, düşen gelir ve artan yaşam maliyetlerinin, en düşük ondalık gelir dilimine dâhil olanların gıdaya erişimini % 20 oranında azalttığını göstermiştir (Lambie-Mumford, 2018: 12). Öyle ki kimi yazarlar, politik alanda oldukça tartışmalı ve görünür hale gelen gıda bankalarının, İngiltere'de, neredeyse “evsizler” kadar sosyal adaletsizlik ve refah başarısızlığının ikonik bir göstergesi haline geldiğini belirtmektedirler. İngiltere'de gıda bankaları yararlanıcıları üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, sosyal ve ekonomik krizler yaşayan bu kişilerin, başka hiçbir yerden destek göremediği ve gıda bankalarını “son çare” olarak tanımladıkları görülmektedir (Cloke ve diğerleri, 2016: 3-16). Buna karşılık üst düzey kamu yetkililerinin gıda bankaları hakkındaki neredeyse karşıt düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. 2013 yılında İngiltere Kabine Ofisi Bakanı Nick Hurd, yaptığı bir açıklamada gıda bankalarını, “*zor zamanlara muhteşem bir yanıt*” olarak nitelendirmektedir. Sayılarının arttığını ve bunun altında yatan sorunların karmaşık olduğunu kabul etmekle birlikte, hükümetin ülke çapında gıda bankalarını desteklemek için yapılan çalışmaları kayıt altına alması gerektiğini belirtmektedir (Downing ve Kennedy, 2014: 11).

Warshawsky'nin Chicago'da bir gıda bankası yöneticisiyle yapmış olduğu görüşmede de yönetici, gıda bankalarının birincil kurumsal rolünün yapısal değişim yoluyla eşitsizliği azaltmak değil, ihtiyaç duyanlar için acil gıda sağlamak olduğunu vurgulamıştır (Warshawsky, 2010: 771). Türkkân'ın çalışmasında (2020: 59) görüştüğü bir gıda bankası personeli ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Dürüst olmak gerekirse, hem yararlanıcılara hem de bağışçılara karşı aynı mesafeyi korumaya çalışıyoruz. Fakat kolay değil. Taraf tutmamakla, aslında taraf tutmuş olup var olan eşitsizliklerin sürdüğünün farkındayız. Aynı zamanda gıda sisteminin tüm sorunlarını çözemeyiz. Bu gıda bankası iyi bir yer, iyi işler yapmakta ve ihtiyacı olanlara yardım etmekte. Ve şimdilik bu yeterli.”*

Buradan anlaşılabileceği üzere gıda bankacılığına yönelik literatür, sıklıkla, gıda bankalarının örgütsel uygulamalarında inşa edilen yardım söylemlerinin neo-liberal refah ideolojilerini desteklemeye ve daha fazla yerleştirmeye yarayabileceğini vurgulamaktadır (Williams ve diğerleri, 2016: 4). Ancak kimi yazarlar, gıda bankalarının çeşitlilik gösterdiğine ve sadece hayır amaçlı çalışanlardan radikal derecede politik olarak müdahil olanlara kadar değişebildiklerini ve genellikle, yoksullukla mücadele savunuculuğu yaptıklarını vurgulamaktadırlar (Vansintjan, 2014: 10). Lindenbaum, Amerika Birleşik Devletleri Kuzey Colorado'da yapmış olduğu görüşmeler sonucu farklı bir sonuca vardığını söylemektedir. Lindenbaum, gıda bankalarının neo-liberal söylemi benimsettiğine dair çok az kanıtla ulaşmıştır. Görüştüğü gıda bankası çalışanları ve gönüllüleri, gıda güvencesizliğinin kişisel zayıflığın, beceriksizliğin ya da genel bir gıda yetersizliğinin değil; işsizliğin ve yoksulluğun bir sonucu olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca gıda bankalarının gıda güvencesizliğinin ciddi olumsuz etkilerini azalttığının, ancak yeterli bir çözüm oluşturmadığının altını çizmektedirler. Buradan hareketle Lindenbaum, gıda bankası sistemi içinde yer alan herkesin mevcut yapısal sorunlara karşı körleşmediğini ifade etmektedir (Lindenbaum, 2016: 382). Williams ve arkadaşları ise İngiltere'de Levington Gıda Bankası gönüllüleri ile yapmış oldukları görüşmelerde, gönüllülerin çoğunluğunun, başlangıçta kendilerini ya da gıda bankasının çalışmalarını herhangi bir şekilde “politik yönelimli” olarak belirtmemelerine rağmen, konut ve işgücü piyasasındaki yapısal adaletsizlikleri vurgulayan hükümet karşıtı görüşlere kadar refah politikaları hakkında geniş kapsamlı görüşlere sahip olduklarını görmüşlerdir. Buradan yola çıkarak yazarlar, gıda bankalarının en iyi şekilde, farklı siyasi duyarlılıkların bir potada erimiş olduğu bir yapı olarak anlaşılabileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca gıda bankalarının zaman zaman, gönüllülerin siyasi duyarlılıklarının önemli değişikliklere

uğradığı ve bireysel sorumluluklar, damgalanma, ihtiyaç duyulan yanıtlar konusunda düşünmelerinin sağlandığı “mikro-politik” dönüşüm alanları olabileceği de belirtilmektedir. Williams ve arkadaşları, bu konuda bir gönüllünün şöyle bir ifadesini örnek olarak göstermektedir: *“Sanırım ilk başladığımda tepeden bakan bir yaklaşıma sahiptim. İhtiyacı olan insanlara yardım etmenin iyi bir şey olduğunu düşünüyordum. Fakat.. Özellikle yoksulluk hakkında düşündüğümü sanmıyorum. Güçlü bir siyasi görüşüm yoktu, politik olarak farkında değildim. Burası sanırım yavaş yavaş daha büyük resme ve bazı nedenlere bakmamı sağladı. Başlangıçta sadece lütuf duygusuyla çok motive olmuşken, birdenbire adaletsizliğe ve bunun nedenlerine hitap etmek için daha fazlasının yapılması gerektiğini hissettim”* (Williams ve diğerleri, 2016: 12-13). Aynı gönüllünün gıda bankalarının işlevi konusundaki yorumu da gıda bankalarının varlığı konusundaki çelişkileri ortaya koyar niteliktedir: *“Biraz garip bir durumdayız; çünkü aslında kendimizi iştten çıkarmak istiyoruz. ... İkili bir rolümüz olduğunu ve Trussel Trust’ın bir parçası olmanın gerçekten yararlı olduğunu düşünüyorum. A) Gerçekten ihtiyacı olanların beslenmesine yardım ediyoruz. B) Aslında kabul edilebilir olmadığımız, olmamamız gerektiği gerçeği ve insanların yapması gerekenin uzun vadeli nedenlere bakması gerektiği hakkında bağırıyoruz”* (Williams ve diğerleri, 2016: 18).

Neo-liberal bir strateji olarak gıda bankacılığı üzerine yapılan araştırmalar, gıda güvencesizliğinin ele alınmasında yardım kuruluşlarının sınırlılıklarını ve refah sağlayıcı devlet dışı aktörlerle ilgili sorunlu güç ilişkilerini anlamak için hayati önem taşımaktadır (Lohnes ve Wilson, 2017: 4). Gıda bankacılığı, gönüllü kuruluşların ve bağışların, gıda yoksulluğuna yanıt vermedeki yeterliliği ve kapasitesi hakkında ciddi sorular sordurmaktadır (Riches, 2002: 649). Selke, gıda bankalarını yoksulluğu azaltan ya da ortadan kaldıran bir uygulama değil, yoksullukla başa çıkmaya katkıda bulunan bir “arıza servisi” olarak tanımlamaktadır. Selke’ye göre gıda bankaları, yoksulluğa bakıştaki ideolojik dönüşümün bir parçası ve yeni gönüllüler toplumunun prototipidir. Yeni gönüllüler toplumu olarak adlandırdığı bu toplumda ise dava edilebilir yasal hakların yerini yavaş yavaş gönüllülüğe dayalı bir sadaka ekonomisi almaktadır (Hartmann, 2014: 79). Gıda bankalarının yoksulların destekçisi ve savunucusu değil; sadece acil hizmet sağlayıcısı olarak konumlanmaları, yoksulluk ve açlık sorununun depolitizasyonu ile sonuçlanmaktadır (Warshawsky, 2010: 773).

Riches ve Tarasuk, Kanada’da gıda bankacılığı uygulaması yerleştikçe, gönüllülüğe dayalı gıda tedariki ile düşük gelirli ve marjinal gruplara yönelik diğer toplum hizmetleri arasındaki çizgilerin giderek bulanıklaştığına dikkat çekmektedir. Sağlık ve eğitim gibi temel hizmet sunucularının, açlık ve yetersiz beslenme sorunlarının diğer hizmetlerin etkinliğini de düşürdüğünü belirtmelerine yanıt olarak, gıda yardımlarının birçok ana hizmete (örneğin bir sağlık merkezinin bekleme odasında ücretsiz atıştırmalıklar sunulması, okul kahvaltı programları, yaşlı bakım merkezlerinde öğle yemeği programları gibi) entegre edildiği görülmektedir. Aynı zamanda birçok gıda bankasının programlarına yararlanıcılar için kişisel danışmanlık, beslenme eğitimi, istihdam eğitimi, sağlık geliştirme programları gibi faaliyetler eklenmiştir (Riches ve Tarasuk, 2014: 46). Lambie-Mumford’a göre, refah devletinin daralması ve hakların giderek artan şekilde koşullara bağlanması, gıda bankalarına duyulan ihtiyacın ortaya çıkışında önemli bir rol oynamaktadır. Gönüllü sektörün değişen doğası ve beklentileri ise bu ihtiyacın şekillenmesini doğrudan etkilemektedir (Lambie-Mumford, 2018: 8). Gıda bankaları, neo-liberal süreçte artık hükümet tarafından sunulmayan hizmetleri sunmak için kar amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlara olan bağımlılığı somutlaştırmaktadır (Lindenbaum, 2016: 381). Dolayısıyla, kamusal hizmetlerde kamu sektörünün ve gönüllü sektörün rollerinin iç içe geçtiği bir hizmet sunumu öne çıkmaktadır. Gıda bankaları ise bu durumun tipik bir örneğidir. Gıda bankacılığı, toplumun, kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektör olmak üzere üç farklı kesiminin önemli temsilcilerinin, yalnızca yoksul insanların gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik ciddi diyalog ve eyleme olanak sağlamakla kalmayan, aynı zamanda bunu teşvik eden bir bağlamda özgün bir iş birliğini temsil etmektedir (TİDER, 2020: 5).

Warshawsky, Amerika Birleşik Devletleri’nde özellikle Feeding America ağına bağlı kentsel gıda bankalarının, acil gıda hizmeti sunumunu devlet desteğinden uzak, özel finansman ve bağışlara bağlı bir sivil toplum örgütlenmesine dönüştürdüğünü belirtmektedir. Öte yandan hesap verebilirlik, performans değerlendirmesi, kurum kültürünün oluşturulması gibi ölçütler daha çok, “şirket” gibi davranan gıda bankaları üretmeye başlamıştır. Daha “piyasaya benzer” davranma konusundaki ideolojik ve finansal baskılar, gıda bankalarının genel misyonu ile çelişkiler doğurmuş ve birçoğunun eşitlik meselesinden ziyade, kendi kendilerini devam ettirme ve verimlilik ile ilgilenme gerekçesiyle eleştirilmelerine neden olmuştur (Warshawsky, 2010: 773). Booth ve Whelan, Avustralya’da gıda bankalarının kesinlikle büyük bir iş kolu haline geldiğini; örneğin

2011-2012 arası dönemde gıda bankalarının toplamda 59 yönetim kurulu müdürüne, 1656 bölge deposuna, yaklaşık 24 milyon kg gıda bağışına, toplam 22,4 milyon dolar gelire ve ortalama 100 hem ücretli, tam zamanlı personele hem de gönüllüye sahip olduklarını belirtmektedir. 2012 yılında Food Bank Western Australia hakkında yorum yapan Senatör Christopher Back, parlamentodaki meslektaşlarına “*aslında tamamen ve tamamen bir özel sektör kuruluşu olarak yönetiliyor*” ifadesini kullanmıştır (Booth ve Whelan, 2014: 1396). Dolayısıyla gıda bankalarının, kamu sektörü ve gönüllü sektör arasında yarattığı kimlik karmaşasını, benzer bir şekilde özel sektör ve gönüllü sektör arasında da yarattığı görülmektedir.

Literatürde gıda bankalarının her üç sektörü de kapsayan karmaşık fonksiyonlarını betimlemek amacıyla “sektör harmanlanması”³⁸ kavramı kullanılmaktadır. Alman Gıda Bankası üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, gıda bankasının operasyonlarının tamamen kâr amacı dışında kalmadığını, aslında hem kâr yönelik hem de kamusal faaliyet olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedirler. Sektörler arası bu çakışma ise sektör harmanlanması kavramı ile ifade edilmektedir. Sektör harmanlanması, çeşitli yaklaşımlar, faaliyetler ve ilişki biçimleri ile kamu sektörü, özel sektör ya da kâr amacı gütmeyen üçüncü sektör olarak tanımlanan belirli bir sektörde faaliyet gösteren bir kuruluşun, bu unsurlar bakımından sektörler arasındaki ayrımı bulanıklaştırdığı durumlarda ortaya çıkmaktadır (Rombach ve Bitsch, 2018: 182). Dees ve Anderson (2003), etkin ve uygun kaynak tahsisine olanak sağlaması, sosyal sorunlara sürdürülebilir çözümler üretilmesi, hesap verebilirliğin ve finansal gücün artması faktörlerini sektör harmanlanmasının avantajları arasında sayarken; amaç sapmaları, hizmet kalitesinde düşüşler, kâr amacı gütmeyen sektörün hayırsever karakterinin kaybı ve sosyal adaletsizliklere yönelik vurguların azalmasını da sektör harmanlanmasının beraberinde getirebileceği dezavantajlı durumlar olarak vurgulamaktadırlar (Aktaran Rombach ve Bitsch, 2018: 184). Bu avantajlı ve dezavantajlı durumlar, gıda bankacılığı uygulamasında da tipik olarak gözlemlenebilmektedir.

³⁸Bu bölümdeki tartışmaya temel oluşturan, sosyal hizmetlerin sunumunda kamu sektörü-özel sektör-gönüllü/üçüncü sektör arasındaki iş birliği yapılanmaları, “quasi-market (piyasa benzeri)” ve “sektör harmanlanması (sectorbending)” kavramları çerçevesinde 2. bölümde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Bkz. 1.5.2.2 Kamusal harcamaların azaltılması baskısı, s. 44

McIntyre ve arkadaşları, gıda bankaları üzerine yapılmış 33 akademik çalışmayı eleştirel yorumlayıcı yöntemle analiz ederek süreç içerisinde gıda bankalarına yöneltilen temel eleştiri başlıklarını kavramsallaştırmaya çalışmışlardır. 33 çalışmanın kökeni, Kanada'dan 16, Amerika Birleşik Devletleri'nden 10, Avustralya'dan 3 ve Avrupa'dan 4 çalışma şeklinde dağılım göstermektedir. Yazarların çalıştıkları disiplinler ise siyaset biliminden halk sağlığına kadar farklı alanları kapsamaktadır. Bu veri setinden hareketle McIntyre ve arkadaşları, çağdaş gıda bankacılığı eleştirilerinin çoğunlukla “damgalanma, istikrarsızlık, yetersizlik, görünmezlik ve uyumsuzluk” başlıklarında toplandığını belirtmektedirler. Daha az sıklıkla, “hakların geçersiz kılınması, kurumsallaşma, verimsizlik, eşitsizlik, etkisizlik ve erişilemezlik” sorunları vurgulanmaktadır. Gıda bankacılığına yönelik eleştiriler, çoğunlukla, gıda bankalarının işleyişinden doğan meselelerle ilgilidir. Gıda bankalarının operasyonlarının ötesinde altı çizilen tek eleştiri “görünmezlik” olmuştur. Buna göre gıda bankaları, gıda güvencesizliğinin yeterince ele alındığı izlenimi uyandırarak sorunu görünmez hale getirmiştir. Yazarlar bir bütün olarak veri setinin gıda bankalarının kullanımına yol açan gıda güvencesizliğinin temel nedenleri üzerine kurulmuş bir eleştiri içermediğini ifade etmektedirler. Şüphesiz bu, bu çalışmaları yapan akademisyenlerin yoksulluk, gelir eşitsizliği ya da gıda bankalarını ortaya çıkaran diğer yapısal belirleyiciler arasındaki bağlantıları tanımadıkları anlamına gelmez; fakat eleştirileri bu ilişkiyi açıkça ifade etmemektedir (McIntyre ve diğerleri, 2015: 10). Araştırmacıların veri setini analizle derledikleri gıda bankalarına yönelik literatürdeki temel eleştiri başlıkları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Çizelge 4.3.: Gıda Bankalarına Yönelik Temel Eleştiriler (McIntyre ve diğerleri, 2015: 11)
Gıda Bankalarına Yönelik Temel Eleştiriler

Başlık	Eleştiri	Örnekler
Erişilemezlik	İhtiyaç sahiplerinin gıda bankalarını kullanmalarının önündeki engeller	Çalışma saatlerinin yararlanıcıların programlarına uymaması, gıda bankalarının yeri ile en çok ihtiyaç duyulan alanların uyuşmaması, potansiyel ihtiyaç sahiplerinin gıda bankalarına ulaşmaları için gereken ulaşım olanağından yoksun olmaları

Yetersizlik	Sağlanan gıdanın besleyici olmaması	Gıda bankalarının sıklıkla sağlıklı olmayan ya da sağlığa zararlı gıdaları dağıtma durumunda kalabilmeleri, süt ve taze ürünlerin yetersiz tedariki, gıda sepetlerinin genel olarak beslenme gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalması
Uyumsuzluk	Sağlanan gıdanın kullanıcıların ihtiyaçlarıyla (beslenme, kültürel ya da kişisel tercihler açısından) uyuşmaması	Yalnız yaşayan 50 yaşındaki bir erkek ihtiyaç sahibine bağış olarak bebek maması verilmesi örneği, gıda bankalarının sıklıkla zarar görmüş ürünleri ya da salata sosu gibi çok az kullanım alanı olan gıda ürünlerini dağıtması
Damgalanma	Gıda bankalarından yararlanmanın utanç verici bir deneyim olarak algılanması	Gıda bankalarındaki bürokratik işlemler, gıda bankası gönüllülerinin zaman zaman küçümseyici ve yargılayıcı davranışları, gıda bankası kullanıcılarının aldıkları her şeye minnet göstermedikleri takdirde gıdaya erişimlerini kaybetme riskleri
Etkisizlik	Gıda bankalarının bireysel ve hane halkı düzeyinde gıda güvencesizliğine karşı etkili olamaması	Gıda bankalarından yararlanma ile gıda güvencesizliği riski taşıyan hanelerdeki gıda güvencesizliği düzeyi arasında bir ilişki bulunamaması, gıda bankalarından faydalanmanın gıda güvencesizliğine karşı bir koruma sağlayamaması
Verimsizlik	Gıda bankalarının gıda dağıtımında nakit ya da pul dağıtımından daha az etkin olması	Gıda bankalarının girdilerini hesaba katarak verimlilik yanılması yaratması, gıda bankalarının diğer gıda dağıtım programlarına göre daha az verimli kalması
Eşitsizlik	Gıda bankalarının bağışçılar, gönüllüler ve yararlanıcılar arasında eşitsizlik yaratması veya çoğaltması	Gıda bankalarının kaynaklarının eşitsiz dağıtımı, yararlanıcıların sosyal olarak dışlanması yararlanıcılar ve bağışçı gruplar arasındaki sosyal ayrımı güçlendirmesi, gıda bankalarının gönüllüler ile yararlanıcılar arasındaki ayrımı güçlendiren fiziksel engeller kullanmaları

İstikrarsızlık	Gıda bankası kullanıcılarının yardıma her ihtiyaç duyduklarında gıda bankalarını güvenilir bir kaynak olarak görememeleri	Gıda bankalarının gıda, gönüllü emek ve para bağışlarına dayanması sebebiyle gıda arzının devamlılığının risk taşınması, acil gıda ihtiyacını karşılayan kar amacı gütmeyen kuruluşların almış olduğu tutarsız destekler, gıda bankalarının örgütsel etkinliğe özellikle ücretli personele sahip olmaması
Kurumsallaşma	Gıda bankalarının organizasyon yapısı olarak kurumsal işletmeleri örnek almaları dolayısıyla temel misyonlarını gözden kaçırarak bürokratik hedefleri tutturmaya ve sadece kurum olarak ayakta kalabilmeye odaklanmaları	Kurumsallaşmanın boyutları olarak finansal yapının yeniden tasarlanması, ticarileştirilmiş ve profesyonel hale getirilmiş işlemler, azalan savunuculuk
Yetersizlik	Gıda bankalarının kullanıcılarına genellikle yeterli gıda ya da diğer destek biçimlerini sağlayamamaları	Yararlanıcıların gıda bankalarına erişim sıklığı üzerindeki kısıtlamalar, yararlanıcıların karmaşık ihtiyaçlarını karşılayamayan ya da yeterli kalori açısından sürdürülebilir olmayan gıda sepetleri
Hakların Geçersiz Kılınması	Bağışların gıda güvencesizliğine bir yanıt olarak kabul edilmesi ile yoksulluğa verilen kamusal tepkilerin azalması, gıda hakkının erozyona uğraması	Yasal haklar yerine hayır hizmetlerinin ön plana çıkması
Görünmezlik	Gıda bankalarının gıda güvencesizliğinin yeterince ele alındığı izlenimi uyandırarak sorunu görünmez hale getirmesi	Devletin rollerinin yeniden şekillendirilmesinin bir sonucu olarak "hayırsever güvenlik ağlarının" kimsenin aç kalmayacağı inancı oluşturmaları

Araştırmacılar bir sonraki adımda eleştiriler sonrasında gıda bankalarına yönelik olarak ortaya konan eylem önerilerini incelemişlerdir. Burada veri setinin iki seçenek arasında bölündüğü görülmektedir. Gıda bankalarını konu edinen 17 akademik çalışma gıda bankalarını iyileştirmeyi, 14 akademik çalışma ise yoksulluğu azaltmayı politika önerisi olarak ortaya koymaktadır. Her iki eylem önerisini ise sadece iki çalışmanın ileri sürdüğü görülmüştür. Araştırmada dikkat çeken nokta, daha çok beslenme ve halk sağlığı üzerine

alışan akademisyenlerin, gıda bankalarının eksik operasyonel yönlerini iyileştirmeye odaklanan eylem önerileri getirirken; sosyal veya siyaset bilimi üzerine çalışan akademisyenlerin, eleştirilerini gıda bankalarının operasyonları ötesinde tutup gıda bankalarının, kullanıcılarının gıda güvencesini sağlayamamakla birlikte yoksulluğın azaltılması gibi daha geniş ihtiyaçlara da cevap veremediğini ileri sürmeleridir (McIntyre ve diğerleri, 2015: 10). Bu eleştirilerin ortaya çıkışı ve kapsamının ve hatta gıda bankacılığı savunucularının bu eleştirilere sundukları kimi yanıtların, bir sonraki bölümde gıda bankacılığının çeşitli sosyo-ekonomik boyutları üzerinden incelendiğinde daha iyi anlaşılabileceği düşünölmektedir.

3.5. Sosyo-Ekonomik Boyutları Açısından Gıda Bankacılığı

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ölkelerde artan gıda güvencesizliği ve gıda atığı oranları ile gıda sistemini “düzeltme” ihtiyacı daha acil hale gelmiştir. Bu bağlamda gıda bankaları, her iki soruna da hitap edebilecek bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır (Türkkan, 2020: 51). Başta gıda sistemi olmak üzere çok farklı sosyo-ekonomik boyutları olan gıda bankacılığı sistemi, çalışmada dört temel boyutu üzerinden ele alınarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki, gıda bankacılığının ana ortaya çıkış gerekçesi olan ihtiyaç sahiplerine gıda erişiminin sağlandığı sürecin ve bu süreçte gıda ile ilgili olarak karşılaşılan temel problemlerin ele alınma biçiminin değerlendirildiği gıdaya erişim boyutudur. İkincisi, gıda bankacılığı sisteminin temel aktörlerinden olan gıda bağışçıları üzerinden sistemin değerlendirilmesi ve sistemin gıdaya ihtiyaç duyanlardan farklı olarak genellikle bağışçı olarak sistemde yer alan özel sektör üzerindeki etkilerinin de ortaya koyulması amacıyla şirketler üzerindeki kurumsal ve mali etkilerin boyutudur. Üçüncü olarak, gıda bankacılığı sisteminin içinde barındırdığı ekolojik unsurlar bir bütün olarak kent ve evre boyutu bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak, gıda bankacılığı bağlamında toplumsal ilişkiler boyutu kapsamında ise sistem içerisinde yer alan aktörlerin karşı karşıya kaldığı ahlaki sorgulamalar, çelişkiler ve yüklendikleri duygu durumları ele alınmaya çalışılmıştır.

3.5.1. Gıdaya Erişim

Gıda bankacılığı sisteminde, gıdaya erişim söz konusu olduğunda, iki alt unsurun öne çıktığı ve sistemde yer bulan konular olduğu görülmektedir:

- Gıda güvenliği ve gıda güvencesini sağlamak
- Gıda kaybı ve gıda israfını azaltmak

Çalışmada gıda bankacılığının amaçladığı bu unsurlar açıklanarak, bu alt boyutlar üzerinden gıdaya erişim süreci ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.5.1.1. Gıda güvenliği ve gıda güvencesi

Gıda güvenliği ve gıda güvencesi kavramları, gıda ihtiyacının gerekli koşulların sağlanarak temin edilmesi açısından önemi olan iki kavramdır. Bazı çalışmalarda bu iki kavramın zaman zaman birbirleri yerine kullanılabildiği, bunun da yanlış değerlendirmelere yol açabildiği görülmektedir.

Gıda güvenliği (foodsafety); gıdaların hasatı, taşınması, işlenmesi, depolanması ve tüketiciye sunulması sürecinde, bir başka deyişle, gıda arz zincirinde, gıda kaynaklı rahatsızlıklara ya da hastalıklara neden olan, fiziksel, biyolojik ve kimyasal nitelikteki çeşitli risk unsurlarını önleyecek ya da zararsız kılacak yaklaşımları ele alan bir kavramdır (Şık, 2018). 2003 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından yayımlanan raporda gıda güvenliği, *“akut veya kronik olarak tüketici sağlığına zarar verebilecek tehlikeler bütünü”* olarak ifade edilmiştir (Koç ve Uzmay, 2015: 41). Gıdalarda bulunan taş, metal parçası, cam kırığı gibi maddeler fiziksel açıdan risk yaratan unsurları oluşturmaktadır. Giderilmesi en kolay risk unsurları fiziksel unsurlardır. Gıda güvenliği açısından biyolojik risk oluşturan unsurların başında ise gıda zehirlenmesine ya da başka hastalıklara yol açabilecek mikro organizmalar gelmektedir. Örneğin Salmonella ve koli basili gibi bakteriler, dünya çapında gıda kaynaklı hastalık faktörü olan en önemli bakterilerdendir. Tarımsal üretimde kullanılan zehirli kimyasal maddeler, çevre kirliliğinin bir sonucu olarak gıdalara bulaşan ağır metaller ise kimyasal risk unsurları arasında sayılabilmektedir. Gıda güvenliği, gıdaların sağlık riski yaratan bu etkenler açısından güvenilir kılınmasını amaçlamakta ve bunu sağlamaya yönelik teknik çalışmaları içermektedir. Gıdaların bozulmasını geciktirmek için yapılan çalışmalar da gıda güvenliği

çalışmalarının bir parçasıdır (Şık, 2018). Gıdalarla ilgili sorunları tespit etmek ve gidermek, karmaşık ve çok yönlü bir durum olduğundan, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenliği risklerinin fazla olduğu görülmektedir (Koç ve Uzmay, 2015: 42). Bu ülkelerde risk kaynakları fazla olduğu gibi, riskleri ortadan kaldıracak araştırmalar ve çalışmalar da daha sınırlı kalmaktadır.

Gıda güvencesi (food security) ise, bir toplumun beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli miktarda ve ulaşılabilir gıda maddeleri üretme yeterliliğine ve üretilen gıdalara erişimin sürekliliğine vurgu yapan bir kavramdır. Gıda güvenliği kavramına, insanların gıda maddelerine kolay ve yeterli erişim hakkı dâhil edildiğinde, gıda güvencesi kavramına ulaşılabilirdiğini söylemek mümkündür. Zaman zaman buraya ekolojik bir bakış açısının da dahil edildiği görülmektedir (Şık, 2018). Küresel iklim krizi ve çevresel sorunların artışı, bir yandan gıdanın elde edilebileceği kaynakların tahribatı sorununu doğururken; diğer yandan, bu sorunun derinleşmemesi için gıda ihtiyacının doğa dostu üretimle ve uygulamalarla karşılanması yaklaşımını öne çıkarmaktadır.

Gıda güvencesi ile ilgili olarak 1948 yılında Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde *“gıdaya ulaşım hakkının insanın en temel hakkı olduğunu”* belirtmiştir. Bu ifade, gıda güvencesinin temel boyutu olan gıdaya erişimi kapsamakla birlikte dar kapsamlı bir ifadedir. 1974 yılında Dünya Gıda Konferansı'nda gıda güvencesinin, *“dünyada temel gıda maddelerinin, gıda tüketiminin sürekli artışına olanak veren üretim ve fiyat dalgalanmalarını karşılamaya uygun gıda arzının her zaman var olması”* şeklinde daha arz odaklı bir yaklaşımla tanımlandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2001 raporunda ise gıda güvencesi, *“bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri”* olarak ifade edilmiş ve günümüzde kullanılan tanım ortaya çıkmıştır. Bu tanım, gıdaya erişimi içermekle birlikte bu erişimin sürekli, yeterli ve güvenli olması gerektiğini vurgulaması bakımından geniş kapsamlı bir tanımdır. Mikro açıdan gıda güvencesi, hane halklarının sağlıklı ve yeterli beslenme imkânına sahip olmalarıyken, makro açıdan tüm ülkelerde yeterli gıda temininin sağlanması ve bunun için ulusal ve uluslararası düzenlemelerin, işbirliklerinin, strateji ve eylem planlarının oluşturulmasıdır (Koç ve Uzmay, 2015: 40). Hem mikro hem makro açıdan ortaya çıkan

gıda güvencesizliklerinin birbirlerini besleyen olgular olduğu ve birini azaltmaya yönelik politikaların diğerini de olumlu etkileyeceği unutulmamalıdır.

Gıda güvencesizliği, beslenme açısından güvenli ve yeterli gıdaların mevcudiyetinin ve bu gıdaları sosyal olarak kabul edilebilir yollardan elde etme kabiliyetinin sınırlı veya belirsiz olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır (Lambie-Mumford, 2018: 3). Gıda güvencesizliği, dönemin neo-liberal ekonomisine eşlik eden işsizlik, düşük ücretler, yetersiz sosyal yardımlar gibi, değişen sosyal ve ekonomik koşullar ve özellikle de refah reformları da dâhil olmak üzere sosyal politikalarındaki köklü değişimlerle ilişkilendirilmektedir (Tarasuk ve Eakin, 2003: 1505). Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde gıda güvencesizliğinin nedenleri; başta ülkelerin gelir seviyesi olmak üzere eğitim eksikliği, politik riskler, yolsuzluk gibi pek çok problem ile birbirinden ayrılmaktadır. Gıda güvencesini sağlayacak altyapı için gerekli finansal kaynağı bulamayan gelişmekte olan ülkeler, gıda ile ilgili özellikle arz yönlü sorunlar yaşarken; gelişmiş ülkelerde ise özellikle gelir adaletsizliğinden kaynaklanan arz yönlü sorunların yanı sıra artan obezite gibi talep yönlü sorunlarla da karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Koç ve Uzman, 2015: 47). Yüksek gelirli ülkelerde gıda güvencesizliği, hem yetersiz beslenmeye hem de obeziteye katkıda bulunmaktadır. Yoksul hane halkları yeterli gıda gereksinimlerini karşılayamazken; karşılayabildikleri gıdalar ise genellikle enerji ve besin değerleri bakımından düşük kaliteli gıdalar olmaktadır. Bu durum, hipertansiyon, demir eksikliği, karaciğer bozukluğu gibi çeşitli sağlık problemlerine davetiye çıkarmaktadır (Vatansever Deviren ve Kurtuluş, 2020: 981). Öte yandan gelişmiş ülkelerdeki gıda yardımlarının niteliği, bağlamı ve hedefleri de gelişmekte olan ülkelerdekilerden farklılaşmaktadır. Örneğin, Avrupa’da gıda güvencesizliği, “her iki günde bir et, tavuk ya da balık öğünü” nü atlamak anlamına gelebilirken; gelişmekte olan bazı ülkelerde gıda güvencesizliği yaşamı tehdit etmektedir ve gıda yardımları hayatta kalmakla ilgilidir (Gentilini, 2013: 15).

2012 yılında Economist Intelligence Unit tarafından oluşturulan Küresel Gıda Güvencesi Endeksi (GFSI), gıda güvencesini etkileyen faktörleri ve bu faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, gıda güvencesi konusunda önde gelen ve geride kalan ülkeleri, bölgelere ve ülkelere göre gıda güvencesinin ne durumda olduğunu ve gıda güvencesinde iyileşme için neler yapılabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır (Dağdur ve Olhan, 2015: 50). Hâlihazırda endekste 113 ülke; erişilebilirlik, bulunabilirlik, kalite ve güvenlik, doğal kaynaklar ve dayanıklılık temel kriterleri ve bunlar altında oluşturulan alt kriterler

üzerinden gıda güvencesi bakımından değerlendirilmeye tabii tutulmaktadır. Endekse göre, 2019 yılı, küresel gıda ortamında bozulmaların olduğu bir yıl olurken; bunu, 2020 yılında marjinal düşüşler takip etmiştir. Gıda maliyetindeki değişiklikler, tarımda kamusal araştırma ve geliştirme faaliyetleri ve beslenme standartları gibi faktörler için güncellenmiş ölçümleri içeren 2020 yılı endeks sonucuna göre, 47 ülkede gıda güvencesi ağırları bir krizle başa çıkmak için yeterli finansmana sahip değilken; 36 ülke bu konuda ulusal bir kapsama sahip değildir. Finlandiya ve İrlanda endeksin en üstünde yer alan iki ülkedir. Bu ülkeleri, Hollanda ve Avusturya takip etmektedir. Yemen, Sudan ve Zambiya ise endeksin en alt sırasında yer almaktadır. Endekse göre Türkiye, 113 ülke arasında bir önceki yıla göre 41. sıradan 47. sıraya gerilemesi ile birlikte “iyi gıda güvencesi” aralığında yer almaktadır (<https://foodsecurityindex.eiu.com/>, erişim: 30.03.2021).

Gıda güvencesinin en önemli ayağı gıdaya erişimin sağlanabilmesidir. Günlük yaşamda gıdaya erişim, tüketici olarak piyasadan karşılanabileceği gibi gıda hakkı kapsamında devletin vatandaşlarına sunduğu hizmetler aracılığıyla da sağlanabilmektedir. Piyasanın ve kamusal hizmetlerin toplumun gıda ihtiyacını çeşitli nedenlerle karşılayamadığı yerlerde ise gıda bankaları, aş evleri, gıda yardım paketleri gibi gönüllü kuruluşlar aracılığıyla yürütülen bazı hizmetlerin gıda güvencesi açığını kapatmaya çalıştıkları görülmektedir. Genellikle “acil gıda desteği” olarak adlandırılan bu hizmetler; daha çok ekonomik, coğrafi ya da sosyal açıdan dezavantajlı kesimler için kısa vadeli çözümler olarak düşünülmektedir. Son dönemde acil gıda desteği çabalarının merkezinde ise gıda bankaları bulunmaktadır (Mckay, Dunn ve Bazerghi, 2016: 3). Gıda bankacılığı, gerek bireylere gıdanın yeniden dağıtımının sağlanarak açlığın ve yetersiz gıda alımının önüne geçilmesini amaçladığından, gerekse gıdaların taşınması, korunması ve depolanması süreçlerini birebir içinde barındıran bir uygulama olduğundan hem gıda güvencesi hem de gıda güvenliği kavramları ile yakından ilişkilidir.

Riches’a göre (1997: 70) gıda bankaları, toplumun, açlık ve beslenme sorununa etkileyici bir tepkisi olarak ortaya çıkmış olsa da gıda güvencesizliğinin kritik bir kamu meselesi olduğunun göz ardı edilmesine de yol açabilmektedir. Pek çok gıda bankası, gıda meselesine bakarken gıda güvencesizliğinin altında yatan yoksulluk, işsizlik vb. durumları verili kabul etmekte ve bu konularda bir iddiada bulunmamaktadır (Lindenbaum, 2016: 376). İncelenen her ülkede gıda bankaları toplumsal faydacılığın önemli bir ifadesi olmakla

birlikte, aynı ülkelerdeki kanıtlar açlık sorununu çözmeye yetmediklerini de doğrulamaktadır (Riches, 1997: 70).

Özellikle gelişmiş ülkelerde gıda bankaları, gıda yardım hizmetlerinin önemli bir bileşeni olduğundan, gıda bankalarının gıda güvencesini sağlamadaki rolünü belirlemeye yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürde gıda bankalarını gıda güvencesine sahip olmayan kesim için gıdanın devamlılığını sağlayan önemli bir kaynak olarak tanımlayan çalışmalar bulunsa da gıda bankalarındaki sınırlı seçim imkânı, bağışlanan gıdaların nicelik ve nitelik bakımından yetersiz olabilmesi gibi faktörler nedeniyle, gıda bankalarının gıda güvencesizliği ile mücadele konusundaki yeterliliklerine ilişkin endişeler çoğunluktadır (Mckay ve diğerleri, 2016: 3). Hem besin kalitesi yüksek hem de yeterli miktarda gıda bulmak gıda bankaları için önemli bir sorundur. Gıda bankalarının gıdaları nasıl tedarik ettiğini araştıran birçok çalışma, gıda ihtiyacı ile sağlanan gıda arasında uyumsuzluk tespit etmiştir. Tarasuk ve Eakin, gıda bankaları üzerine Kanada’da gerçekleştirdikleri etnografik bir çalışmada, gıda bankacılığı sisteminde bağış yapan kurumların yararlanıcıların ihtiyaçlarını çok fazla gözlemleyemedikleri için, yapılan yardımların nitelik olarak her zaman ihtiyaçlara uygun düşmediğini tespit etmişlerdir. Dolayısıyla yapılan yardımların ihtiyaçlara cevap vermekten ziyade sembolik bir jest olarak kalması muhtemeldir (Tarasuk ve Eakin, 2003: 1505). Yine Kanada’da yapılan bir çalışmada, yardıma ihtiyaç duyanlar gıda bankalarına yönelmek istememelerinin sebeplerini; yardımın yetersiz olacağını düşünmeleri, kötü bir deneyim ve utanç yaşama ihtimali, gıda bankasına gidecek kadar “aşırı ihtiyaç” duymamaları ve bilgi eksikliği olarak sıralamaktadırlar (Downing ve Kennedy, 2014: 14). Gıda bankaları, istikrarsız bağışlar, sağlıklı gıdaların yüksek maliyeti, sınırlı depolama imkânı gibi bir dizi sınırlılık ile karşı karşıyadır. Artan talep, talebe oranla yeterince artmayan bağışlar ve gıda bankası personelinin çoğunlukla, yararlanıcıları, beslenme konusunda uygun yönlendirme ve onlara tavsiye verme bakımından yeterli donanımına sahip olmamaları da gıda bankalarının karşı karşıya kalabildiği güçlükler arasındadır (Mckay ve diğerleri, 2016: 7). Yerel işletmelerden özellikle küçük gıda bankalarına yapılan gıda bağışlarının çoğunlukla güven ve ilişkiler üzerine inşa edilebildiği; bu durumun da bağışlanan gıda miktarında dalgalanmalar, kısa sürede büyük miktarda gıdanın planlanmasının ve dağıtımının gerekliliği gibi birtakım sorunlar yaratabildiği görülmektedir (Booth ve Whelan, 2014: 1396).

Gıda bankaları kısa vadeli krizler için oluşturulmuş bir güvenlik ağı olarak ortaya çıkmalarına rağmen, giderek daha fazla sayıda uzun vadeli yoksunluk yaşayan kesim tarafından da kullanılmaktadır. Birçok gıda bankası kullanıcısının daha sık aralıklarla gıda bankalarına başvururken gıda güvencesizliği ile karşı karşıya kalmaya da devam ettikleri görülmektedir (Mckay ve diğerleri, 2016: 6). Kanada Gıda Bankaları Birliği'nin 2012 yılında yayımladığı bir raporda, çoğu gıda bankasının yardım isteyen ve yardıma uygun görülen kişilere, “ayda sadece bir kez 3-7 günlük gıda sağlama hedefini” tutarlı bir şekilde yerine getiremediği yer almaktadır (Riches ve Tarasuk, 2014: 47).

Gıda bankaları, gıda yoksunluğuna acil çözümler sağlamada önemli bir role sahip olsalar da ancak operasyonel kaynaklar yeterli olduğunda, müşteri ihtiyaçları belirlenebildiğinde, bozulabilir gıda grupları ile ilgili hükümlere tam olarak uyulduğunda gıda güvencesini sağlama potansiyeli taşımaktadır (Mckay ve diğerleri, 2016: 2). Bu kıstasların yerine getirilemediği çoğu durumda, gıda bankaları acil bir güvenlik ağı olmaktan çok başarısız bir kamu refah sisteminin kurumsallaştırılmış bir uzantısı haline gelmektedir (Riches, 1997: 70). Booth ve Whelan, gıda bankalarının, Avustralya Gıda Bankası'nın tanımladığı şekliyle “refah sektörünün kilerleri” olarak nitelendirilmelerinin, bir tedirginlik yarattığı ve sorunun, sadece “kilerde” daha fazla yiyeceğin bulunmasına ihtiyaç duyulmasıyla sınırlandırıldığı sonucuna varmaktadırlar. Daha fazla yiyecek, gıda güvencesizliği sorununu çözmemektedir; eksik kalan husus, gıda güvencesizliğini bir sorun olarak çerçevelendirmektir (Booth ve Whelan, 2014: 1400).

Gıda bankalarının kısa veya uzun vadeli gıda güvencesizliğini iyileştirme ya da ihtiyaç sahibi kişilerin tüm beslenme gereksinimlerini karşılama gibi bir potansiyelleri bulunmamaktadır. Ancak gıda bankalarının tüm ihtiyaç sahiplerinin sorunlarını çözemeyebilirken, gıda güvencesizliğinin etkisini azaltmada rol oynamaları mümkündür. Gıda bağışlarına yönelik yasal mevzuata uyulması ve gerekiyorsa mevzuatın geliştirilmesi, hem bağışçıların hem de gıda bankası çalışanlarının kaynağı ve dağıtımı uygun gıdalar konusunda eğitilmesi, gıda bankalarının gıda güvencesini sağlama kapasitelerini arttırabilir. Gıda bankası programlarının daha kapsayıcı ve erişilebilir olmasını sağlamak için kaynak yetersizliği, sınırlı erişim, hizmetler hakkındaki bilgi eksikliği gibi engellerin aşılması önem taşımaktadır (Mckay ve diğerleri, 2016: 7-8).

Özellikle faaliyetlerini geliştiren ve çok fazla sayıda insana ulaşan gıda bankalarının gıda güvencesini geliştirme noktasında ileri tedbirler aldığı görülmektedir. Dağıtım yapılan gıdaların güvenliğini ve kalitesini sağlamak bunun ilk adımı olmaktadır. Örneğin Feeding America, kendisine bağlı gıda bankalarının dağıttığı milyarlarca öğünün güvenli olmasını sağlamak için, gıda endüstrisinin gerekliliklerine ve özel olarak tasarlanmış korumalara bağlı olduklarını belirtmektedir. Buna göre gıda bankaları, ülkedeki perakendecileri, gıda üreticilerini, restoranları kapsayan katı standartlara tabiidir. Ayrıca Feeding America ağındaki her bir gıda bankasının, gıda güvenliği yasalarına ve gıda güvenliği konusunda gıda endüstrisindeki en iyi uygulamalara dayanarak oluşturulmuş özerk bir denetimden geçme zorunluluğu bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, gıda bankalarında çalışan personelin gıda güvenliği standartlarına uyduğundan emin olmak için gıda bankalarının özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilen özel bir gıda güvenliği eğitimi uygulanmaktadır (<https://www.feedingamerica.org/>, erişim: 30.03.2020).

Paulhamus ve Cotagna (1998) yapmış oldukları çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri New Jersey’de bulunan Food Bank of Delaware’in sunduğu hizmetin etkisini göstermek amacıyla, gıda bankalarının etkinliğini ölçen bir bilgisayarlı sayım yöntemi geliştirmişlerdir. Bu yöntemde insanların kaliteli beslenebilmesi için ne tür gıdalardan ne kadar dağıtılması gerektiği hesaplanarak, gıda bankasından yapılan dağıtımların bu şartı ne derece sağladığı ölçülmeye çalışılmıştır. Paulhamus ve Cotagna, bu yöntemin gıda bankalarının etkinliğini ölçen yöntemlerden biri olarak kullanılabileceğini belirtmektedirler (Aktaran Çankaya, 2006: 168).

Handforth ve arkadaşlarının, 2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde FeedingAmerica bünyesindeki çeşitli gıda bankaları ile yapmış oldukları bir araştırmada da gıda bankalarında sağlıklı ürünlerin dağıtımını vurgulamaya yönelik bir paradigma kaymasına dikkat çekilmektedir (Handforth, Hennink ve Schwartz, 2013: 411). Yazarlar, yapmış oldukları çalışma ile bir beslenme profili oluşturma eğiliminin gıda bankalarında giderek ağırlık kazanmaya başladığı ve gıda bankalarının yetersiz beslenmeyle ilgili endişeleri gidermek için operasyonel stratejilerini etkili bir şekilde değiştirmeye yöneldikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yazarların irdeledikleri tartışmalı bir konu, gıda bankalarının dağıtımını yaptıkları gıdaların beslenme kalitelerini düzenleyen politikalara sahip olup olmadıklarıdır. Çalışmadan elde edilen veriler, belirli ürünlerin ortadan kaldırılmasının gıda bankalarının bazı bağışçıları kaybetmesine neden olarak gıda

bankalarına zarar verebileceği ön kabulünü desteklememiş; aksine, sağlıklı ürün taleplerini yerine getirmeye istekli yeni bağışçıların bulunabildiği ve bağışçı eğitimlerinin de bu konuda etkili olduğu görülmüştür. Ancak görüşmeciler aynı zamanda, sağlıklı beslenmeyi destekleyen taze ürün dağıtımının ekstra maliyete yol açabileceğini, bozulabilir gıdaların doğasında bulunan lojistik zorlukların üstesinden gelmek için yardıma ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Yazarlar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gıda bankacılığı sisteminin, gıda güvencesi olmayan bireylerin karşılaşılabilecekleri sağlık sorunlarını da dikkate alarak gelişme göstermeye çalıştığını; ancak en iyi uygulamaların ülke çapında geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için, bu beslenme politikalarını uygulayan gıda bankalarına dair daha fazla araştırma yapılması gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Handforth ve diğerleri, 2013: 414-415). Simmet ve arkadaşları da, gıda bankalarında gıdaların kalitelerinin beslenme profili çıkarılması vb. araçlarla değerlendirilmesinin, gıda bankası yöneticileri ve gıda bağışçıların, gıdanın miktar ve kalitesindeki kısıtlamaları kabul etme istekliliğine ve gıda bankalarının sınırlı personel kapasitesine bağlı olduğunu belirtmektedirler (Simmet ve diğerleri, 2018: 13). Dolayısıyla tüm bu çalışmalar, ideal bir gıda bankasının sadece yeterince gıda bulundurmaya değil; yeterince “iyi” gıda bulundurmaya da odaklanması gerektiğine ancak aynı zamanda bunun önündeki ciddi sınırlılıklara işaret etmektedir.

3.5.1.2. Gıda kaybı ve gıda israfı

Gıda bankacılığının ortaya çıkışının ve geliştirilmesi gerekliliğinin sebepleri arasında gıda kayıpları ya da gıda israfı ile mücadele etmek sıklıkla altı çizilen bir husustur. Dolayısıyla, gıda kaybı ve gıda israfı kavramlarına bakmak önemli hale gelmektedir.

Literatürde bu kavramların farklı yaklaşımlar üzerinden tanımlanabildiği görülmektedir. Gıda tedarik zincirinde kurtarılabilir atığın hangi aşamada oluştuğu, bu atığın yeniden dağıtım için nasıl kurtarılması gerektiği ve kurtarılan atığın gıda olarak yeterince besleyici olup olmayacağı üzerinde tartışma olan konulardır (Türkkan, 2020: 58).

İsrafa odaklanan ilk yaklaşım, gıda kaybı veya israfını, gıdanın yenilemeyen kısımları da dâhil olmak üzere, gıdayla ilgili tüm israf edilen kısımları kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım daha çok, tüm türden gıda israfının azaltılarak israfın olumsuz etkilerinin ve çıkan atıkların ortadan kaldırılmasına ilişkin maliyetlerin azaltılmasına yönelik endişelerden doğmaktadır. Bu yaklaşım, gıda olmayan ve gıdanın

yenilemeyen kısımlarını da kapsamaktadır. Çoğunlukla çevresel endişeleri yansıtmakta ve atığın kullanım alanlarını sorgulamaktadır. Gıdaya odaklanan diğer yaklaşım ise gıda kaybı veya israfını, gıdanın yenilebilen kısımlarının kaybı ya da israfı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda, gıdanın yenilebilir ve insan tüketimi için uygun olan kısımlarının gıda zincirinin bir noktasında kaybolması kayıp ya da israf olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda kültürel olarak “yenilebilirlik” olgusu önemli hale gelmektedir. Zira kimi kültürlerde, gıda parçalarının bir kısmı yenilemez olarak düşünüldüğünden kayıp ya da israf olarak nitelendirilmemektedir (Oral, 2015: 4).

Gıda kaybına ve israfına bu yaklaşım farkından ayrı olarak, literatürde iki kavram arasında da sıklıkla ayırım yapıldığı görülmektedir. Bazı yazarlar, gıda kaybı ve gıda israfı kavramlarını birbirleri yerine kullanıp, yenilemeyen kısımları da dâhil ederek tüm kayıpları gıda israfı olarak nitelendirmektedirler. Literatürde daha sıklıkla yer bulan kavramsallaştırma ise gıda kaybının ya da israfının, fiziksel olarak gıda zincirinin hangi aşamasında gerçekleştiğine bakılarak yapılmaktadır. Buna göre gıda kayıpları, gıda zincirinin başında ve genel olarak hasat sonrası ortaya çıkan kayıplardan kaynaklanmaktadır. Gıda israfı ise tüketiciye doğru giden diğer aşamalarda gerçekleşmektedir. Buna göre gıda kayıpları, insani tüketim için planlanan ve tüketici seviyesine gelmeden önce besin zincirinin tüm aşamalarında herhangi bir sebeple meydana gelen firelerin hepsi; gıda israfı ise insani tüketime uygun olan ancak tüketici seviyesinde herhangi bir sebeple atılan ya da bozulmaya bırakılan gıdalar olarak tanımlanabilmektedir. Her iki kavramı kapsayan daha geniş bir tanımlama ise, insani tüketim için planlanan, üretimden tüketime kadar gıda zincirinin tüm aşamalarında herhangi bir sebeple meydana gelen firelerin hepsinin gıda kaybı ve israfı olarak tanımlanmasıdır (Oral, 2015: 5).

Bu çerçeveden bakıldığında, gıda bankalarının israfa yönelik bir yaklaşımdan ziyade gıdaya yönelik yaklaşımı baz alması gerektiği söylenebilmektedir. Zira gıda bankalarının odaklandığı ve yararlanıcılara ulaştırmaya çalıştığı kısım, gıdaların halen yenilebilecek ve sağlık açısından bir sorun teşkil etmeyecek kısımlarıdır. Nitekim son kullanma tarihi geçmiş, insan sağlığına zararlı ve standartlara uygun olmayan ürünlerin gıda bankaları tarafından dağıtımının yapılması mümkün değildir. Öte yandan gıda bankaları; son kullanma tarihinin yaklaşması, paketleme hatası, üretim fazlalığı gibi nedenlerden dolayı, genel olarak tüketici seviyesine gelemeyen ve depolama ya da perakende aşamalarında kalan ürünlerin dağıtımını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bazı ülke uygulamalarında

nihai tüketici seviyesinde olup halen tüketime uygun olmakla birlikte israf edilen gıdaların da gıda bankaları aracılığıyla yeniden dağıtımının sağlanmaya çalışıldığı görülse de; burada lojistiği ve gıda güvenliğini sağlamak nispeten zor olduğundan, bunun halen çok yaygın bir uygulama olmadığı görülmektedir. Ancak yine de gıda bankalarının, tüm faaliyetlerini kapsayacak şekilde düşünüldüğünde bir genellemeye gidilerek, gıda kaybını ve israfını önleme ve azaltma amacıyla oldukları söylenebilmektedir.

Bazı akademisyenler ise kayıp ve israf arasındaki sınırların pratikte kolayca bulanıklaşabileceği gerekçesiyle, gıda bankaları söz konusu olduğunda gıda kaybı ya da gıda israfı yerine genel bir kavram olarak “gıda fazlası”nı kullanmayı tercih etmektedirler (Türkkan, 2020: 58).³⁹

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’ne göre, dünya üzerinde israf edilen gıdanın ¼’ünün yeniden yönlendirilmesi 870 milyon aç insanın doyurulması anlamına gelecektir. Gıda kaybı ve israfı sadece beslenebilecek insanlar için bir kayıp değil; toprak, su, enerji, emek kaynaklarında da israf anlamına gelmektedir. Gıda atıkları, dünya genelinde yaklaşık 990 milyar dolar değerindedir ve 3,3 milyar ton sera gazı üretmektedir (GFN, 2018: 6).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Kaynak Paneli Raporu’nda (2015) , 2050 yılı için dünya nüfusu 9 milyar olarak öngörülürken; iklim değişikliği, arazi bozulumu, su kıtlığı ve diğer sorunlar nedeniyle, 2050 yılına kadar dünya gıda üretiminin % 25’inin kaybedilebileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda gıda kaybı ve israfı sorunu, küresel gündemde ve pek çok uluslararası kuruluşun hedefinde yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün 2011 yılında yayımladığı Küresel Gıda Kayıpları ve Gıda İsrafı Raporu’na göre, gıda kayıp ve israfı, üretimden evdeki tüketime kadar gıda arz zincirinin tüm aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kayıpların % 40’ı hasat ve işleme düzeylerinde, gelişmiş ülkelerde ise kayıpların % 40’ı

³⁹Bu çalışmada literatürdeki kavram kargaşasından olumsuz yönde etkilenmemek ve pratikte yaygın olarak atıfta bulunulan kavram “gıda israfı” olduğu için, daha bütüncül bir yaklaşım olabileceği gerekçesiyle, gıda bankalarının faaliyetlerini anlatırken, genel olarak, insani tüketim için planlanan, üretimden tüketime kadar gıda zincirinin tüm aşamalarında herhangi bir sebeple meydana gelen firelerin hepsini tanımlayan bir ifade olarak “gıda israfı” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Ancak bu bölümde aktarıldığı üzere kavramsal farklılıkların önemli hale geldiği düşünülen noktalarda “gıda kaybı” ve “gıda fazlası” kavramlarına özellikle yer verilmiştir.

perakende ve tüketici düzeylerinde gerçekleşmektedir. Buna göre düşük gelirli ülkelerde hasat teknikleri, depolama, soğuk zincir, paketleme gibi alanlardaki mali yetersizlikler, yönetim yetersizlikleri ve teknik yetersizliklerden oluşan bir kayıp göze çarparken; gelişmekte olan ülkelerde de gıda arz zincirinin güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yüksek ve orta gelirli ülkelerde ise tüketici alışkanlıkları ve arz zincirinin aktörleri arasındaki koordinasyon eksikliği gıda kayıp ve israfının nedeni olarak gösterilmektedir. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi sonucu “al-kullan-tüket-at” kültürü⁴⁰ yaygınlaşmaktadır

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/FAO-Turkiye-M-Tarakcioglu.pdf>, erişim: 27.03.2020).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, bu konuda çeşitli girişimler yürütmeye başlamıştır. Bunların başında 2011 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ile MesseDüsseldorf’un girişimi ile başlatılan “Gıdayı Korum (Save Food)” projesi gösterilebilir. Projenin strateji ve hedefleri arasında; gıda kaybı ve israfına yönelik farkındalık kazandırılması; dünya çapındaki girişimlerin, kamu sektörünün ve özel sektörün, küresel bir ortaklıkla iş birliği ve eşgüdüm içerisine sokulması, yaratıcı ağların oluşturulması; kanıt temelli politikaların, stratejilerin ve programların geliştirilmesi; konuyla ilgili somut yatırım programlarına ve projelerine teknik destek sağlanması sayılmaktadır

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/FAO-Turkiye-M-Tarakcioglu.pdf>, erişim: 27.03.2020). Birleşmiş Milletler’in 2015 yılında açıkladığı ve 193 ülkenin taraf olduğu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde, 2030 yılına kadar gıda kayıplarının azaltılması ve kişi başına düşen küresel yiyecek israfının yarıya düşürülmesi hedeflenmektedir. Avrupa Birliği’nin 2018 yılında açıkladığı Döngüsel Ekonomi Paketi’nde de gıda atığı ve deniz çöpleriyle mücadele etmek için özel önlemler alınması gerektiği belirtilmektedir

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/TC-Cevre-ve-Sehircilik-Bakanligi-Hulya-Cakir.pdf>, erişim: 26.03.2020).

⁴⁰Günümüz egemen iktisat ideolojisi içinde kullan-at zihniyeti, yalnız hammaddeleri, eşyaları ve genel olarak doğayı değil, insanları da kapsar hale gelmiştir. Bu başat iktisadi faaliyet örgütlenmesine alternatif ve giderek yayılan örgütlenme girişimlerinden biri *döngüsel ekonomidir* (circular economy). Bu örgütlenme tarzı, üretim, kullanım ve imha süreci yerine dönüşümü esas alarak, üretici ve tüketici arasında karşılıklı bir ilişki ve sorumluluk yaratarak, sadece çevreye daha az zarar vermeyi, sağlıklı ve güvenli yaşam koşullarını sağlamayı değil, bunların yanında müştereklik ilkesini öne çıkarmaktadır (İnsel, 2021: 95).

Gıda kaybı ve israfına dikkat çekerek farkındalık yaratmada, gıda bankacılığının öne çıkan bir uygulama olup, gıda kaybı ve israfının azaltılmasına katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Gıda bankalarının yaygınlaşması ve kimi ülkelerde nüfusun çoğuna ulaşması, özellikle de devlet desteği de alınmışsa, sosyal koruma fonksiyonuna sahip olmakla birlikte gıda kaybı ve israfını da azaltmaktadır (Oral, 2015: 50). 2016 yılında FEBA ağında bulunan gıda bankalarının Avrupa'daki atık ve düzenli depolama alanlarından 318 bin ton yenilebilir gıda topladığı rapor edilmiştir (Broet ve Diaz-Lonborg, 2018). Gıda sistemi perspektifinden bakıldığında gıda bankaları, hem gıda kaybını hem de ek gıda üretimi gereksinimini bir ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Toprağın verimliliği, erozyon, temiz su kaynakları ve biyo-çeşitlilik üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler nedeniyle; gıda üretimini arttırmayı, gıda güvencesizliği ile baş etmenin en kesin çözümü olarak görmeyen bazı yaklaşımlara göre, bu durum alternatif olarak iyi bir seçenektir (Vatansever Deviren ve Kurtuluş, 2020: 982).

Gıda bankaları dünyadaki yoksunluk ile fazlalık arasındaki boşluğu doldurucu bir fonksiyon üstlendiklerini ifade etmektedirler. Almanya Federal Gıda Bankaları Birliği'nin tanıtım broşüründe, *“Almanya’da gıda fazlalığı mevcut. Buna rağmen pek çok insan yeterli gıdadan yoksun. Gıda bankaları bir denge yaratma çabasında”* ifadesi yer almaktadır (Hartmann, 2014: 47). Vansintjan, yaptığı araştırma sonucunda gıda bankalarının sadece bir refah krizinin değil; aynı zamanda aşırı üretken bir gıda sisteminin belirtisi olduğunu ifade etmektedir (Vansintjan, 2014: 11). Hartmann’a göre ise gıda bankaları üretim fazlalığı ile mücadele iddiasında olmakla birlikte, aynı zamanda bu fazlalık sayesinde faaliyette bulunmaktadırlar. Bu durum, gıda bankacılığı sisteminin giderilemeyen temel çelişkilerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim gıda imalatçıları, darboğazların, satış dalgalanmalarının, nakliyat sorunlarının ve olası başka aksaklıkların dengelenebilmesi için her zaman ihtiyacın % 120-140 oranında bir üretim gerçekleştirmektedirler. Yani toplam gıdanın yaklaşık ¼’i zaten “çöp” için üretilmektedir. Dolayısıyla gıda bankaları, ürün fazlalıklarına en fazla bir “anlam” kazandırarak temel motoru “israf” olan tüketim toplumunu ayakta tutmaya çabalamaktadır (Hartmann, 2014: 53).

Lindenbaum da gıda bankalarının tetikleyicisi olan “atık” kavramı üzerine aslında kapitalist değer üretiminin bir parçası olduğunu vurgulayan bir literatür bulunduğunu ifade etmektedir. Kuzey Colorado Gıda Bankası’nın çalışmalarını incelerken, buraya ekmek

tedarikinde bulunan kar odaklı büyük endüstriyel fırınların, ekmek, sübvansiyonlu buğdayla ve nispeten ucuz işçilik ve enerji ile üretildiğinden, maliyeti karşılayandan çok daha fazla ekmek üreterek daha fazla kar etmeyi amaçladıklarını görmüştür. Tüm ekmekler satılırsa şirket daha fazla kar elde edecektir; çöp haline gelebilecek bir miktar “fazla” ekmek ise yenilerine yer açmak amacıyla gıda bankaları aracılığıyla mükemmel şekilde raflardan çıkarılabilir. Böylelikle “fazla” olan bu gıda, acil gıda sistemi aracılığıyla sermayeye fayda sağlayacak şekilde yeniden kullanılmaktadır (Lindenbaum, 2016: 385-386). Lohnes ve Wilson da yapmış oldukları çalışma neticesinde, gıda bankalarının ve bağlı kuruluşlarının büyük bir gıda imha ağı içerisinde, büyük gıda firmalarının ihtiyaçlarına giderek daha fazla hizmet eden kilit kurumlar haline geldikleri iddiasında bulunmaktadır (Lohnes ve Wilson, 2017: 1).

Türkkan, İstanbul’daki gıda bankaları üzerine yapmış olduğu çalışmasında “fazla” gıdayı ortaya çıkaran “fazla” harcamanın bir sorun olarak görülmekle birlikte, bunun karşılığında “daha az” tüketimin bir çözüm olarak önerilmediğini gözlemlemiştir. Bu çelişkili durumu gıda bankası personeline sorduğunda yanıtların iki temel noktada birleştiğini görmüştür. Personel, bir yandan harcamaların azaltılmasının ekonomiye zarar verebileceğini ifade ederken, diğer yandan gıda bankalarının, bireylerin paralarını nasıl harcaması gerektiğini belirleyecek konumda olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla gıda bankaları, neyin “fazla” olduğuna karar vermez; bu fazlalığın iyi bir alana yönlendirilmesine yardımcı olur (Türkkan, 2020: 67). Sonuç olarak bu çerçevede, “fazla harcama” ya da “fazla üretim” sorun olmayı ya da sorun olarak görülmeyi durdurmuştur. Geriye kalan bu fazlalığın yeniden dağıtımının adil bir şekilde yapıp yapılmadığıdır (Türkkan, 2020: 68).

Son dönemlerde gıda bankalarının gıda kaybı ve israfını azaltma noktasında gıda bağışçıları ile etkileşim halindeyken atık yönetimi faaliyetlerine de yer verebildikleri görülmektedir. Nitekim gıda bağışı, gıda atığını ortadan kaldırmanın yollarından biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla özellikle dijital ortamda gerçekleştirilen akıllı atık yönetimi de gıda bankalarının ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır.⁴¹ Endüstri 4.0 ile birlikte dünya

⁴¹Türkiye’de de gıda atığı konusunda geliştirilen bir proje üzerinden yola çıkan ve 2016 yılı sonunda faaliyetlerine başlayan Fazla Gıda A.Ş., dijital atık yönetimi ve gıda bankacılığı arasında ilişki kuran modelin örneklerindendir. Kendilerini firmaların dijital atık yönetimi partneri olarak konumlandıran şirket, işletmelerin satamadıkları fazla gıdalarını, sistemlerinde son kullanma tarihi, kalite blokaj hatası, lokasyon gibi çeşitli kriterler ile kayıt altına almaktadır. Sonrasında dijital alt yapı ile bu ürünlerin en hızlı şekilde doğru kanal aracılığı ile satılması, bağışlanması ya da geri dönüşüme kazandırılması sağlanmaktadır

yeni bir dijital platform üzerinde yükselirken, farklı yaşam biçimlerine ve tüketim kalıplarına sahip artan nüfusa kaliteli ve dengeli beslenme sağlamak karmaşık bir zorunluluk olarak devam etmektedir (Ümit Fırat, 2017: 216). Önümüzdeki 20 yıllık süreçte artan nüfusla beraber gıda ihtiyacı da artarken, bir yandan da başta gıda olmak üzere atık maddelerde de aynı doğrultuda artış yaşanmasına kesin gözüyle bakılmaktadır. 2013 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, üretilen ürün ve çöpe atılan atık arasında neredeyse yarı yarıya bir oran olduğunu tespit etmiştir (Kesayak, 2019).

2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde mühendislik hizmetleri şirketi TetraTech, Doğal Kaynaklar Savunma Konseyi (NRDC) ve Rockefeller Vakfı ile birlikte, Amerika'nın Denver, Nashville ve New York City şehirlerinde 1.300'den fazla Amerikalı ile yapılan bir araştırmaya yön vermiştir. Araştırmanın amacı, üç şehirde toplanan veriler ile ortalama ne miktarda gıda atığı çıkarıldığını ve bunun nasıl azaltılabileceğini ortaya koyabilmektir. Ortaya çıkan sonuçlara göre, günlük olarak mutfaklarda atılan gıdanın ortalama % 68'lik kısmı yenilebilir gıdalardan oluşmaktadır. Yenilebilir gıda atığının her üç şehirde de kişi başına haftalık ortalama miktarı 2,5 kilografa karşılık gelmektedir (NRDC, 2017: 4). Bu sonuçlardan hareketle, hem israfı azaltmak hem de aynı zamanda açlığı azaltmak ve gıda güvenliğini arttırmak için getirilen önerilerin bulunduğu raporda, atık yönetiminin yeniden tasarlanmasının öne çıkarıldığı görülmektedir.

Türkiye'de de yakın dönemde atık yönetimi konusunda önemli mevzuat çalışmalarının ve proje uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Atık yönetiminin geliştirilmesi ve atıkların azaltılması 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) vurgulanan noktalardan biridir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2017 yılında başlatılan Sıfır Atık Projesi neticesinde Temmuz 2019'da Sıfır Atık Yönetmeliği yayımlanmıştır. Sıfır atık yönetiminin önemli bir parçasını gıda atığı yönetimi oluşturmaktadır. Buna göre, gıda atıklarının oluşumunun önlenmesi için gıdaların üretimi, tedarik zinciri ve kullanımı boyunca ilgili taraflarca gerekli önlemlerin alınması ve gıda atığı önleme planlarının hazırlanması öngörülmektedir. Gıda atığının önlenmesi konusunda atılabilecek başlıca adımlar şu şekilde sıralanmaktadır

(<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/TC-Cevre-ve-Sehircilik-Bakanligi-Hulya-Cakir.pdf>, erişim: 26.03.2020):

- Porsiyon düzenlemesi, tabağa yenecek kadar yiyecek alınması, alışverişlerin planlanması, ihtiyaç kadar alınması
- Arza ve talebe göre üretim, stok yönetimi
- Alışverişte sebze ve meyvelerin görünümünün dikkate alınmaması
- Depolama alanı ve taşıma sürecine dikkat edilmesi, buzdolabı ısısının kontrolünün yapılması, buzdolabına “ilk giren ilk çıkar” kuralının uygulanması
- Üretim ve son kullanma tarihlerine ve ambalaj hasarına dikkat edilmesi
- Fazla gıdanın değerlendirilmesi, dondurucuya konulması, ihtiyaç sahipleri ile paylaşılması
- Müşteri profiline göre menü planlaması, promosyonların düzenlenmesi
- Kılavuzların ve rehberlerin hazırlanması, uygulama örneklerinin çoğaltılması

Görüldüğü üzere, gıda atığının önüne geçilmesi noktasında vurgulanan hususlardan biri gıda bağışının teşvik edilmesi olmuştur. Sıfır Atık Yönetmeliği’nde de bu durum, “*gıda bağışı ve insani tüketim için gıdaların yeniden dağıtımlarını teşvik eden uygulamaların tercih edilmesi, gıdaların hayvan yeminde kullanılması veya işlenerek gıda dışı ürünlere dönüştürülmesi yerine, öncelikli olarak insani tüketim amacıyla kullanımını sağlayacak tedbirlerin alınması esastır*” hükmüyle ifade edilmiştir (<http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/TC-Cevre-ve-Sehircilik-Bakanligi-Hulya-Cakir.pdf>, erişim: 26.03.2020). Burada geçen gıdaların yeniden dağıtımını teşvik eden uygulamaların başında ise gıda bankacılığı düşünülmektedir.⁴² Bu çerçevede, ülkemizde son dönemlerde gıda bankacılığı uygulamasının politik ortamlarda

⁴²Amerika Birleşik Devletleri’nde gıda atığı/gıda fazlası konularının hükümetin gündemine gelmesine büyük ölçüde aracılık eden Çevre Koruma Ajansı (Environmental Protection Agency- EPA)’nın belirlemiş olduğu Gıda Geri Kazanım Hiyerarşisi (Food Recovery Hierarchy)’nde de fazla gıdanın önceliği, gıda bankalarına bağış yapılması olarak ifade edilmektedir. Bundan sonra, hayvan yemine dönüştürülme, endüstriyel kullanımlar, kompostlama, yakma vb. tavsiyeler gelmektedir (Riches, 2018: 79). TBMM’de 25 Haziran 2021 tarihinde gerçekleştirilen konuya ilişkin toplantı tutanağında da benzer şekilde gıda kazanım hiyerarşisine değinilmektedir. Buna göre öncelik, doğru üretim, doğru planlama ve doğru satış stratejileriyle sorunu kaynağında çözmek olarak gösterilmekte; ancak işin “fıtratı” gereği önüne geçilemeyecek üretim fazlası ve atık kısmında, bağışlanabilir olan kısmın öncelikle insan tüketimine tahsis edilmesi, sonrasında sırasıyla hayvan yemi olarak kullanılması, biyogaz, kompost ve nihai olarak da arazi doldurma ve yakma işlemleri devreye girmektedir. Hiyerarşide katma değer baştan sona doğru giderek azalmakta; dolayısıyla yakılma aşamasına gelen bir gıdanın üretiminde kullanılan tüm kaynak ve enerji ile birlikte yaratmış olduğu değer yok olmaktadır (TBMM, 2021: 31-32).

daha fazla konuşulur hale gelmesinde, gıda israfını azaltma amacının en az ihtiyaç sahiplerine destek olma amacı kadar öne çıktığını söylemek mümkündür.

3.5.2. Şirketler Üzerindeki Kurumsal ve Mali Etkiler

Gıda bankacılığının işleyişine bakıldığında, işleyicilerin, toptancıların ve süpermarketlerin ticari değeri az olan ancak sağlık açısından tüketilmesinde sakınca bulunmayan gıdaları bağışladıkları görülmektedir. Gıda zincirinde yer alan bu aktörlerin gıda bağışı yapmalarının birçok sebebi bulunmaktadır. Örneğin üreticiler, piyasa fiyatı üretim maliyetini karşılamayan, olgunlaşmış ve toplanmaya hazır ürünleri; işletmeciler, paketlemede, etiketlemede sıkıntı yaşadıkları veya sipariş iptali aldıkları ürünleri; dağıtıcı ve perakendeciler de son kullanma tarihi yaklaşan, çürüyen ve dolayısıyla ticari değerini kaybeden ya da beklendiğinden az satış yapılan ürünleri bağışlayabilmektedirler (Oral, 2015: 50). Poppendieck'e göre Amerika Birleşik Devletleri'nde gıda bankacılığının gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri, insani tüketime uygun, ancak piyasada kozmetik açıdan kendine yer bulamayan ve satılamaz hale gelen ürünlerin gıda bankacılığı sistemine yedirilmesi olmuştur (Poppendieck, 2014: 183). Bu uygulama ise şirketlere çok çeşitli yönlerden fayda sağlamaktadır.

3.5.2.1. Maliyetlerde azalma ve verimlilikte artış

Bazı ekonomistler, şirketlerin sadece vergi ödeyerek sosyal sorumluluklarını yerine getirdiklerini ifade etmekte; sosyal sorunların çözümünde yer alma çabasının şirketlere yükleyeceği maliyetlerin, şirketin rekabetçi gücüne zarar vereceğini savunmaktadırlar. Ancak yapılan çalışmalar, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının iddiaların aksine şirketlere faydalar sağladığını, sosyal performans ile ekonomik performans arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 95). Fuentes Garcia ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışma (2008), yatırımcıların, finansal ve sosyal performans arasındaki olumlu korelasyonu değerlendirdiklerini ve sosyal sorumluluk politikalarına sahip şirketlerin yasal yaptırım ya da ceza almıyor olmalarından, güçlü kalite-yönetim sistemlerine sahip olmalarından ve şirket itibarlarının güçlü olmasından etkilendiklerini göstermiştir (Okur ve Sayın, 2014: 97). Dünyada birçok fon, bir şirkete yatırım yapmadan önce o şirketin sosyal sorumluluk konusundaki performansını

değerlendirmeye başlamış; bu konuda duyarlı şirketlere yatırım yapanlara dayanak oluşturabilmek amacıyla çeşitli endeksler oluşturulmuştur (Okur ve Sayın, 2014: 98).

Gıda bankalarına yapılan bağışların kurumsal sosyal sorumluluk üzerinden ekonomik performansa bu şekilde dolaylı katkılarının yanında, bazı uygulama örneklerinde doğrudan olumlu etkileri de gözlemlenebilmektedir. Örneğin, gıda bankalarının Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım üreticilerine farklı yönlerden yararlar sağladığı ifade edilmektedir. Gönüllülerden yararlanarak düzenlenen tarımsal alanlardan ürün toplama programları bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Bu programlar sayesinde, çiftçilerin toplayamadığı ya da makine ile hasat edilme durumunda tarlada kalan ürünler gönüllüler tarafından toplanmaktadır. Ürün piyasasında düşüşler olduğunda da çabuk bozulabilir ürünler, üreticiler tarafından ya zararına satılmakta ya da çöpe gitmektedir. Bu durumlarda da gıda bankacılığı, yeni pazarlar oluşturarak piyasadaki bol ürünü bu alanlara yönlendirmekte, böylece ürün fiyatlarındaki aşırı düşüşlerin önüne geçilmesine yardımcı olmaktadır (Çankaya, 2006: 157). Özellikle 1960'larda gıda bankaları aracılığıyla tahıl fazlalarının elden çıkarılması Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım üreticilerine büyük fayda sağlamıştır (Lindenbaum, 2016: 382). Buna karşılık, gıda bankalarının özellikle yerel ekonomiler üzerinde zararlı etkileri olabileceğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Currie, bu iddiasını şu şekilde ifade etmektedir: *“Büyüdüğüm bazı Liverpool caddelerinde bahis ve tefeci dükkânları bile varken yiyecek satan yerler olmadığını görüyorum. Yerel bölge sakinleri yeterli yiyeceği ücretsiz alabiliyorsa böyle yerlere ihtiyaç duyulmuyor. Ancak köşedeki bir dükkânın kapanması, gıda bankası kullanıcısı olmayanlar da dâhil olmak üzere herkesi etkileyecektir”* (Currie, 2014).

Türkkan'ın İstanbul'da yapmış olduğu görüşmede bir gıda bankası yöneticisi, gıda bankalarına yapılan bağışların şirketlerin kurumsal imajlarına olumlu bir ışık tutmakla birlikte, gıda fazlalıklarını elden çıkarmanın maliyetini de düşürdüğünü belirtmektedir (Türkkan, 2020: 63). Söz konusu maliyetler, nakliye, boşaltım ve imha işlemlerinden oluşmaktadır. Gıda bankaları, şirketlerin paradan tasarruf etmelerini sağlayan, ürünün iyi bir şekilde kullanılmasını garanti eden ve potansiyel olarak vergi avantajı da sağlayan bir tasfiye alternatifi sunmaktadır (TİDER, 2020: 10). Avustralya gıda bankaları, gıda bankalarının gıda imhası için etkin bir şekilde tercih edilmelerinin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Örneğin, Güney Avustralya'daki düzenli depolama sahalarına gıda atığını boşaltma ücretleri 1990'dan 2000'li yıllara gelene dek, düzenli depolama sahalarının daha

az ve daha uzak hale gelmelerinin de etkisiyle, yaklaşık yüz kat artış göstermiştir. Gıda fazlalarının gıda bankalarına yönlendirilmesi, bu tarz maliyetlerden önemli tasarruflar sağlarken; aynı zamanda yaklaşık dört milyon kilogram taze meyve sebzenin de çöplükten uzaklaştırılması anlamına gelmiştir (Booth ve Whelan, 2014: 1399).

Ancak zaman zaman büyük şirketlerin elde kalan ürünlerinin maliyetlerini bertaraf etmelerinin tek yolu bağış yapmak değildir. Perakendecilerin ya da toptancıların satılamamış gıda maddelerini bazı durumlarda ücretsiz olarak, bazı durumlarda ise indirimli fiyatlarla üreticilere iade etme imkânları da olabilmektedir. Bu durumda potansiyel bağışçıların gıda fazlalarını bu şekilde elden çıkarmak yerine gıda bankalarına bağışlamaya ikna olmaları gerekmektedir. Bu gibi durumlarda bazı gıda bankaları bağışçılara envanter yönetimi, atık azaltma konusunda profesyonel danışmanlık, lojistik ve ulaşım desteği gibi bazı hizmetler sunmaktadırlar. Özellikle gıda tedarik zincirinin dijital platformlar üzerinden yürütüldüğü ve kar unsurunun da dikkate alındığı modeller üzerinde görülen bu işleyiş, bağışçıların gıda bankalarına yönelmesinin önemli bir sebebi olarak vurgulanmaktadır (Türkkan, 2020: 63-64). Aynı zamanda gıda bankalarına yapılan bağışlar üzerinden şirketlerin sağladığı vergi avantajları da fazla gıdanın elden çıkarılmasında gıda bankalarının tercih edilmesinin bir diğer nedenidir.

3.5.2.2. Devlet desteği ve vergi avantajları

Gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara yapılan bağışlara sağlanan vergi avantajları, mükelleflerin katlandığı maliyetlerin bir kısmının devlet tarafından finanse edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda gıda bankacılığı sisteminin desteklenmesine yönelik vergi avantajlarının niceliksel boyutu, vergilendirme enstrümanı aracılığıyla benimsenen sosyal politika yaklaşımına yapılan katkıya işaret etmesi bakımından, uygulanan kamu politikasının geliştirilmesi sürecinde önemli bir veri olmaktadır (Özden, 2019: 125). Gıda bankacılığı faaliyetinde devlete biçilen birincil rol, sivil toplum kuruluşlarını bağışları ile destekleyen mükelleflere vergi avantajı sağlanması suretiyle, bağışa isabet eden tutardaki vazgeçilen vergi geliri kadar maliyete katlanarak sistemin desteklenmesi olarak şekillenmektedir (Özden, 2019: 129).

Pek çok ülkenin mevzuatında yapılan düzenlemelerle gıda bağışlarına yönelik vergi muafiyetleri ve istisnaları getirilmiştir. Gıda bağışlarına yönelik ortak bir Avrupa Birliği politikası bulunmamakla birlikte, genelde tüm ülkelerde bu bağışlarda katma değer vergisinin uygulanmadığı ve değeri ülkeye göre değişmekle birlikte bağışların, indirilebilir bir vergi gideri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Çeşitli ülkeler üzerinde yapılan çalışmaların sonucuna göre, ülkelerin gıda bağışına yönelik getirdikleri başlıca vergi teşvikleri şu şekildedir (AkarçayÖğüz ve Akarçay, 2015: 12-13, Riches, 2018: 103):

- Birleşik Krallık: Gıda bağışları katma değer vergisine tabii görülmekle birlikte, pek çok gıda ürününde bu oran % 0'dır. Alkollü-alkolsüz içecekler, sıcak yemekler gibi bazı gıda grupları için standart oranlar uygulanmaktadır.
- Belçika: Belçika Gıda Bankası Federasyonu'na kayıtlı gıda bankaları için yapılan bağışlar katma değer vergisinden muaftır. Federasyona kayıtlı olmayan gıda bankaları ya da diğer yardım kuruluşları bu muafiyetten yararlanamamaktadır.
- Almanya: Gıda bağışları için katma değer vergisi % 0 ya da sembolik bir oranda uygulanmaktadır. Nakit ya da gıda olarak yapılan bağışların, şirket karının % 20'sini geçmemesi gibi belli koşulları karşılamaları şartıyla kurumlar vergisinden düşürülebilme imkânı bulunmaktadır.
- İtalya: İtalya'da diğer kar amacı gütmeyen kuruluşlardan ayrı olarak değerlendirilen gıda bankalarına yapılan bağışlar katma değer vergisine tabii tutulmamaktadır. Gıda bankalarına yapılan bağışların yıllık belli bir üst sınırı aşmayacak şekilde vergilendirilmesi yapılmaktadır.
- İspanya: Gıda bağışları, malı piyasaya sürmek olarak kabul edilmekte, bu nedenle tüm gıda bağışlarını kapsayan bir katma değer vergisi muafiyeti uygulanmamaktadır. Ticari faaliyetlerde katma değer vergisi yüküne nihai müşteri katlansa da gıda bağışlarında bunu bağış yapan taraf yüklenmektedir. Ekmek, un, süt, yumurta gibi bazı temel gıda ürünlerinde daha düşük katma değer vergisi oranı uygulanmaktadır. Gıda bağışı yapan şirketlerin, bağışlanan gıdanın net defter değerinin belli bir oranını kurumlar vergisinden mahsup etme olanakları bulunmaktadır.
- Yunanistan: Kamu sağlığını tehdit etmeyecek şekilde yapılan gıda, ilaç, kıyafet ve diğer bağışlar katma değer vergisi uygulaması dışında kabul edilmektedir.

- Portekiz: Belirli kurumlara yapılan gıda bağışlarına ihtiyaç duyanlara ulaştırılması koşuluyla katma değer vergisi uygulanmamaktadır. Gıda bağışlarının kazancın belli bir yüzdesini aşmayacak şekilde vergilendirilebilir kardan düşülmesi imkânı bulunmaktadır.
- Macaristan: Kamu yararına çalışan kuruluşlara yapılan bağışlara katma değer vergisi uygulanmamaktadır. Yapılan bağışların değerine bağlı olarak belli bir yüzdesi kurumlar vergisi matrahından düşülebilmektedir. Uzun süreli bağış anlaşması imzalanması durumunda bu oran artmaktadır.
- Polonya: 2013 yılında yapılan düzenlemeden itibaren gıda bağışları katma değer vergisi dışında tutulmaktadır. Özel koşulların sağlanması durumunda gıda bağışlarının vergiden indirilmesi, gider olarak kabul edilmesi ya da vergilendirilebilir karın belli bir oranına kadar vergi matrahından düşülmesi seçenekleri bulunmaktadır.
- İsveç: Gıda bağışlarında katma değer vergisi muafiyeti uygulanmamaktadır ve bağışlar vergiden mahsup edilememektedir.
- Danimarka: Gıda bağışları katma değer vergisi kapsamında değerlendirilmektedir. Bağış yapan şirketin borsaya kayıtlı olması koşuluyla bağışlar belli bir üst sınıra kadar vergiden indirilebilir gider olarak kabul edilmektedir.
- Fransa: Bağışlanan gıdalar için katma değer vergisi uygulanmamaktadır. Bağış miktarının yarısından fazlasının, hâsılâtın belli bir yüzdesini aşmayacak şekilde, kurumlar vergisinden mahsup edilme imkânı bulunmaktadır. Ayrıca, Fransa'nın 2016 yılında yasa ile almış olduğu, 400 metrekareden büyük süpermarketlerin, iyi kalitedeki gıdaları atmalarını yasaklayarak gıda bankalarına ve/veya diğer hayır kurumlarına bağış yapmalarını yönlendiren karar, Avrupa Birliği gündeminde oldukça ilgi görmektedir.
- Kanada: Son yıllarda Kanada Gıda Bankaları Birliği, Federal Hükümet ile ulusal yardım sektörünü canlandırabilmek amacıyla bir vergi teşvik planı oluşturmak için iş birliği içerisine girmiştir. Ouebec, Ontario ve British Columbia eyaletlerinde çiftçilere yönelik gıda bağışı vergi indirimleri uygulamaya konulmuştur.

2014 yılında Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi adına Deloitte tarafından gerçekleştirilen karşılaştırmalı bir çalışma, vergi indirimleri aracılığıyla mali teşviklerin

gıda bağışlarını teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, bağışlanan gıdanın değerinin Fransa'da % 60'ı, İspanya'da ise % 35'i kurumlar vergisinden düşülebilmektedir. Harvard Food Law and Policy Clinic (Harvard Gıda Hukuku ve Politika Kliniği)'in yayımlamış olduğu bir raporda da 2005 yılında daha fazla işletmeyi içerecek şekilde gıda bağışlarına yönelik teşviklerin geçici olarak genişletilmesinin ardından, 2006 yılında gıda bağışlarının % 137 oranında artmış olduğu belirtilmektedir. 2015 yılında geçici olan düzenleme kalıcı hale getirilmiştir; ancak yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerinde geçerlidir (Riches, 2018: 103-104).

Vergi avantajları, gıda bankacılığını teşvik eden önemli bir enstrüman olarak sunulmakla birlikte, bu teşviklerin sosyal girişimler için tek itici güç haline gelebileceğine dair endişeler de bulunmaktadır. Riches'a göre, kurumsal gıda bağışını destekleyen her vergiden düşülebilir dolar, aynı zamanda kamu gelirinden kaybedilen bir dolar olarak görülebilir; ek olarak, tüm bu yüksek hukuki zekâ ve yetenek, uzun vadede etkisiz gıda bağışı çarelerini ilerletmek yerine, işlevsiz gıda sistemleri ve kırılgan sosyal güvenlik ağları üzerinde kullanılmalıdır (Riches, 2018: 104). Uzun vadede, yardım sektörü için daha kar odaklı düzenlemelerin, kuralların ve normların oluşturulmasının, yoksulluk ve gıda güvencesizliği gibi sosyal politika sorunlarını bir kenara iterek gıda bankacılığının metalaşmasını tetikleyebileceği ifade edilmektedir (Türkkan, 2021: 13). Ancak böyle bir durumun, gıda bankacılığının yeni gündeme gelmeye başlayıp kurumsallaşmadığı Türkiye gibi bir ülke için henüz bir risk teşkil etmemekle birlikte, özellikle gıda bankacılığının kurumsallaştığı ve yaygınlaştığı ülkelerde vergi desteklerinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken hususlardan olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Özden'e göre (2019: 140), gıda bankacılığı sisteminin arzulanan sonuçları üretip üretmediğinin analizinde, vergi avantajları nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı tutarındaki devletçe üstlenilen maliyetin tespit edilmesi de önemli bir kriterdir. Bunun tespit edilebilmesi ise yapılan bağışların tamamının, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından beyanname üzerinden indirimini sağlayacak şekilde düzenlenmesi ile mümkün olabilir. Türkiye'de ise mevcut yasal düzenlemelere göre, gıda bankacılığı kapsamında bağışlanan ticari işletmeye dâhil gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin maliyet bedeli, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından gider kaydedilmek suretiyle matrahın belirlenmesinde dikkate alındığından yıllık beyannameler üzerinde yer almamakta; dolayısıyla böyle bir tespitin yapılması söz konusu olamamaktadır.

3.5.2.3. Kurumsal imaja katkı

Şirketler, günümüzde sosyal sorumluluklarına, iş stratejilerinin ve kurumsal kimliklerinin bir parçası olarak yaklaşmaktadırlar. Bu durumun iki temel nedeni olduğu ifade edilmektedir. Birincisi, çalışanların maddi kazanç elde etmek istemenin yanı sıra toplumsal faydaya katkı sağlamak için de çalışmak istemeleri, ikincisi ise artık bir ürünün sadece maddi değeri ve kalitesinin onun satın alınması için yeterli olmamasıdır. Tüketiciler üretici şirketlerin faaliyetlerini de takip etmekte ve satın alma kararı verirken göz önünde bulundurmaktadırlar. Tüketicilerin herhangi bir ürünü satın alırken, aynı zamanda ihtiyaç sahibi başka birine yardım ettikleri düşüncesi, şirketlerin pazardaki çekiciliğini arttırmaktadır. Bu nedenle şirketler, artık faaliyetlerini daha çok gözden geçirmekte, çevrelerini nasıl etkilediklerini tespit etmekte ve topluma ekonomik ve sosyal yönden katkı sağlayacak projelere yönelmektedirler (Okur ve Sayın, 2014: 96).

Kurumsal sosyal sorumluluk, sadece kurum imajının değil, marka imajının da oluşturulmasında ve geliştirilmesinde son derece etkilidir. Şirketler için markalaşmanın en önemli yararlarından biri fiyat rekabetinde avantaj sağlamasıdır. Aynı veya birbirine çok benzer özelliklere sahip mal ve hizmetleri aynı koşullarda piyasaya sunan firmalar, tüketicileri kendi ürünlerine yöneltebilmek için ürünleri tüketicilerin zihinlerinde farklılaştırma yolları aramaktadırlar. Bu nedenle, başta reklam ve halkla ilişkiler olmak üzere geleneksel pazarlama iletişim araçları yanında, iyi birer kurumsal ve küresel vatandaş oldukları mesajını vermek ve tüketicileri buna inandırmak amacıyla kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına başvurmaktadırlar (Okur ve Sayın, 2014: 100-101).

Şirketlerin sosyal alanda yaptıkları çalışmalar, toplum tarafından önemsenmekte ve işletmeye karşı güven duygusu oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, işletmelerin sosyal değerini yükseltmekte, reklam çalışmalarına canlılık kazandırmakta ve medya ile olan ilişkilerini güçlendirmektedir (Okur ve Sayın, 2014: 106). Medyanın, gönüllü ya da hayırsever faaliyetleri, ünlü kişilerin toplum önündeki imajları ile destekleme vb. yollarla kamusal alana taşımadaki rolü önemlidir. Bağışçıların kitle iletişim araçlarında olumlu bir imaj ile artan bir varlık göstermesi, kamu kurumlarından daha güçlü bir toplum desteği almalarını bile sağlayabilmektedir. Örneğin Kanada'nın ulusal yayın kanalı CBC, yıllardır ülke genelinde gıda bankalarının faaliyetlerini destekleyen yayınlar gerçekleştirmektedir

(Silvasti ve Riches, 2014: 201). Medya ile güçlü bir ilişki, gıda bankalarının çalışmalarının sürekli olarak tanıtılması ve gündemde kalması bakımından oldukça önem taşımaktadır (TİDER, 2020: 16). Daha küçük çaplı yerel işletmelerin yöresel etkinlikleri desteklemesi bu işletmelere de olumlu bir dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalar da küçük ve orta ölçekli işletmelerin giderek artan ölçüde sosyal sorumluluk faaliyetlerine katıldıklarını göstermektedir (Okur ve Sayın, 2014: 112).

Kanada’da Ontario Beslenme Uzmanları Derneği tarafından yapılan bir çalışmada, kurumsal sosyal sorumluluğun gıda yardımları üzerindeki kontrol ve etkilerine değinilmiştir. Çalışma sonucunda, ulusal ya da yerel düzeyde gıda yardım kuruluşlarına yönetim kurulu üyesi olarak katılan ve/veya önemli miktarda gıda ya da nakdi bağış gerçekleştiren şirketlerin, marka sadakati oluşturdıklarına, yeni müşterileri cezbettiklerine, reklamlarını ve gelirlerini arttırdıklarına dikkat çekilmiştir (Riches, 2018: 102).

Almanya’da Rewe Şirketler Grubu’nun, düzenli olarak müşterilerin makarna, şeker, pirinç, konserve gibi dayanıklı gıda maddelerini satın alarak gıda bankalarına bağışlamaya teşvik edildiği “gıda bankası için bir adet daha satın al” hareketini düzenli olarak tekrarladığı görülmektedir (Hartmann, 2014: 86). Şirket, 2014 yılında bu kampanya süresince 1.589.636 Euro değerinde bağış yapıldığını belirtmektedir (<https://www.rewe-group-nachhaltigkeitsbericht.de/2014/en/society/non-profit-social-involvement/index.html>, erişim: 17.03.2020).

Kurumsal imaja katkı boyutu, bazı şirketlerin gıda bankacılığına mesafeli yaklaşımlarına da neden olabilmektedir. Zira şirketlerin üzerinde durdukları önemli bir nokta bağışladıkları ürünlerin ne olacağıdır. Ürünün kötü kullanılması, son kullanma tarihinden sonra birine verilmesi gibi sebepler dolayısıyla kurum imajının zarar görme ihtimali, şirketleri bağış yapmaktan uzak tutan faktörler arasında yer almaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 149). Nitekim Türkiye’de de gıda bankacılığı açısından sıkıntı oluşturan bir durum, markaların gıda güvenliği konusunda endişeye düşmeleri ve bunun isimlerine zarar verebileceği kaygısı taşınmalarıdır (TBMM, 2018: 108). Türkkan’ın İstanbul’daki gıda bankaları ile yapmış olduğu çalışmada, görüştüğü gıda bankası personelinin neredeyse tamamı, bazı bağış şirketlerinin, bağışlarının sağlık ve güvenlik standartlarına uymadığının tespit edildiği bir durumda kamuoyunun tepkisi konusunda çok endişeli davrandıklarını ifade etmiştir (Türkkan, 2020: 62). Gıda bankaları, sıklıkla, her ne kadar iyi bir şey yapıyor

görünseler de ürünün üzerinde marka adının bulunmasından dolayı, herhangi birinin yaşayacağı bir sağlık sorunu ya da yapacağı bir şikâyet nedeniyle, “başının yanmaması” için ürünün insana gitmesini tercih etmeyen şirketlerle karşılaştıklarını belirtmektedirler. Bunun dışında birtakım şirketlerin, bağış yaptıkları ürünlerin, piyasada talep ve değer görmüyormuş gibi algılanmasından çekinceleri bulunduğu da ifade edilmektedir (TBMM, 2021: 36). Dolayısıyla kurumsal imaj boyutu, şirketlerin, gıda bankalarına aynı anda hem iyimser hem de çekimser yaklaşımlarına sebep olan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

3.5.3. Kent ve Çevre

Günümüzde insanlık tarihi boyunca ilk defa küresel nüfusun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Nüfusun kentlerde yığılması nedeniyle, yoksulluktan farklı çevresel sorunlara kadar birçok problemin kentsel alanlarda yoğunlaşması ve derinleşmesi, kentteki aktörleri birçok alanda daha fazla çözüm üretme zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu aktörler arasında yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ön plana çıkmaktadır (Özden, 2019: 126).

Gelişmekte olan ülkelerde kırsal nüfusun kentlere göçü bir yandan ekonomik kalkınmayı teşvik ederken, diğer yandan hızla nüfusu artan bölgelerdeki yetersiz altyapı, konut ve sosyal güvenlik programlarına olan ihtiyacı da arttırmaktadır. Kentsel nüfusun hızla büyümesi, gıda güvencesini sağlama çabalarını da zora sokan bir olgudur (GFN, 2018: 79). Dünya üzerinde gıda güvencesizliği giderek artan bir şekilde kentsel alanlarda yoğunlaşmaktadır. Kentlerde yaşayanlar sosyal ve ekonomik açıdan avantajlı görülmelerine rağmen, gelişim geriliği gösteren her üç çocuktan birinin kentte yaşadığı ve küresel çapta artış gösteren aşırı kilo ve obezite problemlerinin kentte yaşayan yetişkinleri etkilediği görülmektedir (Tacoli, 2019: 371). Kentlerde gıda güvencesini sağlamaya yönelik politikaların, kent yoksulluğu ve kent içi gelir dağılımındaki adaletsizlikleri de kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği açıktır. Bu yaklaşım, istihdam olanakları ve gelir getirici faaliyetlerin özelliklerinden, yeterli konut ve altyapı olanakları sağlanmasına kadar kentsel planlamanın, uygun fiyatlı ve besleyici gıdalara erişim üzerindeki çok boyutlu etkisini dikkate almak anlamına gelmektedir (Tacoli, 2019: 371).

Gıda, kentsel ekonominin ve sağlının çok önemli bir belirleyicisi olarak kent yaşamının tam merkezinde yer almaktadır. Ancak aynı zamanda belki bundan daha fazlası ile insanları bir sosyal ilişkiler ağı yaratarak birbirine de bağlamaktadır. Beslenmenin de ötesinde gıda, kimlikle ilişkilidir ve aile yaşamının ve ev duygusunun önemli bir parçası olabilmektedir (Purdam ve diğerleri, 2015: 12). Düşük gelirli tüketicilerin gıdaya erişimi, sadece piyasanın fiziksel alt yapısına değil, sermaye sahipleri ve tüketiciler arasındaki ilişkilere de dayanmaktadır. Sosyal destek ağlarının önemini anlamaya yapılan vurgu, sosyal etkileşimin sınırlı olduğu süpermarketler gibi yerlerden ziyade, yerel pazarlarda örgütlenen küçük ölçekli gıda üreticileri ya da gayri resmi gıda ağları lehine bir argüman oluşturmaktadır (Tacoli, 2019: 374). Dolayısıyla, çoğu zaman bir süpermarket havasında inşa edilen gıda bankalarının kentteki sosyal ilişkiler ağını ne derece etkilediği de tartışılabilir olmaktadır.

Gıda konusunda kentsel alanlarda bir diğer önemli konu gıda güvenliğinin sağlanabilmesidir. Gıda güvenliği, tüketiciler, yerel yönetimler ve politika yapıcılar için giderek daha merkezi bir sorun alanı haline gelmiştir. Güneydoğu Asya’da gıda yoluyla bulaşan bakteriyel hastalıklara yönelik endişeler, gıdanın sunumu ve ulaştırılması noktasında karar alıcıların stratejilerini etkilemektedir. Vietnam’ın başkenti Hanoi için, 2025 yılına kadar hâlihazırdaki 67 geleneksel pazarın yerini 1000 süpermarketin alması düşünölen “modern” bir şehir planının arkasındaki itici gücün bu olduğu belirtilmektedir. Ancak Tacoli’ye göre, Hanoi’nin düşük gelirli sakinleri için böyle bir dönüşümün olumsuz sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Süpermarketlerin öncelikli olarak sunduğu işlenmiş gıdaların aksine, geleneksel pazarlar Vietnam’ın yerel mutfağının temelini oluşturan taze meyve ve sebzelerin ana kaynağıdır. Çeşitli yazarların Doğu Afrika, Kuzeydoğu Hindistan ve Vietnam’da yapmış oldukları ve geleneksel yerel gıda pazarlarının daha düşük gıda güvenliği standartlarına sahip olduğu varsayımını sorguladıkları bazı çalışmalar, süpermarketler gibi kurumsal ticari yerlerde satılan gıdaların daha güvenli olarak algılanmalarına rağmen, kurumsallaşmamış yerel pazarlarda satılan gıdalardan daha düşük standartlara sahip olabildiklerini göstermiştir. Bu yazarlara göre, kurumsallaşmamış yerel kent pazarları, düşük gelirli kent sakinleri için ucuz ve taze ürünlerin ana kaynağıdır (Tacoli, 2019: 372). Bu çerçevede gıda bankaları da işin içine katıldığında, gıda güvenliği ile ilgili gerekli standartlar sağlanabildiği takdirde, düşük gelirli kent sakinleri için ucuz ve sağlıklı gıda ürünleri için bir alternatif yaratılabileceği düşünölebilir. Burada önemli olan nokta, bu gıda güvenliğini sağlayacak altyapıyı kurabilmektir; zira bu sağlanamadığı

takdirde faydadan çok zarar getirecek bir durumun ortaya çıkacağı açıktır. Ancak özellikle Güneydoğu Asya gibi düşük gelirli ülkelerde hâlihazırda bunun gerçekleştirilme potansiyeli oldukça düşük görünmektedir.

Warshawsky, gıda bankalarını neo-liberal kentsel yönetim rejiminin kurumları olarak kavramsallaştırmaktadır (Warshawsky, 2010: 766). Gayri resmi sosyal güvenlik ağları ve yenilikçi bir model olarak gıda bankaları, birçok kentte, kent merkezinde yaşayan yoksullar için gıdaya erişimin önemli bir parçası olmaktadır. Gıda bankaları özellikle kentlerde, kent içinde de gecekondu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Gıda bankalarının nereye yerleştirileceğinin belirlenmesi, özellikle düşük gelirli nüfusun bir ya da birkaç yoğun nüfuslu bölgede homojen bir şekilde dağılmadığı büyük kentlerde karmaşık bir sorundur.

Bacon ve Baker, California’da gıda bankaları üzerine yapmış oldukları çalışmada, en yoğun nüfusa sahip olan en yüksek yoksulluk bölgelerinin aynı zamanda en yüksek gıda yardımının yapıldığı bölgeler olduğunu saptamışlardır. Bununla birlikte, nüfus yoğunluğu daha az olan diğer yüksek yoksulluk bölgelerinde gıda yardımına erişim düşük düzeylerde kalmaktadır. Yoksulluk ve gıda güvencesizliği endekslerine dayalı yaklaşımlarla geliştirdikleri haritalandırmada, yüksek gıda güvencesizliği ve gıdaya düşük erişim arasında göz ardı edilemeyecek mekânsal çakışmalar ortaya çıkmıştır (Bacon ve Baker, 2017: 913). Nitekim gıda bankalarının dağılımı ve yoğunluğunun her zaman gelir düzeyinin azalması ile ters orantılı olmadığı görülmektedir. Almanya’da gıda bankaları tedarik yoğunluğu yüksek olan Kuzey Ren-Vestfalya, Baden-Württemberg, Schleswig-Holstein, Hamburg ve Bavyera gibi zengin eyaletlerde yoğunlaşırken, ihtiyacın özellikle fazla olduğu yeni eyaletlerde nispeten çok daha azdır (Hartmann, 2014: 91). Hartmann’a göre Almanya’da gıda bankalarının, yoksulluğun yoğun olduğu yerlerden ziyade özellikle zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun çok derin olduğu yerlerde yoğunlaşması bir tesadüf değildir. Zira bir gıda bankasını kurup işletenler genelde toplumun varlıklı kesiminde yer almakta ve adil olmayan toplum yapısının kendilerine sağladığı avantajın en azından küçük bir kısmını bu vesileyle “geri vermek” istemektedirler (Hartmann, 2014: 96).

Küresel Gıda Bankaları Birliği'ne üye gıda bankalarına bakıldığında, bunların özellikle Hong Kong, İstanbul, Seul, Singapur, Şangay, Meksika, Moskova, Londra gibi dünyanın en büyük ve yoğun nüfuslu şehirlerinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bu şehirlerdeki gıda bankaları, depolama alanlarının tahsis edilmesi, bağışlanan gıdaların alınması ve dağıtılmasında taşımacılığın sağlanması gibi hususlarda önemli operasyonel güçlüklerle karşı karşıyadır. Bazı gıda bankaları, dijital model üzerinden bu sorunları aşmaya çalışmaktadır. Bu model ile gıda bankaları, yerel kuruluşlar ve bağışçılar arasında, en hızlı ve kolay gıda alışverişini sağlayacak doğrudan dijital bir bağ kurulmaktadır. Örneğin Moskova'da faaliyet gösteren Food Bank Rus, yalnızca dijital ortamda varlığını sürdürmekte ve 250 yerel kuruluş aracılığıyla 5,5 milyon kilodan fazla gıda dağıtımını gerçekleştirmekte ve 150 bin düşük gelirli kişiye ulaşmaktadır (GFN, 2018: 79). Nitekim yine Amerika Birleşik Devletleri'nde de Aidmatrix olarak adlandırılan, gıda ürünleri sahipleri ile gıda bankaları arasında geliştirilen bir internet ağı sistemi bulunmaktadır. Bu sistem, gıda bankalarının günlük ihtiyaçlarını gidermeye yardımcı olduğu gibi, organizasyonların da kapsamını genişletmekte ve etkinliğini artırmaktadır (Çankaya, 2006: 157). Gharehyakheh ve Sadeghiamirshahidi (2018), yapmış oldukları çalışmada, gıdaların gıda bankalarında somut olarak toplanıp dağıtımının gerçekleştirildiği bir model yerine, sanal olarak gıda bankaları aracılığıyla doğrudan bağışçılardan ihtiyaç sahiplerine dağıtım yapılan modelin, dağıtılan gıda miktarını % 34 oranında arttırdığını tespit etmişlerdir. Bu modelin taşıma maliyetlerinde sağladığı azalma, toplanan gıda miktarını olumlu etkilemektedir (Gharehyakheh ve Sadeghiamirshahidi, 2018: 7).

Bu modele yapılan bir diğer önemli vurgu çevresel kaygılardan yola çıkmaktadır. Dünya geneline bakıldığında, çevresel kaygıların gıda bankalarının uygulanabilirliği noktasında artan şekilde dile getirildiği görülmektedir. 2020 yılında GFSI'ya ilk kez “doğal kaynaklar ve dayanıklılık” kategorisi dâhil edilerek, artan sıcaklıkların ve yağın yağmurların arazi bozulmasına ve mahsul kıtlığına neden olduğu ortaya koyulmuştur. Hem Endonezya, Filipinler, Singapur gibi Güneydoğu Asya ülkeleri hem de Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan gibi Orta Asya ülkeleri giderek yüksek sıcaklık artışlarına maruz kalmaktadır. Daha sıcak bir iklim ve bunun sonucunda ortaya çıkan olaylar, şimdiden arazi bozulmalarına ve çölleşmelere neden olmakta, birçok ülkede ekim sezonlarını kesintiye uğratmaktadır. Avustralya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde son derece değişken tarım üretimi, iklim değişikliğinin tarım ve gıda üretimi için oluşturduğu riskleri göstermektedir. Kuzey Avrupa'da 2018 yılındaki kuraklık ve aşırı sıcaklar, Danimarka, Norveç ve İsveç'te

son elli yılın en kötü mahsul hasadına yol açmıştır. Bununla birlikte, Afrika ve Asya'daki pek çok ülke, mahsul kaybına ve değişken bir gıda arzına yol açabilecek sel nedeniyle artan risklerle karşı karşıyadır (<https://foodsecurityindex.eiu.com/>, erişim: 30.03.2021). Tüm bu gelişmeler, var olan gıda üretimi potansiyelinin ve gıda kaybı ve israflarının önüne geçilmesinin önemini arttırmıştır.

Greater Pittsburgh Community Food Bank Koordinatörü, her yıl aksi takdirde çöp sahasına gönderilecek olan milyonlarca kilo bağışlanmış gıdayı kurtarmalarının, çevre üzerinde de çok büyük bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Bu etki, özellikle, gıda atığı gibi organik atıkların çöp sahasına gittiklerinde atmosfere yükselmeleri ve sera gazı etkisine sebep olmaları kaynaklıdır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre, gıda atığı emisyonlarının iklim değişikliği üzerindeki etkisi, karayolu taşımacılığından kaynaklanan küresel emisyonlarla neredeyse aynı miktar etkiye sahiptir. Washington Post'un raporlarına göre de gıda atıklarının ortadan kaldırılması veya azaltılması durumunda, 70 milyar tondan fazla sera gazının atmosfere salınımının engellenmesi beklenmektedir. Greater Pittsburgh Community Food, ihtiyacı olan insanlar için gıda kurtarma çabalarının, 2019 yılında 17,7 milyon pound değerinden fazla gıdayı çöpe gitmekten kurtardığını; kurtarılan bu miktarın ise bir yılda atmosfere girmesi ve iklimi etkilemesi beklenen 138 milyon pound karbondioksit eşdeğer olduğunu belirtmektedir. Kurtarılan gıdanın çevre ve iklim üzerindeki etkisini daha çarpıcı ortaya koyabilmek bakımından, 2019 yılında gıda bankasının yapmış olduğu çalışmaların atmosfere salınımını engellediği sera gazı emisyonu miktarı aşağıdaki şekillerde de ifade edilmektedir (<https://www.pittsburghfoodbank.org>, erişim: 03.03.2021):

- Uçakların yol açtığı sera gazı emisyonları kaynaklı 34.848 on saatlik uçuş
- Bir yıl boyunca 265 bin hanenin elektrik kullanımı
- Bir yıl için 338 bin binek araç emisyonu

Power, Kanada'nın dünyanın geri kalanından iki kat daha fazla ısındığına vurgu yapan Kanada Çevre ve İklim Değişikliği Birimi'nin son raporları ile birlikte, sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik acil eylem çağrısı planlarında, gıda bankalarına yapılan vurguya dikkat çekmektedir. Nitekim üretilen tüm gıdanın % 58'inin kayıp ya da israf

haline geldiği Kanada’da, önerilen ilk strateji, gıda bankalarına yapılan bağışları arttırmak yoluyla israf edilen gıda miktarını azaltmak olmuştur. Ancak yazar, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde küresel düzlemde, 2030 yılına kadar kişi başına gıda atığını yarıya indirme ve sera gazı emisyonlarını 232 milyon ton azaltma hedefini taahhüt eden Kanada’da, her aç Kanadalının yalnızca 1/5’inin gıda bankasından yararlandığının altını çizerek, bu insanlara aksi takdirde çöp sahasına gidecek gıdaları vermenin, sera gazlarına yönelik çözümün uygun bir parçası olsa da, gıda güvencesi olmayan dört milyon Kanadalının refahına aynı derecede katkıda bulunmayacağını belirtmektedir (Power, 2019). Bu ifade, bir kez daha çevresel ve sosyal kaygıları karşı karşıya getirmekte; neticede hem gıda israfını azaltan hem de belli ölçüde açlıkla baş eden gıda bankalarının, sunduğu hizmetin etik boyutta tartışılmasının ve gıda bankacılığı etrafında kurulan sosyal ilişkilerin sorgulanmasının da önünü açmaktadır.

3.5.4. Gıda Bankacılığı Bağlamında Toplumsal İlişkiler

Gıda bankaları literatürde, utanç-şükran, damgalanma-kabul edilme, ahlaki yargılanma-duygusal destek gibi farklı uçlardan psikolojik olgular çerçevesinde değerlendirilebilmektedir (Clock ve diğerleri, 2016: 16).

Gıda bankaları gibi destek alanlarından yararlanan kullanıcıların yaşadıkları duygusal durumlara yönelik çalışmalar, bu durumun ilgili alanların organizasyonu, personelin ya da gönüllü çalışanların tutumları, yararlanıcıların duyarlılık derecesi gibi faktörlere bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir (Clock ve diğerleri, 2016: 18). Purdam ve arkadaşları, gıda bankası kullanıcılarını tanımlamak için kullanılan dilin, ağırlıklı olarak bir suçlama söyleminde olduğunu belirtmektedirler (Purdam ve diğerleri, 2015: 4). Bu söylem, zaman zaman şiddetini o kadar arttırmaktadır ki; gıda bankası kullanıcılarını, yarın olmayacakmış gibi harcama yapan “ölümcül kanser hastaları”na benzetmeye kadar gidebilmektedir. Üstelik bu harcama arzusu, gerçekten ihtiyaç duyulan bir şeyden değil, sadece harcama yapmanın kendisinden kaynaklanan bir arzu olarak ifade edilmektedir (Hopkins, 2013).

Clock ve diğerleri (2016: 16), gıda bankaları kullanıcıları üzerinde yaptıkları çalışmalarda, kendi çevrelerindeki herhangi biri tarafından tanınmamak için önemli mesafelerde seyahat eden çeşitli gıda bankası kullanıcılarına rastladıklarını belirtmişlerdir. Bir gıda bankasından

yararlanmak her ne kadar “ücretsiz” olarak görülse de yararlanıcılar için bazı “gizli maliyetler” barındırmaktadır. Bazıları için bu, düzenli olarak iki milin üzerinde yürüyen bir gıda bankası kullanıcısı da dâhil olmak üzere uzun bir yolculuk olabilirken; daha yaygın olarak algılanan gizli maliyet, sosyal damgalanma ve utanç hissiyatlarıdır. Bu hisler, yararlanıcıların hayatta kalabilmek için dahi başkalarının varlığına ihtiyaç duymaktan, diğer insanlar tarafından ailelerine gıda sağlayamadıklarından “başarısız” olarak algılanmalarına ve ancak diğer insanların tüketmeye değer görmediği gıdaları tüketmeye layık görüldüklerini düşünmelerine kadar çok çeşitli duygu durumlarını kapsamaktadır (Purdam ve diğerleri, 2015: 8; Power, 2019). Bu bağlamda, gıda bankalarından gıda yardımı almak, aynı zamanda hem bir ayrıcalık hem de bir kişisel başarısızlık olarak ortaya çıkmaktadır (Türkkan, 2021: 11).

Gıda bankaları, ağırlıklı olarak orta sınıf gönüllülerin “yoksul diğerleri” ile temasa geçtikleri potansiyel bir karşılaşma alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Williams ve diğerleri, 2016: 1).

Van der Horst ve arkadaşları (2014), Hollanda gıda bankalarındaki yararlanıcılar ile gönüllüler arasındaki etkileşimleri araştırmış ve bu etkileşimlerin her zaman olumlu olmadığını bulmuşlardır. Yararlanıcılarda, gönüllülerin kendilerinden minnetle hareket etmelerini beklediklerini hissettikleri bazı durumlarda, olumsuz duygusal tepkiler ortaya çıkmıştır. Beklenen minnettarlık, gıda bankası kullanıcıları için utanç ve sıkıntı duygularına neden olmuştur. Gönüllülerin de bu tepkileri olumsuz olarak algılamasıyla zorunlu bir negatif etkileşim ortaya çıkmıştır. İngiltere (Lambie-Mumford, 2013) ve Almanya’da da (Van Normann, 2011; Selke, 2011) yapılan çalışmalar, gıda bankası kullanıcıları ile gönüllüler arasındaki olumsuz etkileşimlerin örneklerini sunmaktadır. Alman ve İngiliz gıda bankalarından yararlanabilmek için kullanıcıların ihtiyaç durumlarını kanıtlamaları beklenmektedir. Örneğin, Lambie-Mumford ve Selke, gönüllülerin kayıt aşamalarında dikkatsiz davrandıkları ve oldukça mesafeli hareket ettikleri vakaları bildirmektedir. Bu durum, aşağılanma hissi ile ihtiyaç duydukları halde gıda bankasının hizmetlerini reddeden kişileri ortaya çıkarmıştır (Aktaran Rombach ve diğerleri, 2018: 109). Von Normann (2011), gıda bankasından yararlanmak için resmi bir muhtaçlık belgesi sağlamak zorunda kalmanın kullanıcılar tarafından küçük düşürücü olarak algılandığına dikkat çekmiştir. Ancak Alman Gıda Bankası, suiistimal ve kandırma

durumlarının önüne geçebilmek için uygunluk değerlendirmesinin gerekli olduğuna karar vermiştir (Aktaran Rombach ve Bitsch, 2018: 186).

İngiltere’de bazı gıda bankaları, misafirperverlik ve kişisel ilgi vurgusu ile giderek daha fazla kafe tarzı mekânlar haline getirilmeye çalışılmaktadır. Gıda dışı ürünlerin daha fazla kullanıma sunulması bir süpermarket ortamı yaratılmaya çalışılması, alınan ürünlerin belli olmamasını sağlayan taşıma torbaları kullanılması ya da eve teslimat seçeneğinin getirilmesi gibi uygulamalarla, gıda bankası kullanıcılarının yaşayabileceği utanç gibi psikolojik baskıların önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Clock ve diğerleri, 2016: 18). Williams ve arkadaşları, Levington Gıda Bankası’nda yapmış oldukları görüşmelerde hem müşterilerin hem de gönüllülerin mizah, paylaşılan ilgi alanları, spor vb. konulardan konuşarak ilişkilerini derinleştirmeye çalışmak gibi aralarındaki güç eşitsizliklerini azaltmak için birtakım stratejiler benimsediklerini gözlemlemişlerdir (Williams ve diğerleri, 2016: 14). Purdam ve arkadaşlarının İngiltere’de gıda bankası kullanıcıları ile yapmış oldukları çalışmada da kullanıcılar gıda bankasına geldikten sonra hoş karşılanmalarını ve bundan dolayı duydukları rahatlamaı belirtmişlerdir. Kendilerini daha az yalıtılmış hissettiklerine dair genel bir kanı oluşmuştur ve kendilerine benzer pozisyonda bulunan insanlarla buluşmaya değer vermektedirler (Purdam ve diğerleri, 2015: 9). Rombach ve arkadaşlarının Alman Gıda Bankası’nda yapmış oldukları görüşmede bir gıda bankası kullanıcısı, *“Çok şaşırdım. Herkes çok iyi ve dostça. Eğer farklı muamele görseydim Alman Gıda Bankası’na gelmezdim”* ifadesini kullanmıştır (Rombach ve diğerleri, 2018: 116).

Dees ve Anderson’a göre, bu tarz bir yardım bireylerin kendi yaşamlarını iyileştirmede aktif bir rol almalarını gerektirmektedir. Dolayısıyla yardım alanların her zaman kendilerini hayırseverliğin bir nesnesi olarak hissetmelerine gerek yoktur (Dees ve Anderson, 2003: 19).

Buradan hareketle, gıda bankasından yararlananların psikolojik durumları üzerinde gıda bankası çalışanlarının ya da gönüllülerinin tutumlarının önemli bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Ancak bunun tek taraflı olarak ele alınması eksik bir bakış açısı yaratabilmektedir. Gıda bankacılığı sisteminde gıda bankasından yararlananlar sistemin bir tarafını oluşturduğu gibi, hizmet sunumunu gerçekleştiren gıda bankası çalışanları ve/veya gönüllüleri de sistemin diğer tarafını oluşturmaktadır.

İdeal bir gıda bankası organizasyonu, operasyonların yönetilmesinden dağıtılacak gıdanın temin edilmesine, operasyonun desteklenmesi için fonların toplanmasından gıdanın kaynaktan gıda bankasına nakledilmesine, ihtiyaç sahiplerine yardım sağlanmasından tesisler ile araçların bakımına kadar çok çeşitli sorumluluk ve görevlere göre tanımlanmaktadır. Operasyonların boyutlarına bağlı olarak, operasyonlarda görev yapanlardan bazılarının birden fazla sorumluluğu olması muhtemeldir; ancak az sayıda kişinin aşırı iş yükü ile karşı karşıya kalması da dikkat edilmesi gereken bir durumdur (TİDER, 2020: 5). Nitekim Simmet ve arkadaşlarının Almanya gıda bankalarında yapmış olduğu çalışma, gönüllü eksikliğini bildirme olasılığının, gönüllü başına düşen çalışma süresinin artmasıyla arttığını göstermiştir. Bu da mevcut gıda bankalarının arz ve taleplerini dengelemede yalnızca gönüllü sayısının değil, gönüllülerin iş yüklerinin de sınırlayıcı faktörlerden biri olduğunu göstermektedir (Simmet ve diğerleri, 2018: 12). Bu bakımdan, özellikle bir ücret karşılığı çalışmayan gönüllüleri, zamanlarını gıda bankası etkinliklerine ve faaliyetlerine ayırmaya neyin motive ettiğini anlamak ve bu konu üzerinde de çalışmak önemli hale gelmektedir (Paço ve Agostinho, 2012: 117). Gönüllülerin motivasyonunu anlamak önemlidir; çünkü bu, gönüllülerin sorumluluklarını nasıl yerine getirdiklerini ve gıda bankacılığı sistemindeki aktörlerle etkileşimlerinde ortaya çıkan problemlere nasıl çözüm ürettiklerini etkilemektedir (Rombach ve diğerleri, 2018: 113).

Gönüllü olmayı sağlayan motivasyon çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar, insanların fedakâr (başkalarına yardım etmek gibi) veya egoist (hedeflere ulaşmak gibi) nedenlerle, empati veya sosyal tutum gibi kişisel eğilimlerle gönüllü olduklarını göstermektedir. Clary ve Synder (1999) tarafından gönüllü olma motivasyonu üzerine yapılan kapsamlı bir çalışmada; önemli değerleri ifade edebilmek, daha iyi bir kavrayışa sahip olabilmek, özgüveni geliştirebilmek, sosyal gruplara ait olabilmek, beceri ve kariyer fırsatlarını arttırabilmek ve kişisel endişelerden uzaklaşabilmek olmak üzere, bireyleri gönüllü olmaya motive eden altı temel güdü ifade edilmiştir (Aktaran Rombach ve diğerleri, 2018: 109).

Rombach ve arkadaşlarının Alman Gıda Bankası gönüllüleri ile yapmış oldukları çalışma sonucunda araştırmacılar, tüm görüşmeciler tarafından en baskın şekilde ifade edilen

motivasyon unsurunun ihtiyacı olan insanlara yardım etmek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. 50’li yaşlarda bir erkek gönüllü, *“motivasyonum ne gıdayla, ne fazlalıkla, ne de gıda güvencesizliği ile ilgili değil. Sadece yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım etmek istiyorum”* ifadesini kullanmıştır (Rombach ve diğerleri, 2018: 113).

Rombach ve arkadaşları, gönüllülerin gıda bankalarındaki fonksiyonlarını “sınır anahtarları” olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Sınır anahtarı terimi ile bir kuruluş içindeki, kuruluşun iç ağlarını dış ortamıyla ilişkilendirme rolü olan bireyler kastedilmektedir (Rombach ve diğerleri, 2018: 108). Sınır anahtarı rolü, gönüllülere kuruluş adına hareket etme yetkisi vermektedir; ancak gönüllülerin kuruluşun yararına hareket etmeleri ve yönetsel talimatları izlemeleri beklenmektedir. Bir başka deyişle, gönüllülere belirli bir otorite tahsis edilmekte, ancak birçok yönden yetkililerin emirlerine uymaları gereken bir hizmeti yerine getirmeleri beklenmektedir. Bu rollerinden dolayı, gönüllülerin motivasyonlarının ve etkileşimlerinin, hizmet kalitesini değerlendirebilmek için anlaşılması gerekmektedir. Rombach ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışma, gıda bankası yararlanıcıları ile gönüllülerin etkileşiminde, gıda bankası yararlanıcılarının çeşitli olumsuz duygular hissettikleri bulgusuna ulaşan diğer çalışmalardan farklı olarak, çaresiz ve zayıf hisseden gönüllü örneklerini de göstermektedir. Gönüllüler, talep edilen yardımı sağlayamadıklarında veya bir gıda bankası kullanıcısının ekstra gıda talebini reddetmekte zorlandıklarında organizasyon kurallarına aykırı davranabildiklerini ve suçluluk duygusuyla başa çıkmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Gönüllülerin, hem gıda bankası kullanıcılarının sorun ve ihtiyaçlarını daha iyi anlamak hem de duygusal olarak zorlu görevlerin üstesinden gelebilmek için psikolojik eğitim almalarının önemine vurgu yapılmaktadır. Yapılan araştırmalar, gönüllülerin, eğitimin sağladığı destek ve güvenliğe değer verdiklerini göstermektedir (Rombach ve diğerleri, 2018: 117-122).

Hartmann’a göre, gıda bankalarında sağlanan yardım doğru veya yanlış davranışa göre şekillenmektedir. Gıda bankalarındaki görevlilere ya da gönüllülere kötü davranan, haklarını yüksek sesle talep eden ya da birkaç kez mazeret göstermeksizin yardım almaya gelmeyen kişilerin gıda bankasına erişim hakkının elinden alındığı görülmektedir. Bir başka deyişle gıda bankalarında insanlar, “iyi” ve “kötü” yoksullar olarak ikiye ayrılmakta ve yoksulluk, ahlaki yaptırımlara tabii tutulmaktadır. Yani yoksullar bir yanda “kurbanlar” diğer yanda “asalaklar” olarak ayrılmaktadır. Böylece gıda bankaları, toplumsal güç ilişkilerini yukarıdan ve aşağıdan, içeriden ve dışarıdan hareketle yeniden kurup

sağlamlaştırmaktadır (Hartmann, 2014: 95). Gıda bankaları, bir yandan “hak eden” yoksulların ihtiyaçlarını bağışlar yoluyla karşılarken; sistemin dışında kalanları bir şekilde kendi durumlarından sorumlu oldukları algısı ile karşı karşıya bırakmaktadır (Clock ve diğerleri, 2016: 6).

Türkkan da İstanbul’daki gıda bankaları üzerine yapmış olduğu çalışmada bu görüşü doğrulamakta; gıda bankalarındaki kimlik belirleme, kayıt ve dokümantasyon süreçlerinin başvuru sahiplerini “hak eden” ve “hak etmeyen” olarak ikiye ayırdığını vurgulamaktadır. Başvuru sahipleri, tüm bu süreçlerde kendilerini “hak eden yoksul” olarak tanımlatmaya itilmektedir. Öte yandan gıda bankasından yararlanmaya uygunluk; yaş, cinsiyet, istihdam ve medeni durum açısından kime öncelik verildiği ile de yakından ilişkili olduğundan, yoksulluk ve gıda güvencesizliği deneyimlerinin çeşitli toplumsal roller ile ilişkilendirilmesine de imkân tanımaktadır. Örneğin küçük çocuğu olan kadınlara, yetimlere ya da yaşlılara öncelik verilirken, 18 yaşın üzerindeki sağlıklı ve işsiz erkeklerin yardıma muhtaç görülmekten ziyade şüpheyle karşılanıp tembel, kurnaz vb. sıfatlarla nitelendirilmesi mümkün görünmektedir (Türkkan, 2021: 1-3). Türkkan, araştırmasına konu olan muhafazakâr olarak nitelediği bazı gıda bankalarında, bekâr yararlanıcıların evlenmeye teşvik edildiğini dahi gözlemlediğini belirtmektedir (Türkkan, 2021: 9).

Hartmann, Almanya’da gıda bankalarının 20 yılı aşkın tarihinde gıda bankalarından faydalananlar ile ilgili kapsamlı bir çalışmanın halen mevcut olmadığına vurgu yapmaktadır. Kimse bu insanlara hizmetten memnun olup olmadıklarını, kendilerine iyi ve adil davranılıp davranılmadığını, ilke olarak ortaya atılan dayanışmayı hissedip hissetmediklerini, gıda bankalarının gerçekten maddi bir rahatlık sağlayıp sağlamadığını, gıda bankalarının kendilerine toplumsal bir katılımı mümkün kılıp kılmadığını ve sunulan malları uygun bulup bulmadıklarını sormamıştır. Gönüllülerin toplumsal çabalarının tek yanlı bir şekilde öne çıkarılması, gıda bankalarında her şeyin adil bir biçimde ele alınıp alınmadığı sorusunun dile getirilmesini bile imkânsız kılmaktadır (Hartmann, 2014: 90).

Sosyolog Simmel’a göre, gıda bankalarından yararlananlar birer “bakım objesi” haline gelmekte; bu nedenle de kendilerine yardım edildiği için minnettar olmaları beklenmektedir. Buna göre, gıda bankasına giden yoksulların bu durumu gizli tutarken, gönüllülerin yaptıkları işi gururla topluma sunmalarının nedeni de burada aranabilir

(Hartmann, 2014: 100). Sennett da hizmet vermekle hizmet verdiğini göstermek arasındaki sınırın aşılmasını, bakım üstlenme ile kontrol arasındaki hassas ilişkiye bağlamaktadır (Sennett, 2017: 144). Poppendieck (1998), gönüllülerin ve bağışçıların gıda bankalarını bu derece yüksek sesle ifade etmelerinin arkasında, gıda bankalarının, kendilerinin kamu politikaları hakkında daha iyi hissetmelerini sağlayan bir çeşit “ahlaki emniyet sübabı” işlevi olduğunu savunmaktadır. Böylelikle en iyi ihtimalle gıda bankaları, aksi takdirde daha adil alternatiflere yönelebilecek siyasi eylem için gereken enerjileri istemeden de olsa bastırmaktadır (Poppendieck’ten akt. Williams ve diğerleri, 2016: 4).

Gıda bankacılığında etik konuların tartışıldığı bir diğer önemli nokta, kar amaçlı tutumların ve girişimlerin gıda bankacılığı faaliyetlerinde ne ölçüde yer aldığı/alması gerektiği konusudur. Birtakım gıda bankası personeli, birtakım modeller üzerinden gıda bankası faaliyetlerinden aynı zamanda para kazanma ve verimlilik elde etme çabasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu gibi kar amaçlı yaklaşımlar, gıda bankalarının “hayır” amacını ortadan kaldırdığı gibi, insanların gönüllülük güdüsüyle gıda bankalarına yönelmelerinin önüne geçmektedir. Aynı zamanda kar amaçlı partnerlerin böyle bir yardım sektörüne sokulmasının devletin fonksiyonlarında da caydırıcı bir unsur olabileceği ifade edilmektedir. Türkkan’ın yapmış olduğu görüşmelerde bu tarz bir yaklaşımı eleştiren bir gıda bankası çalışanı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Daha önce de belirttiğim gibi, yaptığımız şeyin uzun vadede gerçekten iyi olup olmadığını merak ediyoruz. Ama en azından bundan para kazanmıyoruz”* (Türkkan, 2020: 62-63).

Çalışmanın saha araştırmasına ayrılan bir sonraki bölümünde, pratikte Türkiye örneğinin, çeşitli araştırmalar ve teorik tartışmalardan oluşan gıda bankacılığına ilişkin literatürün, hangi kısımlarına karşılık gelip gelmediğine dair çıkarımların ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

4. SAHA ARAŞTIRMASI

Araştırmanın ilk dört bölümünde, refah devletinin dönüşümü, bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının rolleri ve yoksullukla mücadelenin görünümü ve bu bağlamda gıda bankacılığı uygulamasına yönelik kavramsal çerçeve verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın gıda bankacılığı uygulamasının ampirik karşılığını anlamaya yönelik olarak oluşturulan saha araştırması bölümünde ise çalışmanın amacı ve önemi, araştırma deseni, veri toplama süreci ve analizi çerçevesinde şekillenen araştırma yöntemi kapsamlı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın genel amacı, tez çalışmasının ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde tartışılan ve teorik arka planını oluşturan, bir refah aktörü olarak sivil toplum kuruluşlarının refahın dağıtımında üstlendikleri rollerin, refah devletinin dönüşümü sürecinde özellikle yoksullukla mücadele hususunda nasıl biçimlendiğinin bir resmini ortaya koyabilmektir. Buna paralel olarak, araştırmanın özel amacı, sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen gıda bankacılığı uygulamasının, Türkiye’de bu uygulamanın arz ve talep tarafları ile birlikte ele alınarak işleyişinin ortaya koyulması ve bu doğrultuda refah devletinin dönüşümü sürecinde yoksulluğun azaltılmasında oynadığı rolün değerlendirilmesidir. Bu kapsamda çalışma çerçevesinde cevap bulunması beklenen temel araştırma soruları aşağıda sıralanmaktadır:

- Refah devletinin dönüşümü sürecinde aktif vatandaşlık ve refah karması olguları temelinde sivil toplum kuruluşlarının rollerinin nasıl anlamlandırıldığını kavramak,
- Sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte yoksullukla mücadele konusunda temel olarak hangi işlevleri yerine getirebildiğini ortaya koymak,
- Gıda bankalarının sivil toplum sektöründe nasıl bir yere konumlandığını ifade etmek,
- Türkiye’de gıda bankalarının operasyonel işleyiş sürecinin nasıl gerçekleştiğini bütüncül olarak ortaya koymak,

- Türkiye’de gıda bankalarının operasyonel işleyiş sürecini hangi sorun alanlarının zora soktuğunu belirlemek,
- Türkiye’de gıda bankalarının işleyişinin aynı temalar üzerinden gıda bankalarının farklı taraflarınca nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini ortaya koymak,
- Türkiye’de gıda bankalarının, gıda güvencesi ve yoksulluk, gıda kaybı ve israfı, devlet desteği ve kamu sektörü ilişkileri, bağışçı kanalı ve özel sektör ilişkileri, toplumdaki sivil toplum ve dayanışma algısı ve çevresel konular başlıkları altında gıda bankalarının taraflarınca nasıl değerlendirildiğini anlamak,
- Türkiye’de gıda bankalarının Türkiye’nin mevcut refah sistemi içerisinde nasıl konumlandığının bütüncül bir değerlendirmesini yapmak,
- Türkiye’de gıda bankalarını sosyo-politik olarak daha işlevsel hale getirebileceği düşünülen birtakım sosyo-politik öneriler ortaya koymak

Gıda bankacılığı, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960’lı yıllarda uygulanmaya başlanan ve günümüzde pek çok ülkede kapsamını genişleten bir uygulama olmakla birlikte, ülkemizde yaklaşık 15 senelik kısa bir geçmişe sahiptir. 2004 yılındaki yasal düzenlemeler ile gıda bankacılığının ülkemizde resmi olarak uygulamaya geçtiğini kabul ettiğimizde, bu tarihten günümüze kadar gelen kısa süreç içerisinde gıda bankacılığı, gerek uygulama alanında gerek politik düzlemde gündemini arttırmış ve akademik düzlemde de sosyo-ekonomik olarak dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Gıda bankacılığı, gıdaya erişim, özel sektör, kamu sektörü ve sivil toplum sektörünün refahın dağıtımındaki payları ve sektörler arası iş birliği, kent ve çevre sorunları, toplumdaki hiyerarşik ilişkiler ve sosyal dayanışma algısı gibi pek çok ekonomik, sosyal ve kültürel boyutu içinde barındıran çok boyutlu bir politika aracıdır. Gıda bankacılığının bu çok boyutlu işlevlerinin, yararlanıcılar ve uygulayıcılar olmak üzere talep ve arz tarafları ile birlikte ortaya koyulması, politik etkinliğinin değerlendirilmesi bakımından önemli olmaktadır.

GFN’nin son verilerine göre bugün dünyada, 44 ülkede 40 milyon insan gıda bankalarından yararlanmakta; yaklaşık 300 bin gönüllü ve 60 bin şirketin dâhil olduğu çok geniş bir ağ üzerinden gıda bankacılığı faaliyetleri yürütülmektedir (<https://www.foodbanking.org/>, erişim: 01.08.2021). Ülkemizde ise hâlihazırda 66 tane kayıtlı gıda bankası üzerinden 1 milyona yakın kişi yararlanmaktadır (TBMM, 2021: 10, <https://www.tider.org/>, erişim: 01.08.2021). Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de gıda

bankacılığının, talep ve arz tarafları bağlamında, literatür incelemesi ve saha araştırması doğrultusunda belirlenen temalarla uygulama sahasındaki işleyişinin ortaya koyulması ve spesifik olarak yoksullukla mücadeledeki, genel olarak ise sosyal politika disiplindeki yeri konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, uygulamanın pratikteki sorunlu ve eksik alanlarına değinilerek sosyo-politik olarak işlevsel öneriler getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın, gerek teorik gerek uygulama bakımından sosyal politika disiplini için hâlihazırda önemli bir çalışma konusu haline gelmeye başlayan gıda bankacılığı uygulamasına yönelik ciddi bir akademik katkı sağlaması temenni edilmektedir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada temel metodolojik yaklaşım olarak nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden yola çıkılmıştır. Nitel araştırmacıların birincil kaygısı, nicel araştırmalarda olduğu gibi belirli bir evrene sağlam genellemeler yapmak değil; bir evrende olası çeşitlilik, zenginlik, farklılık ve aykırılıkları çalışmaya dâhil ederek bütüncül bir resim elde etmektir. Nitel araştırma, çalışılan konuyu derinlemesine ve tüm olası ayrıntıları ile incelemeyi amaçlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118). Bitsch’e göre de bir çalışma, aktörlerin günlük yaşamlarındaki bakış açılarına ve deneyimlerine odaklandığında nitel bir araştırma yaklaşımı gereklidir (Rombach ve Bitsch, 2018: 187). Nitel araştırmaların, toplumsal hayatın çoğu alanını “nitel” bir bakış açısıyla değerlendirerek elde ettiği verilerin, son derece anlamlı sonuçlar ortaya çıkardığına dair genel bir kabul bulunmaktadır (Neuman, 2014: 232). Bu doğrultuda bu çalışmada, Türkiye’de gıda bankacılığının, çeşitli tarafları ve ayrıntıları ile nasıl uygulandığının bütüncül bir resmi verilmeye çalışılmakta ve buna paralel olarak, hâlihazırdaki durumu iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik sosyo-politik öneriler ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın deseni, vaka çalışması (casestudy) olarak nitelendirilebilmektedir. Nitekim vaka çalışması, hâlihazırda bilinen kimi olgular hakkında kavrayışımızı güçlendirmek ve karmaşık konuları anlaşılır kılmak amacı taşıyan bir araştırma desenidir. Genellikle doğal/gerçek, araçsal ve kolektif vaka çalışması olarak sınıflandırılan vaka çalışmaları içerisinde (Punch, 2005: 144, Özügürlü, 2006b: 17-18), bu çalışmanın, en uygun biçimde, ilk ve son amacı ele alınan vakayı daha iyi anlamak olan ve teori inşası gibi bir amacı bulunmayan (örneğin Türk okul

sistemi, gıda bankacılığı gibi) doğal/gerçek vaka çalışmasına örnek teşkil ettiği söylenebilmektedir.

Bağlamı geniş olan ve istatistiksel genellenenin büyük önem taşıdığı nicel araştırmaların aksine, nitel araştırmacılar genellikle kendi bağlamlarında kenetli olan ve derinlemesine analiz edilen küçük örneklerle çalışmaktadırlar (Miles ve Huberman, 2019: 27). Nitel araştırmalarda verilerin elde edildiği ortamın benzer diğer örneklerde aynen temsil edilmesi mümkün olmadığından örneklemde elde edilen sonuçlar evrene genellenememektedir. Bu yüzden nitel araştırmalarda, “genellenebilirlik” yerine “aktarılabirlik” kavramının benimsenmesi, araştırma sonuçlarının doğrudan benzer ortamlara genellenemeyeceği, ancak bu tür ortamlara sonuçların uygulanabilirliğine ilişkin geçici yargılara ulaşılması ve test edilebilecek denenceler oluşturulması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda araştırmacının sorumluluğu, elde ettiği sonuçların benzer ortamlara aktarılabirlik değerini ortaya koymaktır. Nitel araştırmada bunu arttırmak için önerilen yöntemler, bu çalışmada da başvurulduğu üzere, ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yöntemleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 49-55).

Nitel araştırma geleneğinin sahip olduğu amaçlı örnekleme yöntemleri, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu araştırma geleneğinde, örneklemin temsil gücünden çok, olay ve olguyu netleştirebilecek, derinleştirebilecek ve aydınlayabilecek bir kapasiteye sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Neuman, 2014: 320). Bu anlamda, amaçlı örnekleme yöntemleri, pek çok durumda olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118). Bu çalışmada örneklem büyüklüğünü belirlemede, araştırmanın odağı, veri miktarı ve kuramsal örnekleme (tekrar eden kavram ve süreçlerle doyma noktasına ulaşılması) dikkate alınmıştır.

Bu çalışmada, çalışılan durumla ilgili daha zengin, betimsel ve derinlemesine bilgiye dayalı bir veri seti oluşturmak amacıyla, nitel araştırmanın doğası gereği esnek olan özelliğinden faydalanarak, birden fazla örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan amaçlı örnekleme yöntemleri; tipik durum örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme ve kartopu/zincir örnekleme yöntemleridir.

Tipik durum örnekleme, araştırmacının, yeni bir uygulamayı veya bir yeniliği tanıtmak istediğinde, bu uygulamanın yapıldığı veya yeniliğin olduğu bir dizi durum arasından en tipik bir veya birkaç tanesini saptayarak bunları çalıştığı örnekleme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 120). Bu çalışmada da sosyal politika disiplini açısından yeni bir uygulama sayılabilecek gıda bankacılığı uygulaması, Türkiye’de uygulandığı birkaç tipik sivil toplum kuruluşu üzerinden ayrıntılı olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Tipik durumların seçiminde genellikle konuya ilişkin bilgi sahibi bireyler ve kurumlar, çeşitli veri tabanları ve araştırma sonuçları yardımcı olabildiği gibi; bu çalışmada da gıda bankacılığı konusunda başlıca bilgi sahibi bireyler ve kurumlardan, konuya ilişkin ulusal ve uluslararası kuruluşların verilerinden ve araştırma sonuçlarından yararlanılmıştır.

Burada amaç, gıda bankacılığı konusundaki bu tipik durumlar üzerinden evrene genelleme yapmak değildir. Bu çalışmanın amacı, ortalama durumları çalışarak, Türkiye’deki gıda bankacılığı uygulaması hakkında fikir sahibi olmak, bu uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip olmayanları, örnek ve bakış açısı oluşturma yoluyla deneyim kazandırma işlevi üzerinden bilgilendirmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 121).

Bu çalışmada başvurulmuş ikinci örnekleme yöntemi maksimum çeşitlilik örneklemesidir. Maksimum çeşitlilik örneklemesinde amaç, göreceli olarak küçük bir örneklem üzerinden bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır. Maksimum çeşitliliğe dayalı bir örneklem oluşturmada amaç, genelleme yapmak için bu çeşitliliği sağlamak değildir; tam tersine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koyabilmektir. Bu, aynı zamanda, sosyal olgular nasıl çalışılmalı ve çözümlenmeli sorularına, nicel ve nitel araştırma tarafından verilen iki farklı yanıt olarak, ortalamaya (avaraj) odaklanmak ve ortaklıklara (farklılıklara) odaklanmak ayrımı ile de uyumludur (Özuğurlu, 2006b: 3). Böyle bir araştırma sonucunda ortaya çıkabilecek bulgular ve sonuçlar, herhangi bir yöntemle ulaşılan sonuçlara oranla daha zengin olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 119). Bu çalışmada buradan hareketle, gıda bankacılığı uygulaması ele alınırken, yalnızca gıda bankalarından yararlananlar veya gıda bankaları üzerinden yardım sağlayanlar olarak değil; gıda bankalarının talep tarafı ve arz tarafı şeklinde her iki tarafının da ele alınmasının çalışmaya daha geniş ve çok yönlü biçimde katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Böylelikle aynı konu ve temalar hakkında iki farklı kesimin bakış açıları karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda talep tarafı, gıda bankalarının yararlanıcıları; arz tarafı ise gıda bankalarının yöneticileri, çalışanları/gönüllüleri ve bağışçıları şeklinde maksimum çeşitlilik örneklemesine dayandırılarak ele alınmıştır.

Çalışmada başvuru son örnekleme yöntemi, kartopu/zincir örnekleme olmuştur. Bu yaklaşım özellikle, araştırmacının konusuna ilişkin zengin bilgi kaynağı olabilecek bireylerin, kurumların veya durumların saptanmasında etkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 122). Bu bağlamda bu çalışmada da gıda bankacılığı konusunda ulaşılan bazı kişilere yöneltilen, *“bu konuyla ilgili olarak en çok bilgi sahibi kimler olabilir, bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi önerirsiniz?”* gibi sorulardan hareketle, kartopu/zincir örnekleme yöntemi ile gıda bankacılığı konusunda derinlemesine bilgi sahibi kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırmada en yaygın olarak kullanılan, görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesi olmak üzere üç veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. Yukarıdaki tüm örnekleme yöntemleri çerçevesinde, araştırma kapsamında toplam 40 kişi ile nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma konusu, çoklu bakış açılarının anlaşılmasını gerektirdiğinden bu teknik tercih edilmiş ve böylelikle, önceden belirlenmiş ifadeleri içeren nicel bir tekniğin aksine, konuya ilişkin olarak tarafların kendi terimleriyle kendilerini ifade etmelerinin sağlanması amaçlanmıştır.

Görüşmeler, maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenen dört gruba yönelik [gıda bankası yararlanıcıları (22 kişi), gıda bankası çalışanları/gönüllüleri (6 kişi/5 kişi), gıda bankası yöneticileri (4 kişi), gıda bankası bağışçıları (4 kişi)] olarak hazırlanan dört ayrı yarı yapılandırılmış soru formu⁴³ üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan 2 kişi hem bağışçı hem gönüllü olmaları dolayısıyla iki farklı soru formu üzerinden çalışmaya dâhil edilmiştir. Konular, görüşme akışına göre sorulan açık uçlu sorularla ele alınmıştır. Araştırma sorularının oluşturulması, çalışmanın iç bütünselliğini sağlamak amacıyla, özellikle çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan literatür taramasını ve kavramsal

⁴³Soru formlarına çalışmanın EK’ler kısmından ulaşılabilir. EK 1. Gıda Bankası Yararlanıcıları Soru Formu; EK 2. Gıda Bankası Çalışanları/Gönüllüleri Soru Formu; EK 3. Gıda Bankası Yöneticileri Soru Formu; EK 4. Gıda Bankası Bağışçıları Soru Formu.

çerçevenin geliştirilmesini takip etmiş; ancak nitel araştırmanın doğasına uygun olarak (Miles ve Huberman, 2019: 17), saha çalışması sırasında kademeli olarak netleşmiş ve ortamın özellikleri ve katılımcıların görüşleriyle biçimlenmiştir. Her görüşme 20-90 dakika arasında sürmüştür. 40 görüşmeden 38'i veri analizinden önce sesli olarak kaydedilmiş ve yazılı hale getirilmiştir. 2 görüşmeci ses kaydını kabul etmemiş, bu nedenle sadece saha notları alınmıştır. Çalışmada başvurulanan ikinci veri toplama tekniği gözlem olmuştur. Bu bağlamda, görüşmeler yoluyla elde edilen verilerde olabilecek bazı abartmalar gözlem ile saptanmaya çalışılırken; gözlemle elde edilen verilere de görüşmeler yoluyla bakış açısı ve derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle “dışarıdan/katılımcı olmayan gözlemci” sıfatıyla, görüşmecilerin, görüşme sırasındaki çeşitli tutum ve davranışlarını ve yardım alınan bazı gıda bankalarını fiziki olarak gözlemleyebilme, elde edilen verilerin sonuçlarının geçerliliğini ve tutarlılığını teyit etmede ve desteklemede etkili olmuştur. Böylelikle veri toplama kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çalışmanın iç tutarlılığını sağlama konusunda yararlanılan bir husus olmuştur. Son olarak derinlemesine görüşmelerden ve gözlemden elde edilen ses kayıtları ve saha notları, resmi olan ve olmayan kurumların yasa metinleri, belge ve raporları gibi birincil kaynaklardan da faydalanarak doküman analizine tabii tutulmuştur. Ses kayıtlarının dökümü genel bir kanaate varana kadar birçok kez okunmuştur. Her bir okumada olası ana kodların ve alt kodların neler olabileceğine dair fiktörel alt yapı oluşturulmuştur. Böylelikle veri tabanını keşfetme ve bir bütün olarak anlamlandırma süreci tamamlanmıştır.

Çalışmada, Strauss ve Corbin'in önerdiği iki nitel veri analiz tekniğinden betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239-241). Bu bağlamda, betimsel analiz tekniğinin aşamaları doğrultusunda, araştırmanın kavramsal çerçevesinden, araştırma sorularından, görüşme ve gözlemlerde yer alan boyutlardan yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Tematik çerçeve olarak adlandırılan bu çerçeveye göre verilerin hangi temalar altında düzenleneceği ve sunulacağı belirlenmiştir. En genel düzeyde temalar, bu temalar altındaki ana kodlar, bu ana kodlar altında da alt kodlar sistematik bir biçimde oluşturulmuştur. Bu çerçeveye göre elde edilen veriler okunmuş ve düzenlenmiş; çalışma kapsamında önem arz etmeyen ya da dışarıda kalabilecek veriler ile bulguların tanımlanmasında ve yorumlanmasında kullanılacak veriler ayrıştırılmıştır. Son olarak bulguların elde edilmesi ve analizi aşamasında, düzenlenen veriler tanımlanmış ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Tanımlanan bulguların açıklanması,

ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması da bu aşamada yapılmıştır. Tüm bu süreç aynı zamanda, Miles ve Huberman'ın (2019: 10) nitel veri analizini; verilerin azaltılması, verilerin gösterimi ve sonuçların ortaya koyulması ve doğrulanması şeklinde birbirini takip eden üç aşama olarak kavramsallaştırdıkları süreç ile de uyumludur.

4.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Saha araştırması, yukarıda ifade edildiği üzere, tipik durum örnekleme yöntemiyle seçilen gıda bankaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, konuya ilişkin literatür taraması ve ulusal ve uluslararası kuruluşların verilerinden ve araştırma sonuçlarından hareketle, gıda bankacılığı uygulaması hakkında yeterli ve iyi fikir verebilecek 4 tipik gıda bankası İstanbul ilinden seçilmiştir. Derinlemesine görüşmeler 09 Haziran-28 Temmuz 2021 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Bu tarihler arasında 21 Haziran-19 Temmuz 2021 tarihleri arasındaki süre İstanbul ilinde geçirilmiş ve bu süre zarfında toplam 31 derinlemesine görüşme yüz yüze gerçekleştirilmiştir. 9 görüşme ise içinde bulunduğumuz Covid- 19 pandemisi sürecindeki kısıtlamalardan ve görüşmecilerden gelen taleplerden kaynaklı olarak çevrim içi şekilde Zoom uygulaması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler de hem Zoom uygulaması üzerinden hem de ayrıca sesli kaydolara kayıtlı altına alınmıştır.

Her görüşmeden önce katılımcılara çalışmanın amacını ve niçin yapıldığını tanıtan kısa bir açıklama yapılarak ve alınan kişisel bilgilerin kesinlikle anonim kalacağı ve verdikleri bilgilerin ve isimlerin yalnızca araştırmacı tarafından bu çalışma kapsamında kullanılacağı belirtilerek görüşmecilerin rızası alınmıştır. Bu doğrultuda veri analizi sırasında da görüşmecilerin kimlik bilgileri anonim olarak bırakılmış; “yararlanıcı, yönetici, çalışan/gönüllü, bağışçı” şeklinde gıda bankalarındaki konumlarını belirten sıfatlar üzerinden analize dâhil edilmişlerdir.

Gıda bankası yararlanıcıları ile gerçekleştirilen görüşmelerin, konunun kendileri için korku ve tedirginlik yaratmasından kaynaklı olarak, çalışmanın diğer tarafları ile yapılan görüşmelere nispeten, genel olarak daha kısa ve sessizlikler içinde geçtiği gözlemlenmiştir. Bu durumun olumsuz etkisi bazı yararlanıcılarda, verilen bilgiler ve görüşme süresince kurulan iletişim neticesinde bir nebze bertaraf edilebilirken; bazılarında ise tüm görüşme süresince devam etmiştir. Bu bağlamda 2 yararlanıcı görüşmenin kayda

alınmasını kesinlikle kabul etmezken; görüşme talebinde bulunulan bazı yararlanıcılar ise en baştan bu isteği geri çevirmişlerdir. Bu hususun çalışma kapsamında belli ölçüde bir sınırlılık yarattığı gözlemlense de araştırma etiği çerçevesinde yapılan müdahaleler ile yeterli ve nitelikli veriler elde edilmesinin önüne geçmediği ifade edilebilir. Bu bağlamda, çalışma kapsamındaki tüm görüşmeciler ile yapılan görüşmelerin eşit, adil, şeffaf ve karşılıklı etkileşime dayalı denk bir ilişki içinde gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir.

4.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden kabul edilen ve sonuçların inandırıcılığını belirleyen geçerlilik ve güvenilirlik ölçütleri ile ilgili, her ne kadar nicel araştırmalardan farklılaşsa da nitel araştırmalarda da alınan birtakım önlemler bulunmaktadır. Bu farklılıklar, nitel araştırmaların temel varsayımlarından ve sosyal olguların araştırılmasında dikkat edilmesi gereken bazı unsurlardan kaynaklanmaktadır.

Nitel araştırmada geçerlilik, araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemesi anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 269). Araştırmacı olarak gözlediğimizi sandığımız olaylara ya da anladığımızı düşündüğümüz olgulara ilişkin yorumlarımız gerçek durumu yansıtıyor mu (iç geçerlilik) ve araştırma sonuçları benzer ortamlara ya da durumlara genellenebiliyor mu (dış geçerlilik) sorularına (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 270-271, Miles ve Huberman, 2019: 278-279) yeterli biçimde yanıt vermek için çalışmada dikkat edilen adımlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Araştırmada amaca yönelik örnekleme yöntemleri kullanılmıştır ve araştırma örnekleme olası genellemelere imkân sağlayacak şekilde çeşitlendirilmiştir.
- Araştırma soruları görüşmeler sırasında yeniden tasarlanmıştır.
- Elde edilen verilerin teyit edilmesi amacıyla veri toplanan alana yakınlık sağlanmış ve katılımcıların doğal ortamlarında veriler elde edilmeye çalışılmıştır.
- Elde edilen bulgular farklı veri toplama teknikleri ile teyit edilmeye çalışılmıştır.
- Toplanan veriler ayrıntılı olarak raporlanmıştır.
- Araştırma soruları ve elde edilen bulgular daha önceden oluşturulan kavramsal çerçeve ile uyumludur.

- Verilerin toplanmasından, bulguların elde edilip raporlaştırılmasına kadar geçen süreçte tutarlı bir yol takip edilmiştir.

Nitel araştırmaların güvenilirliği konusunda temel husus, çalışma sürecinin tutarlı; zaman, araştırmacı ve mekân karşısında görece sabit olmasıdır (Miles ve Huberman, 2019: 278). Her ne kadar kullanılan yöntem ne olursa olsun sosyal olgularla ilgili bir araştırmanın aynen tekrarının mümkün olmaması, nitel araştırmaların temel özelliğinden kaynaklanan bir durum olsa da ve nicel araştırmalarda kullanılan bazı güvenilirlik ölçütleriyle uyum sağlansa da nitel araştırmalarda da güvenilirlik kapsamında alınması gereken bazı önlemler bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 272-273). Bu çalışmada da başvuru olan bu önlemlerden bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Araştırmacının araştırma sürecindeki rolü katılımcılara açık bir şekilde belirtilmiştir.
- Araştırmanın veri kaynağı olan katılımcılara dair bilgiler belirtilmiştir.
- Araştırma soruları açık ve araştırma deseniyle uyumludur.
- Veri toplama ve analiz etme süreçleri açık bir biçimde anlatılmıştır.
- Bireysel varsayımların ve önyargıların veri toplama ve analiz süreçlerini etkilememesine dikkat edilmiştir.
- Araştırmanın ham verileri başkaları tarafından incelenebilecek biçimde saklanmıştır.
- Araştırmanın kavramsal çerçevesi ve yöntem bölümüne yönelik olarak tez değerlendirme jürisi haricinde iki öğretim üyesinden görüş alınmıştır.

4.5. Tematik Çerçeve

TEMA 1

Ana Kodlar

Alt Kodlar

Gıda Bankalarına Erişim	Gıda Bankalarının Verimliliği	Kurumsallaşma
- Gıda bankalarının duyulması	- Gıda bankalarının sunduğu hizmetler	- Gıda bankalarının örgüt kültürü ve organizasyon yapısı
- Gıda bankalarının kapsamı	- Hizmetlerin sunulma biçimleri	- Gıda bankalarının faaliyetlerinin denetimi
- Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin belirlenmesi	- Gıda bankalarında yer alan ürünlerin temin edilmesi	- Gıda bankalarının faaliyetlerinin denetimi
- Gıda bankalarından yararlanmanın süresi ve sıklığı	- Gıda bankalarında yer alan ürünlerin yeterliliği	- Bağışlar ve diğer finansal kaynaklar
	- Gıda bankalarında gıda güvenliğinin sağlanması	

TEMA 2

Ana Kodlar

Alt Kodlar

BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU UYGULAMASI OLARAK GIDA BANKACILIĞINA İLİŞKİN TEMEL ALGILAR	Sosyal Dayanışmadaki Rolü	Gıda Kaybı ve İsrafı Üzerindeki Etkileri
Yoksullukla Mücadeledeki Rolü		
- Yeterlilik	- Sosyal etki yaratma fonksiyonu	- İşlevsellik
- Sürdürülebilirlik	- Gönüllü emeği ve motivasyonu	- Kısıtlılık
	- Personel-yararlanıcı ilişkileri	

TEMA 3

Ana Kodlar

Alt Kodlar

Gıda Bankalarına Duyulan İhtiyaç	Kamu Sektörünün Rolü
Yoksulluk	- Devlet teşvikleri
- Gıda kaybı ve israfı- çevresel faktörler	- Standardizasyon sağlanması
- Sivil toplum bilinci	- Kamuoyu farkındalığı

4.6. Bulgular ve Analiz

Bu bölümde, gıda bankalarının operasyonel işleyişi, bir sivil toplum kuruluşu uygulaması olarak gıda bankacılığına ilişkin temel algılar ve gıda bankalarının geleceği olmak üzere toplam 3 tema, 8 ana kod ve 25 alt kod çerçevesinde saha araştırması kapsamında Türkiye’de gıda bankacılığına ilişkin elde edilen veriler analiz edilmektedir.

4.6.1. Gıda Bankalarının Operasyonel İşleyişi

Gıda bankalarının operasyonel işleyişi, gıda bankalarına erişim, gıda bankalarının verimliliği ve kurumsallaşma olmak üzere üç ana kod altında değerlendirilmiştir. Gıda bankalarına erişim, gıda bankalarından yararlanma sürecinin başlamasından önce gıda bankalarından haberdar olma, gıda bankalarına ulaşma, başvuru, başvurunun sonuçlanması gibi unsurları kapsamakta olup, arz tarafı açısından genellikle yararlanma kriterlerinin belirlenmesi, talep tarafı açısından ise bu kriterlerin karşılanması süreçlerine tekabül etmektedir. Bu ana kod altında aynı zamanda, gıda bankalarının ne kadar kişiye ulaştığı ve nicel olarak ne kadar kişiye hizmet verdiği hakkında da fikir sahibi olunmaktadır. Gıda bankalarının verimliliği, gıda bankalarının faaliyetlerinin yürütüldüğü süreci kapsamakta olup, gıda bankalarının sundukları temel hizmetler, hizmetlerin hangi yollarla verildiği, gıda bankalarının temel kaynağı olan ürünlerin temin edilmesi, ürünlerin nicelik ve nitelik bakımından yeterliliği ve gıda güvenliği kapsamında öne çıkan hususlar bu ana kod altında değerlendirilmektedir. Yine söz konusu alt kodlarda, gıda bankalarının arz ve talep taraflarının birleştiği ve farklılaştığı noktalar vurgulanmaktadır.

4.6.1.1. Gıda bankalarına erişim

Gıda bankalarına erişim, gıda bankalarından yararlanmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu ana kod altında ortaya çıkan dört alt kod, gıda bankalarından nasıl haberdar olunduğunu, gıda bankalarının ne kadar kişiye hizmet sunabildiğini, gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin nasıl belirlendiğini ve bu kriterlerin gıda bankalarının arz ve talep kesimlerince nasıl değerlendirildiğini ve bu kriterlere bağlı olarak yararlanma sürelerinin ve sıklıklarının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

4.6.1.1.1. Gıda bankalarının duyulması

Gıda bankalarına erişim, her şeyden önce gıda bankalarından haberdar olma aşamasıyla başlamaktadır. Yararlanıcıların bazıları, gıda bankalarından muhtarlık, kaymakamlık, belediyeler gibi resmî kurumlar üzerinden haberdar olurken; yararlanıcıların çoğunda gözlemlenen ortak nokta ise, gıda bankalarını, arkadaş, komşu gibi enformel bilgi kaynakları üzerinden duymuş olmalarıdır. Dolayısıyla gıda bankalarından haberdar olma, genellikle, bilinçli bir araştırma sürecinden ziyade “tesadüfi” olarak gerçekleşmektedir.

“Zaten A’da oturan biriyim. Benim bir özel çocuğum olduğu için belediye ile oldukça haşır neşirim. Çünkü ona da özel eğitimler, özel uygulamalar, işte ne bileyim, onların kurslarından faydalandığımız için öyle haberim oldu. İçinde bulunduğum için haberim oldu. Sonra başvuru yaptım. Başvurum kabul edildi.” Yararlanıcı 13

“Ondan sonra geldiğimde zaten hiçbir şeyim yoktu. Sonra böyle üç ay annemde kaldım, hamileydim, çocuğum var, eşim iş bulamadı. Sonra çevre sayesinde, bana “git böyle böyle bir yer var, falan filan başvur”. Ben de Z....’ ye gittim, başvurumu yaptım, denetlemeye geldiler.” Yararlanıcı 21

Gıda bankalarından haberdar olma konusunda, bu bağlamda, formel bilgi kaynaklarında, özellikle yararlanıcıların bu kaynaklara erişiminde eksiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, bazı yararlanıcılar tarafından dile getirilirken, özellikle gıda bankalarının yöneticileri ve çalışan kesimi tarafından gıda bankalarının tanıtımının yapılması altı çizilerek daha sık ifade edilmektedir. Yararlanıcıların gıda bankalarından yeterince haberdar olmamasının nedeninin, genellikle kendilerinin formel bilgi kaynaklarına sınırlı erişim imkanlarına sahip olmalarından kaynaklandığı gözlemlenirken; gıda bankalarının arz tarafında yer alan bağışçı kesim tarafından ise bu imkanlara erişim olanakları daha güçlü iken, tanıtımın yetersizliğinden kaynaklı olarak, gıda bankalarının yeterince bilinirliğe sahip olmadıklarının vurgulandığı ve bilinirliğin arttırılması yönünde öneriler getirildiği görülmektedir.

“Çünkü gerçekten hani ben lise mezunuyum, kendimi geliştirdim, bir yerden öğrendim, hiç bilmeyenler var. Yani benim sayemde çoğu arkadaşım, “aa öyle bir yer mi var, ben yolunu bilmiyorum” deyip, çok insanla gidip kaydını yapan insanım şahsen. Çünkü çoğu insan bundan habersiz. Hani böyle her yere pankartlar asılsa, böyle böyle bir yerimiz var, buyurun gelin faydalanın. Sonuçta bunu yardımseverler yapıyor.” Yararlanıcı 7

“Yani mümkün mertebe hem bireysel anlamda bilinirliğini arttırmak hem de bu gıda, giyim, temizlik malzemelerini üreten, bir şekilde bağış alınabilecek kurumsal şirketlere ulaşmak çok önemli bu konuda. Ama dediğim gibi, bilinirlik konusunda maalesef Türkiye daha çok düşük bu konuda. Derneklerle, sizlerin yaptığı çalışmalarla umarım çok daha geniş kitlelere ulaşacak.” Bağışçı 1

Bu alt kod altında ortaya çıkan hususlar; gıda bankalarına erişim konusunda yararlanıcıların daha fazla formel bilgi kaynaklarına ve yönlendirmeye ihtiyaç duydukları, gıda bankası çalışanlarının ve yöneticilerinin gerek resmi gerekse özel kurumlardan, çeşitli kanallardan konu hakkında daha fazla bilgilendirme yapılmasını ve gıda bankalarının duyurulmasını talep etmeleri, bağışçı kesimin ise özel sektör tarafından gıda bankalarının daha fazla bilinirliğe ihtiyaç duyduğunun ifade edilmesidir.

4.6.1.1.2. Gıda bankalarının kapsamı

Gıda bankalarına erişim konusunda önemli bir husus gıda bankalarından ne kadar ihtiyaç sahibi insanın yararlanabildiğidir. Gerek faaliyet gösteren aktif gıda bankası sayısına gerekse bu gıda bankalarının hizmet sunabildiği yararlanıcı sayılarına net bir şekilde ulaşmak ne yazık ki mümkün görünmemektedir. Nitekim Türkiye’de bu veriler resmi bir kanal üzerinden kayıt altına alınmamakta, en azından paylaşılmamaktadır. Tüzüklerinde gıda bankacılığı geçmesine rağmen, faaliyette bulunmayan dernek ve vakıflar olabildiği gibi, gıda bankacılığından bahsetmeyen ancak gıda bankacılığı benzeri faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları da olabilmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın ilgili yazısına göre, gıda bankacılığı yapan vakıf ve dernekler, Bakanlığın denetimi altındadırlar ve gıda işletmesi olarak Bakanlık nezdinde kayıtlı olmaları gerekmektedir. Ancak gıda bankalarının sayılarının belirlenebilmesi için diğer gıda işletmelerinden nasıl ayrılacağı belirsizdir. Bu hususta en net veri, 25 Haziran 2021 tarihinde toplanan TBMM Dilekçe Komisyonu’nda, ilgili Bakanlık yetkilisinin, ülkemizde mevcut 66 gıda bankasının faaliyet gösterdiğini ve kayıt altında tutulduğunu belirten açıklamasına dayandırılabilir. Gıda bankalarının ulaştığı ve hizmet sunduğu yararlanıcı sayılarında ise işler daha karmaşık hale gelmekte; bu konuda hiçbir resmi veriye ulaşılamazken, ancak gıda bankalarının kendi kurumsal kayıtlarına ve gıda bankacılığında çatı kuruluş olarak faaliyet gösteren bazı sivil toplum kuruluşlarının verilerine başvurulmaktadır.

“Ağımızda bizim 57 tane gıda bankası var, dolayısıyla bizim kendimize ait bir yararlanıcı sayımız yok. Bizim ağımızdaki gıda bankalarının yararlanıcı sayısı var, o da yanlış hatırlamıyorsam 660-670 bin aralığında bir rakama denk geliyor.” Yönetici 2

“Destek market 2016 yılında açıldı. O dönemlerden bu zamana kadar şu anda 13 bin vatandaşa, yani 13 bin aileye hizmet ediyor. Yani bunu ama ailenin hani dört kişiyle hesaplarsak, 50 bin kişiye falan en az vatandaşa yardım ediyor. Haftalık olarak da her hafta işte bir değerlendirmeden geçen vatandaşlar kaymakamlık tarafından bana mail atılıyor. O da ortalama 200-250 kişi arasında vatandaşları süzgeçten geçirerek onları destek marketten yararlandırıyoruz.” Çalışan 3

Yararlanıcılara ilişkin nicel bir veri elde etmek, yararlanıcı sayılarının çeşitli kıstaslara bağlı olarak sürekli değişkenlik göstermesi nedeniyle de oldukça zorlaşmaktadır. Zira gıda bankalarından yararlanma, genellikle belli bir süreyi kapsayan geçici bir döneme dayanmakta; öte yandan pandemi, doğal afet, ekonomik kriz gibi bazı olağan dışı durumlar, yararlanıcı sayısında dönemsel artışlara sebebiyet verebilmektedir. Görüşmelerde de hâlihazırda küresel olarak etkisini gösteren Covid-19 pandemisinin yararlanıcı sayısında meydana getirdiği artışa dikkat çekilmiş ve yararlanıcı sayısının pandeminin başladığı süreçten itibaren istikrarlı olarak artış göstermesi vurgulanan husus olmuştur.

“Buradan da bizim, yani iş ortaklarımızdan aldığımız sayılarla birlikte şu an 660.000’i aşan bir yararlanıcı sayımız var. ... Bunun hepsi düzenli yararlanıcı değil. Bunun içinde afetzedeler olabilir, tek seferde yararlanıcılar olabilir, 3 ay, 6 ay gibi periyodik süreçler söz konusu.” Çalışan 6

“Size şöyle örnek vereyim, bizim destek merkezimizde geçen sene ayda 2500-3000 aile geliyorken, bu sene 15 bin aile gelmeye başladı pandemiyle birlikte. Sayı gitgide artıyor aslında baktığınız zaman. Çok da fazla talep var ama herkese yapamazsınız; çünkü bizim de bir kapasitemiz var. Çünkü ürün gelmiyor işin doğrusu. Ürün gelmediği için de az ürün var, ne kadar, nasıl olacak tam kestiremiyorsunuz. Çünkü bittiği zaman yapacak bir şey yok, yani para da yok ki destek alalım. Her zaman olmuyor, belli dönemlerde olabiliyor bu.” Çalışan 2

4.6.1.1.3. Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin belirlenmesi

Saha araştırması neticesinde gıda bankalarına erişim noktasında literatür ile uyumlu olarak tespit edilen noktalardan biri, ihtiyaç sahiplerinin gıda bankalarından yararlanabilmeleri için ihtiyaç durumlarını kanıtlamalarının beklenmesidir (Caplan, 2016: 6, Rombach ve Bitsch, 2018: 186). Pek çok gıda bankası, gıda bankasından yararlandırmak için, ihtiyaç sahiplerinden ihtiyaç durumunu ortaya koyacak bazı resmî belgeleri temin etmeyi ve hatta

belli aralıklarla bunların yenilenmesini gerekli görmektedir. Ancak bu belgelerin neler olacağı ve ne kadar sıklıkla temin edileceği konusunda gıda bankalarının etrafında birleştiği bir standart gözlemlenememektedir. Bazı gıda bankaları, kaymakamlıklar, belediyeler gibi kamusal kurumlarla iş birliği içerisinde, yararlanıcı kitlesini, onların belirlemiş olduğu ihtiyaç sahibi standartlarına ve listelerine göre belirlemektedir. Bu durum, özellikle belediyeler ile protokol yaparak çalışan gıda bankalarında söz konusudur. Böyle durumlarda her zaman yararlanıcılardan somut belge teslim etmelerinin istenmeyebildiği, belediyelerin de erişebildiği Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS)⁴⁴ üzerinden alınan bilgilerin çekilebildiği görülmektedir. Bu yöntemin, yararlanıcıları, ihtiyaç durumlarını kanıtlayacak belgeleri getirme yükünden kurtardığı ve aynı zamanda, bu belgelerin teslimi ve takip edilmesi süreçlerini de devre dışı bıraktığı için gıda bankaları tarafından tercih edilir olduğu görülmektedir.

“Genellikle Türkiye çapında bizim gördüğümüz kadarıyla, hani SOYBİS denilen bir sistem var zaten. Bireylerin üstündeki taşınmazların veya malvarlığının veya maaşlarının görüldüğü bir sistem bu. Belediye ve kaymakamlıklar genellikle bu sistem üzerinden ilerliyorlar. Buna ilaveten genellikle altı-yedi farklı belge var. Taşınmazın olup olmadığına dair belge, yoksulluk durum belgesi, maaş bordrosu gibi hani kanıtlayıcı, yani ihtiyaç sahibi olduğuna emin olabileceğimiz şeyler söz konusu.” Çalışan 6

“Burada evrak olmaması bence altı çizilmesi gereken en önemli husus. Bu dünyada da örnek gösterilen bir şey, proje aslında. Çoğu ülkelerde yok. Bütünleşik sistem çoğu yerlerde yok biliyorsunuz. Orada zaten kimlik numarası sadece yeterli. Kimlik numarasını girdiğiniz an her şey çıkıyor ortaya. Dedesine kadar üzerinde ne varsa ne yoksa, işte ne kadar maaş alıyor brüt olarak, ne kadar aile, kaç kişi yaşıyor işte onların eğitim durumları, her şeyi belli oluyor.” Çalışan 3

Bazı gıda bankaları ise kendi ihtiyaç sahibi kriterlerini de oluşturarak her iki ölçüte göre yararlanıcı belirlemeyi uygun bulmaktadır. Ancak tamamen standart kriterler üzerinde birleşilemediği, bu konuda gıda bankaları arasında bir homojenlikten söz edilemeyeceği ve

⁴⁴Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS), sosyal yardım başvurusu yapan vatandaşların muhtaçlıklarını ve kişisel verilerini merkezi veri tabanlarından temin/tespit etme ve mükerrer yardımların önlenmesine yönelik olarak kurumlar arası (online) veri paylaşımını sağlama amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü tarafından hayata geçirilmiş bir e-devlet uygulamasıdır. SOYBİS ile 8 ayrı kurumdan 22 ayrı sorgulama kısa süre içerisinde yapılabilmektedir (SOYBİS, 2009). Ancak Kişisel Verileri Koruma Kanunu gereği, gıda bankalarının tek başlarına SOYBİS’e girme yetkileri bulunmamaktadır. Bu durumda, mükerrer yardımları önlemek adına kaymakamlıklar, valilikler ya da belediyeler ile iş birliği çerçevesinde ilgili kurumlar üzerinden bu verilerin elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir (TBMM, 2021: 47).

zaman zaman bu durumun doğurduğu sıkıntılar, sıklıkla, gıda bankası çalışanları ve yöneticileri tarafından dile getirilmektedir. Yararlanıcıların tespiti noktasında tartışmalı bir diğer husus, resmî belge temin etmenin yanında ev ziyaretleri gerçekleştirilmesidir. Bu konuda da gıda bankaları arasında bir standarttan söz edilemediği görülmekte; ancak çoğu gıda bankasının ev ziyaretleri gerçekleştirerek, ihtiyaç sahipliğini teyit etmeyi gerekli gördüğü ve buna sıcak baktığı gözlemlenmektedir.

“Şöyle ki kaymakamlık tarafında bu ayrı bir süreçte, aynı zamanda biz de direkt başvuru alıyorduk. Biz SOYBİS sistemine giremediğimiz için evrak istiyorduk, yaklaşık on tane e-devletten çıktısını alabildiği ve onunla birlikte de ev ziyaretleri yapıyorduk. Her başvuru için ev ziyareti yapmıyorduk aslında; biraz tereddütte kaldığımız, eksik evrakla ilgili problem yaşayan ya da işte sosyologumuzun konuşmalar sırasında tereddüt ettiği aileler için yapıyorduk. Evrakları toparlayıp dediğim gibi ev ziyaretiyle teyidini yapıp sonrasında puan tanımlamasını yapıyorduk. Bu şekilde belirleniyordu.” Yönetici 2

“Zaten işin doğasında ihtiyaç sahibi olan kişinin hanesinin içerisine girip ona dokunmadığınız anda onu algılamak şansınız yok. Bir de biz danışmanlık modeli çalışıyoruz. Yani şimdi vatandaş genelde şöyle geliyor. Benim gıdaya ihtiyacım var. Çünkü onun kafasındaki algı şartlanmışlık var; “ben yardım alacağım bir kere”. Ama biz ev ziyaretini yaptığımız zaman kimi zaman şunu gözlemliyoruz. Adamın elmaya, armuda ihtiyacı yok, adamın psikolojik danışmanlığa ihtiyacı var. ... İşte bu hane ziyaretleri aslında hem ihtiyaç sahibinin tam olarak neye ihtiyacı olduğunun tespiti ve yönlendirilmesi anlamında çok kıymetli.” Yönetici 4

Yararlanma kriterlerinin her gıda bankası için aynı standartta belirlenememesi, bazı kriterlerin zaman zaman görece “subjektif” değerlendirmelere tabi tutulabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, bir araba ya da ev gibi taşınır ya da taşınmaz bir mala sahip olmanın, gıda bankalarından yararlanma konusunda ne kadar belirleyici olması gerektiğine dair tartışmalı görüşler olduğu ve her gıda bankasının bu konuda farklı kriterler koyabildiği görülmektedir.

“Ama Türkiye’de 81 ildeki her kurum ne şekilde değerlendiriyor, kıstasları ne şekilde? Bazı kurumlar evde maaş alan varsa vermeyebiliyor. “Benim zaten 10 bin yararlanıcım var, veremem” diyen var. Bazı kurumlar evi varsa vermem diyebiliyor, ama şimdi evi olduğu zaman belki içeride dört tane hastası var. Sonuçta ev insanların karnını doyurmuyor. Yani böyle durumlar var. Her kurumun, her kuruluşun değerlendirme kıstası farklı.” Çalışan 4

“Ya şöyle bir şey olabiliyor. Ailenin mesela durumu daha önce iyiymiş. Ama işte diyelim ailede bir sıkıntı başlıyor, baba işten çıkartılıyor, iflas ediyor. Durum bir sene önce çok iyiiken bir sene sonra bu aile gerçekten yardıma muhtaç bir aile olabiliyor. Evine gidiyorsunuz, gayet iyi durum ama çünkü adamın eşyasına bir şey olmamış ki.

Adamın parası yok, yani şimdi bu aile nedir? Yardıma muhtaç bir ailedir baktığınız zaman. Zaman zaman denk geliyor mesela, işte destek markete özel arabalarıyla geliyorlar. Biz bu aşamada bunu görüyoruz bazen, tabii ben sürekli orada değilim ama zaman zaman gittiğim zaman gözlemliyorum. Çünkü ben haksız bir yere ulaşmasını da istemiyorum bu yardımın. Yani sonuçta birileri bize güvenerek bunu veriyor. Ama bir arkadaşım şöyle bir söyledi. Bu bahsettiğim durumdan bahsetti. Dedi D.... bilemezsin. Bir sene önce belki durumları çok iyiydi ama şu an durumları kötü. Bu onun arabası olmayacağı anlamına gelmiyor ya da kimisi şey diyor işte “araba onun değildir arkadaşınıdır” falan. Bu onlar açısından gerçekten zor bir durum. Bazen bu insanlar yanlış değerlendirilebiliyor. Çünkü bilemezsiniz, bir insanın ailesinin içerisinde neler yaşadığını, neler başına geldiğini. O yüzden de biraz önyargılarımızdan da çıkmamız gerekiyor.” Çalışan 2

“Araç şöyle, mesela bazı ailelerin aracı var ama artık günümüzde araç bir şey, amaç değil. Yani kullanımı gerekiyor, hastanedir vesaire. Biz de orada şöyle bir kriter koyduk, 15 yaşından küçük olan bu araçları biz o statüye sokmadık çünkü çok düşük fiyatı. 15 yaşından zaten, çok da pahalı olmayan bir araba.” Yönetici 5

Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin belirlenmesi noktasında, araştırma neticesinde varılan önemli bir bulgu ise, literatür taramasında incelenen çoğu çalışmadan farklı bir şekilde, yalnızca gıda bankalarının arz taraflarının değil, talep tarafının da çoğunlukla bu kriterlerin belirlenmesine sıcak bakması ve gerekli görmesidir. Yararlanıcılar çoğunlukla bu kriterleri karşılamalarının, kendi “ihtiyaç sahipliği” durumlarını belgelediği ve gıda bankalarından yararlanmalarını meşru hale getirdiği kanısındadırlar. Hatta bazı yararlanıcıların, diğer yararlanıcıları da gayri resmi olarak bu kriterlere göre “kişisel” bir değerlendirmeye tabi tuttuğu ve bu değerlendirmeden geçirmedikleri yararlanıcılara karşı olumsuz bir algı geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, ihtiyaç sahipliğini belirlemeye yönelik kriterlerin, yalnızca gıda bankalarının talep tarafı ve arz tarafı arasında bir “hak etmişlik” algısı yaratmakla kalmayıp, yararlanıcıların kendi aralarında da bir “hak etmişlik” algısı ve kıyaslaması yarattığı söylenebilmektedir. Bu kapsamda, yararlanıcılar, kendilerinden daha az hak ettiklerini düşündükleri kişilerin de gıda bankalarından yararlanıyor olmasına tepki göstermekte; ancak bu tepkilerini büyük ölçüde gıda bankalarına değil, bu kişilere yöneltmektedirler.

“Yani gerçekten şöyle bir şey, zaten çok araştırma yapılıyor bununla ilgili. Yani hani ihtiyacı olmayanlara vermiyorlar. Mesela evimize gelip evimize bakıyorlar, buzdolabımıza bakıyorlar, işte faturalarımıza bakıyorlar. Hani aylık ne kadar bir gelirimiz var ki; biz ne kadar fatura ödüyoruz... Her şeyi gerçekten çok ince ayrıntısına kadar araştırıyorlar ve yardım ona göre veriliyor yani.” Yararlanıcı 2

“...çünkü çok ihtiyaç sahipleri var ve de çok güzel araştırılırsa çok iyi olur. Hiç olmadığı halde bak evleri olanlar var, altınları şuradan şuraya var. Tekrardan gelip alıyorlar, onlar da bizim hakkımızı çok yiyor. Allah yukarıda zaten görüyor ya, biliyor.” Yararlanıcı 15

“Yok, hani bazıları kendi güzel böyle arabaları ile gelip alıyor. Şimdi bilmiyoruz, öbürleri onların evinin içini bilmiyor, onlar da benim evimin içini bilmiyor ama bazıları ne bileyim sanki yardıma ihtiyacı olmasa da alıyor. Ama keşke öyle yapmasalar, ihtiyacı olanlar alsa.” Yararlanıcı 16

“Benim üstüme olan bir şeyi mesela sizin üstünüze yapıyorum. Tanıdığım birkaç kişi var, böyle söyledim, onları iptal ettirdim. Ben bildiğimi iptal ettiriyorum. Ama çok var, hangi birini iptal edeceksin? Onları tanımıyorum. Bunlar iyi niyeti suiistimal ediyorlar. Hani bedava olsun da ne olursa olsun. Ama gerçekten ihtiyacı olan da var. İnsanlar hep bana bana olsun diye bir şey yapıyorlar. Maalesef var yani o.” Yararlanıcı 20

“Gıda bankacılığında dediğim gibi önceden de dedim ya sadece çok fazla araştırma yapmalarını isterdim. Ama o da onların elinde değil galiba. Yani ihtiyacı olmayanların oradan yararlanması çok şeyime gidiyor. Onun dışında hiçbir şey eksik değil bence.” Yararlanıcı 22

4.6.1.1.4. Gıda bankalarından yararlanmanın süresi ve sıklığı

Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinde olduğu gibi, gıda bankalarından yararlanma süresi ve sıklığı konusunda da her yararlanıcı için standart bir durumdan söz edilememektedir. Gıda bankalarından yararlanma kriteri genel olarak, hane gelirinin belli bir eşiğin altında kalması ve yararlanıcının üzerine kayıtlı taşınmazın olmaması temel kriterleri üzerinden değerlendirilirken; evli ve çocuk sahibi olma, engelli olma ya da ailede bakmakla yükümlü bulunan engelli bir bireyin olması, belli bir yaşın üstünde olma ve/veya bakıma muhtaç olma gibi “dezavantajlı” durumların, yararlanıcıların, “ihtiyaç sahibi” olma düzeylerini arttırdığı ve buna göre yararlanma süre ve sıklıklarının değişip düzenlenebildiği görülmektedir. Bu bağlamda yararlanıcılar, genellikle, 3 aylık, 2 aylık ya da aylık periyotlar halinde gıda bankalarından yararlanmaktadırlar.

“Bu noktada dediğim gibi yani, genellikle çalışan ve evli olan çiftlere, yani çocuğu falan olmayan çiftlere ortalama üç ayda bir yardım çıkar. Bu biraz daha destekleyici bir modeldir. Ama ailede belli bir çocuk sayısı varsa, özellikle engelli ve yaşlı gibi özel durumlu ihtiyaç sahibi varsa, bu noktada hem limitler arttırılır hem de genellikle aylık şeylere dönüştürülür. Burada parantez içinde yani aylık alışverişler ya da limit yükseltimi özel durumlara bağlı olarak değişken bir süreç. Yani kesin ve net bir parametre orada söz konusu değildir açıkçası.” Çalışan 6

“O da aslında yine ihtiyaç sahibinin durumuna göre değişebiliyor. Eğer durumu gerçekten kötüyse, yani diğerlerine göre daha çok kötüyse, işte çalışan bir kişi vardır

veya hiç yoktur. Çalışan hiç yoksa zaten aylık da olabiliyor ve ailenin hani o hanede kalan kişi sayısına göre bir ay da olabilir, bazı durumlarda 15 gün bile olabiliyor. Yani 100 TL çıkarılmıştır ama aile kalabalıktır ve çalışan da yoktur, bir aylık periyotlarda da verilebiliyor. Ama genelde iki ila üç ay arasında değişiyor.” Çalışan 3

Gıda bankalarından yararlanma, genellikle “ihtiyaç sahipliği”nin son bulması ile sona ermektedir. Bu durumun takibi ve değerlendirmesinin, genellikle 6 aylık ya da yıllık olarak yapılan belge yineleme işlemleri ve kontroller ile sağlanmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Ancak kimi yararlanıcılar, gıda bankalarının “geçici” değil, “kronik” yararlanıcıları haline gelebilirken; yararlandığı süre içerisinde yararlanma sıklığı değişen veya bir sonraki ay gıda bankasına ulaştığında yararlanma hakkının sonlandığını haber alan yararlanıcılar da bulunmaktadır.

“Orada bir şeyimiz yok, yani iki yıl alabilir. Mesela sosyal hizmet merkezleri sosyo-ekonomik destekleriyle şeyi var, yardımı var, iki yıl veriyor, mesela üçüncü yıl “tamam” diyor. Ama bizde öyle bir duraksama yok. On yılın üzerinde yardım alan, yani 2012’de açtık biz burayı, buradan düzenli yardım alan kişiler mevcut. Çocuğunu okutan var. İki-üç tane çocuğunu üniversiteden mezun etmiş insanlar var.” Yönetici 4

“Şimdi iki ayda bir alacağım Allah’ın izniyle. Önceden de iki ayda bir, bazen ayda bir, öyle... Çağırınca gelip alıyorduk. Allah razı olsun.” Yararlanıcı 16

4.6.1.2. Gıda Bankalarının Verimliliği

Gıda bankalarının verimliliği ana kodu ile gıda bankalarının operasyonel işleyişinin ne kadar etkin yürütülebildiği ve böylelikle, gıda bankalarının ortaya koydukları amaçları, pratikte hangi yollar vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalıştıkları ve bu yolda karşılaştıkları sorunlar, bu sorunlara yönelik getirilen çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmaktadır.

4.6.1.2.1. Gıda bankalarının sunduğu hizmetler

Gıda bankalarının literatürde karşılık bulan, bağışlanan ve/veya üretim fazlası olan gıdaların toplanması ve dağıtılması işlevlerinin pratikte de karşılık gelen öncelikli faaliyet alanı olduğu görülmektedir. Dağıtılan ürünler yalnızca gıda maddeleri ile sınırlı kalmamış; farklı ülke örneklerinde olduğu gibi, temizlik ve giyecek başta olmak üzere farklı tüketim alanlarına yayılım göstermiştir.

“Şimdi normalde, yani bir gıda bankası işte, israf olabilecek veya bağış olabilecek, insan tüketimine uygun ürünlerin toplanarak yoksul ailelerle paylaşılmasını öngörüyor. Burada hani banka kelimesi de zaten ürünlerin toplanmasından... Bunu sadece gıda olarak değil, gıda bankacılığı kanununda yer alan diğer maddelerde işte giyecek, hijyen ürünleri, yakacak ve gıda üzerinden değerlendirmek gerekiyor. Fakat tabii en temel ürün gıda olduğu için, genellikle gıda üzerinde yoğunlaşılan bir durum söz konusu. Normalde gıda bankaları belirttiğim gibi yani, bu toplanan ürünleri düzgün bir şekilde organizasyonu, operasyonunu kurup yoksul ailelerle paylaşılmasını öngörür.” Çalışan 6

Gıda bankacılığı, ürünlerin toplanmasından dağıtımına kadar tüm süreci kapsadığından, çoğu zaman ayrıntılı bir iş bölümü ve organizasyon planlaması gerektirmektedir. Gelen ürünler her zaman dağıtımına hazır halde bulunmamakta, dağıtımına hazır hale getirilmesi gıda bankalarının personeli tarafından üstlenilmektedir. Sadece olağan zamanlarda değil; özellikle afet zamanlarında da bu durumun bir avantaj haline gelerek, ihtiyaç sahiplerine sunulan hizmetlerin etkinleştirilmesinde önemli olduğu belirtilmektedir.

“Yani biz gıda bankacılığını şey gibi algılamıştık, şu anki depo gibi algılamıştık. Her şey paketli gelecek, biz onları rafa dizeceğiz, dağıtacağız gibi. Sonra aslında yaptığımız gıda bankacılığı, temel gıda bankacılığı o değil. Temel gıda bankacılığı aslında ürünü kurtarmak. Yani pirinç paketi yırtıksa, onu torbaya koymak, onun ağzını bağlamak, barkod çıkartmak, barkodlamak. İşte ne bileyim, şampuanı kapağı kırıkta, yeni bir şişeye döküp barkodlamamış aslında bizim yaptığımız iş. Ama tabii biz görüşme yaptığımız zaman ben dedim “oo çok rahat, yani market var, personel olacak, rafa dizeceğiz, ürünleri dağıtacağız bitecek” falan diye düşündüm. Tabii ondan sonra kurgu böyle olunca sürekli kendimizi eğitmek zorunda kaldık. İşte o zaman bir abi vardı birlikte. Dökme deterjan, iki ton deterjan, bunu nasıl torbalayabiliriz, ne yapabiliriz, en az maliyetle, makine kullanmadan ama pratik ne yapabiliriz? İşte kendimize böyle şeyler, kazanlar yaptırarak. Deterjanları kazanlara döküyorduk, onlara kapalı ortamda bir vana taktık. Poşetliyoruz, ağzını bağlıyoruz, barkodluyoruz. İşte sonra pirinç için de bunu kullanabiliriz diye düşündük. Pirinç için de kazanlar kurduk. Arkadaşlar torbalıyorlardı, altta bir tane terazi vardı. Öyle pratik yollarla kendi kendimize bir şeyler ürettik.” Çalışan 1

“Gıda bankacılığı o kadar önemli ki işletildiğinde. Afetlerde bile çok önemli bir çözüm noktası. Yani eğer sizin afet alanınızda doğru işletilmiş bir gıda bankası varsa, düzgün bir personeli varsa, orası bir dağıtım noktası haline bile gelebiliyor ya da ürünlerin toplanma noktasına bile gelebiliyor. Yani bağışçılar nerede toplansın? X şehirdeki, X ilçedeki gıda bankasında toplansın. Orada çünkü sisteme alma biliniyor, nasıl dağıtılacağı biliniyor, nasıl saklanacağı biliniyor. Çünkü deneyimleri var. Un geldiğinde ne yapacağını biliyor, şeker geldiğinde ne yapacağını biliyor gibi.” Çalışan 5

Gıda bankacılığının ürün ya da mal üzerinden yürütülmesi yaygın olan ve alışlagelmiş durumdur. Bunun yanında, gıda bankacılığının “hizmetleri” kapsayacak şekilde de

genişletilmeye çalışıldığı birtakım uygulamaların başladığının görölmesi, gıda bankacılığının oldukça kurumsallaştığı farklı ölke örneklerinde dahi yaygın olmayan bir uygulama olması ve bu alana yeni bir bakış açısı kazandırması bakımından özellikle dikkate değerdir. Ancak bu tarz bir hizmetin karşılık bulduğu bir yasal düzenleme olmadığı için, henüz tam olarak gıda bankacılığı kapsamında değerlendirilemeyeceğinin ve buna yönelik yasal düzenleme yapılması gereğinin altı çizilmektedir.

“Biz evet gıda bankacılığı kapsamında gıda vesaire karşılatırıyoruz ama aynı zamanda mesela bizim sponsorlarımız var. Mesela bize bir tane hastane var, çok önce sözleşme yapmıştık o yüzden unutuyorum da, B...’ da göz hastanesi, adını veririm size. Mesela o bir vakıf hastanesi ve onlar bize şey yapıyorlar. Haftada beş evsizin göz muayenesi, aynı zamanda gözlük ihtiyaçlarının karşılanması gibi bir sponsorlukları var. Mesela bu bir hizmet ve verdikleri hizmetin bu kapsamda şey olması gerekiyor. İşte mesela aynı şekilde bazı diş klinikleri de bize hizmet veriyor. Ayda belirli bir kota, işte mesela bir iki kişinin çok büyük diş şeyi var, tedavisi var, onu karşılıyorlar. İşte direkt bütün diş çekimlerini karşılayan klinikler ve dişçiler var. Onlar malzeme paraları çok ihtiyacı olmadığı için, mesela bunlar da birer hizmet. Bu tarz hizmetlerin de bir yerden sonra ben gıda bankacılığı kapsamına girmesi gerektiğini düşünüyorum ki teşvik edebilmesi için. ... Gıda bankacılığını sadece mal üstünden değerlendirirseniz, işte olay yine sadece israfı da mal üstünden, bir ekonomik olarak görmüş olursunuz. Sosyal boyutuyla görecekseniz birçok hizmet var yoksulluk sorununu ortadan kaldırmak için verilmesi gereken. O hizmetler de bunun içine dâhil edilebilir.” Yönetici 1

Gıda bankaları, ürün sunmanın yanında ihtiyaç sahibi yararlanıcıların başka dezavantajlı durumlarını azaltmaya yönelik bazı yardımcı hizmetler de yürütmektedirler. Uygun kişileri istihdam programlarına yönlendirme ve hastalık, engellilik gibi dezavantajlı durumlara yönelik farklı kamusal ya da sivil destek kuruluşlarına yönlendirme bu hizmetlerin başında gelmektedir. Benzer şekilde, yararlanıcılara yönelik kadın ve ocuk etkinlikleri, gezi etkinlikleri gibi sosyal aktiviteler düzenlenmesi de bu hizmetler arasındadır. Ancak bu yan hizmetlerin, gıda bankalarının genelince kapsanan bir görev tanımı altında olmaktan ziyade, bu konuda daha “kişisel” özveri gösteren gıda bankası personellerinin varlığı ile daha çok ilgili olduğu görölmektedir.

“Mesela bir kadın, işte üç tane çocuğu var, biri mesela Down Sendromlu. Yarın bir gün DownSendromlular Derneği ya da Down Sendromuyla alakalı bir yardım kampanyası açılıyor, çok spesifik bir şey söylüyorum şu anda ama anlaşılması açısından, ben ctrl+f yapıp Down Sendromlu yazdığım zaman direkt o şahsa ulaşabiliyordum.” alışan 4

“Şu an daha önceden elde ettiğim, yani yüzlerce insanla görüştüğüm verilerden süzdüğüm bir durum oldu diyelim. Şu, şu, şu kanalda bu insanların işe girmesi gerekiyor. “Biz üç tane kasiyer arıyoruz, beş tane güvenlik görevlisi arıyoruz” gibi ilan olduğu zaman ben aralarından tarama yapıyorum ya da bizim üç ila altı yaş arasında 20 tane çocuğa ihtiyacımız var, çocuk etkinliği yapacağız ya da işte masal kitabı yollayacağız gibi...” Çalışan 4

“...ben bu gıda bankasından aylık geçinen bir insanım. Her ay istisnasız alıyorum. Bayramda kurbanımız gelir. Ramazan’da özel olarak kolilerimiz, gıda çeklerimiz, artı çocuklara bayramlık, hediyeler, aktiviteler... Yani sadece bu gıda bankasıyla sınırlı kalmıyor.” Yararlanıcı 18

4.6.1.2.2. Hizmetlerin sunulma biçimleri

Gıda bankalarında yararlanıcılar, genellikle ihtiyaç tespiti sonrası kendilerine tanımlanan bir limit çerçevesinde yararlanma hakkı elde etmektedirler. Her ne kadar gıda bankalarında sunulan tüm ürünlerin değeri, piyasa değerlerinin altında belirleniyor olsa da ürünlere tanımlanan fiyatlar, ürün fazlalığı, talep fazlalığı, son tüketim tarihinin yakınlığı gibi bazı etmenlere bağlı olarak değişkenlik göstermekte ve sembolik de olsa mutlaka belli bir ödeme değerine karşılık gelmektedir. Bu ödeme değerleri, genellikle, “puan” ya da “kredi” olarak karşılık bulmakta ve tanımlanan limit de yine bu ölçütlerle belirlenmektedir. Örneğin 100 puan limit tanımlanan bir durumda bir paket pirincin 10 puana karşılık gelmesi gibi. Dolayısıyla, gıda bankaları yararlanıcıları kendilerine tanımlanan limitler doğrultusunda alışveriş bütçelerini planlamak durumundadırlar ve bu bağlamda, Hartmann’ın da belirttiği üzere (Hartmann, 2014: 48-49), ürünlere sembolik de olsa bir fiyat atanarak değer kazandırılmakta ve böylece yararlanıcılar kısmen de olsa “müşteri” statüsüne sahip olmaktadır. Yararlanıcıların kendilerinin ya da bakmakla yükümlü oldukları kişilerin, birden fazla dezavantajlı duruma sahip olması, tıpkı yararlanma süresi ve sıklığında olduğu gibi, yararlanma limitlerinin tanımlanmasında da etkili olmakta; dezavantajlılık durumu arttıkça tanımlanan limitler de artmaktadır.

“Atıyorum 100 puan tanımlanır, üç ayda bir yenilenir gibi ya da aile özelinde özel bir durum varsa, o ailenin engellisi vardır, hiç çalışabilecek durumda kimse yoktur ya da tamamen yaşlıdır, fazla nüfus vardır gibi durumlarda, o zaman genelin dışında esneyip ayda bire dönüştürebiliyorlar. Biz her ay şeklinde yapıyoruz, yani her ay düzenli olarak. Puanını da şöyle belirliyorduk aslında, bir aileye temelde bir ayda ne lazımdır? Şu kadar makarna, şu kadar salça, şu kadar gibi, bunların maliyet bedeli nedir? Çünkü o ürünler markette bir puan, maliyet bedeli neyse o puanı alıyor aslında, mali değeri değil ama... Süpermarkette 10 TL’ye satılıyordur, maliyet bedeli üzerinden gıda bankasına vergiden düşmek üzere maliyet bedelini paylaşır bağış yapan kurum. Burada maliyet bedelini biz görürüz, 5 TL’dir onu 5 puan diye koyarız

rafa. Dolayısıyla bu ürünlerin hepsini bir toparlayıp nasıl bir rakam ediyor, sonra onu işte atıyorum 100 puan ediyor o ürünlerin hepsi; engelli var mı 10 puan daha ekliyoruz, çocuk bezi kullanan var mı 10 puan daha ekliyoruz, çalışamayan var mı falan gibi değişkenleri de üzerine ekleyerek bir puanlama sistemi oluşturuyoruz.” Yönetici 2

“Biz şöyle yapıyoruz, bir kişilik aile 50 puan bizden alıyor, iki kişilik 60, üçüncü kişi üzerinden işte beşer beşer artıyor. Üç kişi 65, dört kişi 70 şeklinde artıyor. Aynı zamanda biz mesela yalnız yaşayan kadınlara, evinde engellisi olan ailelere artı 25 puan gibi fazladan bir bonus veriyoruz.” Yönetici 5

“50 puanlık bir şey var ama tabii ki 100 puan 100 TL gibi düşünmeyelim. Çünkü destek marketteki bir 100 puan dışarıda en az 250-300 TL’ye denk gelebilecek potansiyele sahip oradaki ürünlerin puanlara uygunluğu açısından. 50 puan bile en az aylık 150-200 TL’ye fark yaratabilecek düzeyde oluyor puan aralığı.” Çalışan 4

“Mesela puan üzerine, maksimum diyelim 200-300 puan olardı. Her puan işte bazıları iki puan, üç puan... O bana 200-300 puan çıktığı için rahat bütün evin ihtiyacını karşılayabiliyordum.” Yararlanıcı 1

Tanımlanan limit doğrultusunda yararlanıcıların nasıl alışveriş yapacağı yine gıda bankalarının kendi işleyişleri doğrultusunda belirlenmekte ve her gıda bankasına göre değişebilmektedir. Genellikle, belli bir karta puan ya da kredi olarak tanımlanan limit yüklenmekte ve yararlanıcı bu kart ile alışveriş yapmaktadır. Ancak bunun yanında tanımlanan limitin direkt nakdi yardım olarak verildiği ya da bu limite karşılık gelen bir “yardım kolisi” hazırlanarak yararlanıcılara sunulabildiği de görülmektedir.

“Her destek marketin her gıda bankası sistemi farklı. Bazı kurumlar nakdi yardım yapıyor. İşte nakdi yardım üzerinden, diyorlar ki “size 100 TL verdik, bu 100 TL ile istediğiniz marketten alışveriş yapın”. Bazı kurumlar, kendi içlerinde kendi bünyesinde geçerli olan puanla alışveriş yaptırıyor. Bazı gıda bankaları diyor ki “direkt işte siz marketimize gelin bir tane gıda kolisi alın” gibi çok farklı tarzda yardımlar oluyor.” Çalışan 4

“Ama her yerde böyle mi? Açıkçası onu tam bilmiyorum alanım olmadığı için. Yani her yerde T.C kimliğime mi yükleniyor, işte karta mı yükleniyor, bir alışveriş kartına mı yükleniyor? Çünkü bizim zaten hizmet verdiğimiz, birlikte çalıştığımız gıda bankaların tamamı market de değil. Yani içinde aş evi de var, depo da var. O yüzden hani kart da veriyor olabilir, hani onu bilmiyoruz çok ama tabii ki hani keşke hepsinde benzer bir standart yöntem uygulanabilse.” Çalışan 5

Gıda bankalarının hizmetin sunuluş biçimini belirlemeleri, gıda bankalarının fiziksel olarak nasıl bir alanda faaliyet gösterdiklerini de belirlemektedir. Bu anlamda, genellikle limiti belli bir karta, puan, kredi ya da nakit olarak tanımlayan gıda bankalarının “market

formatında” hizmet sunduğu görülmektedir. Market formatı yanında yaygın olan ikinci hizmet sunma biçimi, belirlenen limit doğrultusunda saptanan ürünlerin gıda bankası çalışanları/gönüllüleri tarafından kolilenerek doğrudan ihtiyaç sahiplerine teslim edilmesidir. Üçüncü bir yöntem ise, elde edilen ürünlerden uygun olanların ivedi şekilde soğuk ya da sıcak yemek halinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıdır. Bir gıda bankasında tek bir format seçilebildiği gibi, bu üç formattan ikisinin ya da her üçünün aynı anda birlikte uygulanması da söz konusu olabilmekte ya da farklı zamanlarda farklı formatlar tercih edilebilmektedir. Ancak pratikte birden fazla formatın aynı anda uygulanması yaygın bir durum değildir. Aksine, genellikle formatlar pandemi gibi olağandışı koşulların ortaya çıkardığı zorunlu hallerde değiştirilmekte; bunun dışında, özellikle fiziki koşulların ve mali kaynakların yetersizliği sebebiyle üç formatın aynı anda uygulandığı bir gıda bankası hâlihazırda bulunmamaktadır. Bununla birlikte, her formatın, gıda bankalarının hem arz tarafı hem de yararlanıcıları bakımından bazı avantajlı ve dezavantajlı hususları bulunabilmekte; formatların, işleyişin getirdiği zorunluluklar ve bazı etkinlik gerekçeleriyle tek yanlı olarak arz tarafınca belirlendiği gözlemlenmektedir. Gıda bankaları yararlanıcıları ise, genellikle pasif konumda kendilerine sunulan her formata uyum göstermekte, hizmetin sunulma biçiminden ziyade hizmetin kendisiyle ilgilenmektedirler.

“Yani zaten üç format var bir gıda bankası için. Aşevi, depo ve market. Aslında en ideali üçünün bir arada bulunduğu; yani hem deposunun olduğu, o depodaki ürünleri marketine rahatlıkla sirküle edebildiği, aynı zamanda marketinde elindeki ürünün, örneğin iki günlük son kullanma tarihi kaldıysa ve dağıtmakla ilgili bir sorun varsa onu aşevinde hemen sıcak yemeğe dönüştürebildiği... Aslına bakarsanız üçünün aynı anda olduğu en ideal senaryo ama çok mümkün değil. Çok kaynak gerektiren bir model bu. O yüzden bunların arasından birini seçeceksek, biz, insanların da seçme özgürlüğü olması açısından market formatını her zaman öneriyoruz. Yani dolayısıyla, o bizim için en verimli olduğunu düşündüğümüz, sadece temel ihtiyaçları değil; sosyal de psikolojik de birtakım ihtiyaçları karşıladığı için en ideal olduğunu düşündüğümüz senaryo.” Yönetici 2

Gıda bankalarının market formatında hizmet sunma biçimi, özellikle gıda bankalarının arz tarafından, yararlanıcılara ürünler arasından “seçme” imkânı sunduğu ve aynı zamanda yararlanıcılar için bir “sosyalleşme” fonksiyonu taşıdığı gerekçeleriyle özellikle tercih edilmekte ve desteklenmektedir. Bu format üzerinden hizmet alan yararlanıcının, yardıma muhtaç bir “ihtiyaç sahibi” olarak kendini konumlandırmaktan, herhangi bir marketten alışveriş yapan bir “müşteri” gibi kendini konumlandırmasının ve böylelikle utanç, tedirginlik vb. duygular yaşamasının önüne geçilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir.

Bununla birlikte, hizmet sunma formatı, kuşkusuz sadece, yararlanıcıların gıda bankalarından ne şekilde yararlanmak istediklerine ya da ne şekilde yararlanmalarının daha “insanca” görüldüğüne göre belirlenmemekte; aynı zamanda gıda bankalarının ihtiyaçlarının ve gerekliliklerinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

“Genel kapsamda standart gıda bankacılığını biz üçe ayırabiliyoruz. Sizin de belirttiğiniz gibi, işte depoda bir organizasyon olup evlere dağıtılıyor ya da işte israftan kurtulacak aşevi formatında hemen pişiriliyor ki; bu çok ideal bir format. Çünkü aşevi olduğu zaman son kullanma tarihi iki gün kalsa dahi ürün bozulmadı ise onu rahat rahat kullanılabilir bir gıda haline getirip, özellikle engelli ve yaşlı kişilere ulaştırma noktasında büyük bir başarı. Bir de market formatı var. Market formatında da yararlanıcı ailelerimiz, normal alışveriş merkezinde alışveriş yapar gibi ürünleri kendi seçiyorlar. Bu da aslında bir israfın önüne geçme oluyor. Çünkü gıda kolisi veriyoruz, mesela hani ailelerin belki kırmızı mercimeği yok. Biz onu bilmeden direkt zeytini veriyoruz, yeşil mercimeği veriyoruz falan. Aslında bu da bir israf ama ailemiz geldiği zaman market formatında şöyle bir durum ortaya çıkabiliyor. Ya belki ailemizin, oraya gelen annemizin belki bebek bezine daha çok ihtiyacı var kırmızı mercimekten, pirinçten çok. Ona göre hani kendi karar veriyor. Bu en insanlık onuruna yakışır sistem.” Çalışan 6

“Bunlara ulaşma konusunda işte oraya bizim geleneğimizde var, herkes çevresine, yakınlarına bir şekilde destek olmaya çalışıyor, komşusuna, akrabasına. Ama neticede bu gıda bankaları kanalıyla olduğunda hem daha insani oluyor. Çünkü hani marketi bilmiyorum gezme imkânınız, görme imkânınız oldu mu? İnsanlar oraya giriyorlar ve raflardan, bir marketten alışveriş yapar gibi alıyor ihtiyacı olan şeyi çıkıyor. Yani siz belki bir insana makarnaya ihtiyacı yok, işte bebek bezine, bebek mamasına ihtiyacı var. İnsanların sadece işte tek yönlü bir yardıma gidiyor elinden giden yardım ama gıda bankacılığı kanalıyla olunca hem ihtiyaç sahibi, yani orada da bir israftan kurtarıyorsunuz. İnsanlara ihtiyacı olan şeyi veriyorsunuz fazlasını değil hem de dediğim gibi daha insani oluyor.” Gönüllü 5

“Marketin amacı zaten vatandaşın gelip burada bu vatandaşın, ihtiyaç sahibi, sahada gidip market göremiyor. Avm göremiyor, gelsin burada bu avm'ye olan açlığını gidersin. Hem de alışverişini yapsın, rahatlasın psikolojik olarak. Çünkü alışveriş özellikle ev hanımlarını, kadınları ciddi anlamda rahatlatan bir şey. Muhtaç olduğu zaman belirli bir formatın oluyor. Nedir? Çocuk bakarsın, yemek yaparsın, en fazla pazara gidersin. Kocan seni pikniğe bile götürmez. Taksim'de, İstiklal Caddesi'nde bir tur bile atamazsın. Gördüğün ya mahalle bakkalıdır ya da çocuğu okula götürüp getirebiliyorsan götürdüğün o yol aralığıdır. Sosyal market bunu kırdı. Vatandaş buraya, kocasına ben sosyal marketten alışveriş yapmaya gidiyorum deyip sabah çıkıp gelmeye başladılar. Geldi buraya, şimdi gezerken göreceğiz. Çocukla beraber alışveriş çok kolay değil. Biz bir oyun alanı yaptık. Çocuğu oyun alanına bıraktı içeride yarım saat. Aslında o yarım saatlik alışveriş onun için o kadar kıymetli ki. Belki bizim burada verdiğimiz ayçiçek yağından daha değerli. Çünkü bir yarım saat de olsa kendi başına kaldı.” Yönetici 4

“Tabii, vatandaşın kendi iradesiyle hangisinin, işte pirinci mi yiyor, bulguru mu yiyor, fasulye mi yiyor, nohut mu yiyor? Neye ihtiyacı olduğunu vatandaş kendi biliyor ve kendi ihtiyacı doğrultusunda, dolapta süt, yumurta, peynir, tereyağı falan vardır. Belki tavuğu vardır da yumurtaya ihtiyacı yoktur, süte ihtiyacı vardır. Market formatı bizim, biz zaten hemen hemen bir yıl öncesi, 2020 Nisan ayında tabii pandeminin de artmasından dolayı biz marketi kapatıp normal koli dağıtımını usulüne ve evlere direkt koli dağıtımlarını gerçekleştirdik. Vatandaşlarımız toplu taşımaya binmesin. Yani koli anlamında şimdi gıda bankasına da ekstra bir yük oluyor. Kolinin içerisinde belli kalemlerin hepsini eşit şekilde koymamız gerekiyor. Markete girse mesela N...., markete gelse, belki pirinç almayacak, bulgur alacak. Ama biz koli içerisinde pirinç de bulgur da koymak zorundayız. Aynı olması gerekiyor, biz hepsine eşit davranmamız gerekiyor. Ondan dolayı koli maddi anlamda da gıda bankasını yoran bir durum. Hem maddi hem de vatandaşın ihtiyacını, isteğini biz engellemiş oluyoruz orada koli vererek. Vatandaş ne istiyor, neyi almak istiyor? İşte temizlik malzemesi mi almak istiyor, şampuan mı, duş jeli mi vesaire.” Yönetici 5

Öte yandan gıda bankalarının hizmet sunma biçimlerinin yararlanıcılar üzerinde psikolojik ve sosyal anlamda değişiklik yarattığına ve yararlanıcılar nezdinde bir formatın diğer formatlara göre bariz bir şekilde tercih edilebilir olduğuna dair dikkate değer bulgular gözlemlenmemiştir. Çoğu yararlanıcı, hizmetin sunulma biçiminden ziyade devamlılığına ve kapsamına odaklanmakta ve gıda bankalarının hizmet sunma biçimleri, günlük sosyal hayatlarında dolaylı bir etkiye sahip olsa da ya bu etkinin farkına varmamakta ya da ihtiyaçlarının karşılanması ile kıyaslandığında böyle bir etkiyi önemsememektedirler.

“Haa bunu vatandaş hissediyor mu? Yok. Yani bizim aslında temelde bu bilinci... Ya arkadaş ben sana makarnayı, bulguru sunuyorum ama benim aslında birçok amacım var. Hedef sadece sana makarna, bulgur vermek değil; o yüzden buranın kıymetini bil. Daha sürdürülebilir modellere taşıyalım bunu.” Yönetici 4

“Mesela ilk geldiğimde de çok tuhafıma, şey çok tuhafıma gitmişti. Hani bu sistem olsun istiyordum ben ilk başta. Bana işte böyle üstüne puan yazıp istediğinizi alın falan alışveriş, aynı hani bir market gibi. Eskiden mesela terlik de vardı alıyordum ben, ev terliği falan aldım. Pijama aldım buradan. Onlardan da ihtiyacım vardı, aldım yani. Hani böyle çok tuhafıma gitti.” Yararlanıcı 2

“Daha önce tabii ki pandemiden önce adı üstünde gıda bankası. Aynı pazar arabamıza herhangi bir markete gider gibi arabamızı alıyorduk. İstedığımız ölçüde belirli bir limit verilmiş. Tabii ki iki kişilik aileye farklı bir limit, dört kişilik, böyle böyle... İstedğimiz şekilde, istediğimiz, yoğurdumuzu, peynirimizi, sucuğumuzu, salamımızı. Yani buna protein, vitamin, temizlik, aklına gelebilecek her şey.” Yararlanıcı 18

4.6.1.2.3. Gıda bankalarında yer alan ürünlerin temin edilmesi

Gıda bankalarında yer alan ürünler, temel olarak çeşitli sebeplerle ticari değeri piyasa değerinin altına düşen ancak halen gıda güvenliği açısından insan tüketimine uygun bulunan ürünlerdir. Bu şekilde ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi amaçlanırken, diğer yandan özellikle ürün temininde bu kanalın kullanılması, Dünya örneklerinde de görüldüğü üzere, gıda ya da diğer ihtiyaç malzemelerinin israfının önüne geçilmesine vurgu yapmaktadır. Gıda bankaları, ürünlerini “bağış” yoluyla elde ettiklerinde genellikle bu yolun takip edildiği ve gıda bankalarının ideal ürün temini yolunun izlendiği görülmektedir. Bu tip ürünler, çoğunlukla son tüketim tarihi yaklaşmış ürünler olup, bu ürünleri paketleme hatası bulunan, stok veya ihtiyaç fazlası olan ürünler takip etmektedir.

“Ne oluyor? Bazen bazı ürünlerin raf ömrü var tabii ki. Bazı ürünlerin daha kısa ve bunun satış yılı düştüğü zaman belirli bir süresi geçmiş oluyor ve artık müşteriye satılamaz konuma geliyor ürünler ama hala tüketilebilir durumda oluyor. Yani çünkü tavsiye edilen raf ömrü mesela, makarnadaki mikrobiyolojik olarak bir bozulma olmadıkça tüketilmesinde bir sakınca yok aslında. O yüzden biz de iletişime geçiyoruz kendileriyle. Hani elimizde böyle ürünler var şeklinde. ... Onun haricinde tabii onlar da dönem dönem bizlerden taleplerde bulunuyor. Onun üzerine biz de hani uygun çeşitlere bakıp, daha çok aslında piyasaya veremediğimiz, satamayacağımız ya da ambalajında belki bir hata varmıştı, onu müşteriye sunmak istemeyiz ama bu tarz ürünleri gönderebiliyoruz.” Bağışçı 4

“İşte bir örnek vereyim size, K....’tan bize geçen sene bir tır kahvaltılık kokopops geldi. Son kullanma tarihi de son derece uzun, yani bir yıldan fazla aslında. Bütün nedeni şu: Normalde içlerinde onların bir basınç var belli bir şişkinlikte; ama o üretim bandındaki ürünler bir tık daha az şişirilmiş, yani teknik olarak kullanımında hiç bir hata yok ama vitrin anlamında sıkıntı var. Yani o ürünün standardı ile yan yana koyduğunda aynı duramayacağı için fiyatı da etkileniyor. Dolayısıyla onu bizimle bağışladı gibi. Yani üretim bandında bu tip hatalar olabiliyor. Genelde üretimden bu tarz ürünler gelir.” Yönetici 2

Öte yandan, gıda bankaları devamlılıklarını yalnızca bağış yoluyla ürün temin edilmesi üzerinden sağlayamamaktadırlar. Zira ilerleyen bölümlerde belirtileceği üzere, pek çok ürünün bağışı çeşitli sebeplerle gerçekleştirilememekte; gıda bankaları, nakdi bağışlardan ya da çeşitli fon ve projelerden elde ettikleri kaynaklarla “satın alma” gerçekleştirerek açığı bulunan ürünleri tamamlamaya yönelmektedirler. Bu duruma genellikle bağışların yetersizliği sebep olabilirken; aynı zamanda yukarıdaki sebeplerden dolayı, israftan kurtarılan ürüne toplumun büyük bir kesimi tarafından, hatta gıda bankacılığı yapan bazı kurumlar tarafından bile, halen “yararsız, çöp vb. ürün” gözüyle bakılması, bu ürünlerin

herhangi bir sağlık ya da güvenlik tehlikesi barındırmamasına rağmen insani tüketime “uygun” bulunmaması, dolayısıyla aslında gıda bankacılığının ideal ve esas amacının tam olarak kavranamamasının sebep olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sorun, çoğunlukla “maddi” bir noksanlık olduğu gibi, aynı zamanda bir “bilinç ve farkındalık” noksanlığıdır.

“Ama tek başına gıda bankasıyla bu süreç sürdürülür mü? Türkiye'deki mevcut sistemle, yani kanuni düzenlemelerle bu mümkün değil. Bunun değişik gelir kaynaklarıyla desteklenmesi lazım. Yani örneğin biz, birçok ürünü parayla satın almak zorundayız. Niye? Ayçiçek yağı gibi, salça gibi, süt gibi, beyaz peynir, şarküteri ürünlerinin dönüşüm süreçleri kolay oluyor. Yani bir ayçiçek yağının senesi dolduğu zaman, son kullanım tarihi dolduğu zaman, firma üzerindeki yıl sayısını silerek yeniden bunu piyasaya sürebiliyor ya da işte birazcık daha dokunarak tekrar tazeliğini sağlayıp piyasaya sürebiliyor. O yüzden de onların bağışını bulmak imkânsıza yakın.” Yönetici 4

“2004’te yasa çıkmasına rağmen ve gıda bankacılığının israfla mücadele kapsamında bir çalışma alanı olmasına rağmen, Türkiye’deki gıda bankacılığı yapan kurumların neredeyse % 80-90’ı⁴⁵ sadece satın alma yapmaktalar ve gıda bankacılığı yapan kurumlara gidip “israftan ürün kurtarıyor musunuz” dediğimde, gerçekten “bana hakaret mi ediyorsunuz, kim oluyorsunuz” diyen saçma sapan şeylere de maruz kalıyoruz. Bunun bir ortadan kaldırılması lazım.” Çalışan 6

“İşte biraz önce anlattığım kanallarla bulmaya çalıştığımız paralarla öyle takviyeler yapmaya çalışıyoruz ya da büyük bir kurum, zaten bana bağışlayacağı ürün yoksa çalıştığı alan itibarıyla, kimya şirketi mesela ne bağışlayacak, bana ürün bağışlayamaz, o zaman öyle bir anlaşmaya gitmeye çalışıyoruz. Ya diyoruz “yani bana şartlı bağış yapacaksan eğer, hani ben bunun karşılığında un alacağım, salça alacağım, yağ alacağım, şeker alacağım vs”. O an acil ne ihtiyaç varsa ya da hani diyorum ki “şartlı bağış yapmıyorsanız teşekkür ederim, hani ben onun bir kısmını operasyonuma kullanacağım, ihtiyaçlarıma kullanacağım ama bir kısmıyla da hani acil ihtiyaç neyse onları temin edeceğim.” Çalışan 5

Gıda bankalarının ürün temin edilmesinde yaşadıkları bu zorluklar, doğrudan gıda bankalarının ürün yeterliliğini etkilemekte ve talep tarafında çeşitli sorular ve istekler yaratırken, arz tarafını ise bu soruları cevaplandırma ve istekleri mümkün olduğu ölçüde karşılama çabası içerisine sokmaktadır. Ancak büyük ölçüde sistemin işleyişinin sebep olduğu bu durum, yapısal müdahaleler ile çözümlendiği sürece aşağıda belirtilen bu sorunların devam edeceği düşünülmektedir.

⁴⁵Katılımcı, belirttiği oranın resmi bir veriye dayanmadığının ve tahmini bir oran olduğunun özellikle altını çizmiştir.

4.6.1.2.4. Gıda bankalarında yer alan ürünlerin yeterliliği

Literatürde gıda bankalarına yönelik tespit edilen önemli sorun alanlarından biri, çoğunlukla, gıda bankaları yararlanıcılarının ihtiyaçları ve/veya talep ettikleri ürünler ile gıda bankaları tarafından sunulan ürünlerin nitelik bakımından uyuma gösterememesidir (Tarasuk ve Eakin, 2003: 1505, Downing ve Kennedy, 2014: 14, McIntyre ve diğerleri, 2015: 11, McKay ve diğerleri, 2016: 7, Addy, 2017: 124). Aslında gıda bankacılığı sistemi, doğasına ve çıkış amacına uygun olarak işletildiğinde, bu çelişkinin sisteme içkin bir özellik olduğu görülmektedir. Nitekim gıda bankalarında yer alan ürünler, yukarıda belirtildiği üzere, bağış kanalı üzerinden elde edilen piyasa değerinin altında kalan ürünler olduğunda, doğal olarak, gıda bankası yararlanıcılarını da kapsayan piyasa tarafından fazla talep görmeyen ürünler olmaktadır. Ancak gıda bankası yararlanıcıları çoğu kez, gıda bankasından yararlanma hakkı elde ettiklerinde, gıda bankacılığının bu çelişkili yapısını kavrayamadan gıda bankalarına başvurmakta ve özellikle “temel” ihtiyaçlarının karşılanacağı beklentisiyle gıda bankalarına gelmektedirler. Bu durumda, gıda bankalarının iki yol izlediği görülmektedir. Birincisi, yararlanıcılara mümkün olduğu ölçüde gıda bankalarına gelen ürünlerin bağış kanalıyla elde edildiği, dolayısıyla her zaman talep ettikleri ürünlerin bulunamayabileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Sıklıkla izlenen ikinci bir yol ise, yukarıda belirtilen bağış dışı satın alma kanalıyla özellikle talebi fazla olan eksik ürünlerin tamamlanmaya çalışılmasıdır. Bu yol, bir yandan, gıda bankalarının kapasitesini arttırıp ihtiyaç sahiplerinin daha fazla ürün ile buluşturulmasını sağlarken; diğer yandan, gıda bankalarının esasında yer alan ilave ürün arzı yaratmamaya çalışarak israftan kaçınma amaçlarının özüne ters düşmektedir.

“Biz elimizden geldiğince destek markette şu algıyı yaratmaya çalıştık. Burası senin karnını doyuracağın, hayatını devam ettireceğin bir yer değil. Burası geçim sorunu yaşayan insanlara destek olan bir yer. Bende o gün ketçap varsa ben sana ketçap veririm, pirinç varsa pirinç veririm, sabun varsa sabun veririm. Ben sana şunu taahhüt etmiyorum. Her geldiğinde burada çay, şeker, tuz, yağ, salça, bakliyat bulacaksın diye bir garantim yok. Böyle bir şartım da yok, öyle bir şey de vermiyorum sana. Bunu ben veremem, bunu vermem için yani bu işleyişin dışına çıkmam gerekiyor. Satın alma yapmam gerekiyor ve satın alma gıda bankacılığına tam aykırı bir şey. Tam dışına çıkartıyorsun.” Çalışan 1

Pratikte bir gıda bankasının yalnızca “bağış” kanalı üzerinden işleyebilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü bu durum, bir yandan yeterince ürün gelmemesi nedeniyle gıda

bankasının varlığını tehlikeye sokarken, diğer yandan gıda bankalarına gelen yararlanıcıların en azından “temel” ihtiyaçlarına cevap verebilme isteğinin getirdiği bir “zorunluluk” olmaktadır. Gıda bankaları personeli bir yanda, gelen yararlanıcılara “yeterince” ürün olmadığını belirtmenin zorluğuyla karşı karşıya kaldıklarını belirtirken; diğer yandan, bu zorluğu aşmaya yönelik başvurdıkları yöntemlerin aslında gıda bankacılığı sistemi ile uyuşmayan çelişkili yapısını ifade etmektedirler.

“Yani gıda bankasında aslında dediğimiz gibi yani satın alma bir kalem; çünkü sonuçta bu insanların oraya alışkanlığı var ve bir şekilde hayat planlamasını oradan aldığı yardıma göre de yapıyor mutfak masraflarını ihtiyaç sahipleri. Dolayısıyla devamlılığı sağlamak ya da yokluk dönemlerinde oraya ürün koyabilmek adına satın alma bir yöntemdir gıda bankasında yapılan. Ama en son düşünülmesi gereken yöntemdir; çünkü asıl amaç kurtarmaktır, ürün kurtarmaktır. Yani siz orada satın alma yaparken, bir tarafta kullanılabilir durumda şeyler çöpe gidiyorsa bir sıkıntı var demektir. O yüzden ilk amaç ürün kurtarmaktır bağış yöntemiyle.” Yönetici 2

“Gıda bankacılığında temel ihtiyaç bağlamında gerçekten üzücü bir ters orantı söz konusu. Şimdi en ihtiyaç duyduğumuz yağ, salça, kuru bakliyat gibi ürünler en az israf olan ürünlerdir. ... Temel gıda ürünlerinin içeriye sokulması noktasında bir projenin geliştirilmesi söz konusu. Nasıl olacak bilmiyoruz. Çünkü yani ürün satış değeri çok yüksek olduğu için, bağışçı firmalar bağışlamak istemiyorlar, farklı şekilde değerlendirmek istiyorlar.” Çalışan 6

“Yani ama temel ihtiyaç diye kodladığımız için, ben bunu bir şekilde temin etmek zorunda hissediyorum kendimi. Yağıdır, salçasıdır, tuzudur, pirincidir... Diyemiyorum yani ben bulgur bağışı aldım, makarna bağışı aldım, ne yapayım diyemiyorum. Hani hep çözümünü bulmaya çalışıyorum ama öyle bir şey ki; bu yani işte zaten şeyi tutmak çok zor, nabızı tutmak, yani yeni ikiz bebek sahibi olmuş bir ailenin temel ihtiyacı da bez ve mama. Yani bez ve mama bulundurmaya eğildiğimiz zaman, çünkü bu çok ciddi bir ihtiyaç gerçekten, bunu yaşayarak çok görüyoruz. Kadın pedi de mesela bağış olarak alınamıyor. Bunları temin etmek için kaynak bulduğumuzda ve bunları bulduğumuzda bu sefer yağ soruluyor.” Çalışan 5

Gıda bankalarında bağışların satın alma ile desteklenme gerekliliklerinin ortaya çıkışında etkili olan bir başka unsur, hangi ürünlerin bağış yoluyla geleceği belli olmadığı gibi, bu ürünlerin ne zaman bağış olarak geleceğinin de genellikle belli olmamasıdır. Zira bağışlar, şirketler tarafından kendi kurumsal işleyişlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve herhangi bir taahhüde bağlanmamaktadır. Dolayısıyla gerek nicelik gerek nitelik bakımından dalgalı ve istikrarlı olmayan bir yapıya sahiptir. Bu da doğrudan gıda bankalarında yer alan ürünleri dalgalı ve istikrarsız bir yapıya açık hale getirmektedir.

“Dediğiniz gibi yani bize hiçbir zaman bağışçı bağışıyla ilgili bir taahhüt vermez. Zaten biz hiçbir zaman ihtiyaç sahibine rafa koyduğumuz ürünle ilgili bir taahhüt veremeyiz ya da ağıımızdaki bir gıda bankasına destekleyeceğimiz ürünle ilgili bir taahhüt veremeyiz; çünkü bu bir zincir. Bağışçı ne zaman o ürün çıkar, biz zamanla ilgili de taahhüt veremeyiz; miktar ya da çeşitlilikle ilgili veremediğimiz gibi. Dolayısıyla orada hiçbir zaman normal bir süpermarketteki ürün çeşitliliği olmaz. Bazı dönemlerde, evet, bütün ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler aynı anda gıda bankasında olabilir; bazı dönemlerde de pek azını karşılayacağı...” Yönetici 2

“Kritik nokta orası. Gıda bankacılığı dediğiniz zaman zaten hani öyle her şey bulunmaz. Yani bağış yapılan ürünler, son kullanma tarihi yakınlaşan ürünler, paketleme hatası, ambalaj hatası olan ürünleri burada sergileyip vatandaşlara... Yani bizzat o yeterli olmaz. Hani burada olan ürünler, çünkü bir market biçiminde yüzlerce, binlerce kalem ürün yoktur burada. Hani talebi pek fazla karşılamaz bağışlarla, geliştirilmesi gereken bir durum olduğu için... O yüzden hani buraya gelen vatandaşlar da bazen yağ olmaz, şeker olmaz, bunu söylerler bize. “Biz buraya geliyoruz ama yağımız yok”, bunu dile getirirler ama bu durumlarda işte mecburen parayla alınması gerekiyor. Yani vatandaş buraya geldiyse az çok bir şeyleri de alması lazım. Gıda bankacılığı ile bazı şeyler de tamamen devam etmiyor.” Çalışan 3

Gıda bankalarının belli dönemlerde ürün temininde yaşadıkları sıkıntılar ya da talebin fazla olduğu ürünlerde talebe yetişememe durumları, gıda bankalarının bazı ürünleri, kimi kriterler üzerinden “şartlı” olarak sunma yolunu izlemelerine yol açmaktadır. Örneğin, talebin fazla olduğu kimi ürünlerde, daha fazla yararlanıcıya o ürünü alabilme imkânı sunabilmek için, “bir taneden fazla alınamaz” gibi miktar sınırlamasına gidilebilirken; bazı ürünler, ancak bitene kadar gelen yararlanıcılara verilebilmekte; kalan yararlanıcılara bu ürünler sunulamamaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar eşitliği sağlama gibi bir çaba içerisine girilse de denk bir limite sahip görünürde “eşit” yararlanıcıların, aslında gıda bankası “içinde” dahi her zaman tam anlamıyla eşit bir konumda olduğu maalesef söylenememektedir. Yararlanıcıların ise bu durumu zaman içinde kanıksadıkları, hatta çoğu zaman “yeni” yararlanıcıları bu anlamda yönlendirdikleri görülmektedir.

“Çünkü örnek veriyorum, her gün 50 tane süt geliyorsa, bir kişi puanı düşük olduğundan dolayı çok fazla süt almak isteyecek ama biz herkese eşit davranmak için bir hak veriyoruz. ... Orada bir dengesizlik olabiliyor veya biraz önce bahsettiğim gibi, dolabımıza koymuş olduğumuz bir litre süt, işte 50 tane süt geliyorsa, o gün 100 tane aile geliyorsa, mecbur bunu 50 tane aileye vereceğim. İlk talep eden 50, işte ilk gelen 50...” Yönetici 5

“Mesela bazen bakıyorum aynısından üç tane koymuşlar kasaya, yani arabalarına. Üç tane alınmıyor, bir tane alınıyor diyoruz.” Yararlanıcı 4

“Mesela hepsinden herkese yetecek kadar gelmeyebiliyor. Örneğini verdiğim gibi şeker, lokum gibi şeyler, çocukların daha çok hoşuna gittiği için çocuklu ailelere ekstradan konulmaya gayret ediliyor.” Gönüllü

Öte yandan, gıda bankalarının bağış kanalıyla temin ettikleri ürünlerin bazı durumlarda “temel ihtiyaç” kategorisinin dışında kalmasının, yararlanıcılara birtakım avantajlar sağlayabildiği de özellikle gıda bankası çalışanlarınca belirtilmektedir. Çoğu yararlanıcının aşağıda da belirtileceği üzere, gıda bankalarında öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneldiği gözlemlenmektedir. Ancak zaman zaman gıda bankalarına gelen ve “lüks” ya da “temel ihtiyaç olmayan” olarak tanımlanabilecek bazı ürünler, piyasada kısıtlı gelir ve bütçelerinden dolayı, çoğunlukla bu ürünlere ulaşamayan yararlanıcıların gıda bankaları üzerinden bu ürünlere ulaşmalarına olanak sağlamaktadır. Yani, yararlanıcılar diğer ihtiyaçlarına kıyasla, bireysel tercihleriyle piyasada talep etmeyecekleri bazı ürünlere “zorunluluktan” gıda bankaları üzerinden erişmektedirler. Piyasadan talep etme gücü bulunmayan yararlanıcılara, böylesi “lüks” ürünlerin ancak gıda bankaları üzerinden ulaştırılabilmesi ise oldukça ironik bir durumdur.

“Bizim gözden kaçırdığımız nokta şu. Şimdi bir anne, bir kadın veya bir erkek ihtiyaç sahibi, alışveriş merkezine gittiğinde mecburen ilk almak isteyeceği şey temel gıda ürünleri veya temel temizlik ürünleri oluyor. Bu insanlar kişisel hijyene yönelemiyorlar. Bunu bir utanç kaynağı olarak, ya bak nasıl alayım ki falan... Ama bizim gıda bankamıza zamanında makyaj malzemesi dahi geldi. Yani demin belirttiğim gibi insanlık onuruna en yakışır formatı bulmamız gerekiyor.” Çalışan 6

“İçinde ne var temel ihtiyaç? Yağ, şeker... Bu temel ihtiyaçların yüzde 90’ını gıda bankacılığı üzerinden bulamazsınız. Bunu parayla alırsınız. Gıda bankacılığı üzerinden bulduğunuz ürünler genelde biraz daha özel tüketime yönelik, yani karides olmadan yemek yiyebilirsiniz. Ama bir ayçiçeği yağına ihtiyacınız vardır. Bize havyar da geliyor, ıstiridye de geliyor, kalkan balığı da geliyor, kılıçbalığı da geliyor. Envai çeşit ürün geliyor. İşte gıda bankası dediğimiz aslında, bu gibi ürünlerin bir şekilde piyasadan alınıp hızlı bir şekilde son tüketiciye ulaştırılabilecek seviyeye getirilerek sunumunu içeriyor.” Yönetici 4

Gıda bankaları yararlanıcıları, gıda bankalarına gittiklerinde genellikle ilk olarak hanelerinin temel ihtiyaç malzemelerini karşılamaya yönelmektedirler. Çoğu gıda bankası yararlanıcısı, kendilerine sağlanan ürünlere “razı” gelme eğiliminde olup, özellikle, yağ, kuru bakliyat, salça gibi bazı temel gıda ürünlerini alabiliyorlarsa, “fazlasını sorgulama hakkını” kendilerinde görmemektedirler. Ancak bu durumun gıda bankalarının işleyiş sistemini anlamaktan ziyade, kendilerine sunulana “razı gelme” eğiliminden kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Nitekim çoğu gıda bankası yararlanıcısının, gıda bankalarında bulunan

ürünlerin hangi kanallardan temin edildiği hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle gıda bankaları yararlanıcıları, gıda bankalarının sunduğu ürün yeterliliğinden memnun olduklarını belirtmekte; görece “önemsiz” gördükleri taleplerini ise oldukça kısık sesle dile getirmektedirler. “Karşılıksız” olarak verilen yardım, yararlanıcıların olana razı gelme ve minnet duyma eğilimleri içerisinde, gıda bankalarından genel bir memnuniyeti ortaya çıkarmaktadır.

“Yani tam teşekküllü bir market gibi olsa sebze meyve bölümü olsa, şeyi olsa, bir marketle mesela anlaşma yapılırsa insanlar meyve sebze yönünden de, süt, yumurta atıyorum yani çeşitlilik katabilir beslenmesine. Bu şekilde daha faydalı olacağını düşünüyorum ama buna da şükür yani. Hiç olmamasından iyidir ne yapalım.” Yararlanıcı 3

“Yok hemen hemen zaten bir evde en önemli şey bakliyatıdır, yağ, şeker, tuz. O da var zaten içinde, o kadar yani. Çok bir beklentimiz olmamalı zaten, en azından bunu da verebiliyorlar.” Yararlanıcı 7

“Ya işte her imkânı sunuyor zaten, daha ne sunsun? Sebzeni veriyor, meyveni veriyor, gıdanı veriyor. Gıda bankası ne yapsın? Her şeyini veriyor canım daha ne yapsın?” Yararlanıcı 11

“Karşılıyor ama yine de bir yeri kapatıyor. Daha ne isteyeceğiz onlardan? Hani insan her şeyi de ister ama bu da olmasa ne yapacaktık? Allah razı olsun onlardan. Bu da var iyi, ne yapalım? Buna da şükür.” Yararlanıcı 16

Bununla birlikte, yararlanıcılar farklı beklentilerini çoğu zaman açık bir biçimde dahi ifade etmemekte, daha çok satır aralarında üzerinde fazla durmadan veya hemen arkasından duydukları memnuniyetin altını çizerek ifade etmektedirler.

“Şu da olsa dediğim oluyor mu? Aslında bundan önce oluyordu. Sebze meyve olsa dediğimiz oluyordu. Artık onlar da oluyor şu an. Zaten ben iki ayda bir aldığım için hani şu da olsa bu da olsaya artık giremiyorsunuz. Zaten ne verilirse o.” Yararlanıcı 13

“Mesela ben kendime kıyafet hiç alamıyorum, almıyorum. Çok çok eskiden bir böyle çanta veriyorlardı, ayakkabı veriyorlardı. Bayram olsun, bir kıyafet... En azından yılda bir de olsa isterim. Mesela çocuğuma veriyorlar şimdi onu şey yaptım, çok küçük geldi ona, çocuklar büyüyorlar. Ben de isterim mesela.” Yararlanıcı 9

“Yani gerçekten çocuklara özel böyle bir şey de olsa aslında olur yani. Hani ben kendi adıma konuşmuyorum, benim oğlum mesela kocaman oldu, anlayabiliyor mesela. Ben mesela ekstra çalışıyorum da evime katkı sağlıyorum. Ama o arkadaşımın çocukları hepsi küçük daha. Onlara birazcık daha belki hani öncelik

verilse, hani araştırılıp da, bir yere gidip eve baktığın zaman hani üç yaşında, dört yaşında, beş yaşında, altı yaşında çocuğu varsa, hani öyle bir ailelere özellikle, yani hani annenin böyle değişik bir şey önüne koyabileceği... Yani gerçekten çok mutlu olurlar yani.” Yararlanıcı 2

“Hani böyle düzenli olarak, özellikle her ay gıda aldığımızda, şimdi gıdayı alıyoruz ya, iki ay sonra da sadece sebze verilse ya da sadece çocuk ürünleri verilse, çünkü gıda hani bir de az haneli olduğumuz için bir mercimeği bile yapsak bir şey bile bize bir ay yetiyor, iki ay bile tüketiyorum. Ama hani benim tek şeyim hani patates, soğan, sebzeye de yönelse... Çünkü en azından bu sefer de ona verdiğimiz ücret de en azından bir hastane paramız olur, o cebimizde kalır. Ben biraz mantıken ona bakıyorum. ... Bazen mesaj geliyor sebze ürünlerimiz var, ben koşarak geliyorum. Oh çok şükür dedim, patates alamıyordum.” Yararlanıcı 21

Bazı gıda bankaları yararlanıcıları ise gıda bankalarının “normal bir market” gibi olmadığını, işleyiş sistemlerinin farklı olduğunu, bu yüzden de talep ettikleri her şeyi gıda bankalarında bulamamalarının normal olduğunu ifade etmektedirler. Bu yararlanıcıların böyle bir durumda gıda bankacılığı sistemini eleştirmekten ziyade, bu ayrımı “anlamayan” diğer yararlanıcıları eleştirdikleri ve sistemi, diğer yararlanıcılara da anlatma ve benimsetme gibi bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

“Mesela benim ihtiyacım olan çamaşır makinesi için deterjan bulamıyoruz hiç. İşte zeytini buluyoruz. Yağ bazen oluyor, bazen olmuyor. Arkadaşla devamlı beraber gittiğimiz için. Şeker arada bir oluyor, arada bir olmuyor. Yani ihtiyacımız olanı alıyoruz. Bazen puanımızı biraz bırakıp bir dahaki aya ekleyip gidip alıyoruz veya 15 günden sonra gidip bir daha alıyoruz. Şey çünkü ürünler değişiyor. Çünkü çok özür dilerim ora normal bizim gittiğimiz market değil. Hani ben o arkadaşların yardım ettiği market olduğu için her şey isteğimize göre oraya gelmiyor. Doğrudur değil mi? Öyle tahmin ediyorum.” Yararlanıcı 4

“Zaman zaman tabii denk geliyor. Mesela şey olmuştu. Destek markete bir yararlanıcı aile, o sıra geliyor, ürünleri beğenmiyor. Serzenişte bulunuyor. “Ya işte hep aynı ürünler var. Biz hep aynı ürünleri almak zorunda mıyız?” O sırada oradan bir yararlanıcı kadın da şey diyor, buradakilerin amacı senin evindeki bütün ihtiyaçlarını kapatmak değil. Senin açığını veyahut da ihtiyacın olan bir şeyin bir kısmını tamamlamak. Yani sonuçta bu da güzel bir şey, yani oradaki ailenin de bunu anlayabilmesi...” Çalışan 2

“Yalnız tuhafımıza giden bir şey oldu. Yanlış anlamayın, yargıda bulunmak istemiyorum. Bir bayan, geyet de açık seçik böyle, davranışları gayet şey bir bayan. Geldi dedi ki kola niye getirtmiyorsunuz? Biz gülümsedik yani. Ne bileyim... Kola mı? Yani git o kadar şeyin varsa, kola mı yani? Sağlıklı bir şey mi? Burası gıda bankası sonuçta... Biz biraz tuhafıydık bu davranış şeklini. Bilinçli yaklaşmıyor insanlar bilmiyorum. Bence temel gıda önemli olan.” Yararlanıcı 3

4.6.1.2.5. Gıda bankalarında gıda güvenliğinin sağlanması

Gıda bankalarında yer alan ürünler, genellikle çeşitli nedenlerle piyasa değerinin altına düşen ürünler olduğundan, bu ürünlerin sağlık açısından herhangi bir risk taşımayan ürünler olması ve gıda güvenliğinin sağlanması daha da önemli bir husus haline gelmektedir. Nitekim bu alanda bir sorunla karşılaşılması, yararlanıcılar açısından doğrudan fiziksel bir tehlike yaratabildiği gibi, gerek kurumsal olarak gıda bankalarının kendilerini gerekse bağış yapan şirketleri hem hukuki açıdan zora sokabilmekte hem de onlar için “kötü bir ün” yaratmaktadır. Bu bağlamda gıda güvenliğinin, özellikle gıda bankaları yöneticileri ve çalışanları tarafından ciddiyle takip edilen bir konu olduğu ve birtakım önlemler alındığı görülmektedir. Gıda bankaları bu konuya, yararlanıcılarının sağlığını korumak çerçevesinden bakmakla birlikte, esasen, kendi faaliyet alanlarını ve kendi hukuki ve “markasal” güvenliklerini korumanın bir yolu olarak görmektedirler. Özellikle sebze-meyve, süt ürünleri, tavuk, balık gibi çabuk bozulabilir ve saklanması özel koşullar gerektiren ürünlerin, gıda bankaları tarafından bağış alınmasına çok sıcak bakılmadığı, alınan durumlarda ise bu ürünlerin dağıtım sürecinin gıda bankaları için ilave insan ve para kaynağı gerektirdiği görülmektedir.

“Fifo diyoruz biz ona. İlk giren ilk çıkar. Bu market sektöründe de aynıdır. İlk giren ürünün kesinlikle ilk çıkması lazım. Onun haricinde son kullanma tarihi yaklaşmış ürünleri gelen vatandaşlar, bir nevi hani önceliğimiz, kasa yanlarına koyarız. Hemen eritmenin peşindeyiz.” Çalışan 3

“Mesela günlük ortalama bizim baktığınız zaman, yaklaşık bir tona yakın sebze meyve ürünü alıyoruz ve o gelen sebze meyveleri, arkadaşlarım o gün içerisinde, sabahdan mesela ürünler geliyor, biz o ürünleri hemen elleçleyerek, içerisinde yaklaşık yüzde 20-25’i bir imha oluyor. İmha etmiyoruz tabii, bu 20-25’i de kompost gübre için Çevre Koruma Müdürlüğü’ne gönderiyoruz. Geri kalan yüzde 75’lik kısmı da vatandaşlarımıza ücretsiz bir şekilde işte bir poşet sebze, bir poşet meyve, o günkü gelecek aile sayısına göre değişiyor. Çok daha fazla aile varsa bu biraz daha azalabiliyor, poşeti sebze meyve karışık yapabiliyoruz. Çok daha fazla ürün geldiği zaman, hatta üç poşete kadar ürünlerimizi vatandaşlarımıza veriyoruz.” Yönetici 5

Gıda bankalarında gıda güvenliğini sağlayabilmek noktasında en önemli husus gerekli teknik ekipmana ve lojistik ağına sahip olabilmektir. Ancak bu, aynı zamanda maliyetli bir durumdur. Dolayısıyla büyük gıda bankaları, kaynaklarının önemli bir kısmını buna ayırmak zorunda kalabilirken, kaynak kısıdıyla karşı karşıya kalan daha küçük gıda bankaları için bu daha zor hale gelmekte; dolayısıyla gıda bankaları, güvenliğini tam

anlamıyla sağlayamayacağı ürünleri almaktan vazgeçip faaliyet alanlarını daraltmak zorunda kalabilmektedirler.

“Yani biz hep şey, neyi alabiliyoruz, neyi alamıyoruz? Her kurumda deriz ki “bunun kararını biz veririz”. Yani kurum bize bir şey bağışlamak istediğinde “bu ürün ne, son kullanma tarihine ne var” diye sorarız. Biz bunu alırız ya da alamayız deriz. Son kullanma tarihine üç gün varsa iki gün içerisinde dağıtılıp hızlı tüketilebilen bir ürünse alırız. Ama işte tonajı çok fazladır, iki tırdır ama o iki tırı iki gün içerisinde kişiye ulaştırmak ve tüketilmesini sağlamak mümkün değildir; biz o ürünü bağış olarak alamayız deriz. Orada hem bir karar mekanizması gıda bankasında olması gerekir; onun dışında bazı ürünleri hiç almamak gerekir, mesela süt gibi, peynir gibi ya da alınacaksa bile buna uygun teçhizatı olması gerekir gıda bankasının. Bunu uygun şekilde taşıyacak aracı, uygun şekilde saklayacak dolabı ve belli sürede tüketebilecek kadar ihtiyaç sahibi kişinin onun datasında olması gerekir. Bunlar yoksa en riskli gruptur et, tavuk, balık.” Yönetici 2

Gıda güvenliği konusunda gıda bankaları tarafından altı çizilen bir husus, son tüketim tarihi ve tavsiye edilen tüketim tarihleri arasında toplum tarafından bilinçli bir ayırım yapılamaması ve bu durumun tüketim alışkanlıklarını olumsuz yönde etkilemesidir. Pek çok ürün, tavsiye edilen tüketim tarihi üzerinden değerlendirilmeye ve halen güvenli şekilde tüketilmeye uygun olmasına rağmen atık haline çıkarılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, zaman zaman tavsiye edilen tüketim tarihleri dahi geçmiş olmasına rağmen, uygun güvenlik kıstasları sağlandığında, bazı ürünlerin gıda bankacılığı sistemi ile piyasaya entegre edilebildiği görülmektedir.

“... Yeni yeni başladı ama israf kapsamındaki en büyük problemlerden biri son kullanma tarihi. Öncelikle Türkiye’de yani uzun zamandır kullanımda olan bir şey tavsiye edilen tüketim tarihi ve son tüketim tarihi. Maalesef toplumumuz tamamen son tüketim tarihine odaklanmış vaziyette. Hani bir meşrubata dahi son kullanma tarihi gelmeden iki hafta önce zehirli muamelesi yapabildiğimiz bir bilgi yanlışlığı söz konusu. ... Mesela kurum şimdi şey diyebilir, hani hazır çorba vardır örneğin. Yani tavsiye edilen tüketim tarihi bitmiştir ama kurum bunu mikrobiyolojiye gönderir, işte gıda mühendisleri onay verir, bu üç ay daha çok rahat kullanılabilir, insan sağlığına hiçbir engeli yok; biz ona göre mesela yeni tette etiketleri yapıştırırız ama bunu yapmadan önce mutlaka firmanın yetkili biriminden, yani yetkili olan departman, bu kalite kontrolün müdür, gıda mühendislerinin olduğu grup mudur, Ar-Ge grubu mudur, kimin şeyiyse, resmi yetkilisinin imzası olan antetli kağıtta bir belge istiyoruz, hani tavsiye edilen tüketim tarihi diye.” Çalışan 6

Gıda güvenliğinin sağlanması, gerektirdiği ekstra kaynak nedeniyle her zaman gıda bankalarının tek başlarına altından kalkabileceği ölçüde olmamaktadır. Ancak yine de pratikte, buna yönelik sorumlulukların büyük ölçüde bizzat gıda bankaları tarafından

üstlenildiği görülmektedir. Nitekim bağış yapan şirketler, çoğunlukla, ürünün kendilerinden alınıp gıda bankalarına ulaştırıldığı ve oradan da yararlanıcılara dağıtıldığı tüm dağıtım organizasyon sürecinin gıda bankaları tarafından üstleniliyor olmasını tercih etmekte; bu süreci ilave bir maliyet kaynağı olarak gördükleri için bu maliyeti paylaşmaya istekli olmamaktadırlar. Ancak kimi durumlarda, gerek operasyonunun büyüklüğü gerekse kendi marka isimlerinin olumlu imajını koruma çabaları, şirketlerin güvenli bir operasyonel süreci sağlayıcı kimi adımlar atmalarını sağlayabilmektedir.

“Ama M... gibi, M...’nin şarküteri ürünleri kısmı gibi ürünleri almaya gittiğimizde, soğuk zincirin bozulmaması için artı dört aracımızın soğutmasını açıyor ve M...’ye mesela gittiğinde, kurumsal bir firma M..., araç yanaştığında aracın kapağını arkadaşım açtığında, uzaktan ısı ölçeri tuttuğunda artı dördün üstünderse ürünü vermiyor, yani artı dördün altına düşmesi gerekiyor. Bu şekilde ürünü soğuk zincirle alıyoruz ve buraya geldiğimizde zaten biz de o gün alınan ürünlerin hepsi bizim hemen buradaki buzdolabımıza, şarküteri dolabımıza koyuyoruz. Şarküteri dolabımızdan vatandaşlarımızın hepsi, o gün zaten o ürünü tüketiyor. Hiçbir şekilde o ürün kalmıyor.” Yönetici 5

“Özellikle soğuk zincirinden başlayayım ben. Aslında en önemli olan alan o. Yani bir bağışçıdan süt ve süt ürünleri, et veya dondurulmuş ürün alacağımız zaman -18 veya 24 derecede mutlaka bu ürünlerin muhafaza edilmesi ve zincirin kırılmaması gerekiyor. Hani bunu evet bir sivil toplum kuruluşu veya bir belediye belki tek başına yapamayabilir, burada özel sektörle, yani bağışçı yapacak, herhangi bir kurumla ciddi bir iletişim söz konusu.” Çalışan 6

“Tabii yani öncelikle zaten bir kalite sistemi mevcut. Kalite ekibimiz sürekli bu ürünleri de kontrol ediyor. Tabii yani şöyle aslında, ürünler hala tüketilebilir durumda oluyor ama müşterilerin belli bir alım kriteri var. Belli bir süre geçtikten sonra müşteri ürünü kabul etmek istemiyor ama aslında ürün hala yani tüketilebilir durumda oluyor. Bunun testleri zaten fabrikada sürekli yapılıyor. Bu tarz ürünleri de hani gönderdiğiniz zaman öncelikle bunların testleri yapılıyor ve bu çıkış edilebilir uygunluğu kontrol edildikten sonra bunların gönderimi sağlanıyor.” Bağışçı 4

“Sonrasında bu ürünleri dernek, lojistiklerini tamamen kendileri karşılayacak şekilde bizim depomuzdan aldırıyorlar. Alıyorlar ve ihtiyaç sahiplerine ulaşacak şekilde kendi marketlerine ve depolarına çekiyorlar. Açıkçası marka tarafında hiç gerçekten yorulacak bir organizasyon yapmıyorlar, yapmıyoruz biz yani marka olarak. Biz sadece geleceği günü organize ediyoruz, ne kadar ürün teslim edeceğimizi onlara bildiriyoruz, onlar ona göre araç ayarlıyor. Bahsettikleri gün ve saatte geliyorlar, ürünleri alıyorlar ve getiriyorlar. Faturalama işlemleri oluyor, bedelsiz fatura kesimleri vs. gibi.” Bağışçı 3

4.6.1.3. Kurumsallaşma

Kurumsallaşma, gıda bankalarının faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli bir fonksiyondur. Nitekim gıda bankaları, bir sivil toplum kuruluşu altında faaliyet gösteriyor olsalar ve esasen “gönüllü” bir hareket temeline dayansalar da; etkin işleyebilmeleri, iyi bir organizasyon yapısının kurulmasına bağlı olmaktadır. Bu organizasyon yapısı ise sadece ürünlerin yararlanıcılara dağıtımının değil; bu ürünlerin sağlanacağı kaynakların bulunmasının, bu kaynaklarla gerekli iletişimin kurulmasının, ürünlerin gıda bankalarına güvenli bir şekilde nakledilmesinin ve yine aynı şekilde gıda bankalarında muhafaza edilmesinin ve nihayetinde yararlanıcılara dağıtımının organize edildiği oldukça çok boyutlu ve kompleks bir yapıdır. Dolayısıyla gıda bankaları, her ne kadar gönüllük temelinden yola çıksalar da, zamanla, bir işletme yapısının gerektirdiği türlü alanlar üzerinde uzmanlaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda, bu ana kod altında, öncelikle gıda bankalarının organizasyon yapıları içerisinde, genel olarak nasıl bir örgüt kültürü benimsedikleri ve bu yapıyı ne şekilde inşa ettikleri değerlendirilmektedir. Bu yapı içerisinde denetim fonksiyonu ayrıca üzerinde durulması gereken bir fonksiyon olarak öne çıkmaktadır. Gıda bankalarının organizasyon yapılarının temellerinden biri de sahip oldukları finansal kaynaklardır. Bu doğrultuda, son olarak, gıda bankalarının temel finansal kaynakları ve gıda bankacılığı sisteminin esas unsurlarından olan bağışların yapısı ve yeterliliği bu ana kod altında değerlendirilmektedir.

4.6.1.3.1. Gıda bankalarının örgüt kültürü ve organizasyon yapısı

Ülkemizde bir sivil toplum kuruluşunun gıda bankacılığı yapabilmesi için, tüzüğünde veya senedinde buna ilişkin hükümlerin bulunması şarttır. Bu şartı sağlayan dernek veya vakıfların, uygulamada, farklı alanlarda faaliyet gösteriyor olmalarının ve kamuya yararlı dernek veya vergiden muaf vakıf olup olmamalarının bir önemi bulunmamaktadır. Bu durum, sağlık gibi farklı bir faaliyet alanında çalışan bir sivil toplum kuruluşunun, tüzüğünde belirttiği müddetçe gıda bankacılığı yapabileceği anlamına gelirken, aynı zamanda gıda yardımı alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşunun gıda bankacılığı esasları üzerinden işlemesine rağmen, tüzüğünde buna ilişkin hüküm olmadığı müddetçe, gerçekleştirdiği faaliyetlerin gıda bankacılığı hükmünde kabul edilmemesi anlamına gelmektedir. Gerek mevzuat alanında gerekse pratikte, gıda bankacılığına ilişkin açık ve yeterli bilgiye erişimin halen sağlanamadığı ülkemizde, bu durum, gıda

bankacılığına ilişkin faaliyetlerin net bir şekilde belirlenmesini ve ayrıştırılmasını güçleştirmektedir. Bu da gıda bankacılığı sistemine ilişkin yararlanıcı kapsamı, alınan bağışlar, dağıtılan yardım miktarı gibi verilerin doğru ve açık bir şekilde toplanmasını zorlaştırmaktadır.

“Sonra işte 2017’de beyanname verirken karşılaştık beyanname sırasında, gıda bankacılığı diye bir şey var. İşte gıda bankacılığı ne, soruyoruz ediyoruz. Normalde tüzükte olması gerekiyor ama biz tabii bunu da bilmiyoruz. Çok fazla bir bilgi yok vesaire. Ama aslında şey yaptığımızda da direkt gıda dağıtımları yapıyoruz.”
Yönetici 1

Her ne kadar gıda bankaları, bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde faaliyet gösterebiliyor olsalar da uygulamaya bakıldığında, hem özel sektörle hem de özellikle yerel yönetimleri kapsayan kamu sektörüyle yakın ilişkiler içinde olmalarının bir gereklilik haline geldiği görülmektedir. Nitekim gıda bankaları, genellikle, ürünlerin temininden dağıtım aşamasına kadar geçen organizasyon süreci içerisinde, kaynak tahsisi, lojistik operasyonu, halkla ilişkiler gibi birçok alanı kapsayan işlerin aynı anda kısa süre içerisinde yerine getirilmesi zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar. Bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde “gönüllü” olarak örgütlenmiş bir gıda bankası ise çoğu zaman ölçek, kaynak ve uzmanlaşma bakımından bu zorunlulukları karşılayabilir yeterlilikte olmamaktadır. Bu durumda faaliyetlerini devam ettirmeye ve ayakta kalmaya çalışan gıda bankalarının, hem kendi örgüt bünyeleri içerisinde kurumsal işletmeleri örnek alarak birtakım yapılanmalara gittikleri hem de özel sektör ve kamu sektörü ile iş birliği kanallarını sürekli açık tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durumun literatürde, kâr amacı güden ve gütmeyen kuruluşlar arasındaki iş birliği çalışmalarını ifade eden ve bu iki sektör arasındaki ayrımı bulanıklaştıran sektör harmanlanması/bükülmesi (sectorbending) kavramına tekabül eden bir örnek olduğu düşünülebilmektedir (Dees ve Battle Anderson, 2003: 16-18, Rombach ve Bitsch, 2018: 184). Kaynak tahsisinin ve finansal gücün devamlılığını sağlamak bakımından kâr amacı gütmeyen sektöre avantaj sağlayan bu yaklaşımlar, diğer yandan kâr amacı gütmeyen sektörün gönüllü ve hayırsever doğasında sapmalar yaratacağı, bu sektörü savunuculuk amacından uzaklaştırarak “şirketleştireceği” ve bağımsız olması gereken ideal yapıyı özel sektör ya da kamu sektörüne bağımlı hale getireceği sebebiyle eleştirilmektedir (Warshawsky, 2010: 773, McIntyre ve diğerleri, 2015: 11). Sektörler arası iş birliği, her ne kadar gıda bankalarının ölçeği, yararlanıcı kitlesi, tanınırlık gibi farklı faktörlere bağlı olarak her gıda bankasında farklı yoğunlukta olabilse de genellikle, gıda bankalarının

faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için olmazsa olmaz bir koşul olarak belirlemektedir. Öte yandan bu husus, gıda bankaları için oldukça ince ve dikkatle yürünmesi gereken bir çizgidir. Zira kâr amacı güden partnerler, bu sektöre girdiklerinde, buna uygun alan yaratıldığı ve boş bırakıldığı takdirde, sosyal fayda amacının kar amacının gerisine düşmesi muhtemel görünmektedir.

“Gıda bankaları biraz diğer sivil toplum sektöründen farklı yerde bir alanda; çünkü biraz burada özel sektör ve sivil toplum arası iş, iç içe geçmiş durumda. Yani herhangi bir sivil toplum kuruluşu bir eğitim konusunda bir faaliyette bulunurken, eğitimle ilgili rahatlıkla ya da çocukla ve kadınla ilgili rahatlıkla, ürün satabilip kaynak geliştirip bunu eğitimler için kullanabilir. Ama gıda bankacılığı tarafında, bir işte, depo operasyonu, lojistik operasyonu, tedarik operasyonu, hatta bazen İK operasyonu, mali işler operasyonu gibi, işin içine özel sektör dediğimiz süreçlerin girdiği bir şey var. Yani gönüllü çalışanlarla yapılamayacak şeyler var. Pek çok sivil toplum kuruluşunda gönüllü çalışanlarla pek çok şey halledilirken, gıda bankacılığında tedariki bilen birinin tedariki yönetmesi gerekir, lojistiği bilen birinin lojistiği yönetmesi gerekir. Dolayısıyla, orada personel maliyeti gibi operasyonel maliyetler her zaman standart bir sivil toplum kuruluşuna göre daha fazladır.”
Yönetici 2

“Örneğin C... bize 11 yıldır destek oluyor ya da işte belki B... bize 8 yıldır destek oluyor. Yani ben diyorum ki daha fazla ne yapabiliriz? İşte hani iletişim olarak bize nasıl destek olabilirsiniz? Şöyle bir serimiz olsa bize destek olur musunuz? Şöyle bir fotoğraf verir misiniz diye... Bir yandan da oradaki ilişkiyi genişletmeye çalışıyoruz. Çünkü şöyle bir şey var. Şey gibi görmelerini istemiyoruz hani, biz ürün veriyoruz bitti. Yani ürün vermek tabii ki bizim can damarımız o ayrı, biz ürünle yaşıyoruz ama bir yandan da B... gibi, C... gibi ya da işte A... gibi büyük kurumların içindeki insanlara da bizim ihtiyacımız var.” Çalışan 5

“Çünkü takdir edersiniz ki bir derneğin çeşitli illere gıda bankası açması imkânsız. Öyle bir bütçe yok Türkiye çapında. Bunu kimler yapar? Belediyeler yapar, valilikler yapar, kamunun desteklediği kurumlar yapabilir, kaymakamlıklar yapar vesaire.”
Çalışan 1

“Yani bu noktada bazı firmalar, yani artık son kullanma tarihi yaklaşmış veya işte sosyal sorumluluk projesi dâhilinde olabilecek ürünleri, ya işte maliyetinin şu kadar azına alayım, ben bunu satarım tekrardan deyip hani sivil toplum sektöründeki ciddi bir yoksullukla mücadele alanını, sosyal bir alanı tıkıyorlar. Bu özellikle son zamanlarda maalesef çok denk geldiğimiz bir şey. Yani sosyal bir projeye, bu sosyal bir girişim olur, sivil toplum sektörü de olur, kar amacı güden bir ticari faaliyetin girişinin engellenmesi bizim için en önemli mesele.” Çalışan 6

Kâr amacı gütmeyen sektörün doğasına uygun olarak, gıda bankalarında yapılan işin “manevi” boyutu, sıklıkla gıda bankalarının çalışanları ve yöneticileri tarafından dile getirilmektedir. Çalışanlar bir “sivil toplum ruhu” olmadan bu işin devam ettirilemeyeceğini belirtirken, öte yandan tamamen sivil bir toplum ruhu olduğunda ise

profesyonelleşmeden uzaklaşma yaşanabileceğinden, faaliyetlerin devamlılığının ya da en azından etkin bir şekilde gerçekleşmesinin yine tehlikeye girebileceğini belirtmektedirler. Dolayısıyla gıda bankaları, sivil toplum sektörü içinde “gönüllü olması beklenen ancak tamamen gönüllülüğe dayanması istenmeyen” kendine has bir alanı oluşturmaktadır. Öte yandan ülkemizde, pek çok sivil toplum kuruluşuna karşı gerçekleştirilen etik sorgulamalar ve şüpheli yaklaşım, çoğu zaman kurumların kendilerini ekstra hassasiyetle ve tekrar tekrar açıklamalarını gerektirmektedir.

“Yani biz aracıyız ya şimdi. Arkadaşlar gittiler, yeni birine bir iş öğretmemiz gerekiyor. O oradan bağış alması lazım, organize olması lazım, götürdüğü aracın krikosunun doğru çalışması lazım, ürünü sayması lazım, şimdi ürünü saymam derse, benim de alıcımın soğutması, iyi çalışmıyor derse, benim yaptığım iş uymuyor o zaman. O standardı getirmeye uğraşıyoruz, insanlara anlatmaya çalışıyoruz. Ama mesela bu çalıştığımız dernek tamamen gönüllüler ile dönen bir dernek. Yani yüzde yüz gönüllü, hiçbir şekilde para alışverişi olmayan bir dernek. Bir tane profesyonel yok, gönüllü olduğu zaman da biraz işin bu tarafı oluyor. Sorumluluktan biraz kaçma oluyor. Maliyetten kaçmalar, sorumluluktan kaçmalar falan...” Çalışan 1

“Tabii ki böyle de bir kurumda, bir dernekte yaptığımız işin biraz da hani manevi bir boyutu da oluyor. Bu insanlar biraz profesyonel, görünüşte profesyonel ama kendi içlerinde yarı profesyonel yarı amatör ruhlu yapılan bir iş olduğunu belirtmek istiyorum.” Çalışan 4

“Yani ilk başta hani biz her ne kadar sivil toplum profesyoneli olan insanlar olarak gözükssek bile, aslında sivil toplumda çalışan herkes birer gönüllüdür; maaş kazansa da kazanmasa da. Çünkü biz burada ekstradan mesaiye ya da ekstradan psikolojik zorluklarla mücadele eden bir profesyonel ekibiz. Bunu, kurumlar yaparken yine gönüllülük çerçevesinde yaptıklarını idrak etmeleri ve bu noktada sorumluluklar alması gerekiyor. Yani oradaki bir operasyon yetkilisi işte yöneticilerine daha şirin gözükmek için artık çöp olmuş, küflenmiş bir ürünü de bize bağışlamamalı. Bunun sorumluluğunun bilincinde olması gerekiyor. Yani bu insana gidecek. Yarın bu ürün bana da gelebilir deyip ona göre sorumlu bir bağış sürecini başlatması gerekiyor.” Çalışan 6

“Yani onu kovalamak, çabalamak sanki bir özel sektör satışçısı gibi tedarik tarafının üstlendiği bir rol vardır orada, hem avantajları hem dezavantajları olan ikna anlamında. Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olmak avantajdır; sonuçta fayda sağlayan bir şeyi anlatmak daha kolaydır satış yapmaktan ama öte yandan ülkemizdeki sivil toplum algısı sebebiyle “güvenilir kurum musun”u kırabilmek sebebiyle kendini anlatabilmek bir dezavantajdır.” Yönetici 2

4.6.1.3.2. Gıda bankalarının faaliyetlerinin denetimi

Gıda bankacılığı, gerek sivil toplum sektörü, özel sektör ve kamu sektörünün iş birliğini ve faaliyetlerini içeren bir alan olması, gerekse hem birtakım özel yararlarla hem de toplum yararına hitap ediyor olması nedeniyle, her adımında özenli bir şeffaflık ve açıklık gerektirmektedir. Nitekim bunun sağlanamadığı durumlarda, hem toplum yararı fonksiyonu aşınmış olmakta hem de gıda bankacılığı alanı farklı kesimlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği suiistimale açık bir alan haline gelmektedir. Bu nedenle, gıda bankalarının şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlama noktasında aldıkları önlemler, hem gıda bankacılığının hem de genel olarak sivil toplum sektörünün iyi bir ün kazanabilmesi ve sürdürebilmesi bakımından önemli olmaktadır.

“Denetlenmesi de çok önemli bir husus ama. Hani bağış yapıyor, önemli olan bağış yapıldıktan sonra bu bağış ürünlerinin nereye gittiği de önemli. Ne kadar ürün vatandaşlarla buluşuyor? Yani çünkü art niyetli olan insanlar da olabilir. Bunun denetlenmesi çok önemli bir mevzu. Mesela L...’den bana geçen, altı ay önce 350 milyarlık ürün geldi. Yani bunun denetlenmesi lazım, yani başıboşluk kabul etmeyen bir iş. Çünkü her şey yapılabilir.” Çalışan 3

Gıda bankalarının denetimi, iç denetim ve dış denetim olmak üzere iki kaynaktan yapılmaktadır. İç denetim, gıda bankalarının kendi bünyelerinde, tüm operasyonel işlemlerin kayıtlarının tutulduğu ve raporlandığı bir süreci kapsamaktadır. Dış denetim ise ilgili kamu kuruluşları ya da bağımsız denetim kuruluşları ile düzenli aralıklarla bu raporların paylaşılması üzerinden gerçekleştirilmektedir. Gıda bankaları, mevzuat gereği Tarım ve Orman Bakanlığı’nın denetimi altındadırlar. Bu bağlamda, İl veya İlçe Tarım Müdürlükleri tarafından bir gıda işletmesi olarak periyodik olarak denetlenmektedirler. Ek olarak, gıda bankacılığı yapan kuruluş bir vakıf ise Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne, bir dernek ise İçişleri Bakanlığı’na bağlı Sivil Toplum İlişkileri Genel Müdürlüğü’ne bağlı olmaktadır (Güner, 2020: 43). Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin dış denetimi, bağımsız denetim kuruluşları ve kamu idarelerinden oluşan karma bir model üzerinden işlemekte ve gıda bankacılığı faaliyetleri, Tarım ve Orman Bakanlığı denetiminin yanı sıra daha genel bir denetim altında da ele alınmaktadır. Gıda bankaları, denetim noktasında, özellikle, iç denetimin önemini vurgulamakta; çünkü her şeyden önce hesap verebilirliği sağlamayı, kendi kurumsal kimliklerini korumanın ve bu alanda faaliyet gösterebilmenin bir güvencesi olarak kabul etmektedirler.

“Özellikle market, depo ve aşevi formatında yani fiziksel bir alanı olan gıda bankacılığı kuruluşlarında İlçe Tarım Müdürlükleri normal bir marketi nasıl denetliyorlarsa o şekilde denetliyorlar. Bu olması gereken bir şey. ... Dernekler masasının ve çeşitli sivil toplumla alakalı resmi kamu kuruluşlarının özellikle makbuz ve diğer nakdi giriş çıkışları kontrol ettikleri, dağıtımların nasıl gerçekleştiğine dair bazı şeyleri kontrol ettikleri bir denetim mekanizması mevcut.” Çalışan 6

“Onun dışında önemli şeylerden biri şu: Her şeyin kayıtlı olması, yani ürün ne zaman o markete ya da depoya girdi, hangi gün girdi, hangi gün ihtiyaç sahibi onu oradan aldı, bu önemli bir kriterdir. ... Bu sadece kişinin değil, gıda bankasının da kendisini koruması anlamında, güvenliği anlamında önemli.” Yönetici 2

“Fakat benim yapmam gereken şu, bu kısımda. Bir ürün girdi, bir ürün çıktı, ben onun tutanağını tutmak zorundayım. Çünkü ürün adedi belli giriş için, çıkışı da belli. Zaten bizim stoklarımızda ürün tutma gibi bir durum söz konusu olmuyor. Sadece ürün gelir ve çıkar. Belli noktalarda bazı ürünleri depomuzda tutuyoruz. Onun haricinde temel ihtiyaç özelinde. Ama onun haricinde gelen ürünlerde girdiğinden çıktığı ana kadar bütün tutanakları, makbuzları hazırlanıyor. Dolayısıyla da hani yani olayın dışına çıkma şansınız yok burada.” Çalışan 2

Dünya üzerinde gıda bankacılığı faaliyetleri gelişmiş pek çok ülkede, gıda bankalarının kurulmaya ve gelişmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren, ulusal düzeyde bir gıda bankacılığı ağı kurulduğu ve bu ağ üzerinden gıda bankalarının operasyonel faaliyetlerinin düzenlendiği ve denetlendiği görülmektedir. Hâlihazırda ülkemizde, tüm gıda bankalarının kayıtlı olduğu ve bu anlamda koordinasyon ve denetimi sağlayıcı resmi bir ulusal çatı kuruluş bulunmamakta ve bu durum oldukça büyük bir eksikliğe işaret etmektedir. Bu durum, gıda bankacılığının geleceğinin değerlendirildiği üçüncü tema altında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

“O yüzden hep aslında olay şeye gidiyor ya bir gıda bankacılığı birliği veya üst kuruluşunun devlet tarafında olması bu olayın denetiminin sağlanması bakımından en hayati mesele.” Çalışan 6

4.6.1.3.3. Bağışlar ve diğer finansal kaynaklar

Gıda bankalarının temel finansal kaynakları bireysel ve kurumsal bağışlar olmakla birlikte, pek çok gıda bankası yalnızca bağışlar üzerinden finansal sürdürülebilirliği sağlamakta zorlanmaktadır. Bağışların en önemli çıkmazı genellikle istikrarlı olmamalarıdır. Olağan dönemler içerisinde gıda bankalarının, ne zaman ve ne bağışı yapılacağını önceden kestirmeleri genellikle mümkün olmadığı gibi; genellikle, dini ve kültürel faktörler

nedeniyle toplumdaki dayanışma ruhunun arttığı doğal afetler, dini bayramlar gibi olağan dışı süreçlerde bireysel ve kurumsal bağışta bulunma girişimlerinin arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, ölçek olarak genellikle bağışlardan daha büyük tutarlara denk gelen ulusal ve uluslararası kuruluşların sağladığı hibe ve fonlar gıda bankalarının sürekli takipte olduğu finansal kaynaklardır.

“Ama genelde şey, pandemi, afet, Ramazan ayı, Kurban Bayramı dönemleri, zaten ülkece bireysel olarak bizim sosyal sorumluluk duygumuzun arttığı, hatırladığımız dönemlerdir. Hem de kurumlar için, bazen bir iletişim malzemesi olduğu için, bazen gerçekten sosyal sorumlu bir şirket olduğu için bağışın arttığı dönemlerdir genelde.” Yönetici 3

“Yani hem bireysel bağışçılarımız var, düzenli olan bağışçılarımız var. Bunlar çok küçük bir kısmı bizim kaynağımızın. Genelde büyük kısmı fonlar oluşturur. Fonlara başvururuz, Avrupa Birliği Fonu ile 10 yeni gıda bankasının açılmasını sağladığımız gibi, o projede çalışan arkadaşlarımızın maliyetlerini karşıladığımız gibi. Fonlara başvururuz, sivil toplum destek merkezi gibi kurumlar vardır. Genel olarak fon kovalarız, aslında işin özeti bu. Yani fonlarla bu işi büyötmeye, operasyonu yürötmeye çalışırız.” Yönetici 2

Bağışlar, genel olarak, nakdi bağışlar ve ayni bağışlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayni bağışlar, daha çok gıda, temizlik, giyecek gibi gıda bankalarının doğrudan dağıtımını sağladığı ürünlerin ticaretini yapan şirketler tarafından gerçekleştirilirken; nakdi bağışlar ise genellikle, inşaat, kimya, elektrik gibi doğrudan gıda bankaları ile ilişkili olmayan sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin, gıda bankalarının ihtiyaç duyduğu ürünlerin alımına yönelik şartlı bağışlar gerçekleştirmesi ve bu çerçevede, gıda bankacılığının sunmuş olduğu mali avantajlardan yararlanması şeklinde gerçekleşmektedir.

“...ama gıda bankasının vermiş olduğu avantajlar var. Şöyle mesela mimarsınız ya da işte elektrik üzerine bir işletmeniz var. Bu işletmede gıda bankasını bağlayıcı bir şey görünmüyor; fakat firmanın sahibi derse ki; “ben hem sosyal hizmet anlamında, sosyal yardım anlamında destek sunayım hem de gelir vergisi avantajını ben de elde edeyim” derse gıda bankası yasaının vermiş olduğu bir ayrıcalık var. O yasa kapsamında o da tıpkı gıda bağışı yapıyormuş gibi X bir firmadan satın alarak bize bağışlayıp aynı vergisel avantajları elde edebiliyor.” Yönetici 4

Şirketleri bir yandan gıda bankalarına bağış yapmaya teşvik eden, bir yandan da bağış yapmaktan caydırıcı birtakım hususlar bulunmaktadır. Ülkemizde ve pek çok ülkede, gıda bankalarına yapılan gıda bağışlarına yönelik birtakım vergisel avantajlar sağlayan yasal

düzenlemeler bulunmaktadır.⁴⁶ Bu düzenlemelerin amacı, şirketlerin fazla gıdayı, imha, yakma gibi diğer yöntemlere kıyasla, bağış yöntemini tercih ederek elden çıkarmalarını teşvik etmek ve böylelikle gıda bağışlarını arttırmaktır. Ancak ülkemizdeki yasal düzenlemelerin bu anlamda yeterince teşvik edici olduğunu söylemek zordur. Nitekim şirketler, gıda bağışlarını, vergisel teşviklerden faydalanmaktan ziyade, daha çok kurumsal sosyal sorumluluk hedefleri çerçevesinde, kurumsal imajlarına ve marka kimliklerine olumlu katkı sağlamak ve kamuoyunda bilinirliklerini arttırmak amacıyla gerçekleştirmektedirler. Öte yandan temel saik bu olduğunda, bunu gerçekleştirmenin tek yolu gıda bankalarına bağış yapmak olmamaktadır. Dolayısıyla şirketler, bir sivil toplum kuruluşu ile çalışmak istediklerinde, kamuoyunda daha genel ve büyük bir destek uyandırabilmek amacıyla eğitim, toplumsal cinsiyet, sağlık gibi alanlarda çalışan farklı sivil toplum kuruluşlarına da yönelerek hitap ettikleri kitleyi mümkün olduğunca farklılaştırmak istemektedirler.

“Şöyle ki; hani her marka günümüzde bir kurumsal iletişim yapmak ister, güzel bir iş birliği yapmak ister, bir sosyal sorumluluk projesinin altına imza atmak ister. Marka olarak en güzel şey şuydu, bizim sosyal sorumluluk projemiz yoktu ve olmasını çok istiyorduk. Çünkü hani marka algısını da değiştiren bir şey bu. İnsanların markanıza sıcak bakmasını sağlayan bir şey bir nevi. Bir yandan da hani bizim çok fazla, bir gıda üreticisinin en fazla yapmaktan kaçındığı şey ürettiği ürünlerin israf olması. Hem maliyet olarak bunun size çok fazla biniyor olması, hem günün sonunda çok fazla dine bakış açısı zayıf bile olsa bir şekilde bir günah... Biz hep böyle yetiştirildiğimiz için böyle bir algısı var.” Bağışçı 3

“Hani biz düzenli olarak size nakdi bağış yapmak istiyoruz gibi bir teklif asla gelmiyor. Tabii ki başka dengeler var. Doğal olarak başka sıkıntılar var. Şimdi haklı olarak bir maratonda bile bu cevabı alıyoruz. Biz bu sene işte engelliler için koşturaya karar vermiştik, bu sene Tema için koşturaya karar verdik. Haklı olarak çeşitlendirmek istiyorlar yaptıkları faaliyetleri. ... Belki tabii şeyden de korkuyorlar. Onu da duyduk. Yani kimsin, nesen, necisin? Bugün böylesin, yarın ondan sonra başka bir şeyde adın çıkar, biz de topa gireriz. Öyle korkular da oluyor ister istemez.” Çalışan 5

Ek olarak, yaptığı bağış üzerinden kurumsal imajına belli bir süre için yeterince katkı sağladığını düşünen bir şirket, genellikle, gıda bankaları tarafından ısrar ve talep olmadığı müddetçe- çoğu zaman bunlar olduğunda dahi- tekrar bağış yapmaya ilgili ve istekli olmamaktadır. Bu durumda, gıda bankaları çoğunlukla, bağışçılarla iletişimi devam

⁴⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.5.2.2. Devlet desteği ve vergi avantajları, s. 177

ettirmeye çalışan taraf olarak bağışların bir nebze istikrarlı olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bir ya da birkaç şirketle kurulan iyi ilişkiler, o şirketler üzerinden farklı şirketlere ulaşılmasını kolaylaştırmakta, bağışçı ağını genişletebilmekte; dolayısıyla bağışçı ilişkileri, gıda bankaları yöneticileri ve çalışanları için hassasiyetle üzerinde durulması gereken bir nokta olmaktadır. Çoğu zaman bağışçı tarafı bağlayıcı bir yaptırım olmaması ve bağışın tek taraflı irade ile gerçekleşmesi nedeniyle, özellikle bireysel bağışlarda ya da küçük ölçekli şirket bağışlarında, bağış gerçekleştirildiği ana kadar kesinleşmiş sayılamamakta; bağışçıların bağış yapmaktan caydığı durumlara da rastlanabilmektedir (Booth ve Whelan, 2014: 1396, McKay ve diğerleri, 2016: 7).

“Ama küçük üretici firmalar şunu yapıyorlar. Yurtdışına açılmak istedikleri zaman, örneğin bir ihaleye veya herhangi bir şeye gittikleri zaman, Avrupa'da ya da ne diyorlar ona satış lisansı alabilmeleri için onlara şey sorusu yöneltiliyor. “Siz daha önce sosyal sorumluluk olarak ne yaptınız?” Şimdi daha önce kapısını çalıp da bağış alamadığımız, bizim yüzümüze bakmayan firmalar sonrasında, dört sene sonra, bir sene sonra, iki sene sonra arıyorlar. “Ya işte böyle böyle bir şey varmış, siz de yapıyormuşsunuz. Biz size böyle bir bağış yapsak nasıl olur” gibisinden bir defaya mahsus yapıyorlar ve o orada kalıyor. Sonra onlar tabii bunu sunuyorlar oradaki mercilere. Ondan sonra bir daha da bizi aramıyorlar. Dediğim gibi, bu tamamen onların çıkarı doğrultusunda ama durumu çok yanlış değerlendiriyorlar. Bilinçsizce değerlendirdiklerini düşünüyorum ben açıkçası.” Çalışan 2

“Daha sonra şunu fark ettim. Arkadaşlar yaptığı iş gereği firmalarla kontakt kuramıyorlar. Benim de çok fazla çevrem var burada, hem yerel hem global firmalarda. Atıyorum işte bir B...’ye çok rahat ulaşabiliyorum veya işte M...’ye çok rahat ulaşabiliyorum. Biz oralardan ürün satın alması yaptığımız için, biz ödeme yapan taraf olarak her zaman böyle çok sempatik karşılarız. Çünkü para veriyoruz, para veren sempattir. ... Satışta şöyle bir şey vardır. Sizin anlatmanızla sizi başkasının anlatması satışta değişir. Bizden duyunca daha çabuk ilgilendiler.” Bağışçı 2

“Bu bağışlar da alındıktan sonra, demin süreklilikten bahsetmiştim ben size, yani biraz daha bağışların takip edilebilirliği, yani bağış geldi bittiden ziyade, bağışın nereye gönderildiği, hangi ailelerle ne zaman paylaşıldı gibi konuları da bağışçılarımızla paylaşarak bir döngü sağlıyoruz. Genellikle bağışçılarla olan iletişimimiz bu yönde oluyor.” Çalışan 6

“Biz de tabii bu aşamada projeyi hazırladık çünkü burada şeffaf olmamız önemli. Çünkü benim burada a dan z ye her şeyi ortaya çıkartmam lazım ki sonrasında bir sıkıntıyla karşılaşmayalım. Yani a dan z ye her şeyi hesapladık biz. Market fiyatına tuttuk, enflasyonu işin içine kattık, ne kadar daha fazla artabilir, minimum, maksimum rakamlarını hesapladık bu işin, son aşamaya geldik. Her şey bitti, artık ürünleri alacağız, bütün her şey tamamlanacak, para desteği yapılacak, sonra başlayacağız. Bir daha o kişiye ulaşamadım. Telefonlarımıza cevap vermedi...” Çalışan 2

Mali avantajlar yönünden ise çoğu zaman şirketler, gıda bankalarına bağış yapmak ile fazla gıdayı farklı yöntemlerle elden çıkarmanın şirkete sağlayacağı kazancı karşılaştırmakta ve ilki, diğerlerine göre daha az kazanç sağlıyorsa gıda bankalarına bağış yapmaktan vazgeçmektedirler. Gıda bankalarına yapılan bağışları olumsuz yönde etkileyen diğer bir husus, bu alanda bilinirliğin yeterince sağlanamaması, doğrudan ilgili sektörlerde faaliyet gösteren çoğu şirketin dahi gerek gıda bankacılığı uygulamasından gerekse gıda bankacılığına yönelik hukuki düzenlemelerden doğru bilgi kaynakları üzerinden haberdar olamamasıdır. Şirketler, gıda bankalarına bağışta bulunmayı kabul ettiklerinde dahi, çoğu zaman, organizasyon sürecinin ilave maliyetlerine katlanmak istememekte; süreçle ilgili sorumluluğun büyük ölçüde gıda bankaları tarafından yüklenilmesini beklemektedirler. Bununla birlikte şirketler, zaman zaman, özellikle son tüketim tarihi yakın olan gıda ürünleri gibi, uygun ve güvenli bir dağıtım organizasyonu sağlanmazsa tüketiciler açısından tehlike yaratabilecek ürünler söz konusu olduğunda, gıda bankalarının tedarik sürecine ekstra özen göstermelerini beklemekte; yaşanacak herhangi olumsuz bir durumun şirketin kurumsal kimliğine ve marka adına zarar vereceği endişesiyle bağış sürecine sıcak bakmamaktadırlar.

“Zaten kıyafetle ilgili bir problem yok. Kıyafet kurumların çok işine yarıyor. Adam sana bağışlarken maliyet bedeli üzerinden bağışlıyor. Orada maliyet bedelinin içerisine depo giriyor, lojistiği giriyor, bir sürü şey giriyor. Aslında 10 TL olan tişört 30 TL’ye geliyor. Şimdi bunu sana vermezse, out etmezse 5 TL’ye satacak. Şimdi burada çok ciddi bir avantaj silsilesi var. Geçen bir arkadaşla hesap yaptık, dondurmanın yüzde 45’e çıkıyor vergisel avantajı gıda bankacılığında. Yüzde 22 gibi görünüyor fotoğraf ama yüzde 45’e kadar çıkıyor. Şimdi bunun farkına varan işletmeler doğal olarak gıda bankalarını tercih etmeye başladı ama tabii bunu anlatmak...” Yönetici 4

“Mesela ürün tarihi düştükçe daha uygun fiyata satılıyor. Şimdi yeni yeni onlar icat olmaya başladı. Toz deterjan bağışı alınıyordu eskiden. Mesela şu an alamıyoruz; çünkü firmalar toz deterjanı açık ürün satanlara satmaya başladı. Yani adam diyor ki “ben vergi indirimini bekleyeceğime nakit parayla satayım.” Yönetici 4

“Ama son dakikaya kadar böyle bu çok yüksek bir ciro verdiğinden dolayı firmalara, ne yapıyor firmalar? Son ana kadar, bu 10 TL’se önce bir kampanya yapıyor 8’e düşürüyor, sonra bir kampanya 5’e düşürüyor, artık son yaklaşıyor, ürün bitti bitecek 2 TL diyor. O 2 TL’ye de insanlar şimdi böyle ne derler, avantaj mı desem, böyle hani raflar yapıyorlar ya bazen, işte ürünü daha uygun fiyatlı koyuyorlar. Avantaj rafı gibi, indirim reyonu, indirimde koyuyorlar ve bu şekilde ürünleri son anına kadar böyle değerlendirmeye çalışıyorlar, kazanç sağlamaya çalışıyor. Artık son raddede

diyor ki, tamam bu ürün bitti diyor, bunu işte imhaya veya gıda bankasına vereyim diyor.” Yönetici 5

“...Hele ki Anadolu'daki yöneticiler konudan çok bağımsızlar. Yani onlar için hiç bu olay yaşanmıyormuş gibi bir durumla karşı karşıyalar. Aksine buna hiç de böyle olumlu da bakmıyorlar. Fikirleri yok ama olumsuz bir düşünceleri var. Gidip görüştüğünüz zaman da duyuyoruz tabii ki size şey gözüyle bakıyorlar, “e niye geldi ki şimdi bu?”. Hâlbuki biz ondan para istemiyoruz. Bizim öyle bir derdimiz zaten yok. Bizim işimizin adı da bu değil zaten. Bizim istediğimiz kriter belli. Sen atığa gönderdiğin ürünleri veyahut da imha ettiğin ürünleri bana ver. Son kullanma tarihi geçmeden önce bunu bana ver bir şekilde. Vermek istemiyorsan da ben alayım bir şekilde, sen lojistiği karşılamıyorsan biz yapalım onu. Ama sen bana o ürününün son kullanma tarihi geçmeden, o anki şeyini bitirmeden bana ulaştır. Ben de onu gerekli noktaya ulaştırayım. Tek sorun, şey bu aslında. Çok da basit bir şey.” Çalışan 2

“Lojistiği eğer onlar yapmıyor olsaydı, bu çok büyük bir sıkıntıydı. Şöyle, depolar çok hızlı şekilde gidip gelen araçlarla dolu. Yanlış yükleme olabilir, böyle bir sıkıntı olabilirdi. Ama bizde öyle bir şey yoktu. Çok büyük bir yüklemelerimiz olmadığı için öyle bir problem yoktu. Lojistik ağını onlar sağladığı için araç bulmak gibi bir problemimiz olmadı. Kendileri hemen organize ettiler.” Bağışçı 3

“Çünkü bazı firmalar bizzat marka değerini, onları da anlamak lazım, ama hani marka değerini belki zarar düşüncesinden dolayı bağış yapmak istiyorlar. Bunu da imha ediyorlar. Yani çok çok geliştirilmesi gereken... Yani zaten gıda bankacılığı yeni yeni başladı. Önceden o kadar bağış alamıyorduk. Yeni yeni bağışlarımız arttı, bundan iki sene öncesine kadar o kadar bağışımız yoktu.” Çalışan 3

Sonuç olarak, gıda bankalarının temel finansal kaynakları olması gereken bağışlar, özellikle şirketler tarafından gıda bankacılığına ve bağış sürecine dair bilgi eksikliğinden kaynaklanan ilgisiz ve olumsuz tutumlar, gıda bağışına sağlanan vergisel avantajların şirketler tarafından yeterince bilinmemesi ya da yeterli görülmemesi, sivil toplum kuruluşlarına yönelik şüpheci algı ve genel olarak toplumda, düzenli ve sistematik bir sivil toplum örgütlenmesine katılım algısının ve farkındalığının gelişmemiş olması nedeniyle, gıda bankalarının faaliyetlerini istikrarlı ve etkin bir şekilde sürdürebilecekleri niceliğe ve niteliğe sahip olmaktan uzak görünmektedir.

“Yani bizim major diye isimlendireceğimiz firmaların konu hakkında bir yaklaşımları yoksa burada nasıl başaracağız ki bunu biz şimdi? Ü... konuyla ilgili değilse, Ü... televizyon reklamlarında veya sosyal medya reklamlarında bunu vurgulamayacaksa, bununla ilgili bir proje yürütmeyecekse biz bu işin hangi aşamasındayız? Başında mıyız sonunda mıyız? Neresindeyiz onu da bilmiyorsunuz ki. Çünkü ilgilenmiyorlar bu durumla.” Çalışan 2

“Bizde bağış konusunda birçok insan, sanırım ben de, düzenli bağışlara biraz uzağız. Ancak bize talep gelmesi lazım, “acil şuna ihtiyacımız var bir şey yapabilir misiniz” diye ya da o arada bizde bir ürün olması lazım. Evet, bunu biz bağışlayalım ve birilerinin işine yarasın gibi olması gerekiyor.” Bağışçı 2

Öte yandan gıda bankalarının sürdürülebilirliklerini sağlamak için sürekli olarak bağışçı ağlarını genişletmeye ve mevcut ağlarını korumaya çalışmaları, gıda bankası personelinin, her ne kadar şirketlerin yararlandığı noktalar bulunsa da “karşılıksız” bir şey istiyormuş gibi bir konuma sokmakta ve şirketleri, baskı olmadan kendiliğinden böyle bir girişimde bulunmaları nadir olmasına rağmen, tam tersi baskı hissettiklerinde de ilgili gıda bankasına bağış yapmaktan caydırabilmektedir. Böyle bir durum, aslında bağış sürecinin zor ve çelişkili yapısını ortaya koymakta ve gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşlarının, bu konuda kamudan daha spesifik ve yönlendirici tedbirler alma talebinde bulunmaları gereğini ortaya çıkarmaktadır.

“Ama gerçekten nakit bağış bir de öyle zor bir şey ki; son özellikle 1,5 senedir falan insanlar da ciddi maddi kayıplar yaşadıkları için şey demek çok zor yani, “bana bağış yap demek” de zor. Bulduğun bağışı “arttır” demek de zor. Yani hani ister istemez biz de bu ülkede yaşıyoruz, yani hayatın pahalılandığının, alım gücünün düştüğünün farkındayız. Hani insanları arayıp “şimdiye kadar 25 TL bağış yapıyordunuz, 50 TL yapmak ister misiniz?” demek de zor. Ama yani doğal olarak bizim de kaynağa ihtiyacımız var. Hani bunu yavaş yavaş, rahatsız etmeden yapmaya çalışıyoruz. Ama yani hem aynı hem nakdi tabii ki bağışa ihtiyaç var; çünkü böyle dönüyor, yani stklar böyle dönüyor. Kendi kaynağımızı yaratmak zorundayız.” Çalışan 5

“Sürekli bir baskı yapabilirlerdi. İşte hani “ürün vermiyor musunuz, biz kötü durumdayız. Bakın çok sıkıştık...” Sürekli kendilerini hatırlatabilirlerdi. Hiç öyle bir konuya da girmedim. Herkes zaten çok bilinçliydi, hem marka tarafında, bizim tarafta hem de onlar tarafında insanlar bilinçli olduğu için böyle bir sıkıştırma gereği de duymadılar.” Bağışçı 3

“Normal şartlarda bile biz bu kadar ihtiyaç sahibinin ihtiyacını aldığımız bağışlarla karşılamakta zorlanırken, bir de üzerine ekstra ihtiyaçların bu kadar arttığı bir dönemde bağışlar asla yeterli değil. Yani burada en büyük, bağışların bu noktada kalmasına bence, her gıda bankası için birtakım gıda bankası çalışanlarının kendi özverili çalışmaları, bazı destekleyici yönetim kurulu ya da yerel yönetimlerin networkleri sağlıyor aslında. Ama gönül ister ki; bu Amerika’daki gibi, Avrupa’daki gibi kanunlarla, politikalarla desteklensin. Bazı yerlerde zorunlu hale getirilsin ve kurumun onu çöpe atması yasak olsun.” Yönetici 2

4.6.2. Bir Sivil Toplum Kuruluşu Uygulaması Olarak Gıda Bankacılığına İlişkin Temel Algılar

Gıda bankaları, yürüttükleri faaliyetler ile gerçekleştirmek istedikleri amaçları; yararlanıcıları, personelleri ve bağışçılarından oluşan farklı tarafları ve bu taraflar etrafında

şekillenen toplumsal ilişki ağları ile sosyo-ekonomik olarak önemli konuların odağında yer almaktadırlar. Bu bağlamda gıda bankalarının, araştırma sonucunda, yüklendikleri amaçlar temelinde, yoksullukla mücadele, gıda kayıpları ve israfiyla mücadele ve sosyal dayanışma ağlarını geliştirme olmak üzere üç temel sacayağı üzerinden sosyo-politik alana dâhil edildikleri ve önemlerinin ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim bu durum, gıda bankaları ile ilgili literatüre de uyum göstermekte olup, gıda bankalarının amacının ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda net bir görüş birliğine varılamadığı görülmekte; genellikle birden fazla amaca aynı anda atıfta bulunmaktadır. Bu durum, gıda bankalarının talep ve arz taraflarının aynı husus üzerinde ortaya koymuş olduğu farklı bakış açılarıyla çeşitlendirilmiş ve konuya ilişkin çok boyutlu bir değerlendirme olanağının yaratılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, sırasıyla, gıda bankalarının yoksullukla mücadeledeki rolü, sosyal dayanışmadaki rolü ve gıda kaybı ve israfı üzerindeki etkileri ana kodları altında, gıda bankalarının her bir amacı ne şekilde ve ne ölçüde odağına aldığı spesifik olarak irdelenmeye çalışılmaktadır.

4.6.2.1. Yoksullukla mücadeledeki rolü

Gıda bankalarının yoksullukla mücadeledeki rolü, yoksul bireylerin ve/veya hanelerin, gıda ve/veya gıdaya benzer zaruri temel ihtiyaçlarını karşılamaları üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda gıda bankaları, özellikle yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalan yoksul kesime, ticari sistemin ortaya çıkardığı fazla gıdanın aktararak destek olunması fikrinden yola çıkmıştır. Ancak bununla birlikte, gıda bankalarının özünde “hak” temelinden değil; “hayırseverliğe” dayalı gönüllü eylemler temelinden yola çıkmaları, gıda bankalarının bir temel hak olarak gıda hakkına ne derece hizmet ettiği ve hatta gerçekten hizmet edip etmediği üzerinde soru işaretleri yaratmaktadır. Hayırseverliğe dayalı bu tür girişimlerin, hakların aşınmasına sebep olabilme, yoksulları ve yoksulluğu politik gündemin dışına itebilme, bunlara yönelik kısa vadeli ve acil bir çözüm sağlarken, uzun vadeli çözümlerin önünü tıkayabilme ihtimalleri, literatürde, gıda bankacılığının sosyo-politik olarak tartışılan noktalarıdır (Riches, 1997: 70, Lindenbaum, 2016: 375, Cloke, Williams ve May, 2016: 5). Bu anlamda, literatürde gıda bankalarının, yoksullukla mücadeledeki rolü belirlenirken, genel olarak, iki temel sorudan hareket edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki, gıda bankalarının sunduğu hizmetlerin tüm yoksullukla mücadele programları içerisinde ne kadarlık bir yer kapladığı ve ne derece “yeterli” görüldüğü; ikincisi ise ne kadar uzun vadeli ve “sürekli” olduğudur. Bu bağlamda bu iki

soruna cevaben, bu saha araştırması kapsamında ortaya çıkan sonuçların da, gıda bankalarının yoksullukla mücadeledeki rolüne ilişkin algılara yönelik önemli şeyler söylediği ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

4.6.2.1.1. Yeterlilik

Gıda bankacılığına ilişkin literatürün bir kısmı, gıda bankalarının, gıda güvencesizliğinin yeterince ve gereğince ele alındığı izlenimi yaratarak, yoksulluğa verilen kamusal tepkileri azalttıklarını ve yasal haklar yerine hayırsever güvenlik ağlarının savunusunu yaptıklarını ileri sürmektedirler (Warshawsky, 2010: 773, Hartmann, 2014: 79, Caplan, 2016: 8). Bu bağlamda, bu çalışmalarda, gıda bankacılığı sisteminin yarattığı yoksulluğa ilişkin bu “apolitik” anlayışın, zamanla kurumsallaştığı ve gıda bankaları gönüllülerinden yararlanıcılarına kadar, sistemin tüm taraflarının benimsemesiyle yerleştiği işaret edilmektedir. Bununla birlikte, gıda bankacılığına ilişkin başka birtakım araştırmalar, gıda bankalarının her zaman, gıda güvencesizliği, yoksulluk ve bunlara yönelik kamusal tepkilere karşı körleşme yarattığı anlamına gelmediğini ve hatta bu sorunları daha da görünür hale getirebilen “mikro-politik” alanlar olarak kurumsallaşabileceklerini belirtmektedirler (Vansintjan, 2014: 10, Lindenbaum, 2016: 382, Williams ve diğerleri, 2016: 12-13). Bu doğrultuda gıda bankacılığı, ilk perspektiften, refahın dağıtımında kamu sektörüne ikame edilmeye çalışılan gönüllü sektörün, özel sektörle iş birliği ile ortaya koyduğu spesifik bir aracı olarak değerlendirilirken; ikinci perspektiften ise yoksullukla mücadelede sistemli ve genele hitap eden kamusal politikaların yerini alması mümkün olmayan, ancak bu politikaların işlevsel şekilde destekleyicisi olarak konumlanabilen bir araç olarak görülmektedir.

Saha araştırması kapsamında, gıda bankalarının arz tarafında yer alan gıda bankaları personelinin, gıda bankalarını, yoksullukla mücadelenin gerekli ve işlevsel bir aracı olarak görmelerine rağmen, kamusal politikaların yerini almalarının söz konusu olmadığına altını çizdikleri görülmektedir. Nitekim gıda bankalarının arz tarafınca, gıda bankaları, her ne kadar sahip olduğu kaynaklarla maksimum yararlanıcıya ulaşmaya çalışsalar da toplumun geneli ve yoksulluğun boyutu çerçevesinde düşünüldüğünde etkileri sınırlı kalmaktadır. Çoğu katılımcı, yoksulluğun derin ve sistematik bir sorun olduğunu belirtmekte; ancak

bunun altında yatan sebeplere ya da çözüm önerilerine dair yoğun politik söylemlere başvurmamaktadırlar.

“Yani gerçekten faydası, sosyal boyutu var, insani boyutu var. Dokunabilmek... Birebir insanlara dokunmuş oluyorsun. O anlamda bence gerekli. Ha gerekli mi derken, eksiklik varsa tamamlamak anlamında gerekli ama dileğimiz her insanın kazancının kendi kendine yetiyor olabilmesidir. Bu da yoksulluğun ne kadar derin boyutlarda olduğunun göstergesi.” Gönüllü 3

“Yani açıkçası evet yani yoksullukla mücadele, o çok uzun ve geniş kapsamlı bir konu. Çok hani böyle çabucak ya da birkaç stk ile çözülebilecek bir konu değil maalesef. Yani ancak böyle kıyısından köşesinden bir şeyler yapmaya çalışıyor kurumlar da ama tabii ki her zaman bir şeyler yapmak, hiçbir şey yapmaktan çok daha iyidir.” Bağışçı 4

Bununla birlikte, gıda bankalarının arz tarafında yer alan bazı katılımcıların, gıda bankalarının varlık sebebini sorgulamaları ve bu bağlamda gıda bankalarına daha eleştirel yaklaşımları da dikkat çekmektedir. Yine de genel olarak gıda bankalarının arz tarafının, gıda bankalarına, mevcut sosyo-ekonomik sistemin zorunlu kıldığı bir “ayakta tutma aracı” olarak yaklaştıkları ve bu doğrultuda desteklenmeleri gerektiğini düşündükleri görülmektedir.

“Sokakta afetten dolayı evsiz kalmanın dışında aslında yaptığımız iş de birer afet yani... Afet yani, insanlara ekonomik ve sosyal öyle anlatıyoruz gelenlere ki daha iyi anlasınlar diye. Yani nasıl arama kurtarma ekipleri bir deprem olduğunda göçüğün altında, fiziki enkazın altından birini kaldırmaya çalışıyorsa biz de her gün sahada işte bir şeyler dağıtırken keşifte bulunuyoruz ve bizler de aslında ekonomik, sosyal, hatta işte kültürel, psikolojik enkazların altından birilerini çıkarmaya çalışıyoruz. O noktada gıda bankacılığının hem araç olarak kullanılmasının bir artısı var hem de kendi direkt ekonomik olarak da israfın önüne geçilmesi çok önemli.” Yönetici 1

“Yani getto diyelim, getto kitlemiz çok arttı. Bu arkadaşlar da nerede duruyor? Uçurumun kenarındalar tabiri caizse. Yani bir rüzgârda da düşebilirler, ufak bir toprak kaymasında da düşebilirler. Burada gıda bankaları bu arkadaşların aslında emniyet sübabı gibi bir şey. Yani rüzgâr onu aşağı iterse gıda bankası tekrar onu yukarı kaldırabilir ama bunun sistemleştirilmesi, algısının daha güçlenmesi, temellerine daha iyi dokunuşlar gerektiğine inanıyorum.” Yönetici 4

“Yani ana hatlarından evet ama hani temele bakacak olursak, gıda bankaları ne kadar daha fazla yiyecek, içecek ihtiva ederse o kadar iyi belki ama hani bir üzücü tarafı da ne kadar çok insanın böyle bir oluşuma ihtiyacının olması. Yani o daha farklı bir boyut belki, daha düşünülmesi tartışılması gereken.” Gönüllü 3

“Siz kamu değilsiniz. Yani biz kaç kişinin hayatını değiştirebilmişizdir. Belki 100’dür, 150’dür, 500’dür, 1000 deyin. Hani rakamlara takılmaya çok gerek yok ama M...’nin sadece kendi nüfusu 1 milyona yakın. 900 binin üzerinde bir nüfusu var buranın. 12 bin tane aile yardım alıyor M...’de toplamda. Dört ile çarpsanız 48-50 bin kişi yapar. Aslında yüzde kaçına dokunabiliyorsunuz yani, 48 binin 1000 tanesine dokunmuşsunuz yani? Hiçbir şey değil, devede kulak. Bu işin çözümü kamuda. Yani kamunun bu işleri teşvik etmesi lazım.” Çalışan 1

“Ama şimdi söylem biçimi olarak yoksullukla mücadelede içerik olarak aslında yoksullukla değil, zenginlikle mücadele etmek gerekiyor. Ama biz tersinden çalışıyoruz. Bu kadar açgözlülük olmasa bu kadar yoksulluk da olmaz işin açıkçası. Yani biraz politik mi oluyor? Biraz politik oluyor galiba. Bana mesela diyorlar “ticaret ile siyaseti karıştırma”. Ama bir Ticaret Bakanlığı var, Gıda Bakanlığı var. Demek ki bu siyaseti demektir yani işin. O sebepten siyaset, yönetim bizim hayatımızın her alanında.” Bağışçı 2

Öte yandan gıda bankalarının talep tarafı olan yararlanıcılar, çoğunlukla, gıda bankalarını, kendi yaşamlarını idame ettirme noktasında “güçlü bir destek” olarak görmektedirler. Bu nedenle, bazı yararlanıcılarda, gıda bankalarından ya da devletten daha fazlasını talep etme ya da yoksulluklarına çözüm olabilecek farklı yolları dile getirme yerine, gıda bankalarından yararlanma haklarını kaybetmeme güdüsü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla literatürde altı çizilen apolitik tutumun, daha çok gıda bankalarının talep tarafında olduğu söylenebilmektedir. Çoğu yararlanıcı, bu durumu, gıda bankalarından aldıkları yardımın hanelerine ne büyük bir destek sağladığını belirterek ve minnettarlıklarını göstererek ifade etmektedirler. Dolayısıyla Collier’ın (2000) ifade ettiği, sivil toplum kuruluşlarının doğrudan sağladığı mal ve hizmetlerin yoksulları daha fazlasını talep etmekten caydırması durumu (Aktaran Ibrahim ve Hulme, 2010: 10) araştırma neticesinde gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte bazı yararlanıcıların, gıda bankalarının sınırlı kapasitesinin sorunlarını çözmeye yetmediğini belirterek, yoksulluğa çare olarak özellikle istihdam sorununa vurgu yaptıkları görülmektedir.

“Valla çok şey değişir. Ben bir keresinde bilmiyordum senelik güncelleme oluyormuş. Ben yardımım kesildi zannettim ilk aldığım ikinci senede. Hiç de bir yeri arayıp da sormadım da. Çay alamadım, inanın kuru fasulye, yani alacağım markette 15 TL idi kilosu. Ben alamadım, çocuğum kuru fasulye istedi alamadım yani. Ama buradan alıyorum her ay düzenli.” Yararlanıcı 2

“Valla uzun, kısası, hiçbirini bilmiyorum, Allah razı olsun. Kim sebep oluyorsa Allah hepsinden razı olsun. Ne çok mağdurlar var, işsizler var, zaten bu pandemi var ya bizi mahvetti.” Yararlanıcı 6

“Ama tabii ki bunun katkısı var mı? Var. Hani yağın olsun, kuru gıdan olsun, nereden baksanız sizin iki haftalık bir mutfak masrafınızı karşılıyor, kullanabilirsiniz idareli şekilde, yani güzel.” Yararlanıcı 8

“Bir tek biz de değiliz, çapa baktığım zaman bir sürü ihtiyaç sahibi var. Bir mahalleye yetiyorsa bir mahalleye yetmiyor, o var.” Yararlanıcı 13

“Yani eleştirebileceğim konu işsizlik, bu da Türkiye çapında. Liyakat meselesi var. Yani torpil yok burada. Ayşe de gelse hangi partiden olursa olsun ve çok partililerin de buradan, gıda bankasından aldıklarını biliyorum. Bizzat birebir şahidim.” Yararlanıcı 22

“Çare ne olur? İşsizlik, atıyorum bana bir, önceden temizliklere gidiyordum ben. Hiç gıda bankasına ihtiyacım yoktu. Zaten iki, üç yıl sağlık sorunlarından, bir pandemi dolayısıyla kimse almıyor artık. Yaş da var. Ha buna bir çare olabilirdi, Türkiye geneli diyorum.” Yararlanıcı 18

4.6.2.1.2. Süreklilik

Gıda bankalarının yoksullukla mücadeledeki rollerine ilişkin, gıda bankalarının var olma amaçları ve kapsamaları yanında önemli olan bir diğer husus, gıda bankalarının sunduğu hizmetlerin ne kadar uzun vadeli ve sürekli olabildiğidir. Nitekim gıda bankalarının gelişim gösterdiği pek çok ülkede, gıda bankalarının kuruluşunun toplumun en alt tabakasında sayılabilecek kesimine yönelik “acil bir destek” temelinden yola çıktığı görülmektedir. Bu durum, gıda bankalarının israftan kurtarılabilen ürünlerin yeniden değerlendirilmesi amacı çerçevesinde kalmaları, sistematik ve yaygın bir kamusal uygulama olmayıp örgütlü bir sivil toplum hareketi olmaları ve çoğunlukla kaynaklarının sınırlı olması nitelikleri ile de uyumludur. Ancak zamanla gıda bankalarının hemen hemen her ülkede yararlanıcı kitlelerinin giderek artması ve çeşitlenmesi, gıda bankalarını, özel sektör ve kamu sektörü ile iş birliği yollarını da geliştirerek, faaliyetlerini istikrarlı biçimde sürdürmeye, genişletmeye ve kurumsal kimliklerini oturtmaya yöneltmiştir. Bu durum, pek çok yazar tarafından, refah devletinin yeniden yapılanması sürecinde, gıda bankalarının, aşınan sosyal koruma sistemlerinin yerini zorunlu olarak alan yapı taşlarından biri oldukları ve başlangıçta marjinal ve azınlıkta olmalarına rağmen, zamanla sistemin açığını kapatmaya çalışan ayrılmaz bir parçası haline geldikleri şeklinde yorumlanmaktadır (Cloke ve diğerleri, 2016: 3-16). Dolayısıyla bir yandan gıda bankalarının arz tarafınca, sundukları hizmetler ve faaliyetler artık bir gönüllülük değil zorunluluk meselesi halini alırken; gıda bankalarının talep tarafı için ise buradan aldıkları yardım, geçici ve acil bir destek mekanizması olmaktan ziyade kronik bir destek mekanizması şekline bürünmektedir. Bu durum, yoksulluğun çözülebilir olmaktan ziyade “sürdürülebilir” hale mi geldiği ve

yararlanıcıların, gıda bankaları gibi aslında acil bir müdahale aracı olarak kurgulanan mekanizmalara, bir yaşam destek ünitesi gibi bağımlı hale mi geldiklerini de sorgulatmaktadır. Saha araştırması kapsamında da bu sorgulamaların yansımaları görülmekte; ancak gerek gıda bankalarının arz tarafı gerekse talep tarafı için, gıda bankalarını sistemin dışına çıkarmanın, yaşam destek ünitesi ile hayatta kalan bir kişinin yaşam destek ünitesini kapatmaya benzer bir durum olacağı anlamına geldiği ortaya çıkmaktadır.

“...işte bir yoksulun gününbirlik ihtiyacını karşılamamız evet çok kıymetli bir şey. İşte gönüllü emeği, bağışçı emeği vesaire ama günün sonunda yoksulluk sorununu ortadan kaldırabilen hiçbir şey değil, yoksulluk sorununun var olmasını ve besleyici bir unsur haline gelir, eğer bunun sürdürülebilir kılmak istediğiniz şey kişinin ayakta durması değil de kişinin yardım almasıysa, yardım almayı sürdürülebilir kılıyorsanız o zaman siz sorunları sürdürülebilir kılıyorsunuzdur.” Yönetici 1

“Tabii gönül ister ki yoksulluk olmasın, herkes refah seviyesi yüksek bir şekilde hayatını idame ettirsin ama dünyada maalesef bu kavram ortadan kalkmaz. Yoksulluk her zaman olacaktır. Yani yoksulluğu, bu üçe böldüğümüzde, yoksulluğu karşılayan bir profili olduğunu ben düşünüyorum gıda bankasının.” Yönetici 5

“Çünkü ben ilk başta şey diyordum “ya bu böyle olmaz”. Yani bu benim kendi şahsi fikrim. Biz aileye bu kutuyu veriyoruz ama biz ailenin sadece o anki halini kurtarıyoruz. Geleceğe yönelik bir şey yapılması lazım, sürdürülebilirlik olması lazım. Ben yine bazı fikirlerde uyuşmayabiliyorum. O da artık ekip beni bu konuda maruz görüyor. Ben çünkü biraz da hani o klasik bir kelime var ya, balık vermeyelim balığı tutmayı öğrenelim. ...O dönem ona ihtiyacı vardır, bir sene o yardımı alır, bir sene sonra der ki “tamam, benim durumum iyi, düzeldi artık, işimiz yoluna girdi”. O anda evet faydalı oluyorsunuz aslında. Ailenin bir süre ihtiyacını karşılıyorsunuz ve o aile tekrardan normale döndükten sonra kendi rızasıyla artık bundan çekiliyor. Orada işte zaten başarıya ulaşıyorsunuz. Sonra biz bunu bu aşamada başardık diyebiliyoruz kendi açımızdan. Asıl güzel olan da bu. Tabii bu kültür çok yaygın değil. Henüz de ben bir örneğine denk gelmedim.” Çalışan 2

“Yani muhakkak faydası oluyor tabii ama yeterli olabilmesi için her zaman bir vatandaşın işe ihtiyacı var. Yani vererek nereye kadar? Tabii vermek önemli ama en önemlisi işe yerleştirme olacaktır. Ama hani özellikle gıda bankacılığı, engelli, yaşlı vatandaşlarımıza, çalışamayacak durumda olanlara daha üstüne düşünerek hareket edilmesi gereken bir durum.” Çalışan 3

“Nasıl diyeyim size, ihtiyaçlarımı karşılasın. Çocuklarım var mesela, yetmiyor çoğu kez. Kiradır, elektriktir, faturadır. Gıda bankasından beklentimiz ailemizi geçindirsın. Aylık olarak mesela, çocuklar için, geçinebilelim yani. Her ay verilse, her ay kendimizi geçindirelim yeter yani. Beklentim bu, fazla bir şey yok zaten.” Yararlanıcı 12

“Ha çare mi? Değil ama nefes aldırıyor bize. O ay için bir nefestir. Atıyorum ben o ay için 100 TL harcayacağım gıdaya elektrik ve doğalgazımı ödüyorum.” Yararlanıcı 21

4.6.2.2. Sosyal Dayanışmadaki Rolü

Gıda bankaları, yararlanıcıları, personelleri, bağışçıları ile birlikte, toplumun çeşitli kesimlerini aynı pota altında birleştiren ve bir karşılaşma alanı yaratan, çeşitli toplumsal ilişkilerin şekillendiği bir uygulama alanıdır. Temelinde bir sivil toplum örgütlenmesinin bulunması, sosyal dayanışma ve sosyal yarar sağlama güdüsünün de gıda bankalarının faaliyetlerinin beraberinde geldiğini varsaydırmaktadır. Ek olarak, gıda bankalarının çok boyutlu taraflarının, gerek kendi içlerinde gerekse birbirleri ile kurmuş oldukları ilişkiler, sosyolojik, psikolojik ve kültürel bağlamda bazı önemli veriler sunmaktadır. Bu doğrultuda, bu ana kod altında üç alt kod üzerinden gıda bankalarının, sosyal dayanışmadaki rollerini ve buna ilişkin algıları ortaya koyacak veriler sunulması planlanmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle gıda bankalarının sosyal etki yaratma fonksiyonuna değinilmekte; örgütlü bir sivil toplum hareketi olması nedeniyle gönüllü emeğinin ve faaliyetlerinin gıda bankacılığında nerede durduğu saptanmaya çalışılmakta ve son olarak, gıda bankalarının arz ve talep tarafı arasındaki ilişkiler olumlu ve olumsuz bağlamlarda ele alınmaktadır.

4.6.2.2.1. Sosyal etki yaratma fonksiyonu

Gıda bankaları, yoksullara yardım sağlayıp hizmet sunma amaçlarını gerçekleştirirken, daha geniş ve kurumsal bağlamda bir sivil toplum örgütlenmesinin bütüncül amaçları çerçevesinde hareket ettiklerinde, yalnızca yoksulların ihtiyaçlarını karşılama değil; onların kapasitelerini geliştirmeye yönelik bir “sosyal etki” yaratma işlevine de sahip olabilmektedirler. Bu durumun, etkin şekilde sürdürüldüğünde, literatürde Korten’in (19871: 147-150) “üçüncü nesil sivil toplum yönelimi” olarak ifade ettiği, sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdikleri hizmet sunumları aracılığıyla gerekli bilgi tabanını oluşturdıkları ve daha sonra bu tabanla temaslarını kaybetmeyerek ve bağlarını geliştirerek, onların kapasitelerini güçlendirmeye ve yoksulluklarına neden olan yapıları ve kurumları ortadan kaldırmaya çalıştıkları duruma karşılık gelebileceği söylenebilmektedir. Bu anlamda üzerinde çalışılan konular, eğitimden toplumsal cinsiyet eşitliğine, kültürel aktivitelerden çocuk gelişimine kadar çeşitli alanlara uzanabilmektedir. Gıda bankalarının

buradaki rolü, temel işlevi olan gıda ve/veya diğer ihtiyaç malzemeleri desteği sağlandıktan sonra, yararlanıcı kitlesi üzerinde gerekli taramaların yapılarak, “çocuk sahibi olan”, “okuma-yazma bilmeyen” gibi spesifik gruplara yönelik, çocuk etkinlikleri düzenlemek, okuma-yazma kursları başlatmak gibi ilave hizmetler yürüterek bu gruplara sağlanan sosyal faydanın arttırılmaya çalışılmasıdır.

“Yani tabii bu da şöyle, şey konusunda da biz de hep kendimiz çekincede kalırız, yani önce o temel amacı yerine getirebilmeli gıda bankası. Gerçekten o işte bağış sürecini iyi yönetip ihtiyaç sahibine ulaştırabilmeli, çok dallanıp budaklanmadan bunu bir yapabilmeli. Bunu yapabiliyorsa, artık ihtiyaç sahibi ona geldiği için o ihtiyaç sahibini toplumsal anlamda da kalkındırması, sosyal anlamda da kalkındırması çok önemli. Çünkü pek çok sivil toplum kuruluşu o insana gidiyor, o insanı arıyor yani yardım edecek. ... Dolayısıyla gıda bankaları, insanların bu kadar geldiği ve kapısının bu kadar açık bir yer olduğu bir yerse, bunun, temel ihtiyacı karşılamak dışında da bir faydaya dönüşmesi günün sonunda önemli. İstihdam gibi, çocuklar için yapılacak etkinlikler gibi. O kadın için evden çıktığında gidilecek bir kapı gibi. Dolayısıyla günün sonunda kendini gerçekleştirebiliyorsa bir gıda bankası, daha sonrasında da sosyal fayda yaratabilmeli.” Yönetici 2

“Bu aslında bizim için gıda bankacılığının en büyük önemi bu. İşte bakım alanlarına da bir rehabilite ve barınma, istihdam olanağı bile sağlasak, ters göçle ailesinin evine bile geri gönderecek olsak, biz bütün bu ilişkileri gıda bankacılığı üstünden kuruyoruz. O yüzden sahadaki bizim gıda bankacılığı faaliyetimiz bizim için, temel amacımız için en kuvvetli aracımız diyebiliriz.” Yönetici 1

“Her gıda bankası bir sosyal etki, bir toplumsal alandır, toplumsal merkezdir. Bu bağlamda çünkü hani yoksul aileye siz gidip kapısını çalıp neye ihtiyacın var soramıyorsunuz, sosyal bağlamda bunu soramıyorsunuz. Ama her aile mutlaka gıda bankasına geliyor çünkü ihtiyacını karşılayacak. Temel ihtiyacını karşılayan bir aileye siz sosyal bağlamda çok güzel etkilerde bulunabilirsiniz. Okuma yazma bilmiyordur belki; hani onu okuma yazma öğretilmesi için kurslara yönlendirebilirsiniz ya da direkt kurs açabilirsiniz.” Çalışan 6

Ancak sosyal etki yaratmaya yönelik bu tür faaliyetler, tüm gıda bankalarında yürütülemediği gibi, bu tarz faaliyetleri yürütmeye çalışan gıda bankalarının da bir süreklilikten ziyade “proje” vb. temelli uygulamalara yöneldikleri görülmektedir. Özellikle pandemi sürecinin bu faaliyetleri kesintiye uğrattığı belirtilirken; bunların, ilave kaynak ve iş yükü gerektirmesi, küçük ölçekli gıda bankalarından ziyade, daha büyük ölçekli ve/veya kamu sektörü ile iş birliği yapabilen gıda bankalarının bu gibi adımlar atabilmesini sağlamaktadır.

4.6.2.2.2. Gönüllü emeği ve motivasyonu

Gönüllülük, bir sivil toplum kuruluşu uygulaması olarak gıda bankalarının faaliyetlerinin temelini oluşturmakta olup, pek çok ülkede gıda bankalarının gönüllü hareketleri ile kuruldukları ve sonrasında faaliyetlerinin büyük bölümünü yine gönüllü emeği ile yürüttükleri görülmektedir. Bununla birlikte, gıda bankalarının büyümeleri ve etki alanlarını genişletmeleri, kurumsal bir yapı kazanmaları ihtiyacı doğurarak, operasyonel işlerde uzmanlaşmaya gidilmesi ve bazı süreçlerin ücretli personel tarafından yürütülmeye başlanması sonucunu doğurmuştur. Nitekim çoğu gıda bankası, neredeyse hiçbir zaman, bir gıda bankasının tüm karmaşık operasyonunu yürütecek yeterlilikte ve süreklilikte gönüllülere sahip olamamaktadır. Bununla birlikte, yine çoğu gıda bankası, kaynak tasarrufu sağlayabilmek bakımından faaliyetlerini mümkün olan en az sayıda ücretli personel ile düzenlemeye çalışmakta; bu nedenle, çoğu zaman ücretli personelin iş yükü fazlalaşmakta, aynı anda birden fazla uzmanlık gerektiren operasyonel süreçler tek bir personel tarafından yürütülmek zorunda kalınmaktadır. Bu gibi durumlarda gönüllü kişilerden alınan destekler, gıda bankası personellerini rahatlatmakta ve operasyonel süreçlerin daha sorunsuz ve hızlı biçimde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Ancak ülkemizde, sivil toplum kuruluşlarına örgütlü katılımın ve devamlı bir gönüllülük faaliyetinde bulunmanın yaygın olmadığı düşünüldüğünde, bu durumun gıda bankaları özelinde de geçerli olduğu ve faaliyetlerin çok büyük ölçüde gönüllüler tarafından değil; ücretli personel tarafından yürütüldüğü söylenebilmektedir. Görece oldukça küçük bir kısmı oluşturan gönüllü personel ise çoğunlukla aynı ya da yakın yerleşim yerlerinde yaşama, yerel yönetimler ya da bağışçı ilişkileri üzerinden gıda bankalarından haberdar olma gibi enformel bilgi kanalları vasıtasıyla gıda bankalarına destek vermeye çalışmaktadırlar. Bazı gıda bankaları, gönüllü ilişkilerini geliştirmek üzere daha spesifik ve kurumsal faaliyetler yürütmeye çalışmakta; bu anlamda, sosyal medya hesaplarını aktif kullanmaya ve/veya bizzat gönüllülerin yer aldıkları sosyal etkinlikler düzenleyerek iletişim ağlarını aktif tutmaya çalışmaktadırlar. Ancak yakın zamanda yaşanan ve halen içinde bulunduğumuz pandemi sürecinin, gönüllü katılımı ve faaliyetlerini de olumsuz etkilediği, hem gıda bankalarının personelleri hem de gönüllüler tarafından belirtilmekte olup, nispeten az olan gönüllü katılımın daha da azaldığı görülmektedir.

“Çok kalabalık bir gönüllü grubumuz yok. O da biraz şundan kaynaklanıyor. Hani biz sahada çalışabiliyoruz çalıştığımız alan itibariyle; fakat son 1,5 senedir de aktif olarak çok sahaya çıkamadığımız için... Bunun öncesinde gönüllerimizle çocuk

etkinlikleri yapılmış, kadın etkinlikleri yapılmış, işte müzeler gezilmiş, çocuklar için koşular düzenlenmiş eğlenmeleri için falan... Biz bunların hiçbirini yapamadık son 1,5 senedir.” Çalışan 5

Gıda bankalarında gönüllülerin, kaynak geliştirme ve tedarik gibi ücretli personelin uzmanlaştığı süreçlerden ziyade, dağıtım organizasyonunun arka planında yer aldıkları ve rafları dizme, ürünleri ayıklama, dağıtım yardımcı olma gibi ilave iş gücü gerektiren işlere teknik destek sağladıkları görülmektedir. Ancak gönüllülerin çalışma düzenleri, genellikle kendi uygunluk durumlarına ve gıda bankalarının iş yoğunluğuna göre belirlenmekte ve genellikle bu ikisinin uyuştugu durumlarda söz konusu olup belli bir istikrar ya da garanti arz etmemektedir. Bunun yanı sıra, gıda bankalarının düzenlediği çeşitli faaliyetlerde görev alarak, gıda bankalarına daha çok bağışçı ve gönüllü çekme amacıyla gıda bankalarının duyulmasına ve tanıtımına katkı sağlama da gönüllü faaliyetlerinin işlevleri arasındadır.

“Açıkkası ben ilk işte derneğe, bağışın dışında aktif gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığım dönemde maalesef 1,5 yıldır pandemi var. Kötü bir döneme denk geldi. Ancak o arada işte neticede toplu bir şekilde mal girişleri oluyor, rafların düzenlenmesi, gelen işte çeşitli bebek kıyafetleri vesaire oluyor, onların ayrıştırılması, kimisi işte kuru temizlemeye gidiyor, kimisi raflara diziliyor. İşte bazı toplu gelen gıdaların ufak paketlenmesi... Şimdi paketi bozulan toplu işte makarnaydı, pirinçti gibi o tarz gıdalar da geliyor kuruma. Onların ayrıştırılması, raflara dizilmesi vesaire... Bu konuda maskelerimizi üst üste takarak biraz destek markette çalışma imkânımız oldu. Bir de yine bu adım adım org üzerinden açılan maratonlardı, koşulardı, biliyorsunuz çeşitli dernekler, vakıflar adına koşulabiliyor. Burada işte en kolay İstanbul Yarı Maratonu, uzaktan kartımızı seçerek koştuğumuz ve kampanyaları açtığımız organizasyonlarla destek vermeye çalıştım.” Gönüllü 5

“Son dönemlerde haftada en az iki ya da üç buradayız. Çünkü bayram arifesi sayılır ya, arkadaşlar burada çünkü herkes ne iş olursa yapıyor. Kimse “bu benim işim değil” deyip bırakmadığı için biz de bu şekilde destek olabiliyorsak öyle keyifli gidip geliyoruz. Biz geçenlerde geldiğimizde kuruyemişler paketlerine konulacaktı, öyle bir bağış gelmişti, onları paketledik. Bugün geldiğimizde unlar var, onları paketliyoruz. Ondan önce geldiğimizde nohutlar var, onları paketledik. Ama hani kime ne verileceğini tabii ki çalışan arkadaşlar daha iyi biliyor. Çünkü onların önünde bir skala var, yani kime, ne kadarlık, kaç kişilik ailedir, ne kadar, ne verilmesi gerektiğini onlar daha çok biliyorlar. Biz sadece arkada paketleyerek elimizden geldiğince destek olmaya çalışıyoruz.” Gönüllü 2

Bu bağlamda gönüllüler, gıda bankalarında hem nicelik olarak hem de yüklendikleri iş yükleri bağlamında, gıda bankalarının işleyişini düzenleyici ve dengeleyici bir faktör olmaktadır (Paço ve Agostinho, 2012: 117, Simmet ve diğerleri, 2018: 12, Rombach ve

diğerleri, 2018: 113). Dolayısıyla daha fazla gönüllünün bu işe katılımını sağlamak, gönüllüleri, belli bir ücret karşılığı olmadan zamanlarını, gıda bankalarının etkinliklerine ve faaliyetlerine ayırmaya neyin motive ettiğini anlamayı da gerektirmektedir. Saha araştırması kapsamında gönüllüleri, gıda bankalarında çalışmaya iten başlıca motivasyon kaynaklarının, ihtiyacı olan insanlara yardım etmeden duyulan tatmin ve empati duygusu olduğu görülmektedir.

“Belki mesela bugün biz buraya gelip onları yapmasak, paketlemesek başka bir arkadaş yapacak belki ama bir tarafta önde yapılması gereken bir şey belki eksik yapılacak ya da daha yorucu olacak. Hani bu şekilde destek olabilmek bir kere bir şey, hani arkadaşlara yardımcı olduğumuz için beni mutlu ediyor. İkincisi, daha önce de dediğim gibi, hani buradan hizmet alan arkadaşlara, buradan destek alan insanlara, ailelere bir şekilde hani benim de bu çorbada tuzum var. İşte paketliyorum en azından hani onun evine de girmiş oluyor ya da ben de mesela tanıdıklarımın eğer birileri bir şey yapmak istiyorsa buraya yönlendiriyorum veya kendim alıp getiriyorum. Öyle de bir şeylerimiz olsun istiyorum.” Gönüllü 3

“Gönüllülük şöyle ki benim için insan çok önemli. Kendim de yaşadım, yokluktan varlığa düştüm. Dolayısıyla yokluk çeken insanın halinden anlayan bir insanım.” Gönüllü 2

“Hep aslında şunu fark ettim ben, bu bir özeleştir. Yıllardır bütçemiz dâhilinde hepimiz çevremizde çeşitli derneklere, vakıflara maddi olarak bir yardımda bulunuyoruz. Ama işin asıl özü, o zamanınızdan, emeğinizden ayırıp bir şeylere gönül verip bir çaba sarf edebilmek. O anlamda aslında benim kendime de hem özeleştir hem de kişisel gelişim adına kattığı bir şey oldu. Kendi zamanınızdan, işinizden, gücünüzden ya da sosyal hayatınızdan ayırıp gidip orada çalışabilmek, yani onun yarattığı tatmin duygusu çok farklı.” Gönüllü 5

4.6.2.2.3. Personel-yararlanıcı ilişkileri

Gıda bankaları, ağırlıklı olarak, gıda bankalarının orta sınıf arz tarafı ile yoksul talep tarafının potansiyel karşılaşma alanları olarak kavramsallaştırılmaktadır (Williams ve diğerleri, 2016: 1). Gıda bankalarının faaliyetlerini gerçekleştirmeleri sürecinde, tarafların duygu durumları, tutumları, taraflar arasında kurulan ilişkiler, gıda bankalarını, sadece sosyo-ekonomik değil; sosyo-psikolojik olarak da toplumsal bağlamda önemli bir yere koymaktadır. Gıda bankaları yararlanıcılarının ihtiyaç sahibi olma ve bunu kanıtlama durumları, damgalanma, yargılanma, utanç, şükran gibi çok farklı duyguları aynı anda yaşamalarına sebep olabilmektedir. Bu durum, gıda bankaları yararlanıcıları, gıda bankalarından görünürde maddi bir karşılık olmadan yararlanıyor görünseler de; manevi olarak bazı gizli maliyetlere katlanma durumunda kalabildikleri şeklinde ifade

edilmektedir (Purdam ve diğ erleri, 2015: 8, Clock ve diğ erleri, 2016: 16). Öte yandan, gıda bankaları personeli ise bir yandan yararlanıcılarda olumsuz duygular ortaya çıkmasını engelleyecek hassasiyette ilişki kurma çabası gösterirken; diğ er yandan yoğun emek gerektiren bir organizasyon sürecini yürütme gerekliliği içinde duygusal olarak baskı altına girebilmektedirler (Rombach ve diğ erleri, 2018: 117-122). Her iki tarafın olumsuz duygu ve tutumlarını kontrol altına alıp iyi ilişkiler geliştirebilmesi ise gıda bankalarının hem faaliyetlerini sorunsuz ve hızlı yürütebilmesi hem de sosyo-psikolojik anlamda taraflar üzerinde olumlu etki bırakabilmesi bakımından önemli olmaktadır.

Literatürde gıda bankaları personelleri ile yararlanıcıları arasında hem olumlu hem de olumsuz etkileşim saptayan çalışmalar bulunmaktadır (Purdam ve diğ erleri, 2015: 9, Clock ve diğ erleri, 2016: 18, Williams ve diğ erleri, 2016: 14, Rombach ve diğ erleri, 2018: 109, Rombach ve Bitsch, 2018: 186). Saha araştırması kapsamında da gıda bankaları personelleri ve yararlanıcılarına ilişkin, hem kendi duygu durumları hem de aralarındaki ilişki ağlarının sonucu olarak birtakım olumlu ve olumsuz etkileşimler tespit edilmiştir.

Gıda bankaları, gıda bankalarının arz tarafınca, toplumdaki dezavantajlı kesim ile ilişki kurabilmeye ve onların temel ihtiyaçları dışında, “kendini anlatma” ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kanal olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda, kendi kısıtlı sosyal çevresi içinde, çeşitli sosyal ve kültürel bilgi ve destek kanalları yetersiz kalan gıda bankaları yararlanıcılarına, gıda bankalarından yardım alırken eş zamanlı olarak bu desteklerin sağlanabilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu destek, yararlanıcıları ihtiyaçlarına göre farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirmekten, bazen sadece özel hayatlarındaki dertlerini dinlemeye kadar gidebilmektedir. Gıda bankaları personeli tarafından, özellikle, gıda bankacılığının market modelinin, sınırlı sosyal çevreye sahip kadın yararlanıcıların, alışveriş, gezme, sosyal katılım gibi ihtiyaçlarına da az da olsa karşılık gelebildiği ve bu yararlanıcılara sosyo-psikolojik destek sağlayabildiği ifade edilmektedir. Ancak yararlanıcılar tarafından market modelinin bu anlamda açık şekilde tercih edildiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır.

“ ...biz gıda bankacılığını aslında, bizim ana amacımız, her ne kadar amaçlarımızın içinde yer alsada ve lokomotifimiz işte temel ihtiyaç yardımlarını dağıtmak olsada, bizim aslında ana amacımız evsizlerle, temel ihtiyaç ve gıda bankacılığını bir araç olarak kullanıp bir iletişim kuruyoruz. Orada kendini toplumdan soyutlayan

insanların işte kimliği, ilk başta kimliği yok, çalınmış, çıkartılması lazım, kimliklendiriyoruz. Kayıtlı bir halde yaşaması için işte sosyal güvence altına aldırıyoruz. Sağlık, sosyal hizmetlerden yararlandırılması, maaşa bağlanması, işte bu topluma evsizlerin bir katılmasından başlanmasıdır kayıtlı bir şekilde.” Yönetici 1

“Çünkü bir kadının yani çok muhafazakâr ve işte anlattığım gibi bir kadının çok hani görüşebileceği erkek, kardeşi, kocası, akrabası... Hani ben, kendi özelini ya da rahatlamak için içini dökebileceği bir profil olduğum için ona iyi geliyordu, çok iyi geliyordu. Çünkü içini dökabiliyordu. Yarın benim tekrar onun yargılayabileceğimi düşünmediği için ya da işte farklı bir şekilde önüne çıkartmayacağımı bildiği için, insanların ben psikolojisine iyi geldiğini kendi tecrübelerime dayanarak söyleyebilirim. Çünkü böyle düşünmüyordum.” Çalışan 4

“...Bir de gıda bankasının market formatında olduğu versiyonu için o kadının evden dışarı çıkmasını sağlamak, bu da bizim için bir şey. Yani kadın süpermarkete gidip o arabayla gezme özgürlüğünü çoğu zaman bulamazken; market formatındaki bir gıda bankasında hem seçme özgürlüğü hem gezme özgürlüğü var. Çocuğunu da alışverişe gidiyor gibi yanında götürüp onun da istediği bir şeyi o arabaya atma özgürlüğü var. Dolayısıyla bu anlamda da aslında psikolojik ve sosyal olarak da birtakım etkileri olduğunu düşünüyoruz.” Yönetici 2

Öte yandan gıda bankaları personelinin, yararlanıcılarda utanç, tedirginlik, şüphe gibi bazı olumsuz duyguları yaratmamak adına izledikleri “samimi” tutum ve davranışlar, onları “çalışan” kimliklerinden uzaklaştırdığında, gıda bankalarının işleyişini zora sokan durumlara sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle gıda bankaları personeli, çoğu zaman samimiyet ile resmiyet arasında bir tutum benimseyerek yararlanıcılarda olumsuz bir algı oluşturmadan operasyonel süreci idame ettirmeye çalışmakta; ancak bu dengeyi sağlamak her zaman kolay olmamaktadır. Bu araştırma kapsamında da Rombach ve diğerlerinin (2018: 117-122) çalışmalarında saptadıkları gibi, gıda bankalarının arz tarafında da çaresizlik, zayıflık gibi olumsuz duyguların sıklıkla hissedilebilir olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bunları aşmaya yönelik olarak gıda bankaları personelinin, yararlanıcılarla aralarında kendilerine özel bir iletişim dili oluşturmaya çalışmak, personelin kendi içindeki uyumuna ve sürekliliğine dikkat etmek gibi birtakım önlemler almaya çalıştıkları görülmektedir.

“Burada işin anahtarı olabildiğince dürüst olmak kişiye ve ne çok katı olmak ne fazla girişken olmak, laubalilik arasında. Yani bir orta çizgiyi çok iyi tutturmak gerekiyor. ... Taciz vakaları oluyor ya da çocuğu kaçanlar, uyuşturucu bağımlısı olanlar... “Ben kanserim” diyor görüştüğünüz kişi. Yüzünüzün düşmemesi gerekiyor ama çok da böyle robot da olmamanız gerekiyor, vereceğiniz insani reaksiyonun çok da fazla olmaması gerekiyor ama tabii sizin içinizde o an fırtınalar kopabiliyor. ... “Burada iyi bir şey yapmaya çalışıyorum, şunun girdiği hal ve hareketlere bak” dediğimiz

durumlar oluyor çok nadir de olsa. Yirmi kişide bir, otuz kişide bir, haftada bir en fazla denk geldiğimiz durumdur. Ama o beni demotive etmiyordu.” Çalışan 4

“Bu işte biraz resmiyet, yani bağış alacak aileyle resmi bir dille konuşmak çok fazla çözüm olmuyor. Çünkü onlar sizin dilinizden pek fazla anlamıyorlar. Ben o aşamada biraz “abi, abla” diliyle yürümeyi seviyorum. Daha samimi oluyor; çünkü onlara daha yakından bakıyorsunuz o aşamada. Çünkü öbür türlü resmi bir iş dili ile konuştuğunuz zaman, daha ciddi konuştuğunuz zaman onlar sizi pek anlamıyorlar. Çünkü çok kez denedim sonuca varamadık.” Çalışan 2

“Bir de daha çok burada agresif oluyorlar. Yani buradaki normal vatandaşlar gidildiği AVM’de çalıştığımız zaman, ben AVM’de de çalıştım, oradaki vatandaşlara hizmet etmek daha basit, buradaki vatandaşlara hizmet etmek daha zor. Çünkü eğitim seviyesi biraz daha da düşük. O yüzden onların ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmek ve daha çok hassas olmak lazım. Çünkü psikolojik sorunu olan da geliyor, engelli vatandaş da geliyor. Her şeyini karşılamak zorunda kalabiliyoruz. ... Bu yüzden buradaki işleyiş, gerçekten vatandaşla iletişim çok daha zahmetli. Zaten bir süre sonra yoruyor da insanı, gerçekten yoruyor. Yani normal bir markette vatandaş gelir, alışverişini yapar çıkar, yani kasadan geçer ürünleri ama burada çok daha hassas. Yani her şeye dâhil olmamız gerekiyor.” Çalışan 3

“İnsanlar, mesela onlara iyi hizmet verdikten sonra zamanla böyle bir dostane hava yaratılıyor ve buna istinaden de size her türlü, işte “sen benim kardeşimsin, oğlumsun” deyip sıkıntısını dile getirebiliyorlar ve bu baği da personelin yapısının iyi olması, personel sürekliliğinin... Personel değiştirdiğinizde o baği kuramazsınız.” Yönetici 5

Purdam ve arkadaşlarının çalışmalarının (2015:4) aksine, araştırmada, gıda bankalarının arz tarafınca, talep tarafını “suçlayıcı ve damgalayıcı” bir dilin kullanıldığı sonucuna varılmamıştır. Bu anlamda, gıda bankaları personeli, ağırlıklı olarak, yararlanıcılara ilişkin daha anlayışlı ve empatik bir dil kullanmaktadır. Bu anlamda gıda bankalarının, literatürde, kendinden farklı sosyal gruplara empati yapabilmeyi ve farklı grupların yaşam deneyimlerini anlayabilmeyi ifade eden “sosyal empati” olgusunun (Sayar, 2021: 139) ortaya çıkışına imkân yaratan mekanlar olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte, Hartmann’ın (2014: 100) da belirttiği gibi, yararlanıcılardan verilen hizmetin karşılığında, zımni de olsa bir “minnettarlık” gösterilmesinin beklendiği ve bunun tersinin ortaya çıktığı kimi durumlarda, gıda bankaları personeline “öfke, haksızlığa uğramışlık” gibi yararlanıcılara karşı kimi olumsuz duygular oluşabildiği gözlemlenmektedir (Caplan, 2016: 8). Tam tersi minnettarlığın ifade edildiği durumlar ise, arz tarafınca “doğru” bir yaklaşım olarak nitelendirilmekte; bu gibi durumların hizmet sunma motivasyonlarını arttırdığı belirtilmektedir.

“İnsanlarımızın, yani toplumun artık bu noktada gerçekten etik olarak kendini sorgulaması lazım. Biz bunu diretiyoruz, yardım etmek için bunu arıyoruz ama ne kadar doğru bunu söylememiz gerekiyor. Özel sektörde yönetici olup da üç yıl içinde ihtiyaç sahibi olabilecek insanlarımız da mevcut. ... Bizim başımıza geldi bir iki defa. Yardım dağıtılan çocuğun elinde bir akıllı telefon varmış. Ya bu yoksul değil mi nasıl akıllı telefonu oluyor elinde? Belki ailenin durumu önceden iyiydi. Bugün bir akıllı telefon almak öyle çok ölümcül bir şey değil yani...” Çalışan 6

“Aslında gıda bankacılığı dediğimiz, yani gıda bankacılığının sunum kısmı aslında, gıda bankacılığının kendisi birebir girmez ama sunum kısmına baktığınız zaman, güleryüz, işte bir ihtiyacının giderilmesi, onu mutlu etmek, daha farklı onunla ilgili düşünmek, empati kurmak falan... Yani bakış açımızın, sosyal yardımlarla, sosyal desteklerle ilgili bakış açımızın birazcık daha olgunlaşmaya, dilenci söyleminin dışına itilmeye ihtiyacı var.” Yönetici4

“O zorluğun içinde motive eden tabii ki teşekkürdür bence. Yüzünde olan gülümsemeyi gördükten sonra... Böyle örnekler de var. Geçenlerde mesela meyve sebze dağıtıyoruz, yani gerçekten ezilmiş domatesleri bile verirken onlardan teşekkür edenler oluyor. Yani gerçekten minnet duyduğunu ifade ediyor.” Çalışan 3

“Mesela geçen bir vatandaş aradı işte dedi ki benim, meyve sebze gelmiş vesaire yanında birçok ürün verdik, mesela diyor ki “yahu işte muz diyor kararmış, yumuşamış”. İşte diyor ki “siz bize bunu mu layık görüyorsunuz” dedi “böyle muzları mı”. Dedim hanımefendi “muzda ne var” dedim. “İşte kimsenin yemeyeceği muzları bize veriyorsunuz” diyor. Ben dedim ki “hanımefendi yanlış anlamayın, siz dedim “ihtiyacınız varsa bu muzu yersiniz”. Dedim “yanlış anlamayın, oraya gıda bankasına gelen bırakın başka vatandaşı ben yiyorum” dedim o muz. Biz dedim “arkadaşlarımızla bakıyoruz”, bazen kalite kontrol kendimiz yiyoruz burada.” Yönetici 5

Gıda bankaları yararlanıcıları ise, gıda bankaları personeli tarafından doğrudan ya da dolaylı yargılayıcı ve suçlayıcı bir tavırla karşılaşmalar bile, çoğu zaman, minnet ve memnuniyet duygularını yeterince ifade etmediklerinde gıda bankalarına erişim haklarını kaybetme riski ile karşılaşacaklarını düşündüklerinden, genel bir “şükran” söyleminin yararlanıcıların konuşma diline yansıdığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte, Purdam ve arkadaşlarının (2015: 9) da çalışmalarında ifade ettikleri üzere, yararlanıcılar gıda bankaları personeli ile iyi ilişkiler geliştirdiklerini ve “kabul edildiklerini” düşündüklerinde, kendilerini rahatlamış ve daha az yalıtılmış hissetmektedirler.

“Valla ben buradaki çalışanlardan çok memnunum. Yani herkes de beni tanıyor, çünkü uzun zamandır gelip gidiyorum. Yani hani böyle kibirli değiller yani. Bizi böyle ezik görmüyorlar yani, ilgileniyorlar, işte bize gösteriyorlar.” Yararlanıcı 2

“Ya soruyoruz “abi bu işte puanı ne kadar, bu nasıl olur”. Güzel cevap veriyorlar. Yani kırıcı olmuyorlar hiçbir zaman. Hiçbir zaman kırıcı bir şekilde cevap vermiyorlar, çok güzel ilgileniyorlar.” Yararlanıcı 4

“Çalışanların hepsi güler yüzlü, hepsi yardım etmek istiyorlar. Biliyorlar gelen ihtiyacı var. Elinden geleni yapıyor. Mesela diyorum ki “yarındır benim günüm ama benim randevum var, ben bugün gelmiş olsam olur mu”. Hiç beni geri çevirmiyorlar, “tamam” diyorlar.” Yararlanıcı 9

“Gayet de memnunuz kendilerinden öyle güler yüzlüler. Hani öyle bazen hani bir önyargı var ya yardım alacağım acaba böyle bir çekine çekine gidersin. Burada öyle bir şey yok. Hani gayet de güler yüzlüler, ilgileniyorlar.” Yararlanıcı 10

“Yani buradaki hani bize ulaşımı sağlayan kişilerden de özellikle biz çok memnunuz. Kızdığımız oluyor, bağırduğumuz oluyor, küstüğümüz oluyor ama yine de bize gerçekten yakın davranıyorlar, empati kuruyorlar.” Yararlanıcı 18

4.6.2.3. Gıda Kaybı ve İsrafi Üzerindeki Etkileri

Gıda bankalarının ortaya çıkışında gıda kaybı ve israfının önüne geçmek için bir araç olarak kullanılmaları vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Gıda bankaları, bir yandan gıda kaybı ve israfının ciddi boyutlara ulaştığı, öte yandan ise giderek daha fazla sayıda insanın günlük hayatında gıdaya erişimde zorluk yaşadığı günümüz dünyasında, her iki sorunu ortak noktada buluşturabilecek bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, gıda bankalarının gıda kaybı ve israfi üzerindeki etkileri konusunda saha araştırması kapsamında iki ana kod ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, gıda bankalarının gıda kaybı ve israfını azaltmada neden ve ne derece önemli olduğunu ortaya koyan ifadelerdir. İkincisi ise gıda bankalarının bu amaca yönelik olarak faaliyet göstermelerini kısıtlayan durumlar ve önünü tıkayan engellerdir. Bu ana kodların ilki işlevsellik, ikincisi ise kısıtlılık başlıkları altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.6.2.3.1. İşlevsellik

Gıda bankalarının gıda kaybı ve israfi konusundaki rolleri literatürde iki ana bakış açısından ele alınmaktadır. İlki, gıda bankalarının gıda kaybı ve israfına dikkat çekip farkındalık yaratarak bunların azaltılmasına önemli düzeyde katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda küresel gıda bankaları ağlarının, atık haline gelebilecek olan ciddi boyutlarda yenilebilir gıdayı kurtardıklarına ilişkin raporlar kanıt olarak sunulmaktadır (Oral, 2015: 50, Broet ve Diaz-Lonborg, 2018). Bununla birlikte, gıda bankaları, her ne kadar gıda kaybı ve israfi ile gıda yoksunluğu arasındaki dengesizliği giderme iddiasında olsalar da aynı zamanda gıda sistemine içkin fazlalık

sayesinde ayakta kaldıklarına dair görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre, sistemin olası darboğazlarını aşmaya yönelik olarak hâlihazırda zaten ihtiyaçtan fazla üretim yapılmaktadır. Aynı zamanda tüketim kültürünün yaygınlaşması ile ortaya çıkan aşırı tüketim de bu aşırı üretken sistemi beslemektedir (Hartmann, 2014: 53, Vansintjan, 2014: 11). Dolayısıyla, gıda bankaları hâlihazırda üretim sistemine içkin bu fazlalığı ortaya çıkaran aşırı kar ya da aşırı tüketim gibi sorunlara müdahale edememekte; sadece “fazla” olan bu gıdanın, sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere “en uygun” şekilde devre dışı bırakılmasına yardım etmektedir (Lindenbaum, 2016: 385-386).

Saha araştırması kapsamında da gıda bankalarının, gıda kaybı ve israfını önleme konusunda, gerek gıda bankaları personeli gerekse bağışçılar tarafından önemli bir araç olarak görüldüğü ve teşvik edilmelerinin önerildiği görülmektedir. Bu durum, Türkkan’ın (2020: 67-68) çalışmasına benzer bir şekilde, gıda bankalarının neyin “fazla” olduğunu belirlemedikleri; sadece bu fazlalığı iyi bir alana yönlendirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

“İşte 2021’in Birleşmiş Milletler Raporu’nda 1 milyar ton gıda israf edilmiş. Bu Türkiye’de de 7,7 milyon ton. Korkunç yani... İşte bu kadar insan açlıkla mücadele, yoksullukla mücadele etmeye çalışırken bir tarafta tonlarca gıdanın israf ediliyor olması, yani insani olarak da mantık olarak da kabul edilebilir bir şey değil. Tabii bunun için gerçekten ciddi bir organizasyon gerek. Yani bunu ne yerel yönetimler tek başına yapıyor ne firmalar üstleniyor, işte bu işte gerçekten doğru dürüst çalışıp emek verecek bir sivil toplum kuruluşuna ihtiyaç var. Yani gönüllü olup yardımcı olabilecek insanların desteğini bir araya getirecek, işte bağışta bulunacak firmalardan gereken işte destekleri alıp güzel bir ağ kanalıyla, herkese eşit bir şekilde ulaştırabilecek bir yapı ki; bunu da gerçekten bir stk ancak yapabilir. Bu anlamda, hem yerel yönetimleri hem gönülleri hem yeniden ihtiyaç sahiplerini, herkesi bir araya toplayarak insanlara eşit bir şekilde ulaşabilmek adına bence gıda bankacılığı çok kıymetli bir sistem.” Bağışçı 1

“Çünkü geçen bir rakam vardı; evde, restoranda, kafede olan israf, aslında dünya genelindeki toplam israfın sadece yüzde 17’si. Yani biz sanırsınız ki en büyük israf evdedir, kafededir, restorandadır. Tabii ki yüzde 17 de büyük bir rakam ama asıl israf üretimde, asıl israf perakendede. Yani o nihai tüketiciye gelene kadar daha o yolda, tarımda. Dolayısıyla bireysel israfı, evdeki, kafedeki, bireyle ya da kurum politikasıyla daha kolay giderebilecekken, ama bunun için, geri kalan o büyük yüzde için sistemsal ve sistematik bir yöntem lazım. Bu da aslında gıda bankacılığı. Dolayısıyla çok büyük bir etkisi var bu anlamda.” Yönetici 2

“Biz onun dışında gerçek gıda bankacılığı yapalım diye şey yaptık. İsrafla mücadele, atıkla mücadele, karbon izini silen bir mücadele, çevreyi de koruyan bir mücadele. Hem de ciddi olarak da kaynak yaratan bir mücadele. Çünkü sizin

değerlendirmeyeceğiniz ürün imhaya gidecek. Yani bir servet kaybı. Türkiye'de yıllık aşağı yukarı 40-50 milyarlık ürün çöpe gidiyor, imhaya da gidiyor. E şimdi kurulan sistemle, şimdi şöyle söyleyeyim ambalajı yanlış basılmış ürün de geliyor buraya ama mesela birkaç gün içinde tüketilmesi gereken ürün de geliyor. Sen onları hem ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyorsun hem ekonomiye katkı sunuyorsun.” Yönetici 3

“Çünkü gerçek gıda bankacılığı, yine aynı şeyi söyleyeceğim, satın alma yaparak değil, israftan kurtararak yapılacak gıda bankacılığı zaten hani şey gibi böyle, bir terazinin iki tarafı gibi. Yani bir taraftan ürün kurtarıyorsunuz, o, ya çöpe gidecekti ya yakılacaktı ya gömülecekti ya hayvan yemi olacaktı. Yani hayvan yemi de olabilir ama insan kullanımına uygunken neden hayvan yemi olsun?” Çalışan 5

Gıda bankaları, bu anlamda gıda kaybı ve israfı ile mücadele noktasında, özellikle gıda zincirinin, üretim aşamalarından geçerek perakende aşamasına ve tüketilebilir seviyeye gelmiş; ancak nihai tüketici noktasına çeşitli sebeplerle getiril(e)meyen gıdaların atık haline dönüşmesinin önüne geçmesini hedeflemektedirler. Bu bağlamda, fazla üretim ya da aşırı tüketim nedeniyle ortaya çıkan gıda kaybı ve israfının gıda bankaları aracılığıyla üstesinden gelinmesi çok mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla gıda bankaları, gıda kaybı ve israfına dikkat çekme konusunda önemli bir fonksiyona sahip olsalar da konunun çok boyutlu ve kompleks yapısı, gıda bankalarını çözümün küçük bir parçası haline getirmektedir. Nitekim bu yapının dikkate alınmaması ve gıda bankalarının etkin işletilememesi, varılmak istenen amaç ne kadar “iyi” olsa da tersi bir istikamette sonuçlar yaratma potansiyeline de sahiptir.

“Gıda bankacılığı tek başına israfın önüne geçemez. Yardımın nasıl işte ulaştırıldığı çok önemli. Şöyle bir şey var, afetlerde de bu böyledir, mesela gittiğinizde bir şey dağıtıyorsunuz fazla fazla, ihtiyacı olmayan şeyi de talep eder kişi. Yarın öbür gün ihtiyacım olursa onu karşılayabilecek olanağım yok kafasıyla. O noktada ihtiyaç karşılayıcı, bizim rolümüzde olan kişilerin de ya da kurumların diyelim daha doğrusu kişi değil, kurumların da o bilinçte ve o vizyonda kurumlar olması gerekiyor. Yoksa siz isterseniz bütün sistemi gıda bankacılığı sistemine dönüştürün, sizler sadece şeyin israfının önüne geçersiniz. İşte tüketim tarihi yaklaşmış şirketlerin, şirketlerin atmasının önüne geçersiniz. Ama dışarıda bizler, ihtiyaç karşılayanlar, bunu sistemleştiremedikleri ve filtreleştiremedikleri için, günün sonunda sokaktaki vatandaş çok daha büyük bir israf alanı yakalar. Bir çünkü şöyle bir şey var. Para da vermeden aldığı için daha rahat israf eder. Aslında israfın önünü çok daha açmış olursunuz. O yüzden şey gibi düşünün, bıçak gibi, bıçağı ameliyat için de kullanırsınız, birini öldürmek için de kullanırsınız gibi.” Yönetici 1

“Yani zaten gıda bankacılığının güçlü olduğu rolü gıda israfını önleme. Gıda israfını önlediği anda ve o kadar güzel bir zincir ki yoksulluğu da önlüyorsunuz. Ben hani çok güçlü buluyorum bu konuda. Ama hani onların da yapabileceklerinin sınırlı olduğunu düşünüyorum. Çünkü şu an sadece ister istemez şirketlere

dokunabiliyorlar. Bireysel olarak benim evimdeki atığı ya da israfı engelleyemiyorlar doğal olarak. Güçlüler ama bunun dışında yapabilecekleri bir şey var mı, benim gözümde daha ne yapabilir? Bakanlıkların ve devletin el koyması lazım, hani böyle bir eğitici bir bilgi veriyor olması lazım insanlara. Biz şirket olarak çok bilgilendik ama şirket olarak bilgilendik, biz bireysel olarak ben yine aynı şekilde evimde israf ediyor olabilirim. Bunun dışında ama onların da yapabileceği bir şey olduğunu düşünmüyorum artık. Konu devlete gidiyor bence.” Bağışçı 3

“Gerçekten etki edecek ve yanlış metalar kullanmamamız lazım tekrardan söylüyorum. Şu tabaktan yemeği çöpe atma konusunu değil de artık fabrikadaki israfı, üretimdeki israfı, yani o tarım alanlarındaki israfın biraz gösterilip gerçekten idrak ettirilmesi gerekiyor topluma.” Çalışan 6

4.6.2.3.2. Kısıtlılık

Gıda bankaları, gıda kaybı ve israfını, insani tüketimi uygun ürünlerin ihtiyaç sahibi insanlara yönlendirilmesi üzerinden azaltmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu anlamda israf olabilecek ürünlerin, şirketler tarafından çeşitli sebeplerle farklı yollardan elden çıkarılmaya çalışılması gıda bankacılığının bu işlevinin önünü tıkamaktadır. Bu anlamda en önemli sorun alanı, şirketlerin ya gıda bankacılığından hiç haberdar olmaması ya da olsa dahi farklı sebeplerle fazla ürünlerini elden çıkarmak için gıda bankalarını tercih etmemeleridir. Bu sebeplerden öne çıkan biri, şirketlerin yakma ya da imhayı, ürün elden çıkarma noktasında gıda bankacılığı uygulamasına göre daha karlı bulabilmeleridir. Bir diğeri ise her ne kadar gıda kaybı ve israfı, kültürel normlarda “günah” ya da “ayıp” olarak kodlansa da; çelişkili bir biçimde, gıda kaybı ya da israfı haline gelebilecek ürünlerin gıda güvenliği konusunda sorun teşkil etmeseler dahi, şirketlerde ve toplumun büyük bölümünde yeniden insani tüketime değer görülmemesidir.

“Şöyle aslında, bence bizim ülkemizdeki en büyük sıkıntı insanların bu ürünleri, yani işte bir gıda firmanız var, ürettiniz ya da işte bir giyim firmanız var, satılmayan, kalan bir dünya ürün oluyor. Bunları nereye, nasıl göndereceklerini bilmeden toplu bir şekilde kimisi işte belediyelere veriyor, işte çeşitli derneklere kurumlara veriyorlar. Ama gerçekten ihtiyaç sahibi insanlara organize bir ağ üzerinden dağılamıyor ya da çoğu hala, yani gerçekten üzücü ama, Türkiye'deki gıda firmalarının büyük bir kısmı hala imha ediyor. Şimdi imha ettiğinizde o ürünü üretirken işte verilen emek, maddi manevi işte enerjisi şusu busu çok ciddi bir maliyet var ortada. İmha ederken ekstra bir maliyet ve doğaya verdiğimiz zarar korkunç boyutta. Şirketlerin çoğu bundan habersiz”. Bağışçı 1

“Ben size şöyle söyleyeyim, evet biz varımızla yoğunumuzla sürekli firmalarla görüşüyoruz. Ama çoğu kazanç odaklı, salt kazanç odaklı. Bunu övüne övüne yaktıklarını söylüyorlar, o yüzden yetersiz diyorum.” Çalışan 6

“Mesela daha önce başımıza şey geldi. Biz belli dönemlerde bize bağlı olan gıda bankalarına ürün gönderiyoruz. Onlar için satın alma yapıyoruz ve bu ürünleri gerekli noktalara ulaştırıyoruz veya almadığımız zaman, yüklü miktarda bir bağış geldiği zaman bunu aynı şekilde yapıyoruz. Hangi belediyeydi, M... Ö... Belediyesi, aşiret belediye, yani aşiret bir aile yönetiyor. Şimdi nasıl bahsedeyim, biz dedik ki kendilerine, “bizde böyle böyle bir ürün var, son kullanma tarihine on gün kalmış, bunu nasıl size ulaştırabiliriz”. İlk başta dediler ki “yok biz almayız onu, olur mu öyle şey. Biz buradaki insanlara nasıl diyeceğiz işte bu on günlük ürün. Biz bunu parayla alalım, daha iyisini alalım” falan. Mesele o değil ki ama yani biz gıda israfı önlemeye çalışıyorsak meselemiz, derdimiz satın almak değil. Yoksa satın alınır, alınmaz değil.” Çalışan 2

Gıda bankaları, gıda kaybı ve israfı ile mücadele edilirken, aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine destek olunmasını teşvik edebilmek bakımından devlet desteğini ve kamuoyu farkındalığını arttırmayı olmazsa olmaz bir şart olarak işaret etmektedirler. Bu anlamda özellikle, gıda bağışlarını gıda bankalarına yönlendirici politikaların teşvik edilmesinin ve gerekirse kamu yaptırımı uygulanmasının, gıda bankalarının önüne çıkan engelleri aşabileceği düşünülmektedir.

“Bu dediğim gibi çok hani, galiba mecbur tutulursa yapılacak bir şey. Yoksa kimse uğraşmak istemiyor, fazladan bir iş olarak görüyor bunu. Ama gerçekten çok ciddi bir ekonomik değer kaybı. Düşünürseniz o hikâyeyi, yani o domatesin yetiştirilmesinde hani harcanan emeği, suyu, şunu bunu düşündüğünüzde her şeyin kaybı aslında. Zaman kaybı, emek kaybı, para kaybı, yani bir sürü kayıp var. Bir sürü israf var, sadece hani ürünün israfı da değil. Çiftçinin bile emeğinin israfı var bu işin içinde. O yüzden o gıda bankalarını bir birleştirebilsek gerçekten çok başka olacak.” Çalışan 5

4.6.3. Gıda Bankalarının Geleceğine İlişkin Görüşler

Gıda bankalarının kurulmaya başladığı 1960’lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçte, özellikle son 20 yılda, gıda bankaları geniş çapta tanınmış; yararlanıcıları, personeli ve bağışçıları ile gelişmekte olan ve gelişmiş pek çok ülkede yayılma göstermiştir. Gıda bankalarının sayısı ve kapsam olarak bu artışı; gıda güvencesizliğine, gıda kaybı ve israfına, gıda sistemindeki verimsizliklere yönelik kamu sektörü programlarından arta kalan açığı doldurma çabasına bağlanmaktadır (GFN, 2018: 80). Bu bakımdan pek çok ülkede gıda bankaları, refah sistemlerindeki yerini sağlamlaştırmış ve refahın dağıtımında, sivil toplum sektörü başta olmak üzere, özel sektör ve kamu sektörünün de sorumluluk aldıkları, tipik bir refah karması aracı olarak yerini almıştır. Türkiye özelinde ise gıda bankaları, gelişmiş

ülke örneklerini geriden takip etmekle birlikte, özellikle son 10 yılda sayıca artmaya ve kapsamlarını genişletmeye ve politik alanda güncel bir konu haline gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte, ülkemizde gıda bankacılığı sistemi, halen gerek yasal mevzuat, gerek kamuoyu bilinci ve farkındalığı, gerekse işleyişe ilişkin standardizasyon ve birlik sağlanması anlamında önemli açıklar barındırmaktadır. Bu doğrultuda gıda bankalarının saha araştırması kapsamında geleceği düşünüldüğünde, gıda bankalarının varlıklarını genişleyerek sürdürmeye devam etmeleri bakımından parlak bir geleceğe sahip göründükleri; ancak ideal amaçlarını gerçekleştirebilmeleri bakımından tamamlanması gereken önemli eksik noktalar olduğu sonucuna varılmaktadır. Gıda bankalarının geleceği teması altında öne çıkan iki ana kod, gıda bankalarına duyulan ihtiyaç ve kamu sektörünün gıda bankalarının etkin işleyebilmesi için üstlenmesi gereken rol olmuştur. Gıda bankalarına duyulan ihtiyaç kodu altında, gıda bankalarının farklı taraflarının gıda bankalarının neden var olması gerektiğine ve varlığını sürdüreceğine dair gerekçeleri değerlendirilirken; kamu sektörünün rolü ana kodu altında ise gıda bankacılığının etkin işleyebilmesi için, kamu sektörünün desteğine duyulan ihtiyaç ve bu bağlamda sektörler arası iş birliği hususları değerlendirilmektedir.

4.6.3.1. Gıda bankalarına duyulan ihtiyaç

Gıda bankalarına duyulan ihtiyaç, gıda bankalarının büyüyen bir geleceğe sahip olacağına dair en çok dayanak gösterilen husustur. Bu noktada gıda bankalarının farklı taraflarının farklı ihtiyaç noktalarını öne çıkarabildiği ve gıda bankalarının farklı işlevlerini vurgulayabildiği görülmektedir. Bu bağlamda, bu ana kod altında gıda bankalarına duyulan ihtiyacın; ayrı ayrı, yoksulluğun, gıda kaybı ve israfının ve çevresel faktörlerin ve sivil toplum bilincinin gereği olarak ortaya koyulduğu görülmektedir.

4.6.3.1.1. Yoksulluk

Gıda bankaları, artan yoksulluk ve gıda güvencesizliği karşısında ihtiyaç sahibi insanlara destek sağlayan bir mekanizma olarak görülmekte ve bu anlamda varlıklarını sürdürmeleri gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, gıda bankalarının talep tarafı olan yararlanıcıların, gıda bankalarının geleceği konusunda fikirlerini ortaya koyarken, yalnızca bu alt kodu vurgulamaları ve gıda bankalarının diğer işlevlerinden bağımsız olarak, ihtiyaçlarını karşılamaları ve yaşamlarını idame ettirmeleri için ne kadar gerekli

olduklarının altını çizmeleri dikkat çekicidir (Kuhnlein, Starkey ve Gray-Donald, 1998: 1148). Yararlanıcılar, genellikle, gıda bankalarına duydukları ihtiyaç kaynağının nedenine ya da başka çözüm yollarına odaklanmamakta; gıda bankalarının sürdürülebilir olmasını ve mümkün olduğu kadar sayıca arttırılabilmesini talep etmektedirler.

“Bence gıda bankaları her yerde kurulsun. Çünkü şu pandemi dolayısıyla daha hani, yani bu bildiğim kadarıyla çok ihtiyaçları olan var. Çok güzel bir şey bence bu, bence her yerde olmalı ve dediğim gibi hani mesela dediğim gibi koli yumurta olsun, ondan sonra ekmek, kuru gıda her şekilde bence herkese verilsin.” Yararlanıcı 8

“Yani genel olarak bence her ilçede böyle bir uygulamanın olması lazım. Belki vardır ama bilmiyorum, ben daha önce görmedim. E...’ta falan da yaşadık biz bir süre, orada yoktu, süt yardımları falan yapıyordu bir tek. Ama burada gıda bankasının olması çok güzel bir şey. Her ilçede olsa, mesela bütün yardıma ihtiyacı olanlar gidip alsa çok güzel olur, onlara da destek olur. Yani çok güzel bir uygulama.” Yararlanıcı 10

“İsterim tabi. Niye istemeyim? Binlerce kişi yararlanıyor. İstemez miyim? İsterim. Verenden, onaylayandan Allah razı olsun. Ben öyle yediğim ekmeği yiyip de aman şöyle olsun hayatta asla demem. Çok şükür bin, bin bereket versin Allah. İsterim niye istemeyeceğim? Fakir, fukara yararlanıyor, görüyon canım benim. Vardan bir şey olmaz, ne olursa yoklukta olur.” Yararlanıcı 11

“Çok ihtiyacı olan insanlar var. Mesela yardıma muhtaç çok insanlar var. İsterim yani gıda bankasının daha çok yere kurulmasını isterim.” Yararlanıcı 12

“Gıda bankaları olmalı bence. Çünkü her mahallede olmalı artık, yani her semtte olmalı. Yani şu pandemi sürecinde insanlar daha çok ihtiyaçlı olmaya başladı. Bunun haricinde birçok ihtiyaç sahibi var. Bu gıda bankaları oldukça iyi oluyor. En azından insan o ayki sebzesini bile buradan çıkartabiliyor yani. Ekstra kuru gıdasıydı, ben iki ayda bir alıyorum, o bile bana iyi geliyor.” Yararlanıcı 13

Öte yandan gıda bankalarının arz tarafı, yoksulluk ve ihtiyaç duyan insanların fazlalığı sebebiyle, bu insanlara destek sağlanabilmesi bakımından gıda bankalarının olması gerektiğini ve her ne kadar yoksulluğa çare olamasa da çarenin bir parçası olarak varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerini ifade etmektedirler. Bununla birlikte, gıda bankalarının arz tarafında, talep tarafından farklı olarak, gıda bankalarının yoksulluğa yanıt verme konusunda kendi içindeki çelişkili yapısının da ortaya konabildiği görülmektedir. Nitekim daha çok gıda bankasının olması, daha çok sayıda insana hizmet verebilme anlamına gelirken; aynı zamanda daha çok hizmet verilen insan olması daha çok ihtiyaç sahibi insan olması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan gıda bankalarına duyulan ihtiyacın artması dolayısıyla gıda bankalarının artış göstermek zorunda kalmaları, gıda bankalarının

arz tarafı için, bir yandan kendi hizmet sundukları ve faaliyet gösterdikleri alanın büyümesi anlamına gelirken; diğer yandan sosyo-ekonomik sorunların büyüdüğünü göstermektedir. Yani, yoksullukla mücadele etmek için gıda bankalarının sürdürülebilir geleceğine ihtiyaç duyuluyor olması, aslında toplumun geleceğinin ne kadar sürdürülebilir olduğunu da sorgulatmaktadır.

“Gönül ister ki yoksulluk azalsın, ihtiyaç sahibi azalsın. Her sivil toplum kuruluşunun niyeti günün sonunda ona ihtiyaç olmamasıdır aslında. Bütün çalışması bunun içindir. Ama maalesef ki tablo o kadar parlak değil ve daha uzunca bir süre bundan çok daha sistematik ve iyi bir şekilde gıda bankacılığı olmalıdır.” Yönetici 2⁴⁷

“Valla gıda bankasını şöyle ki; kaç senedir şahit olduğumuz için olması gereken bir durum ve bu durumun çok daha fazlaşması gerekiyor. Çünkü halk, vatandaş hakikaten çok mağdur ve nasıl diyeyim ben size birtakım şeyleri de evlere girmeden, gözle görmeden anlayamıyorsunuz. ... Onun için gıda bankaları bu yönden olması gerekiyor çünkü her türlü gelen şey halka dağıtılıyor, ihtiyaç sahiplerine gidiyor. Bu çocuğun çikolatası da oluyor, şekeri de oluyor, evin salçası da oluyor, fasulyesi de oluyor. Yani çoğalmalı bunlar.” Gönüllü 2

“Şimdi yüzde 20’ye çıkardık, bağış kanallarını arttırdık, her ilçede bir gıda bankası oluştu. Mal geliyor, dedik ya hani havadan geleni almak da kolay, vermek de kolay. Şimdi bu kolaylık geldiği zaman biz kitleyi arttıracamız. Kitleyi arttırmak iyi bir şey mi, doğru bir hamle mi ya da nereye kadar kitleyi arttıracamız? Arabası, evi olanları da bu işin içine dâhil edecek miyiz, dışında mı tutacağız, hangi anda dokunacağız? Tabii yani çok çetrefilli bir şey bu. Böyle oturulup üzerinde ciddi ciddi tartışılması... Zaten o yüzden ilerleyemiyor ya. Tabii bürokrasi de çok tıkıyor sistemi ama ben temelde vatandaşın bu işe çok fazla ısındırılmaması gerektiğine inanıyorum.” Yönetici 4

“Yani benim düşüncem olmaması yönünde. Neden olmaması yönünde? Hiç kimsenin ihtiyaç sahibi olmaması. ... Keşke insanlar mecbur olmasa, böyle yerler de olmasa, herkes kendi kazancıyla alabilse. Benim düşüncem bu ama bu durumda olunca da mecburen el uzatmak...” Gönüllü 1

4.6.3.1.2. Gıda kaybı ve israfı, çevresel faktörler

Gıda bankalarının gelecekte daha fazla varlık göstermesini gerekli kılan bir diğer husus, gıda kaybı ve israfının artan boyutları ve gıda atıklarının önüne geçilmesinin ve yeniden değerlendirilmesinin sağlanmasıyla çevreye verilen zararların da daha aza indirilebileceği

⁴⁷Katılımcının belirttiği, “günün sonunda kendilerine ihtiyaç olmamasının istenmesi” ifadesi, Williams ve diğerlerinin (2016: 12-13) yapmış oldukları araştırma neticesinde bir katılımcının, “aslında kendimizi işten çıkarmak istiyoruz” ifadesiyle, gıda bankalarının hem faaliyette bulunmak hem de bunun gereğini ortadan kaldırmayı isteyen ve bir çelişki olarak ortaya çıkan benzer bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bkz. 3.4. Gıda Bankacılığı ve Yoksulluk İlişkisi, s. 149

düşüncesidir. Bu bağlamda, üretim sisteminin ya da tüketim ve harcama kalıplarının değiştirilmesi gibi bir yaklaşım yerine, gıda bankaları vasıtasıyla gıda kaybı ve israfını daha iyi bir yere kanallandırmak, gıda bankalarının arz tarafınca daha uygulanabilir bir politika olarak görüldüğü söylenebilmektedir. Küresel iklim krizi ve çevresel sorunların artışı, gıdanın elde edileceği kaynakların sorgulanmasını, doğa dostu üretim, atık yönetimi, geri dönüşüm, yeniden değerlendirme gibi konuların uluslararası gündemde tartışılmasını sağlayarak, gıda bankacılığını bu anlamda da öne çıkaran bir faktör olmaktadır.

“Aslında gönül ister ki gıda bankacılığının geleceği olmasın. İsraf olmasa, yetecek kadar üretsek, yetecek kadar tüketsek aslında buna gerek kalmaz ama... Demin konuştuğumuz gibi yani bizim derneğin özelinde söylersek geleceğimizin ciddi anlamda parlak olduğunu; çünkü ciddi anlamda israf var Türkiye’de ve daha yeni başlıyoruz. Çok daha taze işler.” Çalışan 1

“Şeyden dolayı mutluyuz, yani sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bugün bizim ülkemizde de artık kurumlar tarafından benimsenmeye başlanması, sıfır atığın konuşulması, artık gıda bankacılığının dile getiriliyor olması, politikacılar tarafından da dile getiriliyor olması. Bunların hepsi iyi gelişmeler. ... Çünkü artık karbon salımı konuşuyoruz, iklim değişikliği konuşuyoruz, çevre konuşuyoruz. Gıda bankacılığının rolü çok güçlü burada.” Yönetici 2

Ancak gıda bankalarının bu anlamda gıda kaybı ve israfını azaltarak, sürdürülebilirlik ve çevrenin korunmasına katkısının yine gıda bankalarının çoğalmasıyla değil, nasıl ve hangi amaç temelinden çoğaldıklarıyla daha ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, gıda bankalarının talep tarafının gıda bankalarının geleceği ile ilgili gıda kaybı ve israfı olmak üzere çevresel konulara hemen hemen hiç vurgu yaptığı görülmezken; gıda bankalarının arz tarafınca öne çıkarılan bu hususların yararlarının ortaya çıkmasının işleyişle ilgili bazı koşullara bağlandığı görülmektedir. Gıda bankalarının, ihtiyaç sahiplerinin taleplerini ve eksikliklerini tamamlamak üzere bağışların yetersiz kaldığı noktalarda satın alma yapmaları, efektif bir dağıtım sürecinin oluşturulamaması gibi durumlar, gıda bankalarının gıda kaybı ve israfını azaltma amacından sapmalar yaratarak, tam tersi gıda kaybı ve israfının ortaya çıkabileceği yeni olasılıklar yaratma tehlikesi barındırmaktadır.

Yani bizim istediğimiz Türkiye’nin her ilçesinde gıda bankacılığı yapılması. Çünkü şey de çok efektif değil; yani biz İstanbul’dan bağışı buluyoruz, Urfa’ya gönderiyoruz. Tamam yani bir ekonomik değeri kurtarıyoruz israftan, ama orada başka bir maliyet, başka bir ekonomik değer ortaya çıkıyor. Dolayısıyla ne kadar yerinde olursa, tabii ki her ilçe için geçerli değil, her yerde üretim yok vesaire yok ama en azından en yakınından karşılanacak şekilde her ilçede bir gıda bankası olursa,

o gıda bankası en yakın çevresinde kendi tedarik sistemini çözerse, en ideali bu olur.” Yönetici 2

“Hem iyi yönleri var hem kötü yönleri var. Her ne kadar gıda bankacılığı alanını geliştirdiğimiz zaman... Tamam, gıda bankacılığı alanı gelişsin ama şu yönden gelişsin. Hani atılacak ürünleri bağışlayarak... Çöpe gitmesin, bunlar illa ihtiyaç sahiplerine değil, özellikle hani israf olmasın diye bunlar bağış yapılsın diye geliştirilmesi lazım. Gıda bankacılığının asıl görevi bu ama o yönde değil de hani ihtiyaç sahiplerine yönelik her yerde bir gıda bankası, ihtiyaç sahiplerine yönelik her yerde bir market, her mahallede bir market olmasını ben şahsen pek benimsemiyorum.” Çalışan 3

4.6.3.1.3. Sivil toplum bilinci

Gıda bankacılığı, sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen bir uygulama olması nedeniyle sivil toplumun canlandırılacağı ve toplumdaki dayanışma kültürünün toplumsal yararlaraya yönelik olarak yeniden şekillendirileceği etkileşim alanları olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte, gıda bankalarının geleceğinin bu yönde şekillenmesinin, temelinde bulunan sivil toplum yaklaşımının ne derece güçlü olduğu, sivil toplum ile özel sektör ve kamu sektörü arasındaki ilişkilerin nasıl kurgulandığı, sivil toplumun güçlü ve zayıf yönlerini nasıl yansıtabildiği gibi faktörlere bağlı olduğu görülmektedir. Gıda bankaları, yoksulluk ya da gıda kaybı ve israfı gibi toplumsal sorunlar bağlamında “savunuculuk” potansiyeli taşıyan yerler olmakla birlikte; çoğu zaman bu potansiyelin, toplumun geneline yayılamayan sivil toplum kültüründen kaynaklı olarak gerçekleştirilemediği söylenebilmektedir. Gıda bankacılığının işleyiş sürecinde, sivil toplumun temelini oluşturan toplumsal yarar sağlama kaygısı ile bireysel ya da kurumsal yarar sağlama kaygılarının çakıştığı durumlarda, toplumsal yararın geri plana itilmesi gıda bankacılığının toplumsal amaçlarında sapmalar yaratabilmektedir.

“Gelişir, çünkü toplumun bilinci artıyor. Bu daha sonra farklı alanlara taşınır diye bakıyorum. Nereye taşınır dersiniz bilemiyorum. Bu gelişir. Çünkü insanlar bir şeylere dokunmak istiyorlar, herkes bir şeyler yapmak istiyor. ... Yeni kuşak bu tip davranışlara meyilli. Gençlere bakıyorum şimdi küresel ısınmadan bahsediyorlar. Öncekiler yani biraz daha farklı. Tabii bir defa şimdi onlar burada yani bir duyarlılık sergileyeceklerdir. Ben ondan dolayı söylüyorum zaten geleceği var diye.” Bağışçı 2

“Şirketler bununla alakalı bilinçli olmadığı, bireyler bilinçli olmadığı gibi, sivil toplum da bilinçli değil açık konuşalım. Hatta yani gıda bankacılığı değil, makbuzla işlem yapmak insanlar için bir şey haline geliyor. O yüzden kayıtlı işlem yaptırmak bile Türkiye’de çok zor. Yani biz bunu baştan beri kayıtlı sistem uyguluyoruz ve bunu ilk başlarda çok zorlanıyorduk. ... Bu aslında size şunu gösteriyor. Çünkü bize en çok gelen o, herkes böyle yapıyor. Bu herkes böyle yapıyor algısında, zaten

kayıtlı sistemin işini başlatamadığınız takdirde gıda bankacılığında uygulayamazsınız açık olalım ve bu noktada bundan ne şirketler yararlanır, ne sivil toplum, toplumun kendisi yararlanır, yararlanıcılar yararlanamaz.” Yönetici 1

“Türkiye’de maalesef sosyal sorumluluk algısı çok oluşmadı. Firma bağış yaparken hani nasıl olsa satamayacağım diye, al diyor her şeyi al diyor, içinden ayırmıyor etmiyor şey yapmıyor falan filan.” Çalışan 6

4.6.3.2. Kamu sektörünün rolü

Gıda bankacılığı uygulamasında kamu sektörünün ana rolünün, gıda bankalarına bağış yapan şirketlerin, yaptıkları bağışın çeşitli vergi muafiyeti ve istisnalarına konu edilerek, devletin vazgeçtiği vergi tutarı kadar gıda bankacılığını dolaylı olarak teşvik etmesi üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Ancak dikkat çeken nokta, gıda bankalarının faaliyetlerinin büyüdüğü ve geliştiği çoğu ülkede, kamu sektörünün gıda bankacılığındaki rolünün bununla sınırlı kalmadığıdır. Gıda bankalarının gelişim gösterdiği pek çok ülkede, kamu sektörünün sadece vergi düzenlemeleri üzerinden değil; doğrudan sübvansiyonlar, aynı destekler, gıda bankaları ile ortaklaşa yürütülen programlar çerçevesinde gıda bankacılığını, gıda güvencesi meselesini ele alan bir “kamu-özel teşebbüs modeli” olarak kurguladıkları görülmektedir (GFN, 2018: 64). Ancak ülkemizdeki gıda bankacılığı sistemi, bu modelden oldukça uzak görünmekle birlikte, gıda bankacılığının geleceği konuşulduğunda, bu modele yakınsayan adımlar atılmasının gıda bankacılığını daha işlevsel hale getirebileceği ifade edilmektedir. Bu çerçevede, gıda bankacılığının geleceğinde kamu sektörünün rolü ana kodu altında ortaya çıkan alt kodlar; gıda bankacılığına yönelik devlet teşvikleri, gıda bankacılığında standardizasyonu sağlayacak politikalar ve genel olarak gıda bankacılığı uygulamasına yönelik tüm sektörlerin iş birliği ile bir kamuoyu farkındalığı yaratılması gereği olmuştur.

4.6.3.2.1. Devlet teşvikleri

Gıda bankacılığı sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen bir uygulama olmakla birlikte, hitap ettiği yararlanıcı kitlesi ve toplumsal sorunlar bağlamında kamu sektöründen bağımsız bir alan olarak düşünülmemektedir. Bu bağlamda, genel olarak, sistemin etkin işleyişi için devletin çeşitli yönden teşvikleri gerekli görülmekle birlikte; devletin konumunun, finansmana destek ve işleyiş kriterlerini belirleyerek genel bir çerçeve sağlama olarak şekillendiği; ancak faaliyetin yürütülmesinde sivil toplum kuruluşlarına

özerkliğin sağlandığı bir yapının, gıda bankalarınınca ideal bir yapı olarak görüldüğü söylenebilmektedir.

“Özellikle 90’lardan sonra neo-liberal politikaların hepten etkili olduğu bir bağlam var. Sivil toplum kuruluşları da kendi kaynak geliştirmelerini, yani devlet o alandan çekildikçe sivil toplum kuruluşları biraz daha kaynak geliştirmeyi, kendi sürdürülebilirliklerini ön plana almış olabilirler. Bu bağlamda sosyal politikalar etkisini bir tık yitirmiş olabilir. Yani devlet bunu yaparken etkisini ortadan kaldırmak demek tamamen sorumluluğunun veya hani ortadan kaybolması anlamına gelmemeli. İdeal olan her zaman bir sivil toplum sektöründe üç sektörün aynı anda organize çalışabilmesidir. Özellikle insani yardım gibi bir alanda, kapsamlı bir alanda üç sektörün ortak çalışması. Devletin tamamen artık bir yardım alanı tabii ki de eskide kaldı. ... Sivil toplum dünyası olmak zorunda olan bir alan. Gıda bankacılığı da bunun kapsamının içine giriyor. Ama devletin tamamen çekilmesi hani sivil toplum kuruluşlarının finansal yetersizliğinden dolayı bu sosyal projelerin etkisini yitirmesine sebebiyet verecektir” Çalışan 6

Bu bağlamda, devlet desteği konusunda öne çıkan ilk husus vergisel teşvikler olmaktadır. Pek çok ülkenin mevzuatında yapılan düzenlemelerle gıda bağışlarına yönelik vergi muafiyetleri ve istisnaları söz konusudur. Ülkemizde de Gelir Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle, gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek veya vakıflara yapılan bağışların, gelir ve/veya kurumlar vergisi matrahından indirilmesi ve katma değer vergisinden istisna tutulması sağlanmıştır. Ancak sağlanan bu vergisel teşviklerin, gerek bağışçılar gerekse gıda bankaları personeli tarafından, yeterince destekleyici olmadıklarının ve gerekirse farklı düzenlemeler ile geliştirilmeleri gerektiğinin ifade edildiği görülmektedir. Nitekim hâlihazırda gıda bankacılığı faaliyetlerine yönelik vergisel teşvikleri yeterince “karlı” bulmayan bazı bağışçılar, gıda bankacılığından haberdar olsalar bile bu alana girmekten uzak durmaktadırlar.⁴⁸

“Birincisi teşvik, en önemli o. Bazı Avrupa ülkelerinde biliyorsunuz zorunluluk. Bizde teşvik var ama bu teşvik yeterli gelmiyor. Marka güvenilirliği açısından, markanın kendi güvenliği açısından o sorunların çözülmesi lazım. Yani birçok devasa üretici var ama markasal sorunlarından dolayı bu ürünlerini bağışlamıyor, yani yakıyor.” Çalışan 1

⁴⁸TBMM’nin konuya ilişkin son toplantısında verilen örnekler de bu durumu doğrular niteliktedir: “Örneğin, şu an Türkiye’de 100 liralık bir ürünü gıda bankacılığı kapsamında uygun bir şekilde bağışladığınız zaman yüzde 22 gelir vergisinden muaf olabiliyorsunuz, KDV hariç gider gösterebiliyorsunuz ve aldığınız makbuzu giderleştirebiliyorsunuz, aynı zamanda 2019 Ocaktan itibaren 2018 Nisanda geçen torba yasa kapsamı gereğinde de KDV’sini direkt geri iade alabiliyorsunuz. ... Bugün bir firma, 1 ton ürününü imha etmek için 150 lira para harcıyor, 150 lira hiçbir şey onun için, başı ağrııyor. “Toprağa gömme” dediğimiz bu, dozerler geliyor, açıyor ve 1 ton ürünü gömüyor, 150 lira verip kurtulabiliyor bundan çok rahat, maliyetler çok düşük ve kimse sorgulamıyor. Bir de üstüne bunu giderleştirip fire oranı kapsamında parasını da geri alıyor, iadesini de geri alıyor, bir kısmını.” (TBMM, 2021: 55-56).

“Şimdi mesela en çok çeken vergiden düşmesi ama şöyle mesela burada bir firmayla ben epey uğraştım. Onlar da bütün İstanbul ve Trakya'da ticaret yapıyorlar ve depolarında çok fazla ürün olduğunu gördüm. Dedim bunu böyle yapalım. Patronu baktı ve onaylamadı. Gittim dedim neden onaylamıyorsun. Çünkü dedi bu vergi biçimi anlamında dedi gelir vergisinden değil de nereden dedi bir yerden düşüyor dedi. Şuradan düşüyor, yani sonuçta şirketin komisyonlarını düşürüyor. Mesela nasıl? Şirket karsız gözüküyor. Çünkü kardan düşüğünü söyledi. Bu dedi bizim finansmanımızı etkiliyor. O zaman dedim sen birisine ver, o bağışlasın. Sonuçta tutar aynı tutar diye. Sonra ne yaptılar bilmiyorum.” Bağışçı 2

4.6.3.2.2. Standardizasyon sağlanması

Gıda bankalarının kurumsal olarak büyüdükları ve genişledikleri ülkelerde kamu sektörünün gıda bankacılığı sistemi içindeki bir diğerk rolü, ulusal düzeyde gıda bankalarını birleştirici bir ağ veya birlik oluşumunu sağlaması olmuştur. Ulusal düzeyde oluşturulan bu ağ veya birlikler, hem ulusal düzeyde gıda bankalarının işleyişlerine belli çerçevede standart ölçütler getirerek, kurumsallaşmayı sağlayıp sistemin etkin işleyişini ve denetimini kolaylaştırmakta; hem de yerel ya da ulusal düzlemdeki gıda bankalarının, uluslararası düzlemdeki gıda bankaları ağlarına/birliklerine eklemlenmesini ve gıda bankaları arasındaki iletişim kanallarının gelişmesini sağlamaktadır. Pek çok ülkede, gıda bankalarının kuruluşunu takip eden birkaç yıl içerisinde ulusal düzeyde bir gıda bankaları ağı/birliği oluşturulduğu görülmektedir. Bu durum, gıda bankacılığının kurumsallaşmasını sağlayarak, gıda bankacılığına yönelik sektörler arası iş birliği çabalarının da daha resmi bir kanal üzerinden gerçekleşmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda bu oluşumlar sayesinde, ülkelerin gıda bankacılığı sistemine ilişkin verilerinin takibi de daha kolay ve net bir şekilde yapılmaktadır. Her ne kadar ülkemizde 2004 yılında, 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değıştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ile “*gıda bankacılığı alanında faaliyet gösteren kuruluşların üye olduğu, gıda bankaları arasında iş birliği, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarını ifa edecek şekilde Gıda Bankaları Birliği oluşturulması*” şeklinde bir hüküm düzenlenmiş olsa da; buna yönelik bir adım atılmamış ve daha sonra ilgili kanunun yürürlükten kaldırılması ve yerine benzeri bir oluşumu öngören başka bir kanuni düzenlemenin yapılmaması sebebiyle, günümüzde halen bu çerçevede bir ulusal düzeyde gıda bankaları birliği kurulmamıştır. Saha araştırması kapsamında da sıklıkla bu duruma atıfta bulunulduğu ve ulusal düzeyde gıda bankalarını tek bir çatı altında toplayıcı bu tarz bir kuruluşun

olmamasının, gıda bankacılığı sisteminde bulunan önemli açıklardan biri olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Öte yandan, Türkiye’de gıda bankalarını tek bir çatı altında toplayan böyle bir kuruluş olmadığı gibi; konuyla ilgili yasal düzenlemeler de sınırlı kalarak sadece vergi mevzuatları üzerinden yapılmış bulunmakta ve gıda bankacılığını tek başına ve ayrıntılı olarak düzenleyen spesifik bir kanuni düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum, hem tarafların, konuya ilişkin tek ve doğru kaynaklardan hızlı bilgi edinmelerini zorlaştırmakta ve karışıklık yaratmakta; hem de belli bir standardın ve denetimin olmadığı durumlarda, farklı gıda bankalarınca farklı uygulamalara gidilmesinden kaynaklı olarak, kurumlar arası eşitsiz ve düzensiz uygulamalara ve böylece nihai yararlanıcılar bağlamında da yine eşitsiz karşılıklara sebebiyet verebilmektedir (Hartmann, 2014: 92, Türkkan, 2021: 12).

“Bizdeki sistemin geliştirilmesi için şu anda hükümet yeni yeni farkına varıyor. Yeni önlemler alıyor, işte bakanlık nezdinde birimler oluşturdu. Henüz gıda bankacılığı yasası yok. Şey de yok, bakanlık olarak belirli bir merkeze de bağlı değil. Herkes el yordamı... Ama sonuçta bir tabii kritere bağlamalı. ... Şimdi yıllık geçen sene 4,5 triyonluk bir ürün dağıtılmış burada. Şöyle söyleyeyim, bağış yoluyla gelen, şahıs bağış yoluyla gelen 400 bin lirası falan. Onun dışında kurtarılan ürünler var. O ürünleri ben mesela dernek olarak kurtarıyorsam en azından bakanlığın, çünkü gıda bankasının girdisi belli çıktısı belli, ne kadar ürün gelmiş ne kadar çıkmış, çok da kolay denetlenebilir. Mesela onun üzerinden, yani tonajlar üzerinden ben isterim teşvik alayım, işte daha güzel paketleme makinesi alayım. Arkadaşların desteği ile yürüyor ama B... gıda bankasında 37 bin liralık paketleme makinesi var. Anlatabiliyor muyum? Biz bu tür farklılıkların ortadan giderilmesi için madem bir merkezimiz, yasamız olmalı. Doğru yapanların da teşvik edilmesi gerekir diye düşünüyorum.” Yönetici 3

Gıda bankaları tarafından vurgulanan bir diğer husus ise, yapılan faaliyetlerin doğası ve gıda bankacılığının çeşitli boyutlarıyla toplumun çok farklı kesimlerine hitap etmesi nedeniyle, gıda bankacılığı faaliyetlerinin suiistimale ve kayırmacılık gibi toplumsal eşitliği ve adaleti sarsacak durumlara açık hale gelebilme ihtimalidir. Bunun önüne geçebilmek için, siyasi ve ticari kaygıların, gıda bankacılığının sosyal kaygılarının gerisinde bırakılmasının ve gıda bankacılığının siyaset ve ticaret üstü bir yapılanma olarak, tüm sektörlerin iş birliği ile öncelikle sosyal yarar çerçevesinde kurgulanmasının doğru bir yönelim olacağı belirtilmektedir.

“Yani biraz daha siyaset üstüne bu işin çıkması lazım. Yani bu da Türkiye’de bir eksiklik. Hani şimdi biraz daha bu işin siyaset üstü olması lazım. Bu bir eksiklik. Nasıl giderilir bilmiyorum yani. Kanunla mı, kanun yapıcı kim? Oralara girersek çıkamayız.” Yönetici 2

“Şimdi öncelikle gıda bankacılığı kanunu var ama bu sadece bir finansal düzenleme kanunu. Yani gıda bankacılığının standartlarının geliştirilmesi veya etik kurallarının oluşturulması bağlamında Türkiye’de büyük bir boşluk var. Türkiye’de ticari bağlamda bu boşluklar maalesef kötü anlamda değerlendirilebilecek noktalara evrilebilir. Bu zaten çoğu sektörde gördüğümüz bir gerçek. Öncelikle gıda bankacılığının bir denetleme çatı kuruluşunun ya da bir birliğin olması gerekiyor. Belli standartlarda, belli bir denetim mekanizmasında bize şey yapması için belli bir şeyin olması gerekiyor.” Çalışan 6

“Evet, o yasadan onu alıyorsunuz, öbür şeyden bunu alıyorsunuz. Milletvekilleri var komisyonda bununla ilgilenen, işte sıfır atığa ilgi gösteriyorlar. Biraz onların şeyi var, onların yaptığı şeylerden birtakım bir şeyler almaya çalışıyorsunuz. Yarım yamalak ya işin doğrusu öyle söyleyeyim.” Çalışan 2

Bazı gıda bankaları personeli ise mevzuat düzenlemeleri gözden geçirildiğinde dahi, bu düzenlemeler sadece teşvik düzeyinde kaldığında, ilgili taraflar üzerinde yeterince etkili olmayacağını ve bu nedenle Fransa örneğinde olduğu gibi yaptırım ya da zorunluluk içeren bazı hükümlerin getirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

“Ama bir yandan da bunun tabii işte şey boyutu var. Hükümet boyutu var; yani hükümetin de bunu destekliyor ve teşvik ediyor olması gerekiyor ki şu ana kadar yapmamış olan kurum da aa evet ya hani... Ya iyi niyetle, önce ben de yapayım böyle avantajları varmış desin ya da daha da iyi senaryo, mecbur kalsın. Yani bu zorunlu tutulduğu noktada, işte atıyorum, belli bir üretimin üstünde olan tüm üreticiler, belli bir satışın üstünde olan tüm satışçılar gibi baremler olsa bizim işimiz çok kolaylaşacak.” Çalışan 5

4.6.3.2.3. Kamuoyu farkındalığı

Gıda bankalarının geleceğine yönelik olarak, gıda bankaları tarafından sıklıkla vurgulanan bir diğer husus, gıda bankalarının kamuoyuna doğru ve etkin tanıtımının yapılması, kamuoyunun bu konu hakkında bilgisinin ve farkındalığının artırılması gereğidir. Gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşları her ne kadar bu husus üzerine eğilseler de özel sektörün ve kamu sektörünün desteğini almadıkları müddetçe etki alanlarının sınırlı kaldığını ve özellikle kamu sektörünün, kitle iletişim araçları üzerinden gıda bankacılığını anlatan ve gıda bağışına teşvik eden sistematik ve yaygın kamu spotları vasıtasıyla konuya dikkat çekmelerinin mümkün olduğunu belirtmektedirler. Bağışçıların gıda bankasına bağış yaptıklarında yararlanacakları teşviklerden bağış prosedürüne, son tüketim tarihleri ve tavsiye edilen tüketim tarihleri arasındaki ayırmadan gıda bankalarına ulaşma ve başvuru

sürecine kadar, küçük büyük tüm süreçlerde yaşanan bilgi ve iletişim aksamalarının, bilginin tek bir kaynaktan toplandığı ve aktarıldığı merkezi bir koordinasyon durumunda önüne geçilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

“Daha aktif olabilir, yani açıkçası biz de evet bağış yapıyoruz ama belki firmaların böyle daha fazla kapılarını çalmak, daha fazla kendilerini anlatmaları gerekiyor. Hani ne kadar biliniyor Türkiye’de çok da emin değilim açıkçası. Çok fazla böyle bilinirliğinin yüksek olmadığını düşünüyorum; yani bilinirliklerini arttırmaları lazım. Daha fazla kişiyle iletişime geçip daha fazla kişiye ulaşmaları lazım diye düşünüyorum.” Bağışçı 4

“Ortada bir devlet desteği var tabii ki bağış protokollerinde gıda bankalarında. Ama yeterli mi? Bence yeterli değil. Bence bunun yönetici bazında da, Türkiye’de hani kendisi duyurabilecek yöneticiler bazında da gıda bankacılığının gerekli tanıtımının yapılması gerekiyor. Daha fazla insanları buna yönlendirerek ve motive edebilecek unsurlarla işte vergi indirimleri ya da farklı pr çalışmalarıyla gıda bankacılığının önü açılması gerektiği kanaatindeyim.” Çalışan 4

“Yani bu bireysel olarak bile bilinmiyor. O yüzden yani şöyle diyeyim size, kamu spotları lazım, sadece televizyonlarda dönmemeli, otobüs duraklarının giydirilmesi lazım. Hani dediğim gibi, ilkokuldan başlayarak bunun eğitiminin verilmesi lazım. Çünkü gerçekten bireysel olarak yapılabilecek o kadar fazla şey var ki. Biz şey yapabilen bir toplumuz, aman hani benle mi kurtulacak, öyle bir şey yok yani.” Çalışan 5

“Ama yoksullara ulaşma noktasında da bilinçlendirme olmadığı müddetçe, tüketiciyi bilinçlendirme, yani son kullanım tarihi nedir, tavsiye edilen tüketim tarihi nedir, bu ürünler nereden, nasıl gelir, size nasıl ulaştırılır, bunun sürdürülebilirliği nasıl olur, amacı nedir, gayesi nedir gibi kavramları, olayları vatandaşa aktarmadığınız sürece bu sistem bence çok yürüyebilecek... Ya da yürür ama koşamaz. Faydası o zaman sınırlı olur ama geliştirilebilirse birçok noktada faydalı, kaliteli bir çalışma olur.” Yönetici 4

SONUÇ

Toplumsal refahın yükseltilmesi, insanlığın her döneminde ortak bir kaygı olmakla birlikte; refah ve devlet kelimelerinin yan yana kullanılarak, devletin sistematik, yaygın ve kalıcı sosyal sorumluluklarına atıfta bulunulması insanlık tarihinde nispeten çok kısa bir geçmişe sahiptir. Günümüzde politik ve akademik alanda kullanılan modern refah devleti kavramının, yüz yıl gibi bir süre önce yeşermeye başladığı, özellikle de başta Batı Avrupa devletleri etrafında II. Dünya Savaşı sonrası dönemde olgunlaştığı bilinmektedir. Bu dönemde genel olarak savaş sonrası dönemin beraberinde getirmiş olduğu yıkımla karşılaşan toplumları yeniden yükseltmeye yönelik ekonomik ve sosyal atılımlar, başta ücretli emek olmak üzere toplumun genelinin ekonomik ve sosyal haklarındaki iyileşmeler, çoğulculuğa ve demokrasiye yönelik olumlu tutumlar, kurumsallaşan modern refah devletlerinin ortak noktaları olmuştur. Her ne kadar daha sonra akademik alanda yapılan refah devleti sınıflandırmalarında da ortaya koyulduğu üzere, ülkelerin kendi toplumsal-kültürel-siyasi yapılanmaları doğrultusunda uyguladıkları sosyo-ekonomik politikaların farklı patikaları takip ettiği görülse de genel olarak, savaş sonrası 1945-1975 arası dönem, refah devletinin altın çağını yaşadığı dönem olarak tarihe geçmiştir.

1970’li yılların ikinci yarısından itibaren ise dünya, yaşanan ekonomik, siyasi, demografik değişimlerin etkisiyle yeni bir döneme girmeye ve refah devletinin altın çağı olarak tanımlanan dönemin temel yapı taşları oynamaya başlamıştır. Neo-liberal ideolojinin siyaset ve ekonomi başta olmak üzere toplumsal yaşamın genelinde ağırlık kazanmasıyla, modern refah devletleri bir dönüşüm ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu dönüşümü, refah devleti ile atıfta bulunulan, devletin sosyo-ekonomik yaşamdaki aktif ve düzenleyici rolünün son bulması olarak anlamlandırmaktan ziyade; bu rolün, farklı olgular ve paydaşlar çerçevesinde yeniden yapılandırılması olarak anlamlandırmak daha yerinde olacaktır. Nitekim bu dönemde, özellikle aktif vatandaşlık ve refah karması olgularıyla, devletin yanında, bireylerin kendileri, oluşturdukları çeşitli formel ya da enformel topluluklar, özel sektör, uluslararası kuruluşlar gibi farklı paydaşların her birinin toplumsal refahın yaratılmasındaki ve dağıtılmasındaki rolleri yeniden tanımlanmıştır. Artık vatandaşların hakları yanında sorumlulukları vurgulanır hale gelmiş; toplumsal yaşamda bireylerin devlete mümkün olduğu kadar asgari düzeyde yüklenerek; siyasi alanda pasif bir

konumda bulunurlarken, sosyo-ekonomik alanda aktif, girişimci, inisiyatif alan ve hak talep etmeden önce sorumluluklarını yerine getiren vatandaşlar olmaları beklenmeye başlamıştır. Toplumla ilişkisi ekonomik çıkar temelinde şekillenen bu vatandaşlardan aynı zamanda, ahlaki ve toplumsal bir sorumluluk olarak da gönüllü işler yapmaları, yakın ve sosyal çevreleri ile ilgilenmeleri beklenmektedir. Birçok ülkede yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın üstesinden gelebilmek için, kendi kendine yardım mekanizmaları, gönüllü faaliyetler ve aktif vatandaşlık teşvik edilmektedir. Aynı zamanda, kamu sektörü yanında özel sektör ve üçüncü sektör olarak da ifade edilen sivil örgütlenmelerin oluşturduğu gönüllü sektörün, tek başlarına ya da birbirleri ile kurdukları ortaklıklar ile sosyal politikaların oluşturulması ve toplumsal refahın yaratılması sürecinde daha başat bir rol oynamaları gereği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda, devletin düzenleyici rolünün sınırlandırılarak denetleyici çerçevede belirlenmesi, özel sektörün özellikle girişimcilik ve yenilikçilik ruhu, gönüllü sektörün ise toplumsal dayanışma ve sorumluluk ruhu temelinde, refah tedarikinin genişletileceği ve etkinleştirileceği varsayılmıştır. Tüm bu süreçte, gönüllü sektörün özünü oluşturan sivil toplum olgusu da yeniden anlamlandırılarak gündeme gelmiş ve 21. yüzyılda deyim yerindeyse bir yeniden canlanma dönemine girmiştir.

Küreselleşmenin etkisiyle ulusal sınırların aşınıp neo-liberalizmin yükseldiği ve refah devletinin yeniden yapılandırıldığı bu dönemde sivil toplum kavramındaki yeniden canlanmanın dinamiği, bir yandan sivil toplum kuruluşlarının devletle ilişkilerinde çoğulculuğun arttırılması girişimleri iken, diğer yandan bu kuruluşlara (örgütler, dernekler vb.) kamu hizmeti ödevlerinin transfer edilmesi girişimleri olmuştur. Kimi görüşlere göre bu yeni dönem, sivil toplumun sadece demokrasiye atıfta bulunduğu ve ahlaki ve siyasi bir değer yüklendiği ya da sadece örgütsel yaşama atıfta bulunduğu ve teknik bir düzeyde kaldığı tanımlardan ziyade; sivil toplumun, devlet politikasının yönünü etkileyerek ve değiştirerek, toplumsal sorunların çözümüne sağladığı katkı temelinde tanımlandığı yeni bir sivil toplum modelinin geliştiği bir dönemdir. Ancak aslında toplumsal refahı yükseltmeye yönelik bireysel hayırsever çabalar ve sivil örgütlenmeler neredeyse hiçbir zaman toplumsal yaşamdan eksilmemesine rağmen, karma refah ekonomisi olarak da adlandırılan bu yeni dönemde, gönüllü sektörün toplumsal yaşamdaki rolünün farkının, daha ziyade, devletin refah hizmetlerindeki öncü rolünün ve sınırlarının daraltılmasına yönelik bir çabanın beraberinde geldiği ifade edilmelidir.

Sivil toplum kuruluşları, toplumsal sorunların çözümü için bizzat çalışmak ya da devletle iş birliği yapmak suretiyle nihai olarak sosyal politikanın amaçlarına da hizmet etmektedirler. Bu anlamda, günümüzde neredeyse tüm toplumlarda en önemli toplumsal sorun sayılan yoksullukla mücadele noktasında sivil toplum, bir yandan savunuculuk ve politika değişikliği yoluyla yoksulluğun siyasetini ele alırken, diğer yandan yürüttüğü faaliyetler ve sunduğu hizmetler yoluyla doğrudan yoksulluğun azaltılmasını hedeflemektedir. Fakat refah devletinin dönüşümü sürecinde sivil toplum sektörünün, savunuculuk, politika değişikliği ve hizmet sunumu olarak ortaya çıkan üç ana işlevinin, göreceli ağırlıklarının değiştiği ve sivil toplumun teknik olarak hizmet sunumunda yoğunlaşırken, diğer alanlardaki etkisinin zayıfladığı iddiası güçlenmektedir. Aslında, sivil toplumun yoksullukla mücadele edilirken, özü itibarıyla sahip olduğu bazı avantajlar olduğu kabul edilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının belli alanlarda uzmanlaşmaları, hedef kitleye yakınlıkları, toplumsal dayanışma ruhu ile hızlı ve etkili sosyal farkındalık oluşturmaları bu avantajlardan bazılarıdır. Ancak sivil toplum kuruluşlarının giderek hizmet odaklı hale gelmelerinin ve profesyonelleşmelerinin tabana sadakatlerinden ve yenilikçi yeteneklerinden ödün verilmesi sonucunu doğurması da muhtemeldir. Bununla birlikte, sivil toplum, devlete oranla daha az kaynağa ve imkâna sahip olduğu gibi, sunduğu hizmetleri günün sonunda, “hak” temelinden değil, “hayırseverlik” temelinden yürütmektedir. Sivil topluma içkin bu özellik, hak temelli sosyal politika anlayışının aşınması ve yoksulluğun neo-liberal ideoloji ile uyumlu bir şekilde bireyselleştirilmesi ile paralel hale geldiğinde, sivil toplumun, egemen siyasi gücün aracı olarak kurgulanıp kurgulanmadığını sorgulatmaktadır. Aynı zamanda yoksulluk küresel bir sorun olarak ele alındığında, önemi şiddetle vurgulanmasına rağmen, bu konu etrafında çevreciler ya da feministler gibi “yoksullukla mücadele edenler” şeklinde uluslararası bir hareketin görülmemesi, sivil toplumun yoksulluğu ele almasında, savunuculuk temelinde bir sosyal hareketten ziyade yardım kuruluşlarının hizmet sunumu temelinde bir yaklaşımın ağırlık kazandığını doğrulamaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya ölçeğinde sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yaygınlaşan gıda bankaları da bu yaklaşımın uzantılarından biri olarak değerlendirilebilmektedir.

Tüm bu yaklaşımlar ve tartışmalar kapsamında, gıda bankacılığı; sivil toplum, yoksulluk ve refah konularının kesiştiği, 20. yüzyılın sonlarında dünya genelinde yaygınlaşan tipik bir uygulama ve politik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960’lı yıllarda Amerika

Birleşik Devletleri’nde yoksul ve dezavantajlı kesimin karşı karşıya kaldığı gıda güvencesizliğine karşı gönüllü bir mücadele yöntemi olarak başlayan gıda bankacılığı uygulaması, o tarihten günümüze giderek yaygınlaşmış ve 40’tan fazla ülkede 40 milyon insana hizmet sunar hale gelmiştir. Başlangıçta gıda ürünleri ile başlayan sistem, sonrasında giyecek, temizlik malzemeleri gibi temel ihtiyaçlara yönelik ürünleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dernekler, vakıflar, dini kuruluşlar gibi sivil örgütlenmeler aracılığıyla ihtiyaç sahipleri ile buluşturulan bu ürünlerin ortak özelliği ise, genellikle, hasarlı ambalaj, kısa raf ömrü, ihtiyaç fazlası gibi sebeplerden dolayı ticari sistemden arta kalan ve el konulmadığı takdirde kaybolacak ya da atık haline gelecek “fazla” ürünler olmalarıdır. Dolayısıyla gıda bankaları, bir yandan ihtiyaç sahiplerine destek olurken; diğer yandan bunu, piyasadaki “fazla” ürün ile yapmakta ve böylelikle, bu fazla ürünün yeniden insani kullanıma tahsis edilmesi ile başta gıda kaybı ve israfı olmak üzere her türlü kaybın ve israfın önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda yoksullukla mücadele etmek ve gıda israfını ortadan kaldırmak, gıda bankalarının üzerinde şekillendiği iki temel amaç olarak öne çıkmakta ve literatürde gıda bankalarının birincil görevinin ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak genellikle, iki amacın birbirini tamamlar şekilde gıda bankacılığının spesifik yönünü belirlediğine dair bir vurgu olduğu görülmektedir.

Gıda bankacılığı, günümüzde, sadece ihtiyaç sahibi yararlanıcıları ile değil; organizatörleri, gönüllüleri, bağışçıları ve devletin bu alandaki politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde, küresel sistemin önemli bir organizasyonu haline gelmiştir. Zira son yıllarda, hızla büyüyen ve çeşitlenen gıda bankaları yararlanıcıları, sistemin bir tarafını oluştururken; bu sosyal faaliyeti yerine getiren sivil toplum kuruluşları, bağışları ile destek veren şirketler, bir başka deyişle özel sektör, ve sürece yönelik yasal düzenlemeleri gerçekleştiren ve kontrolü sağlayan devlet, yani kamu sektörü sistemin diğer taraflarını oluşturmaktadır. Bu anlamda tipik bir refah karması aktörü olarak gıda bankalarının uluslararası yükselişi, sosyal politikanın yönü ve refah tedarikinin çeşitlenmesi konularındaki tartışmalarla da doğrudan kesişmektedir. Gıda bankaları, gönüllü sektörün ve bağışların gıda güvencesizliğine yanıt verme kapasitesi hakkında ciddi sorular sordurmaktadır. Gıda bankacılığına yönelik literatürün bir kısmı, gıda bankalarının inşa ettiği yardım söylemlerinin, neo-liberal refah ideolojilerini desteklemeye ve yerleştirmeye yaradığını vurgularken; bir kısmı ise, gıda bankalarının çeşitliliğini ve sadece hayır amaçlı çalışanlardan radikal derecede politik olarak müdahil olanlara kadar değişebildiklerini ve

yoksullukla mücadelede hizmet sunumu ile birlikte savunuculuk rollerini de gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır.

Türkiye’deki gıda bankacılığı uygulaması hakkında fikir sahibi olabilmek ve gıda bankalarının refah devletinin dönüşümü sürecinde yoksullukla mücadele konusunda, Türkiye refah sistemi içerisinde ne şekilde konumlandıklarına dair bir değerlendirme yapabilmek amaçlarından yola çıkılan ve nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden hareket edilen saha araştırması kapsamında, Türkiye’de gıda bankacılığına ilişkin ortaya çıkan üç ana tema, gıda bankalarının operasyonel işleyişi, gıda bankacılığına ilişkin temel algılar ve gıda bankalarının geleceğine ilişkin görüşler olmuştur.

Türkiye’de gıda bankalarının operasyonel işleyişine bakıldığında, ortaya çıkış amaçları ve örgüt yapıları temelinde, Dünya’daki emsallerinden görece olarak önemli bir farklılık gözlemlenmemiştir. Nitekim Türkiye’de de gıda bankaları, esasen, çeşitli sebeplerle ticari sistemden arta kalan başta gıda olmak üzere fazla ürünlerin temelde bağış kanalıyla toplanarak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ihtiyaç sahipleriyle paylaşılması ideal amacından yola çıkmaktadır. Ancak işleyişe bakıldığında, ne yazık ki çoğunlukla, bu ideal amaçtan sapmalar yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye’de gıda bankalarına yapılan bağışların genelde gıda bankalarının faaliyetlerini sürdürecektir düzeyde olmaması nedeniyle, gıda bankalarının ürün yeterliliğini ve devamlılığını sağlama noktasında, ellerindeki kaynakları yeni ürün satın almak için kullanmalarıdır. Bu yapılmadığı takdirde gıda bankaları yararlanıcıları için nicelik ve nitelik bakımından sınırlı ürün seçimi imkânı sunmaktadırlar. Satın alma yapılarak ürün çeşidinin desteklenmesi ise bir yandan, gıda bankaları yararlanıcılarının gıda bankalarından ihtiyaç duydukları ve talep ettikleri ürünleri daha kolay karşılamalarını sağlarken; diğer yandan, Dünya’da gıda bankalarının iki temel var oluş amacından birini oluşturan israfla mücadele amacıyla bağdaşmayan, hatta belki de ters düşen bir durum yaratmaktadır. Bu durumun gıda bankalarının talep kabiliyetini yitiren ürünlerin bedelsiz tüketime sunulması şeklindeki yaklaşımının, sosyal yardım amaçlı bağışların öne çıktığı ve bu bağışların yoksullukla mücadelede uygulanan yeni dönem sosyal politika anlayışının bir parçasına dönüştüğü yaklaşıma evrilmesinin bir uzantısı olduğu düşünülmektedir. Dünya’da ve ülkemizdeki israf oranlarına bakıldığında, herhangi bir sağlık ya da güvenlik tehlikesi barındırmayan çoğu ürüne, genellikle sadece “vitrin” gözüyle bakılıp “çöp” muamelesi

yapılması, hem çevresel hem de etik meseleler bakımından bir sorun teşkil etmekte ve gıda bankaları bir ölçüde bu algının değiştirilmesine yarar sağlayabilmektedirler. Ancak ülkemiz özelinde gıda bankacılığına özellikle özel sektör ve yararlanıcılar tarafından bu kaygılardan uzak bir şekilde yaklaşıldığı görülmektedir.

Öte yandan gıda bankaları sadece bağış kanalıyla ürün temini sağladıklarında dahi kaynaklarının temelini oluşturan “fazla” gıdanın neden fazla olduğunu sorgulamaya dair bir misyon üstlenmemekte; sadece bu fazlanın toplumun çeşitli taraflarının ortak iyiliği çerçevesinde değerlendirilmesini teşvik etmektedirler. Dolayısıyla gıda bankaları aracılığıyla mevcut üretim ya da tüketim kalıplarının değiştirilmesi değil; bu kalıpların yarattığı olumsuzlukların azaltılmaya çalışılması söz konusudur. Ancak uygulamanın yaygınlaştırılması için sermaye kesimine sağlanan avantajlar, bizzat bu üretim ve harcama kalıplarının devamlılığını sağlamak gibi çelişkili bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum gıda bankaları temelinde sivil toplumun, statükoya meydan okuyan ve yeni alternatifler inşa eden bir zeminden ziyade piyasa başarısızlıkları tarafından zorunlu kılınan kar amacı gütmeyen hizmet sektörü olarak neo-liberal bir yorum zemininden şekillendiğine işaret etmektedir. Gıda bankalarının faaliyetlerine devam edebilmeleri bakımından bağışçı ilişkilerine yüksek bağımlılıklarının bulunması, sivil toplumun yenilikçilik ve özerklik unsurlarının geri plana itilmesi sonucunu doğurabilmektedir.

Bu durum, aynı zamanda, gıda bankalarının yoksullukla mücadele noktasında nerede durduklarını da şekillendiren hususlardan biridir. Zira gıda bankaları, örgütlü sivil toplumun kendi kendine yardım mekanizmaları olarak konumlandığında, yoksullukla mücadele hususunda kapasiteleri, ancak geçici ve acil bir destek sağlamaya ve devletin yürüttüğü program ve politikalara eklemlenmeye yakındır. Nitekim ülkemizde gıda bankalarının ulaşabildiği yoksul kesim, genellikle bir ya da birkaç mahalle ya da en fazla bir ilçe kapsamında sınırlı kalmakta; gıda bankalarının kapasiteleri de ancak bunu karşılamaya yetmektedir. Bununla birlikte giderek artan sayıda gıda bankasının kurulduğu ve bu gıda bankalarına başvuran ihtiyaç sahiplerinin sürekli genişlediği görülmektedir. Gıda bankaları, başta İstanbul ve çevresi olmak üzere, genellikle enformel istihdamın yaygınlaştığı ve geleneksel dayanışma ağlarının zayıfladığı marjinalleşen bir “yeni yoksul” kentli tabakanın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde varlık göstermektedir. Gıda bankaları, giderek Türkiye refah rejimi içerisinde, işgücü piyasasındaki ve sosyal güvenlik sistemindeki kırılganlıklarla gıda bağışlarına bağımlı hale gelen bu kesime yönelik bir

tedarik sistemine dönüşmektedir. Üstelik bu sistemden yararlananlar, her gıda bankasının kendi kriterlerine göre belirlendiği ihtiyaç tespiti içerisinde, hem oldukça heterojen bir yapı sergilemekte hem de yararlanıcı devrinin oldukça yüksek olmasından dolayı sürekli genişleyen, ancak sayısı tam olarak belirlenemeyen bir yararlanıcı kitlesine karşılık gelmektedir.

Böyle bir durumda gıda bankaları, kamu sektörünün kontrolü ve denetimi dışında hızla arttığında, yararlanıcı kitleleri sürekli genişlediğinde ve bu kitlelerin ihtiyacını karşılamak için sadece israftan kurtarılan ürünlerle değil, piyasadan temin edilen ürünlerle faaliyetlerine devam eder hale geldiğinde, artık acil bir destek mekanizması olmaktan çıkmakta ve yararlanıcılar için kronik ve hayati hale gelen tipik bir sosyal yardım mekanizması haline bürünmektedir. Tam bu noktada gıda bankalarının, ülkemizde, sürekli çeşitlenen ve büyüyen, ekonomik krizler, doğal afetler, salgınlar sonucu aşırı kırılgan ve savunmasız bir hale gelen yoksul kitlesinin durumunu düzeltmekten ziyade sadece ayakta tutmaya çalışan bir refah sisteminin açıklarını kapatmaya yönelik dağınık ve kronik bir sosyal yardım aracından farkı kalmamaktadır. Türkiye, gıda bankalarının yeni olgunlaşma dönemine girmeye başladığı bir ülke olarak, aslında bu gidişattan sıyrılıp gıda bankalarını, gönüllü sektör, özel sektör ve kamu sektörünün işlevsel bir toplumsal fayda ortaklığına dönüştürme imkânına sahip görünmektedir. Fakat bunun için en başta kurumsal ve politik dönüşümlere hazır olunması, üç sektörün toplumsal refah için iş birliğine açık olması ve bireysel ve ekonomik çıkarların toplumsal faydanın gerisinde bırakılması gerekmektedir.

Gıda bankaları, piyasa değerinin altında bulunan ürünleri ihtiyaç sahipleri ile paylaşmayı kapsayan temel amacının yanında, yararlanıcı kitlesinin dezavantajlı durumlarını azaltmaya yönelik istihdama yönlendirme, eğitim kurslarına yönlendirme, sosyal ve kültürel aktiviteler düzenleme gibi faaliyetler yürüterek toplumsal refaha katkıda bulunmaktadır. Ancak gıda bankacılığının “ürün” temelinde uygulanmasının “hizmetleri” kapsayacak şekilde genişletilmesi önerisinin, devleti, önemli kamu hizmetlerinin devletten ziyade sivil toplum kuruluşları tarafından finanse edildiği bir “franchise devlet” (İbrahim ve Hulme, 2010: 11) tipine yaklaştırması muhtemeldir.

Gıda bankalarının işleyişi ve gidişatı, gıda güvencesi meselesinin refah sistemi içerisinde nasıl ele alındığıyla doğrudan ilgilidir. Gıda güvencesi, temel bir insan hakkı olarak gıda

hakkı temeline oturtulduğunda ve her üç sektörün ortak meselesi olarak tanımlandığında, gıda bankalarının özündeki sektörler arasındaki iş birliğinin daha işlevsel ve kolay yürütülebildiği bazı ülke örneklerinde görülmektedir. Avustralya, Brezilya, Meksika gibi ülkelerde, sivil toplum eliyle yürütülen gıda bankacılığı faaliyetlerine devlet desteği, hükümetlerin gıda politikalarına eklenilerek sürdürülebilir hale getirilmiş ve bir ortaklık modeli oluşturulmuştur. Devletin gıda bankacılığı faaliyetlerinde böyle bir ortaklık modelinden ziyade, ülkemizde olduğu gibi yalnızca kurumsal denetim ve vergi teşvikleri sağlamak suretiyle “dışarıdan bakması”, aslında neo-liberal refah ideolojilerinin, devleti, kamusal hizmetlerin doğrudan sağlanmasından diğer aktörler tarafından sağlanan hizmetlerin planlanmasına ve denetlenmesine çeken yaklaşımıyla uyum içerisindedir. Kaldı ki ülkemizde devlet, gıda bankaları ile ortak bir gıda politikası yürütmek bir yana, gıda bankacılığını düzenleme ve denetleme fonksiyonundan dahi oldukça uzak bir konumdadır. Ülkemizde gıda bankalarının nispeten kısa geçmişine bakıldığında, gıda bankacılığının kamu sektöründeki ele alınışının yalnızca dar bir mevzuat düzleminde kaldığı ve çok yakın bir zamana kadar politik bir gündem oluşturmadığı görülmektedir. Aslında gıda bankaları, özellikle yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte çalışmasına ve sorunların çözümüne yönelik iş birliğine elverişli potansiyel uygulama alanlarıdır ve hem Dünya örnekleri genelinde hem de ülkemiz özelinde, gıda bankalarının yerel yönetimler ile sürekli iş birliği içerisinde çalıştıkları görülmektedir. Ancak ülkemiz özelinde bu durumun bilinçli bir kamu politikasından ziyade daha çok, gıda bankalarının şahsi çabaları ve kaynak ve teknik imkân kısıtlılığının yarattığı bir zorunluluk neticesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, özel sektör ile iş birliği de yine ağırlıklı olarak gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşlarının şahsi çabalarına bağlı kalmakta; gıda bağışları genellikle ilişkiler ağı üzerine inşa edilmekte ve özel sektörün kar güdüsü ve gıda bankacılığı hakkındaki eksik bilgileri etrafında sınırlı bir düzeyde gerçekleşmektedir. Bağışçı sıfatıyla özel sektör, ülkemizde gıda bankacılığı uygulamasına operasyonel süreçte mümkün olduğunca az sorumluluk yüklenebileceği; bununla birlikte sağladığı vergi avantajları ve olumlu kurumsal imaj ile getirilerini kucaklamaya hazır klasik bir fayda-maliyet projesi olarak yaklaşmaktadır. Gıda bankası personeli ise bir yandan temelinde gönüllülük ve hayır amacı olan bir işi diğer yandan “profesyonelleşerek” yürütmeye çalışmakta ve pratikte bu ikisinin yarattığı çatışan sorumluluklarla başa çıkmaya çalışmaktadır.

Gıda bankaları, yararlanıcıları, bağışları, çalışanları kapsamında büyük bir organizasyon ağı olmakla birlikte, ülkemizde gıda bankacılığına ilişkin güncel veriler ne yazık ki hâlihazırda çok kısıtlıdır. Gıda bankalarının faaliyetlerine ilişkin resmi tek bir kaynaktan veriler sağlanamadığı gibi, gıda bankacılığının oldukça karmaşık faaliyetlerini tek bir kaynaktan bütüncül bir şekilde düzenleyen gıda bankacılığına ilişkin yasal bir metin de bulunmamaktadır. Gıda bankacılığına ilişkin yasal mevzuat, genel olarak, gıda bankalarına yapılan bağışların kapsamını ve buna yönelik teşvikleri düzenleyen vergi kanunları üzerinden işlemektedir. Aynı zamanda ülkemizde, genel olarak gıda bankalarının kurumsallaşmaya başladıkları ilk birkaç yıl içerisinde hemen hemen her ülkede kurulan ulusal bir gıda bankacılığı ağı da halen mevcut değildir. Böyle bir yasal ve kurumsal birlik ağının yokluğunda, ülkemizdeki gıda bankaları; yararlanıcı kitlesinin ve yararlanma kriterlerinin belirlenmesi, yararlanma süresinin ve sıklığının belirlenmesi, sunulan hizmetlerin çeşitliliği, örgüt yapıları ve kaynakları gibi, temel inşa kriterleri bakımından oldukça heterojen bir yapıya sahip olup standardizasyondan çok uzaktır. Bu durum, bir nebze sivil toplumun kendine özgü bağımsız ve gönüllü yapısından kaynaklanmakla birlikte; gıda ve yoksulluk gibi toplumsal refahın en önemli meselelerinin ele alındığı bir durumda, başıboşluğun ortaya çıkarak eşitsiz yapılanmaların eşitsiz karşılıklara sebebiyet verebilmesine ve toplumsal adalet ve dayanışma duygularının yarar yerine zarar görebilmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşları arasında dayanışma yerine rekabet unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Bu durumun uzun vadede gıda bankacılığı yapan küçük ölçekli sivil toplum kuruluşlarını sistemin dışına iterek birkaç büyük sivil toplum kuruluşunun baskın hale geleceği bir “gıda bankacılığı tekeli” oluşturması muhtemel görünmektedir. Normlar ve kurallardan ziyade politik ve ticari ilişkilerin baskın hale geldiği böyle bir durumda, gıda bankaları yoksulluğun siyasetini yapan kurumlar değil; siyasetin bizzat aracı haline gelen tipik hizmet kuruluşları olacaktır.

Bu doğrultuda, ilk olarak atılacak adımın, gıda bankacılığının faaliyetlerinin belli kriterler ölçüsünde standartlaşmasını sağlayacak spesifik bir yasal mevzuatın oluşturulması ve gerekirse gıda bankaları üst birliğinin kurulması olduğu düşünülmektedir. Bunun, kamu sektörünün sivil toplum sektörü üzerinde bir baskı aracı olarak kurgulanmasından ziyade, bir iş birliği aracı olarak kurgulanması önem taşımaktadır. Gıda bankalarının diğer gıda işletmelerinden bağımsız, gıda güvenliği konusunda özerk bir denetimden geçmelerinin

sağlanması ve gıda bankası personelinin bu konuda eğitilmesi gıda bankalarına bu alanda ayırt edici bir nitelik kazandıracaktır.

Gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşlarının ise kamu sektörü ya da özel sektör desteğini alırken, tabandan getirdikleri sivil toplum ve toplumsal fayda yaratma düşüncesine zarar vermeyecek şekilde, her iki sektörden bağımsızlıklarını koruyacak bir mesafede kalmaya özen göstermeleri gerektiği düşünülmektedir. Nitekim neo-liberal süreçteki hayırseverlik yapısı, işletme tipi yönetim süreçleri ve iş ilkelerinin kar amacı gütmeyen sektöre yerleştirilmesini de temellendirmektedir. Bu durumun ülkemizdeki gıda bankaları özelinde de gözlemlenebildiği; özellikle ölçek büyüdükçe gıda bankalarının, kurumsal işletmeleri örnek alan birtakım yapılanmalara giderek, kâr amacı güden ve gütmeyen sektörler arasındaki ayrımın bulanıklaştığı sektör harmanlanması/bükülmesi şeklinde ifade edilen bir alana doğru kaydıkları söylenebilmektedir. Zamanla gıda bankacılığı faaliyetleri üzerinden para kazanma ve verimlilik dürtülerinin ortaya çıkması ve ülkemizde de birtakım kâr amaçlı girişimlerin bu sektörde oluşmaya başlaması bu durumun göstergesi niteliğindedir.

Gıda bankaları, toplumsal dayanışmanın kendini açık bir biçimde göstermesi potansiyeli taşıyan mekânlardır. Ancak bu potansiyeli ne kadar gerçekleştirebilecekleri, belirledikleri hedeflerden hizmetleri sunma biçimlerine, mikro bazda gıda bankaları yararlanıcıları ile gıda bankaları personeli ilişkilerinden, makro bazda toplumdaki sivil toplum algısına kadar çok çeşitli faktörlere bağlı olmaktadır. Gıda bankaları yararlanıcıları kendilerine sunulan karşılıksız yardımdan her ne kadar memnuniyet ve minnet içerisinde olsalar ve bunu sıklıkla dile getirsel de içinde bulundukları yaşam koşullarının ve bu koşulların gerektirdiği böylesi bir desteğin nihai olarak toplumsal adalet ve dayanışma duygularına ne kadar hitap ettiği sorgulanmalıdır. Zira gıda bankalarının kapasitelerinin sınırlı olması ve yararlanıcıların gıda bankalarından yararlanabilmeyi tabiri caizse “en hak edenin alması gereken bir ödül” olarak düşünmeleri yararlanıcılar arasındaki toplumsal dayanışmayı arttırmak bir yana zedeleyici görünmektedir. Gıda bankalarından yararlananların karides, havyar gibi lüks tüketim sayılabilecek ürünlere yalnızca “bağış” üzerinden erişebilecek konumda olmaları ve bunun için kendilerinden minnet duymalarının beklenmesinin de toplumsal adalet ve dayanışma ile bağdaşmadığı açıktır. Diğer yandan özel sektörün bu işten zarar etmek gibi bir olasılık bir yana, kar etmemek gibi bir olasılık doğduğunda bile, gıda bankaları üzerinden ihtiyaç sahiplerine destek olmayı bir yana bırakarak başka

“kurumsal sosyal sorumluluk” alanlarına yönelmeye hazır olmaları, özel sektörün gıda bankalarına ne ölçüde toplumsal dayanışma temelinden yaklaştığını düşündürmektedir.

Gıda bankalarının, yalnızca teknik bir sosyal yardım mekanizması düzeyinde kalmaması ve aynı zamanda bir sosyal etki mekanizması haline gelerek, belki de literatürde de belirtildiği üzere, mikro-politik bir yoksullukla mücadele savunuculuğu yapan alanlar olarak şekillenmesi, her şeyden önce gıda bankalarının toplumun tüm kesimlerine doğru ve etkili bir şekilde anlatılmasına bağlı görünmektedir. Böyle bir durum, gıda bankalarını, illa ki, neo-liberal refah ideolojilerinin devletin çekildiği sosyal alanları mümkün olduğunca doldurması beklenen ve istenen bir ikame aracı olarak düşünülmesini gerektirmez. Ancak gıda bankalarının, yararlanıcılarının tek ve en önemli çaresi haline gelmekten ziyade; yoksulluk ve israf meselelerine bir arada, fakat her iki meselenin çözümünün de toplumsal tabandan gelen ve devletin refah programlarının yerini alması beklenmeyen gönüllü ve kurumsal bir parçasını oluşturacak şekilde düşünülmesini gerektirir. Ülkemizde gıda güvencesizliğini ve yoksulluğu, gıda bankalarının hayırsever faaliyetleriyle “halletmek” mümkün olmadığı gibi; toplumsal fayda yaratmaktan ziyade, sağladıkları vergisel avantajları ve olumlu kurumsal imajı yanlarına kar alarak vicdani bir rahatlama ile hayatına devam eden özel sektör ve siyasi rantını her şeyin önüne koyan bir kamu sektörü ile halletmek de mümkün değildir. Hâlihazırda ülkemizde gıda bankaları, Korten’in (1987: 147-150) ifadesiyle, yoksullara yardım sağlayıp hizmetler sunan birinci nesil sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilebilecekken; buna çabalayan gıda bankaları olmakla birlikte, ulusal düzeyde daha geniş kurumsal ve politik bağlamlarla, kaynakların yoksullara verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlamak için hükümetle iş birliği içinde çalışan üçüncü nesil sivil toplum kuruluşları olmaktan uzak görünmektedirler.

Ülkemizde gıda bankalarının operasyonel işleyişi noktasında sorunlar olduğu düşünülmeyle birlikte; gıda bankalarının operasyonlarının ötesinde, gıda güvencesizliğinin yeterince ele alındığı izlenimi uyandırarak yoksulluğu ve gıda güvencesizliğini “görünmez” hale getirdiklerini söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim ülkemizde ne gıda bankaları bu bakımdan yeterince yaygın ve gündemde ne de yoksulluk gıda bankalarıyla çözülebilecek kadar görece önemsiz durumdadır.

Singer'ın geliştirdiği etkin diğerkâmlık fikri savunucularına göre, soyut olarak insanlığın iyiliğini gözetmek, somut insanların iyiliğini gözetken bir şeyler yapmaktan alıkoymamalıdır. Yani, ülkenin, dünyanın, insanlığın en önemli meselesinin, dolayısıyla en elzem iyiliğin ne olduğunu sorgulamak yerine, “en etkili ne yapabilirim?”, “imkânım ne gibi bir iyilik yapmaya el veriyor?” sorularını sormak daha yerinde olacaktır (Bora, 2021: 45-46). Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarına ilişkin yüksek beklentiler, bu kuruluşların faaliyetlerine ve etkilerine ilişkin hayal kırıklıklarını beraberinde getirme riski barındırmaktadır. Bu beklentiler zaman zaman daha mütevazı gerçek potansiyel taşıyan sivil örgütlenmelerin gözden kaçırılmasına ve toplumun sivil toplum kavramından uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Gıda bankaları, bu bağlamda, kapitalist sistemin yarattığı fazlayı ihtiyaç sahiplerinin, çevrenin ve tüm toplumun yararına yeniden değerlendirmenin gönüllü iyi bir çabası olarak görünebilir. Ancak suiistimal kanallarının açık bırakıldığı ve yoksulluğun her geçen gün derinleştiği ülkemizde, yukarıdaki sorulardan önce belki de “devlet en etkili ne yapabilir?”, “sosyal politikalar ne yapmaya el veriyor?” soruları etrafında düşünülmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abrahamson, P. (1999). "The Welfare Modelling Business". *Social Policy & Administration*, 33(4), 394-415.
- Addy, T. (2017). "Food Banks as a Challenge to Diaconal Self Understanding & Professionalism". P. Launonen, M. Valtonen. (Eds.). *Diaconia in Dialogue- The Challenges of Diversifying Context*. Finland, Helsinki, 124.
- Akan, T. (2011). "Responsible Pragmatism in Turkish Social Policy Making in the Face of Islamic Egalitarianism and Neoliberal Austerity". *International Journal of Social Welfare*, 20, 367-380.
- Akarçay Ögüz, A. ve Akarçay, Ç. (2015). "Türkiye’de Uygulanan Gıda Bankacılığı Sisteminin İşleyişi ve Vergisel Avantajlarının Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması". *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(44), 1-16.
- Akgül, A. (2004). *Açlığın Önlenmesinde Gıda Bankacılığı*. Türkiye İsrafi Önleme Vakfı, Türkiye’nin Sorunlarına Çözüm Serisi: 12, 7-23.
- Aktan, C.C, Yaşar Vural, İ. (2002). "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri". C.C. Aktan. (Ed.). *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 1-32.
- Alcock, P. (2011). "Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma". (Çev. B.A. Mercan). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson. (Derleyenler). *Sosyal Politika-Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, (Eserin orijinali 2008’de yayımlandı), 179-188.
- Akpınar Gönenç, A. (2001). *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*. Alt Kitap, 26-47.
- Alp, S. (2009). "Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör". *Maliye Dergisi*, 156, 265-279.
- As, İ. (2017). "Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Sivil Toplum Kuruluşları". *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 31-66.
- Aslan, S. (2010). "Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Bacon, C., Baker, G. (2017). "The Rise of Food Banks and the Challenge of Matching Food Assistance with Potential Need: Towards a Spatially Specific, Rapid Assessment Approach". *Agricultural and Human Values*, 34, 899-919.
- Balaban, U. (2014). "Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Sosyal İçerme Uygulamaları: 2000’li Yıllara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 103-149.

- Banks, N., Hulme, D. (2012). "The Role of NGOs and Civil Society in Development and Poverty Reduction". *Brooks World Poverty Institute Working Paper*, 171, 1-39.
- Booth, S., Whelan, J. (2014). "Hungry For Change: The Food Banking Industry in Australia". *British Food Journal*, 116(9), 1392-1404.
- Bora, T. (2021). "Şüpheden Eyleme: İyilik". Z. Livaneli ve A. Göksel. (Derleyenler). *İyiliği Düşünmek*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 38-50.
- Brady, D. (2019). "Theories of the Causes of Poverty". *Annual Review of Sociology*, 45, 155-175.
- Buğra, A. (2005). *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, Sivil Toplumun Geliştirilmesi İçin Örgütlenme Özgürlüğünün Güçlendirilmesi Projesi, İstanbul, 6-9.
- Can, M. (2013, 25-26 Nisan). *Sosyal Hizmetlerde Kamu-Sivil Toplum Ortaklıkları: Değerlendirmeler Ve Öneriler*. Sivil Toplum-Kamu İşbirliği Uluslararası Konferansında sunuldu, İstanbul.
- Caplan, P. (2016). "Big Society or Broken Society? Food Banks in the UK". *Anthropology Today*, 32(1), 5-9.
- Chambers, S., Kopstein, J. (2008). "Civil Society and the State". A. Phillips, B. Honig, J.S. Dryzek. (Eds.). *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford University Press, 363-381.
- Clarke, J. (2011). "Hizmet Yönetimi ve Sunumu". (Çev. O.C. Taştan). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson. (Derleyenler). *Sosyal Politika-Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı), 323-332.
- Clock, P., Williams, A., May, J. (2016). "The Geographies of Food Banks in the Meantime". *Progress in Human Geography*, 1-24.
- Çalışkan, M.A. (2021). "İyi, Kötü, Kirli- Sivil Toplum Hikâyesi". Z. Livaneli ve A. Göksel. (Derleyenler). *İyiliği Düşünmek*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 201-212.
- Çankaya, F. (2006). "Yoksulluğun Giderilmesinde Yeni Arayışlar: Gıda Bankacılığı ve Muhasebe İşlemleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 155-172.
- Çelik, A. (2010). "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım Yükümlülük Yerine Hayırseverlik". *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 42, 63-81.
- Çuhadar, S. (2017). "Sosyal Politika İle Klientalizm İlişkisi; Gıda Bankacılığı Üzerinden Bir Değerlendirme". *Çalışma ve Toplum*, 2, 681-702.
- Dağdur, E., Olhan, E. (2015). "Küresel Gıda Güvencesi Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Değerlendirilmesi". *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(2), 49-61.

- Deacon, B. (2013). “Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Refaha Tehdit”. (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. Balaban). A. Buğra. ve Ç. Keyder. (Derleyenler). **Sosyal Politika Yazıları**. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 101-159.
- Dees, J.G., Battle Anderson, B. (2003). “Sector-Bending: Blurring Lines Between Non-Profit and For-Profit”. **Society**, 40, 16-27.
- DİSK. (2021). **Covid-19 Döneminde Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu**. Ankara, 2-8.
- Dowler, E. (2014). “Food Banks and Food Justice in “Austerity Britain”. G. Riches. (Ed.). **First World Hunger Revisited**. Palgrave Macmillan, 160-175.
- Edwards, M. (2012). “Introduction: Civil Society and the Geometry of Human Relations”. G. Edwards (Ed.). **The Oxford Handbook of Civil Society**. Oxford University Press, 1-12.
- Eren, M. (2012). “Fakirlere Yardım Etmek Maksudıyla Kurulan Gıda Bankacılığının Vergisel Boyutu ve Muhasebeleştirilmesi”. **İSMMM Mali Çözüm Dergisi**, Temmuz-Ağustos, 229-252.
- Ersöz, H.Y. (2003). “Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, 53(2), 119-144.
- Esping-Andersen, G. (1990). **The Three Worlds of Welfare Capitalism**. New Jersey: Princeton University Press, 26-50.
- Esping-Andersen, G. (2013a). “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”. (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. Balaban). A. Buğra. ve Ç. Keyder. (Derleyenler). **Sosyal Politika Yazıları**. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 33-53.
- Esping-Andersen, G. (2013b). “Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilimleri”. (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. Balaban). A. Buğra. ve Ç. Keyder. (Derleyenler). **Sosyal Politika Yazıları**. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 53-101.
- FAO. (2006). **Better Forestry, Less Poverty**. FAO Forestry Paper 149, 8.
- Gentilini, U. (2013). “Banking on Food: The State of Food Banks in High-Income Countries”. **IDS Working Paper**, Number 415, 1-18.
- GFN. (2018). **The State of Global Food Banking 2018: Nourishing the World**. The Global Foodbanking Network, Chicago, 5-80.
- Gough, I. (1998). “Welfare State”. J. Eatwell, M. Millgate, P. Newman. (Eds.). **The New Palgrave: A Dictionary of Economics**. Volume 4, New York: Stocktan Press, 895-897.

- Gonzalez-Torre, P.L., Coque, J. (2016). "How Is A Food Bank Managed? Different Profiles in Spain". *Agricultural and Human Values*, 33, 89-100.
- Gökbayrak, Ş. (2009). "Refah Devletin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar". *Çalışma ve Toplum*, 2, 55-82.
- Gökbayrak, Ş. (2010). *Refah Devletin Dönüşümü ve Özel Emeklilik Programları*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 51-60.
- Gharehyakheh, A., Sadeghiamirshahidi, N. (2018). "A Sustainable Approach in Food Bank Logistics". Paper presented at Proceedings of the American Society for Engineering Management International Annual Conference, 1-9.
- Güler, M. A. (2015). "Güney Avrupa Refah Rejiminde Sosyal Dışlanma". *İş ve Hayat*, 1(1), 57-96.
- Gümüş, A. T. (2014). "Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet-Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVIII (3-4), 529-572.
- Gümüş, İ. (2020). "Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme". *Ekonomi, Maliye, İşletme Dergisi*, 3(1), 101-117.
- Güner, M. F. (2020). "Sivil Toplum Kuruluşlarında Finansal Şeffaflık: Türkiye ve ABD Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi". *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 39-51.
- Hackworth, J. (2009). "Neoliberalism, Partiality and the Politics of Faith-Based Welfare in the United States". *Studies in Political Economy*, 84, 155-179.
- Handforth, B., Hennink, M., Schwartz, M.B. (2013). "A Qualitative Study of Nutrition-Based Initiatives at Selected Food Banks in the Feeding America Network". *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 113, 411-415.
- Hartmann, K. (2014). *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 36-100.
- Ibrahim, S, Hulme, D. (2010). "Has Civil Society Helped the Poor? A Review of the Roles and Contributions of Civil Society to Poverty Reduction". *Brooks World Poverty Institute Working Paper*, 114, 1-27.
- İnsel, A. (2021). "Ekonomi Politikalarında İnsan İyiliğini Odağa Koymak Mümkün müdür?". Z. Livaneli ve A. Göksel. (Derleyenler). *İyiliği Düşünmek*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 86-97.
- Jensen, P. H., Pfau-Effinger, B. (2006, 13-15 January). "Active Citizenship: The New Face of Welfare". Paper Presented at the International Conference: Welfare State Change. Conceptualisation, Measurement and Interpretation, Denmark.

- JICA. (2004). *Approaches for Systematic Planning of Development Projects-Poverty Reduction*. Japan International Cooperation Agency, 14-18.
- Kala, E. S. (2020). “Türkiye’de Gıda Bankacılığı Mevzuatı ve Uygulamaları”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 190-211.
- Kaldık, B. (2018). “Demokrasi Olgusu Bağlamında Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi”. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 5(26), 2538-2546.
- Karaman, N. (2014). “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kavramı Çerçevesinde İş-Aile Yaşamı Uyum Politikaları ve Türkiye”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49(1), 86-108.
- Keyman, F. (2004). “Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum”. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, 2-31.
- Keyman, F. (2006). *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 15-68.
- Kleinman, M. (2013). “Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim”. (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. Balaban). A. Buğra ve Ç. Keyder. (Derleyenler). *Sosyal Politika Yazıları*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 159-193.
- Koç. M. (2014). “Food Banking in Turkey: Conservative Politics in a Neo-Liberal State”. G. Riches. (Ed.). *First World Hunger Revisited*. Palgrave Macmillan, 146-159.
- Koç. G., Uzman, A. (2018). “Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği: Kavramsal Çerçeve, Gelişmeler ve Türkiye”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1), 39-48.
- Koray, M. (2005). “Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi”. *Çalışma ve Toplum*, 2, 27-60.
- Koray, M. (2010). “Büyüyen Yoksulluk-Yoksunluk Sorunu Ve Sosyal Hakların Sınırları”. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, 1-31.
- Koray, M. (2012). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi, 73-74.
- Korten, D.C. (1987). “Third Generation NGO Strategies: A Keyto People-Centered Development”. *World Development*, 15, 145-159.
- Kuhnlein, H.V.; Starkey, L.J.; Gray-Donald, K. (1998). “Food Bank Users: Sociodemographic and Nutritional Characteristics”. *Canadian Medical Association Journal*, 158, 1143-1149.
- Lambie-Mumford, H. (2018). “The Growth of Food Banks in Britain and What They Mean for Social Policy”. *Critical Social Policy*, 1-20.

- Le Grand, J. (1991). "Quasi-Markets and Social Policy". *The Economic Journal*, 101(408), 1256-1267.
- Lindenbaum, J. (2016). "Counter-movement, Neoliberal Platoon, or Re-Gifting Depot? Understanding Decommodification in US Food Banks". *Antipode*, 48(2), 375-392.
- Lohnes, J., Wilson, B. (2017). "Bailing Out The Food Banks? Hunger Relief, Food Waste, and Crisis in Central Appalachia". *Environment and Planning*, 1-20.
- MacGregor, S. (1999). "Welfare, Neo-Liberalism and New Paternalism: Three Ways for Social Policy in Late Capitalist Societies". *Capital & Class*, 23(1), 91-118.
- Manning, N. (2011). "Toplumsal İhtiyaçlar, Toplumsal Sorunlar, Toplumsal Refah ve Esenlik". (Çev. B. Yıldırım). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson. (Derleyenler). *Sosyal Politika-Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı), 44-54.
- Manor, J. (2004). *Civil Society and Poverty Reduction*. Published by Sida, 9-37.
- Marshall, T.H. (2013). "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf". (Çev. B. Yakut-Çakar ve U. Balaban). A. Buğra ve Ç. Keyder. (Derleyenler). *Sosyal Politika Yazıları*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1964'te yayımlandı), 19-33.
- McIntyre, L., Tougas, D., Rondeau, K., Mah, C.L. (2015). "In"- Sights About Food Banks From A Critical Interpretive Synthesis of the Academic Literature". *Agricultural and Human Values*, 1-17.
- Mckay, F.H., Dunn, M., Bazerghi, C. (2016). "The Role of Food Banks in Addressing Food Insecurity. Journal Of Community Health". *Journal of Community Health*, January, 1-15.
- Metin, B. (2013). "Neo-liberal Yapısal Uyum Politikalarından Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine Dünya Bankası'nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı". *Çalışma ve Toplum*, 2, 211-234.
- Metin, B. (2014). "Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme". *Journal of Yaşar University*, 9(36), 6261-6380.
- Metin, B., Özaydın, M.M. (2014). *Çalışma ve Refah*. Ankara: Gazi Kitabevi, 9-223.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (2019). *Nitel Veri Analizi*. (Çev. S. Akbaba Altun, A. Ersoy). (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, 10-279.
- Morvaridi, B. (2013). "The Politics of Philanthropy and Welfare Governance: The Case of Turkey". *European Journal of Development Research*, 25, 305-321.
- Neuman, W.L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri- Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1. Cilt*. (Çev. S. Özge). (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, 232-320.

- OECD. (2018/1). *Inequalities in Household Wealth Across OECD Countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database*. SDD Working Paper No: 88, 7.
- OECD. (2018/13). *Inequalities in Emerging Economies: Informing the Policy Dialogue on Inclusive Growth*. SDD Working Paper No: 100, 11-25.
- Okur, M.E. ve Sayın, Z. (2014). *Sosyal Sorumluluk Modeli Olarak Gıda Bankacılığı*. İstanbul: Cinius Yayınları, 66-150.
- Oral, Z. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de Gıda İsrafi ve Önlenmesine Yönelik Uygulamalar*. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, AB Uzmanlık Tezi, 4-50.
- Özaydın, M.M. (2013). “Refah Devletinin Krizi, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Yükselen Sivil Toplum”. *Emek ve Toplum*, 2(3), 74-91.
- Özbek, N. (2002). “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”. *Toplum ve Bilim*, 92, 7-33.
- Özdemir, S. (2005). “Sosyal Gelişim Düzeyi Farklı Refah Devletlerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir İnceleme”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı)*, 49, 231-266.
- Özdemir, S. (2004). “Sosyal Refahın Sağlanmasında Yeni Bir Anlayış: “Refah Karması” ve Sosyal Refah Sağlayıcı Kurumlar”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 97-127.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 12-177.
- Özden, E. (2019). “Vergi Avantajları Boyutuyla Gıda Bankacılığı Sistemi”. *İSMMM Mali Çözüm Dergisi*, Ocak-Şubat, 123-143.
- Özkazanç, A. (2009). “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 247-274.
- Özügürlü, A. (2006a). “Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”. *Mülkiye Dergisi*, XXX(250), 53-66.
- Özügürlü, M. (2006b). *Nitel Araştırma Ders Notları*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yüksek Lisans Programı Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Yöntem Dersi Basılmamış Ders Notları, 3-18.
- Paço, A., Agostinho, D. (2012). “Does The Kind Of Bond Matter? The Case Of Food Bank Volunteer”. *International Review on Public and Non-Profit Marketing*, 9, 105-118.
- Park, C. (2008). “Do the Boundaries Between the Non-Profit, Public and Business Sector Blur?: Comparing "With in the Non-Profit Sector Collaboration Networks" and "Inter-Sector Collaboration Networks" in the Social Service Field in Pittsburgh, Pennsylvania”. *International Review of Public Administration*, 13(2), 81-95.

- Poppendieck, J. (2014). "Food Assistance, Hunger and the End of Welfare in the USA". G. Riches. (Ed.). *First World Hunger Revisited*. Palgrave Macmillan, 176-190.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar*. (Çev. D. Bayrak, H.B. Arslan, Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi, 144.
- Purdam, K., Garratt, E.A., Esmail, A. (2015). "Hungry? Food Insecurity, Social Stigma and Embarrassment in the UK". *Sociology*, 1-17.
- Riches, G. (1997). "Hunger, Food Security and Welfare Policies: Issues and Debates First World Societies". *Proceedings of the Nutrition Society*, April, 62-74.
- Riches, G. (2002). "Food Banks and Food Security: Welfare Reform, Human Rights and Social Policy. Lessons from Canada". *Social Policy&Administration*, 36(6), 648-663.
- Riches, G., Tarasuk, V. (2014). "Canada: Thirty Years of Food Charity and Public Policy Neglect". G. Riches. (Ed.). *First World Hunger Revisited*. Palgrave Macmillan, 42-56.
- Riches, G. (2018). *Food Bank Nations: Poverty, Corporate Charity and the Right to Food*. New York: Routledge, 40-104.
- Robeyns, I. (2005). "Assessing Global Poverty and Inequality: Income, Resources and Capabilities". *Metaphilosophy*, 36 (1/2), 30-49.
- Rombach, M., Bitsch, V. (2018). "Sector Blending: Evidence from the German Food Bank". *International Food and Agribusiness Management Review*, 21(2), 181-200.
- Rombach, M., Kang, E., Bitsch, V. (2018). "Good Deeds Revisited: Motivation and Boundary Spanning in Formal Volunteering". *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 15, 105-126.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletin Krizi*. (Çev. B. Şahinli). Ankara: Dost Kitabevi, 9-123.
- RuggeriLaderchi, C., Saith, R., Stewart, F. (2003, 30-31 May). "*Everyone Agrees We Need Poverty Reduction, But Not What This Means: Does This Matter*". Paper Presented at the Wider Conference on Inequality, Poverty and Human Well-being, Helsinki, 1-42.
- Sapancalı, F. (2005). "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri". *Çalışma ve Toplum*, 3, 51-106.
- Sariipek, D. B. (2006). "Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık". *Çalışma ve Toplum*, 2, 67-95.
- Sariipek, D. B. (2017). "Hak Temelli" Sosyal Politikadan "Hayırseverlik Temelli" Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü". *İnsan&İnsan*, 4(11), 81-99.

- Sayar, K. (2021). "İyiliğin Bilimi". Z. Livaneli ve A. Göksel. (Derleyenler). *İyiliği Düşünmek*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 126-148.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 35-108.
- Sennett, R. (2017). *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada*. (Çev. Ü. Bardak). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 144-208.
- Silvasti, T., Riches, G. (2014). "Hunger and Food Charity in Rich Societies: What Hope for the Right to Food?". G. Riches. (Ed.). *First World Hunger Revisited*. Palgrave Macmillan, 191-208.
- Simmet, A., Tinnemann, M., Stroebele-Benschop, N. (2018). "The German Food Bank System and Its Users-A Cross-Sectional Study". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15, 1-18.
- Singer, A. (2018). *Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 231-270.
- Şahin, L., Öztürk, M. (2008). "Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 54, 3-29.
- Şahin Taşgın, N. (2010). *Refah Devleti ve İnsan Hakları Açısından Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 15-18.
- Şenkal, A. (2003). "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri". *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 45. Kitap, 97-123.
- Şenkal, A. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. (3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları, 270-272.
- Şenses, F. (2004). "Yoksulluğun Küreselleşmesi mi Küreselleşmenin Yoksulluğu mu?". *Toplum ve Hekim*, 19(1), 13-18.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 63-262.
- Şişman, Y. (2017). "Türkiye'de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-22.
- Tacoli, C. (2019). "The Urbanization of Food Insecurity and Malnutrition". *Environment&Urbanization*, 31(2), 371-374.

- Tarasuk, V., Eakin, J.M. (2003). "Charitable Food Assistance as Symbolic Gesture: An Ethnographic Study of Food Banks in Ontario". *Social Science & Medicine*, 56, 1505-1515.
- Taylor, C. (1990). "Modes of Civil Society". *Public Culture*, 3(1), 95-118.
- TBMM. (2018). *Gıda Bankacılığı Uygulamasının Araştırılması ve Yaygınlaştırılması Hakkında Karar*. Dönem 26, Yasama Yılı 3, Sayı 20, 20-108.
- TBMM. (2021). *TBMM Dilekçe Komisyonu Diyarbakır Yerinde İnceleme Ziyareti Toplantısı Tutanağı*, 10-36.
- TİDER. (2020). *Gıda Bankacılığı*. İstanbul, 5-19.
- Titmuss, R. (1974). "What is Social Policy?". S. Leibfried and S. Mau. (Eds.). *Welfare States: Construction, Deconstruction, Reconstruction*. Volume I, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 23-32.
- Topak, O. (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 59-328.
- TÜİK. (2016). *Yoksulluk Çalışması*, 2015. Ankara, 1.
- TÜİK. (2021). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*, 2020. Ankara, 1-5.
- Türk-İş. (2021). *Kasım 2021 Açlık ve Yoksulluk Sınırı*. Türk-İş Haber Bülteni, Ankara, 1-6.
- Türkkan, C. (2020). "Wasteful or Sensible? Donor Imageries in İstanbul's Food Bank". *New Perspectives on Turkey*, 62, 51-73.
- TÜSEV. (2006). "Türkiye'de Sivil Toplum: Süreci". *Uluslararası Sivil Toplum Projesi Endeksi Türkiye Ülke Raporu*, No 39. İstanbul: TÜSEV Yayınları, 35-119.
- Uluocak, G.P., İçağasıoğlu Çoban, A. (2011). "Uluslararası Yardımların "İnsani" Boyutu: Küresel Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Yardımların İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 202-227.
- UNDP. (2020). *Global Multidimensional Poverty Index 2020*. New York, USA, 1-19.
- UNDP. (2021). *Özet İnsani Gelişme Raporu 2020*. New York, USA, 6.
- UNRISD. (2000). *The Role of Civil Society in Policy Formulation and Service Provision*. Report of the UNRISD Geneva 2000 Seminar, New York, 1-12.
- Ümit Fırat, S. (2017). "Gıda ve İçecek Sektöründe Endüstri 4.0 Devrimi: Otomasyon ve Robotlar". *ST Robot Yatırımları Dergisi*, 214-220.

- Vaes, S., Van Ongevalle, J., Fonteneau, B. (2017). *Civil Society's Contributions to Strong Social Protection*. HIVA Research Institute for Work and Society, 25-40.
- Vansintjan, A. (2014). *The Political Economy of Food Banks*. McGill University, Montreal, 4-11.
- Vatansever Deviren, N., Kurtuluş, G. (2020). "Yoksullukla Mücadelede Gıda Bankacılığının Rolü". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 980-987.
- Warshawsky, D. N. (2010). "New Power Relations Served Here: The Growth of Food Banking in Chicago". *Geoforum*, 41, 763-775.
- Williams, A., Cloke, P., May, J., Goodwin, M. (2016). "Contested Space: The Contradictory Political Dynamics of Food Banking in the UK". *Environment and Planning*, 1-26.
- World Bank. (2021). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune*. Washington, USA, 1-13.
- Yeates, N. (2011). "Sosyal Politika ve Uluslarüstü Yönetişim". (Çev. O.C. Taştan). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson. (Derleyenler). *Sosyal Politika-Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı), 388-398.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 49-273.
- Yıldırım, S. (2017). "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu". M.Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu. (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 247-261.
- Yılmaz, Z. (2011). "Yoksulluğun Ontolojik Kavranışı: Maddi-Sembolik Süreçler Bütünü Olarak Yoksulluk ve Yoksulluk Çalışmalarında Tekniğin Perdesini Aralamak". *Toplum ve Bilim*, 122, 123-162.
- Yılmaz, Z. (2014). "Bir Yurttaşlık, İnsan Hakkı ve Özgürlük Sorunu Olarak Yoksulluk". D. Türk ve Z. Yılmaz. (Derleyenler). *Siyasal'da Bir Ömür- Prof. Dr. Ömür Sezgin'e Armağan*. Mülkiyeliler Birliği Armağan Dizisi 11. Ankara: Mülkiyeliler Birliği, 457-491.
- Yüksel Arabacı, R. (2017). "Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi". M.Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu. (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 141-157.
- Zanbak, M. (2017). "Yoksullukla Mücadele Yöntemleri". M.Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu. (Ed.). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 209-225.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi, 38-170.

İnternet Kaynakları

Internet: Barrett, T. (2019). "Food Banks Crucial in Cutting Global Emissions, Says Report". Web: <https://environmentjournal.online/> adresinden 14 Temmuz 2019'da alınmıştır.

Internet: Broet, Y., Diaz-Lonborg, C. (2018). "How Food Banks Are Key to Tackling Food Waste and Poverty in Europe". Web: <https://www.theconsumergoodsforum.com/blog/food-banks-key-tackling-food-waste-poverty-europe/> adresinden 30 Haziran 2020 tarihinde alınmıştır.

Internet: Buğra, A. (2001). "Kriz ve Geleneksel Refah Rejimi". Web: <https://bianet.org/biamag/toplum/1916-kriz-ve-geleneksel-refah-rejimi> adresinden 10 Temmuz 2018'de alınmıştır.

Internet: "CIVICUS Hakkında". Web: <http://step.org.tr/default.asp?c=2&s=2> adresinden 10 Ocak 2021'de alınmıştır.

Internet: Currie, E. (2014). "Food Banks Aren't Solving Problems-They Can Make Things Worse Too". Web: <https://www.spectator.co.uk/article/food-banks-aren-t-solving-problems-they-can-make-things-worse-too> adresinden 22 Haziran 2020'de alınmıştır.

Internet: Downing, E., Kennedy, S. (2014). "Food Banks and Food Poverty". House of Commons Library. Web: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06657/> adresinden 11 Nisan 2020'de alınmıştır.

Internet: GİB. (2013). "Gıda Bankacılığı Kapsamında Derneğe Havale Edilen Tutarların Vergisel Boyutu Hakkında Özelge". Web: <https://www.gib.gov.tr/node/100847> adresinden 1 Nisan 2020'de alınmıştır.

Internet: GİB. (2015). "Gıda Bankacılığı Hakkında Özelge". Web: <https://www.gib.gov.tr/gida-bankaciligi-hk> adresinden 1 Nisan 2020'de alınmıştır.

Internet: GİB. (2018). "Derneğe Yapılacak Ayni Bağış ve Yardımların Kurum Kazancı Tespitinde İndirim Konusu Yapılıp Yapılamayacağı Hakkında". Web: <https://www.lexpera.com.tr/resmigazetedisindakikaynak/metin/GIB801D20181115S6459786612040E24205> adresinden 1 Nisan 2020'de alınmıştır.

Internet: Gökbayrak, Ş. (2006). "Toplumsal Sorumluluğa Karşı Bireyselleşme Bir Seçim Mi?". Web: <https://sosyalpolitika.fisek.org.tr/toplumsal-sorumluluga-karsi-bireysellesme-bir-secim-mi/> adresinden 7 Nisan 2020'de alınmıştır.

Internet: Görmüş, E. (2018). "Food Banks and Food Insecurity: Cases of Brazil and Turkey. Forum for Development Studies". Web: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08039410.2018.1450288> adresinden 20 Kasım 2019'da alınmıştır.

Internet: Hopkins, K. (2013). "The Real Reason Food Banks Have Trebled". https://www.huffingtonpost.co.uk/katie-hopkins/food-bank-real-reason-use-has-trebled_b_4121733.html adresinden 20 Haziran 2020'de alınmıştır.

Internet: “How Do Food Banks Affect Climate Change?”. Web: <https://www.pittsburghfoodbank.org> adresinden 3 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: İSM MMO. (2009). “Sosyalleşemeyen Yardımlar”. Web: <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/GenelKurulKitaplari/2009/9%20toplumsal/2%20yardim%20ekonomisi.pdf> adresinden 1 Kasım 2019’da alınmıştır.

Internet: Kesayak, B. (2019). “Gıda Atıkları İçin Endüstri 4.0 Uygulamaları”. Web: <https://www.endustri40.com/gida-atiklari-icin-endustri-4-0-uygulamalari/> adresinden 21 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: “Non-profit Social Involvement: A Longe-Range Partnership”. Web: <https://www.rewe-group-nachhaltigkeitsbericht.de/2014/en/society/non-profit-social-involvement/index.html> adresinden 17 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: NRDC. (2017). “Food Matters: What Food We Waste and How We Can Expand The Amount of Food We Rescue”. Web: <https://www.nrdc.org/resources/food-matters-what-we-waste-and-how-we-can-expand-amount-food-we-rescue> adresinden 21 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Power, E. (2011). “It Is Time To Close Canada’s Food Bank”. Web: <https://www.theglobeandmail.com/opinion/its-time-to-close-canadas-food-banks/article587889/> adresinden 07 Kasım 2019’da alınmıştır.

Internet: Saran, U. (2020). “Sivil Toplum Kuruluşları Ne Kadar Sivil?”. Web: <https://www.haber365.com.tr/sivil-toplum-kuruluslari-ne-kadar-sivil-m391.html> adresinden 01 Ocak 2021’de alınmıştır.

Internet: Sarıbay, A.Y. (1994). “Sivil Toplum-Devlet İlişkisi Veya Demokrasinin Etiği”. Web: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-59-mart-1994/2261/sivil-toplum-devlet-iliskisi-veya-demokrasinin-etigi/5676> adresinden 30 Aralık 2020’de alınmıştır.

Internet: Seyyar, A. (2013). “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede STK’ların Roller ve Önemleri”. Web: http://www.sosyalsiyaset.net/documents/yoksullukla_mucadele.htm adresinden 30 Nisan 2020’de alınmıştır.

Internet: Shaw, K. (2020). “Social Change: What’s the Role of Civil Society?”. Web: <https://www.missionbox.com/article/418/social-change-whats-the-role-of-civil-society> adresinden 02 Şubat 2020’de alınmıştır.

Internet: SOYBİS. (2009). Web: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/Sosyal%20Yardim%20bilgi%20sistemi%20%28SOYBIS%29_TR.pdf adresinden 10 Ağustos 2021’de alınmıştır.

Internet: Şık, B. (2018). “Gıda Güvenliği, Gıda Güvencesi ve Gıda Egemenliği Kavramları Üzerine”. Web: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/197364-gida-guvenligi-gida->

guvencesi-ve-gida-egemenligi-kavramlari-uzerine adresinden 12 Haziran 2020’de alınmıştır.

Internet: “Türk Gıda Kodeksi Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği”.
Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170126M1-6.htm> adresinden 16 Nisan 2021’de alınmıştır.

Internet: Türkkkan, C. (2021). “Who Is “Deserving” of Aid? Subject-Formation in Istanbul’s Food Banks”. Food, Culture&Society, Published Online. Web: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15528014.2021.1884419?journalCode=rffc20> adresinden 17 Mart 2021’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://magg4.com/olcay-silahli-turkiyede-baslamak-gereken-yerin-gida-atigi-olduguna-karar-verdim/> adresinden 22 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://www.eurofoodbank.org/en/members-network> adresinden 23 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/FareShare-Presentation-February-2020-for-Turkish-Event.pdf> adresinden 25 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/Singapur-Nichol-Ng.pdf> adresinden 25 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/Red-Argentina.pdf> adresinden 25 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/TC-Cevre-ve-Sehircilik-Bakanligi-Hulya-Cakir.pdf> adresinden 26 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <http://www.gidabankaciligizirvesi.org/assets/document/zirve2/program/FAO-Turkiye-M-Tarakcioglu.pdf> adresinden 27 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://www.feedingamerica.org/> adresinden 30 Mart 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden 13 Aralık 2020’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://foodsecurityindex.eiu.com/> adresinden 30 Mart 2021’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview.html> adresinden 03 Nisan 2021’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://www.foodbanking.org/> adresinden 01 Ağustos 2021’de alınmıştır.

Internet: Web: <https://www.tider.org/> adresinden 01 Ağustos 2021’de alınmıştır.

EK 1. Gıda Bankası Yararlanıcıları Soru Formu

Genel Bilgiler:

- Cinsiyet:
- Yaş:
- Eğitim düzeyi:
- Medeni durum:

Sorular:

1. Bu gıda bankasından nasıl haberiniz oldu, başvuru sürecinizi anlatır mısınız?
2. Gıda bankasından ne zaman yardım almaya başladınız? Ne kadar süreliğine ve ne sıklıkla yardım alıyorsunuz?
3. Gıda bankasına ulaşımı nasıl sağlıyorsunuz?
4. Gıda bankasından ne şekilde yardım alıyorsunuz?
5. Gıda bankasında ihtiyaç duyduğunuz bütün ürünleri bulabiliyor musunuz, varsa eksikliğini duyduğunuz ürünler nelerdir?
6. Bu zamana kadar gıda bankasından aldığınız ürünlerle ilgili hiç sorun yaşadınız mı?
7. Gıda bankasından yardım alan herkesin ihtiyaç sahibi olduğunu düşünüyor musunuz?
8. Gıda bankasından aldığınız yardım yaşam koşullarınızı nasıl etkiliyor? Yardımın kesilmesi durumunda hayatınız nasıl etkilenir?
9. Gıda bankasından yardım aldığınızı çevreniz biliyor mu?
10. Gıda bankasından yardım alırken neler hissediyorsunuz?
11. Gıda bankasından yardım alırken gıda bankası çalışanlarından ne tür davranışlar görüyorsunuz?
12. Gıda bankası çalışanlarına/gönüllülerine ve yöneticilerine karşı neler hissediyorsunuz?
13. Gıda bankası çalışanları ya da diğer gıda bankası yararlanıcıları ile kurmuş olduğunuz ilişkiler var mı?
14. Gıda bankasından yardım alırken olsaydı/olmasaydı daha iyi olurdu dediğiniz şeyler var mı?
15. Sizce bir gıda bankasının amaçları nelerdir?
16. Sizce gıda bankaları olmak zorunda mı?
17. Gelecekte daha fazla sayıda gıda bankası kurulsun ister miydiniz?
18. Gelecekte gıda bankasından yararlanmaya devam etmek ister miydiniz? (Evet ya da hayır durumunda temel nedenler ne olurdu?)

EK 2. Gıda Bankası Çalışanları/Gönüllüleri Soru Formu

Genel Bilgiler:

-Cinsiyet:

-Yaş:

-Eğitim Düzeyi:

Sorular:

1. Ne kadar zamandır gıda bankasında çalışıyorsunuz?
2. Bu gıda bankasından nasıl/hangi kanalla haberiniz oldu?
3. Gıda bankasında çalışmanız karşılığında herhangi bir ücret alıyor musunuz?
4. Gıda bankasında çalışma düzeniniz nasıldır?
5. Gıda bankasında yapmış olduğunuz/ sorumlu olduğunuz işleri/görevleri anlatır mısınız?
6. Gıda bankasında ürünlerin dağıtımını nasıl gerçekleştiriyorsunuz?
7. Gıda bankasının fiziksel kapasitesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
8. Gıda bankasında yer alan ürünleri nicelik ve nitelik olarak yeterli buluyor musunuz?
9. Gıda bankasından yardım alan herkesin ihtiyaç sahibi olduğunu düşünüyor musunuz?
10. Gıda bankasında ürün dağıtımını gerçekleştirirken yararlanıcılarla nasıl ilişki kuruyorsunuz? Karşılaştığınız olumlu ya da olumsuz iletişimlere örnek verebilir misiniz?
11. Gıda bankasından yardım alanlarla daha iyi iletişim kurmak için neler yapıyorsunuz/neler yapılabilir?
12. Gıda bankasında çalışırken sizi motive eden şeyler nelerdir?
13. Gıda bankasında çalışırken karşılaştığınız sorunlar, memnun olmadığınız hususlar var mı? Varsa nelerdir?
14. Sizce bir gıda bankasının amaçları nelerdir?
15. Sizce gıda bankaları olmak zorunda mı?
16. Gelecekte gıda bankasında çalışmaya devam etmek ister miydiniz? (Evet ya da hayır durumunda temel nedenler ne olurdu?)

EK 3. Gıda Bankası Yöneticileri Soru Formu

Genel Bilgiler:

-Cinsiyet:

-Yaş:

-Eğitim Düzeyi:

Sorular:

1. Ne kadar zamandır gıda bankasında yöneticilik yapıyorsunuz? Kariyer geçmişinizden bahsedebilir misiniz?
2. Bu gıda bankasının sunduğu hizmetleri ve amaçlarını anlatabilir misiniz?
3. Bu gıda bankasından ne kadar kişiye yardım sağlanıyor? Yardım alacak kişiler nasıl belirleniyor?
4. Gıda bankasından yardım alacak kişileri belirlerken iş birliği yaptığınız/yardım aldığınız farklı kurum ve kuruluşlar var mı?
5. Gıda bankasından yararlanan kişilerin yardım limitlerini, yardım alma sıklıklarını ve sürelerini nasıl belirliyorsunuz?
6. Gıda bankasında yer alan ürünleri nasıl temin ediyorsunuz?
7. Bağışçılara ulaşma ve bağışların nasıl alındığı konusunda bilgi verebilir misiniz?
8. Alınan bağışları yeterli buluyor musunuz? Değilse arttırmak için sizce neler yapılabilir?
9. Gıda bankasında yer alan ürünleri nicelik ve nitelik olarak yeterli buluyor musunuz?
10. Gıda bankasındaki ürünlerin yardım alanlara dağıtımını nasıl yapıyor?
11. Gıda bankasında yer alan ürünlerle yardım alanların talep ettiği/ihtiyaç duyduğu ürünler uyumlu mu?
12. Gıda güvenliğini sağlamak hususunda dikkat ettiğiniz kriterler var mı?
13. Gıda bankasının faaliyetleriyle ilgili olarak şeffaflık/açıklık/hesap verebilirlik gibi konularda dikkat ettiğiniz hususlar var mı, faaliyetler herhangi bir denetime tabi tutuluyor mu?
14. Gıda bankasının faaliyetleri için çeşitli şekillerde destek aldığınız resmi kurum veya kuruluşlar var mı?
15. Sizce bir gıda bankasının amaçları nelerdir?
16. Gıda bankacılığının yoksullukla mücadeledeki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
17. Gıda bankacılığının toplumsal dayanışmadaki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
18. Gıda bankacılığının gıda kayıpları ve israflarındaki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
19. Sizce gıda bankaları olmak zorunda mı?
20. Türkiye'deki gıda bankacılığı faaliyetlerini nasıl buluyorsunuz? Eksik ya da hatalı gördüğünüz noktalar var mı? Geliştirilmesine dair önerileriniz nelerdir?
21. Gıda bankacılığının Dünya'daki ve Türkiye özelinde geleceğine dair görüşlerinizi belirtebilir misiniz?

EK 4. Gıda Bankası Bağışçıları Soru Formu

Genel Bilgiler:

-Cinsiyet:

-Yaş:

-Eğitim Düzeyi:

Sorular:

1. Gıda bankasına hangi kanal ile ulaştınız?
2. Gıda bankasına ne sıklıkla bağışta bulunuyorsunuz, bağışta bulunduğunuz ürün miktarı hakkında bilgi verir misiniz?
3. Gıda bankasına bağışladığınız ürünler/ürün grupları nelerdir? Bunların taşıdıkları/taşımaları gereken kriterler nelerdir?
4. Bağışladığınız ürünler ile gıda bankasının ihtiyaç duyduğu/talep ettiği ürünler arasındaki uyumu dikkate alıyor musunuz? Nasıl?
5. Bağışladığınız ürünlerde gıda güvenliğini sağlamak hususunda dikkat ettiğiniz kriterler var mı?
6. Gıda bankasına bağışta bulunmaya sizi teşvik eden unsurlar nelerdir?
7. Gıda bankasına bağışta bulunarak şirketinizin sağlamış olduğu mali ve/veya kurumsal avantajlar var mıdır?
8. Gıda bankasına bağışta bulunurken caydırıcı hususlar ve sorun alanları olduğunu düşünüyor musunuz?
9. Sizce bir gıda bankasının amaçları nelerdir?
10. Gıda bankacılığının yoksullukla mücadeledeki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
11. Gıda bankacılığının toplumsal dayanışmadaki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
12. Gıda bankacılığının gıda kayıpları ve israflarındaki rolü üstüne neler düşünüyorsunuz?
13. Sizce gıda bankaları olmak zorunda mı?
14. Türkiye'deki gıda bankacılığı faaliyetlerini nasıl buluyorsunuz? Eksik ya da hatalı gördüğünüz noktalar var mı? Geliştirilmesine dair önerileriniz nelerdir?
15. Gıda bankacılığının Dünya'daki ve Türkiye özelinde geleceğine dair görüşlerinizi belirtebilir misiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı soyadı : Nursel Karaman

Telefon :

E-mail :

Eğitim:

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2015
Lisans	Ankara Üniversitesi	2009
Lise	Ankara Aydınliköyler Lisesi	2005

İş Deneyimi

Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2010-2012	Türkiye Vakıflar Bankası	Uzman Yardımcısı
2012-Halen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Arş. Gör.

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

ÖZAYDIN MEHMET MERVE, KARAMAN NURSEL (2020). Refah Sisteminin Dönüşümü Sürecinde Bakım Politikalarının Yörüngesi: Muhafazakar Refah Rejimi Temelinde Bir Değerlendirme. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi (78), 171-203. (Yayın No: 6816647)

DEMİRCİ SERTAÇ, BAYKAL BERİL, KARAMAN NURSEL (2017). The End of Work Thesis In The Context of The Changing Meaning Of Work. World Conference Of Business and Management (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:3682944)

ÇALLI MELİKE, KARAMAN NURSEL (2016). Immigrant Household Women Employees In Turkey In The Context Of International Migration. International Academic Conference Social Sciences And Humanities (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:3682905)

ÖZAYDIN MEHMET MERVE, KARAMAN NURSEL (2015). Türkiye İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliklerinin Önlenmesinde İş-Aile Yaşamı Uyumlaştırma Politikalarının Rolü. 5. ULUSLARARASI KADIN/TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI KONFERANSI (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:3682881)

Kadın Sağlık Çalışanlarının İş ve Aile Hayatı Uyumu Araştırması (2018)., ÖZAYDIN MEHMET MERVE, KARAMAN NURSEL, READY NİHAN, Sağlık-Sen Yayınları, Basım sayısı:1, Türkçe (Araştırma (Tez Hariç) Kitabı), (Yayın No: 4358634)

Dezavantajlı Gruplara Yönelik Sosyal Hizmetler, Bölüm adı:(Toplumsal Cinsiyet Temelli Sosyal Politika Perspektifinden Kadına Yönelik Sosyal Hizmetler) (2020)., KARAMAN NURSEL, Umuttepe Yayınları, Editör: Şenkal Abdülkadir, Karacan Esin, Uludağ Güler Çiğdem, Basım sayısı:1, ISBN:9786057858436, Türkçe (Bilimsel Kitap), (Yayın No: 6816754)

KARAMAN NURSEL (2017). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek. İŞ VE HAYAT (5), 30-56. (Kontrol No: 3682855)

KARAMAN NURSEL (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kavramı Çerçevesinde İş Aile Yaşamı Uyum Politikaları ve Türkiye. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi (Kontrol No: 1355276)

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

